

АМРИДДИН ШАРИФОВ

ФАРҲАНГИ МУХТАСАРИ
ИСТИЛОҲОТИ
ДИПЛОМАТИ

Kitob quyidagi ko'rsatilgan
muddatda topshirilishi shart

Oldingi foydalanishlar
miqdori

--	--

ДОНИШГОХИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ФАКУЛТЕТИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ
КАФЕДРАИ МИНТАҚАШИНОСИ

АМРИДДИН ШАРИФОВ

ФАРҲАНГИ МУХТАСАРИ
ИСТИЛОҲОТИ ДИПЛОМАТИ

ДУШАНБЕ – 2022

Amiriddin Sharifov

ТҶОҶИКИСТОН
ҲАМЛАКАР
ИСТИЛОҲИ ДИПЛОМАТИ

Зери назари – н.и.т., дотсент Самиев Х. Д.

Мукарризон: - д.и.ф. профессор, Кордори фавкуллода ва мухтор Сатторзода А.
- д.и.с, профессор Нуриддинов Р.Ш.

Мухаррир - н.и.ф., дотсент Хомидов Д.
Мухаррирони истилохҳои дипломатӣ - Сафаров Х., н.и.с.
Маҳмадов П.

Шарифов А. Фарҳанги мухтасари истилоҳоти дипломатӣ. – Душанбе. 2022. – 190с.

Китоби мазкур барои донишҷӯни ихтисосҳои - «муносибатҳои байналхалқӣ», «минтақашиносии хориҷӣ», «сиёсатшиносӣ» ва соири улуми ҷомеашиносӣю байналхалқӣ пешбинӣ шудааст. Донишҷӯён тавассути он дар бораи истилоҳҳои асосии дипломатия, ҷанбаҳои асосии фаъолияти дипломатӣ, аҳднома ва эълонияҳои байналхалқӣ танзимқунандаи соҳа, нақши созмонҳои байналхалқӣ ва минтақаӣ маълумоти мухтасар пайдо менамоянд.

Ҳамзамон китоби мазкур барои доираи васеи хонандагон пешниҳод мегардад.

Бо қарори Шӯрои илмӣю методии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ба ҷоп таъсия шудааст.

© Шарифов А.2022

МУҚАДДИМА

Дипломатия таърихи куҳан дошта, дар ҷараёни зуҳур ва ташаққули он вожаҳои зиёд ва мухталиф пайдо шудаанд. Боиси таъкид аст, ки густариши истилоҳҳои мазкур бо ҳукмфармоии забонҳои лотинӣ, фаронсавӣ ва англисӣ дар Ғарб ва соири забонҳо (форсӣ, арабӣ, чинӣ ва Ҳиндӣ) дар Шарқ ҳамқадам буда, ба ғановати забони дипломатӣ мусоидат намудаанд.

Худи истилоҳи дипломатия ба маънои имрӯзааш аз соли 1645 мавриди истифода қарор гирифтааст. Тадриҷан барои таҳияи асноди дипломатӣ, ба хусус баъди ҳислати доимӣ касб намудани фаъолияти намоёндагӣҳои дипломатӣ, истифодаи истилоҳҳои вижа мушаххас гардид. Ин истилоҳҳо моҳияти фаъолияти дипломатиро ифода намуда, тайи солиёни зиёд дар лугати аксари забонҳои олам мустаҳкам мегаштанд. Ҳарчанд забони ҳатмии ягона баҳри пешбурди муносибатҳои дипломатӣ ва таҳияи асноди байналхалқӣ вучуд надошта бошад ҳам, вале истилоҳҳои ба назар мерасанд, ки дар аксари забонҳо шакл ва мазмунӣ ягона доранд. Бо назардошти ин ҳолат таълифи фарҳанги мухтасари забони дипломатӣ тақозои замон буда, дар шароити рушди мустақили Тоҷикистони азиз аз аҳаммияти вижа бархурдор аст.

Боиси таъкид аст, ки фазои сиёсӣю-дипломатии кишвар аз фарҳангу вожаномаҳои сиёсӣ ва байналхалқӣ бо забонҳои русӣ, англисӣ ва форсӣ истифода намуда, таълифи асари мазкур кушиши аввалини инъикоси мухтасар ва мушаххаси истилоҳҳои сиёсӣ-дипломатӣ бо забони модарӣ ба шумор меравад. Фарҳанги дипломатӣ маводи илмӣ-маълумотиро оид ба дипломатия дар бар мегирад. Фарҳанг дар бораи конгресс ва конференсҳои байналхалқӣ, моҳияти аҳднома, эълония ва паймонҳои байналхалқӣ, мафҳум ва воситаҳои таъбиқи сиёсати хориҷӣ ва истилоҳҳои, ки ба фаъолияти дипломатӣ марбутанд, маълумоти мухтасар пешниҳод менамояд.

Азбаски таълифи асари мазкур кушиши аввалини инъикоси вожа ва истилоҳҳои дипломатист, он аз камбудҳои имлоӣ, услубӣ ва техникӣ орӣ нест. Баҳри дарёфти камбудҳои ва мукамал намудани маълумоти он ба хотири нашри минбаъдаи шакли муфассали китоб муаллиф ҳар гуна эроду андешаҳои хосро барои беҳбудии қор ба назар ҳоҳад гирифт. Умедворем, ки хонандагони азиз дар ин самт кӯмак ва пешниҳодҳои худро дарёф намедоранд. Хонандагону ҳаводорони фарҳанги мазкур метавонанд пешниҳодҳои худро ба нишони шаҳри Душанбе, шаҳраки донишҷӯён, бинои 11-уми ДМТ, ошёнаи 2, кафедраи минтақашиносии хориҷӣ ироа намоянд.

НОМҶҶИ ИХТИСРОТИ ИСТИФОДАШУДА

1. АҚО - Аслиҳаи қатли ом
2. ИМА - Йёлотӣ муттаҳидаи Амрико
3. ИҚШС - Иттиҳоди ҷамоҳири шӯравӣ сотсналистӣ
4. ИИМ - Идораи иқтишофии марказӣ (ЦРУ)
5. МБ - Муносибатҳои байналхалқӣ
6. МАҲА - Машварати амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо
7. МАГАТЭ - Агентии байналхалқии нерӯи атомӣ
8. МУ СММ - Маҷмааи Умумии Созмони миллалӣ муттаҳид
9. САҲА - Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо
10. СММ - Созмони миллалӣ муттаҳид
11. ШФМ - Ширкатҳои фаромиллӣ
12. ҶАҶ - Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ
13. ҶДО - Ҷумҳурии Демократии Олмон
14. ҶФО - Ҷумҳурии Федеролии Олмон
15. ҶМЧ - Ҷумҳурии Мардумии Чин
16. ҶТ - Ҷумҳурии Тоҷикистон

Агенти дипломатӣ — истилоҳест, ки дар амалияи дипломатӣ ба сифати ифодагари умумии намоёндогони дипломатии кишварҳо (сафирон, фириристодагон, кордорон) ва аъзои ҳайати дипломатии сафаратхона ва намоёндогони истифода мешавад. Дар регламенти Ненаг (1815) истилоҳи агенти дипломатӣ танҳо ба сарпарастони намоёндогони дипломатӣ мансуб доништа мешуд. Бағадрич баъди он ки дар ҳуқуқ ва амалияи дипломатӣ андешае ҳоким шуд, ки дар қатори аъзои ҳайати дипломатии сафаратхона ва намоёндогони ҳамаҷунин наздикони сафиру фириристодагон дохил мешаванд, шахсони мазкур низ ба ҳайси агентҳои дипломатӣ пазируфта шуданд.

Агреман (назиришинома) — ризоияти ҳукумати кишвари мизбон ба таъини шахси муайян ба сифати намоёндои дипломатист. Агреман тавассути вазорати қорҳои хориҷӣ, маъмулан намоёндогони дипломатии кишваре пурсида мешавад, ки намоёндогони дипломатииро таъин карданист. Ҳангоми пурсиши агреман ба назорати қорҳои хориҷӣ ҳолномаи шахси пешниҳодшуда ироа мегардад. Ин маълумот дар номаи бе имзо, сана ва муҳр дарҷ мегардад. Амалияи байналхалқӣ такозо дорад, ки амри пурсиш ва ба ҳусус надодани агреман бо роҳи маҳрамона сурат гирад. Ҷавоб ба пурсиши агреман маъмулан дар муҳлати наҷандон тӯлонӣ ба даст меояд. Бо гирифтани агреман номзади пешниҳодшуда шахси мақбул - персона грата махсуб шуда, дар бораи таъин шудани ӯ хабари расмӣ дарҷ мешавад. Дар сурати ҷавоби манфӣ номзад шахси номмақбул - персона нон грата эълон мешавад ва масъалаи таъини ӯ аз байн меравад. Агреман танҳо барои намоёндогони дипломатӣ (сафирон, фириристодагон, кордорон) пурсида мешавад. Барои таъини дигар қормандони дипломатӣ агреман пурсида намешавад. Барои онҳо гирифтани равидиди воридшавӣ қофи аст, ки ба кишвари маҳалли хидмат раҳсипор шуда, ба фазолият оғоз намоянд. Амалияи кишварҳои алоҳида такозо дорад, ки дар робита бо таъини вобастаҳои низоми, низоми-бахрӣ ва низоми-ҳавоӣ намоёндогони дипломатӣ ба вазорати қорҳои хориҷӣ нота фириристода, оид ба таъинот, ҳолнома иттилоъ диҳад ва хоҳиши додани равидиди воридшавиро ба ҷо орад.

Агрессия (таҷовуз) — ҳуҷуми як кишвар ба кишвари дигар. Мафҳуми агрессия нишонаҳои ташабус ва ният, ҳуҷуми содиркардаи кишвари якуминро дар назар дорад. Аз ин хотир, амали кишвари мавриди ҳуҷум қарор гирифта ва худро муҳофизаткунанда, ҳарчанд амалиёти низомии ҳуҷумкунанда барад ҳам, чун агрессия арзёбӣ намешавад. Ҳамҷунин истифодаи нерӯи

мусаллаҳона ба хоѝри татбики мучозоти мукарраркардаи Оинномаи СММ алайҳи таҷовузкор низ агрессия ҳисоб намешавад. Дар назария ва амалияи ҳукуки байналхалқӣ истилоҳоти агрессияи бавосита, иктисодӣ, идеологӣ низ роиҷ аст.

Манъи агрессия. Бори аввал ғояи манъи агрессия ҳамчун усули муҳими ҳукуки байналхалқӣ дар Декрет дар бораи сулҳ ва замин садо дод, ки аз ҷониби В.И. Ленин дар таърихи 26 октябр (8 ноябри) соли 1917 ба тасвиб расида буд. Қўшиши манъи агрессия ва ҷинояти байналхалқӣ эълон кардани он аз ҷониби Қомеаи Милал ҳам шуда буд. Ишора ба манъ ва ҷиноят будани агрессия дар лоиҳаи аҳднома дар бораи ёрии ҳамдигарӣ аз 15.VII.1923 аз тарафи комиссияи Лигаи миллатҳо ва протоколи Женева аз 02.X.1924 дар бораи ҳалли озоиштаи бахсҳои байналмилалӣ ҷой дорад. Ҳар ду санад ҳарчанд дар устуворшавии асли манъи агрессия нақши муайян бозиданд, ҳукми қонунӣ нагирифтанд. 24.IX.1927 Маҷмааи Қомеаи Милал эълонияи маҳсууро қабул кард, ки тибки он ҳар гуна ҷанги агрессивӣ манъ шуда ва ҷинояти байналхалқӣ шуморида мешавад. Аммо эълония аҳаммияти амалӣ пайдо накард, зеро санади асосии Қомеаи милал – Оиннома нуктаҳоеро надошт, ки манъи бевоситаи агрессияро дар назар дошта бошад, балки дар як қатор моддаҳои он (12,13 ва 15) эҳтимоли муроҷиат ба ҷангро аз ҷониби кишварҳои дар ҳоли низоъ бо кишвари дигар, агар вай баъзе талаботи расмиро иҷро насозад, эътироф мекард. Танҳо он ҳама агрессия ҳисоб мешуд, ки Оинномаро ҳалалдор намояд. Санади бисёрҷонибаи аҳдномавие, ки манъи агрессияро пешниҳод карда буд, муоҳидаи Бриан - Келлог дар бораи даст кашидан аз ҷанг ҳамчун василаи сиёсати миллӣ буд, ки 27.VII.1928 ба имзо расида аст. Дар ҳукуки байналхалқии муосир манъи агрессия аҳаммияти усули эътирофшударо соҳиб шудааст, ки барои ҳамаи кишварҳо ҳатмист.

Оинномаи СММ аъзоияшро ўҳдадор менамояд, ки тамоми баҳсҳоиашро тавассути василаҳои сулҳомез ҳал намуда, ба ягон истисно аз ин асл ғўҳ надиҳанд ва дар муносибатҳои байналхалқӣ аз таҳдид бо қувва ва ё истифодаи он алайҳи дахлнопазирии худудӣ ва ё истиклолияти сиёсии ҳар як кишвар ва ё бо шаклҳои дигар, ки бо аҳдофи СММ мувофиқат намекунанд, худдорӣ созанд.

Мутобиқи Оиннома истифодаи қувва аз ҷониби кишвар танҳо ҳангоми татбики ҳукуки худмудофияи фардӣ ва ё дастаҷамъона, дар ҳолати ҳучум ба аъзон СММ, ё бо қарори Шўрои Амният баҳри дастгирӣ ва ё барқарорсозии сулҳи байналхалқӣ иҷозат дода мешавад.

Оинномаи мурофия (трибунал) - ҳои ҳарбии байналхалқии Нюрнберг ва Токио таҳассуси ҳукуки агрессияро ҳамчун ҷинояти назиринтарини байналхалқӣ мустаҳкам намудаанд. Асноди мазкур тақрибан дар шакли ягона қарор карданд, ки «огоз ва ё пешбурди ҷанги таҷовузкорона» ҷиноят алайҳи инсоният ба шумор меравад. Усуле, ки дар Оиннома, ва ҳукминомаи мурофияи Нюрнберг инъикос гардидаанд, дар қатъномаи Маҷмааи Умумии СММ аз 11.XII.1946 тасдиқ шудаанд.

Ҷавобгарӣ барои агрессия. Дар ҳукуки байналхалқии муосир асли масъулият барои содир намудани А. мустаҳкам гардидааст. Масъулияти мазкур сиёӣ буда, таҷовузкор истиклолиятш маҳдуд ва қисман бевосита гардонида мешавад. Маъмулан таҷовузкор ҳамчунин масъулияти моддиро баҳри ҷуброни зарари расонидашуда ба зимма мегирад, ки дар шакли пардохти тоvon ва реститутсия (шарҳаш бо тартиби алифбой дар саҳифаҳои минбаъда) инъикос мегардад. Шахсоне, ки дар нақшакашӣ, таҳия, татбиқ ва оғози А. гунаҳкоранд, ба ҷавобгарии ҷиноӣ кашида мешаванд. Ҳамзамон шахсоне, ки дар рафти А ба ҷиноятҳои зидди инсонӣ даст задаанд, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд. Ҳамаи наваҳои ҷавобгарии кишварҳо барои А. нисбати кишварҳои таҷовузкор ва иттифоқиёни онҳо ҳангоми ҷанги дуҷоми ҷаҳон амалан татбиқ карда шудаанд. Ҷавобгарӣ барои таҳия ва татбиқи А. гитлерчиён барои содир намудани ваҳшоният (1943) дар асоси қарори конференсияи Крим (1945) ва Потсдам (1945), Оинномаи мурофияҳои байналхалқии Нюрнберг (1945) ва Токио (1946) муайян гаштаанд.

Мафҳуми А. Тапаббуси мукамал намудани мафҳуми «агрессия» ба дипломатияи шўравӣ тааллуқ дорад. 6.XI.1933 дар конференсияи ҳалъи силоҳ хайати шўравӣ эълония дар бораи муайян намудани ҷониби ҳучумкунандаро (агрессор) пешниҳод намуд, ки тибки он дар низои байналхалқӣ кишваре ҳучумкунанда эътироф мегардад, ки яке аз ин амалҳои зеринро ба анҷом расонад:

-эълони ҷанг ба кишвари дигар, ҳарчанд қувваҳои мусаллаҳи он бе эълони ҷанг ба худуди кишвари дигар зада дароянд;

-қувваҳои хушкитард, баҳрӣ ва ё ҳавоӣ худуди кишварро бомбарон намоёнд ва ё дидаву дониста ба киштиҳои обӣ ва ҳавоии он ҳучум кунанд;

- қувваҳои хушкитард, баҳрӣ ва ё ҳавоии кишваре, ки бе иҷозати ҳукумати кишвари дигар ба худуди он ворид мегарданд ва ё иҷозати мавҷударо вайрон менамоёнд аз қумла нисбати замон ва густариши худуди будубоши онҳо;

-мухосираи баҳрии соҳил ва бандарҳои кишвари дигарро амалӣ гардонад.

Новобаста аз эътирози Англия, ки намерхост худро бо мафҳуми А. алоқаманд намоёнд, ҳамчунин Олмон, Италия ва Япония мехаросиданд, ки мафҳуми А. метавонад дар роҳи тағбиқи гаразҳои таҷовузкоронаи онҳо монеа эҷод намоёнд. Кумита оид ба масъалаҳои амнияти конфронси халъи сиҳл пешниҳоди ҷониби шуварино дар шакли санад дар бораи муайян намудани ҷониби ҳуҷумкунанда асосан қабул намуд. Вале азбаски конфронс дар масъалаи халъи сиҳл ба бумбаст рӯбарӯ гардида, қори худро қатъ намуд, вобаста ба ин санад ягон қарори ниҳой қабул нагардид. Санади муайянкунандаи ҷониби ҳуҷумкунанда дар заминаи эълומияҳои Лондон, ки аз ҷониби ИҶШС соли 1933 бо 11 кишвар ба имзо расида буд, ворид гардид.

Аксари мукаррароте, ки дар мундариҷаи санади мазкур мавҷуд буданд, ҳамчунин дар як қатор созишномаҳои дигари байналхалқӣ инъикос гардидаанд. *Паймони Савдод* аз соли 1937, *Аҳдномаи байнамириқӣ дар бораи ёриш мутақобила* аз соли 1947. Паймон дар бораи *Аннантис Балкан* аз соли 1934 ба мафҳуми А., ки дар эълумияҳои Лондон дарҷ гардидаанд, иқтибос меоранд. Ҳамин тарик, мафҳуми А., ки ба пешниҳоди шӯравӣ асос ёфта буд, эътирофи байналхалқиро касб намуд. Бо ташаббуси ИҶШС масъалаи мафҳуми А. ба СММ пешниҳод гашта дар рафти ҷаласаҳои V (1950), VI (1951), VII (1952), IX (1954) ва XII (1957) Маҷмааи Умумӣ баррасӣ гардид. Комиссияи ҳукуқи байналхалқӣ (1951) ва кумитаҳои махсусе, ки ба ин мақсад даъват гардида буданд (1953 ва 1956) низ ба ин масъала машғул буданд. Баъди танаффуси даҳсола ҷаласаи XXII (1963) —уми Маҷмааи Умумӣ қатъномаҳо дар бораи таъсиси кумитаи махсус оид ба масъалаи мафҳуми А. қабул намуд. Соли 1953 ИҶШС барои баррасӣ ба СММ мафҳуми айнии А, ки соли 1933 пешниҳод намуда буд, бо иловаи номгӯи амалҳои ҳуҷуми мусаллаҳона, ки аз эълумияҳои Лондон, ки мутобикии он ҳам ҳуҷум ва ҳам дастгирии дастаҳои мусаллаҳе, ки дар ҳудуди он ташкил шуда, ба қаламрави кишвари дигар зада медароянд; ва ё рад кардани ин кишвар новобаста ба талаботи кишваре, ки дучори ҳамла шудааст, қабули чораҳои зарурӣ дар қаламрави хеш баҳри маҳрум сохтани қувваҳои мазкур аз ҳама анвои кумак ва дастгирӣ гирифта шуда буд, ироа сохт.

Ба зиддиати боисрори ИМА, Англия ва Баъзе иттифокчиёни онҳо вобаста ба гуруҳҳои харбӣ - сиёӣ нигоҳ накарда, Маҷмааи Умумӣ соли 1952 қатъномаеро қабул намуд, ки дар он оид ба эҳтимолият ва хоҳиши «*бо мақсади таъмини сулҳ ва амнияти*

байналхалқӣ ... Муайян намудани агрессия ба воситаи унсурҳои таркибии он» дарҷ гардида буд.

Соли 1953 дар ҷаласаи Кумитаи махсуси СММ, хоҳиши аксари кишварҳои Осиё, Африқо ва Амрикои Лотиниро ба назар гирифта, ИҶШС лоиҳаи мафҳуми А, ки дар он ба ғайр аз мафҳуми А. мусаллаҳона, ҳамчунин А. бавосита, иқтисодӣ ва идеологӣ дарҷ гардида буд, пешниҳод намуд. Дар ин мафҳумҳо А. бавосита ҳамчун дастгирии давлати фаъолияти таҳрикоронаро нисбати давлати дигар (амалҳои террористӣ, таҳрибории иншоотҳои давлатӣ (диверсия) ва ғ) инъикос менамуд; мусоидат ба оғози ҷанги шаҳрвандӣ дар кишвари дигар; мусоидат ба табодулути дохилӣ дар кишвари дигар ва гардиши сиёсат ба фоидаи агрессор муайян мегардид. Ба сифати А. иқтисодӣ — чорабиниҳои фишори иқтисодӣ, ки озодии иқтисодии кишвари дигарро халалдор намуда, ба истиклолияти иқтисодӣ ва ҳаёти ин кишвар таҳдид мекунад; чораҳои, ки барои истифодаи захираҳои табиини кишвари худ монеъ гардида, бонгарҳои мазкурро миллий кунонида; мухосираи иқтисодӣ фаҳмида мешаванд. Ба сифати А. идеологӣ — дастгирии таблиғи ҷанг, ташвиқи истифодаи аслиҳои қатли ом, мусоидат ба таблиғи ақидаҳои фашистӣ, истисноии миллий ва қавмӣ, нафрат ва беэҳтиромӣ нисбат ба халқҳои дигар баромад менамояд. Ба лоиҳаи нави шӯравӣ ҳамзамон мукаррароте дохил гардидаанд, ки дар асоси он ба истисноии амалҳои дар лоиҳа номбаршуда рафтори кишварҳо дар ҳар як ҳолати мушаххас бо қарори Шӯрои Амниятӣ СММ метавонанд ҳамчун ҳуҷуми мусаллаҳона, амали А. иқтисодӣ ва ё бавосита арзёбӣ гарданд. Дар қараёни муҳокимаи ин лоиҳа дар СММ ҳайати шӯравӣ таъкид менамуд, ки ҳамаи талошҳои мебод ба омодагии мафҳуми А. мусаллаҳона ҳамчун шакли асосӣ ва ҳатариноки он равона намуд. Дар СММ мукаррароте асосии пешниҳоди шӯравӣ аз ҷониби аксари кишварҳо дастгирӣ ёфтанд. Вале муқовимат аз ҷониби ИМА, Англия ва Баъзе иттифокчиёни онҳо ба анҷоми коркарди мафҳуми А. ҳамчун василаи муҳими мубориза бо А. ҳалал расонид. Кумитаи махсусе, ки дар ҳайати намоёндагони 35 давлат даъват гардида буд дар ҷаласаи худ соли 1968 ҷилду ҷаҳди аксари аъзоёноро ба истисноии ИМА ва иттифокчиёни он дар блоки харбӣ дар таҳияи мафҳуми А. мусаллаҳона бо мутобикати қатъии Оинномаи СММ қайд намуд. Дар рафти ҷаласаи кишварҳои Амрикои Лотинӣ ва мутараққӣ якҷанд лоиҳаҳои нави мафҳуми А. пешниҳод намуданд. Дар онҳо унсурҳои асосии мафҳуми А., ки пештар аз ҷониби ИҶШС пешниҳод гардида буданд, инъикос шуданд. Дар ҷаласаи Кумитаи махсуси соли 1969 ҳайати ИҶШС барои баррасӣ лоиҳаи нави мафҳуми А.

мусаллаҳонаро пешниҳод намуд. Бо нигоҳ доштани усули аслии пешин (ки мутабиқи он кишваре таҷовузкор эътироф мегардид, ки амалҳои муайяно анҷом мебуд) пешниҳоди нави шӯравӣ яқинд фарқияти ҷиддӣ дошт. Санади мазкур бо ишорае илова гардида буд, ки амали А., истифодаи кишвар аз аслиҳаи ҳастай, бактериологӣ ва ғайраҳо дигари аслиҳаи катли ом барои ҳучум мебошад. Ба он муқаррароте, ки ҳукуки халқҳои мустақиликавиро дар истифодаи аслиҳа бахри худмуайянқунӣ мустақкам менамуд, дохил шуданд. Дар он масъалаи ҷавобгарии байналхалқӣ-ҳуқуқӣ барои А. ҳал мегаштанд. Ҳамзамон лоиҳаҳои нави мафҳуми А. мусаллаҳона аз ҷониби гуруҳи кишварҳои Афро-Осиёӣ, Амрикоӣ Лотинӣ ва Ғарбӣ пешниҳод шуданд.

Худмудофия дар ҳолати А. мусаллаҳона тибқи Оинномаи СММ. Дар моддаи 51-уми Оинномаи СММ омадааст, ки Оиннома ба ҳукуки дахлнопазири худмудофияи фардӣ ва ғайра мустақамъона дар сурати ҳучуми мусаллаҳона ба аъзои СММ таъсир намерасонад. Ҷораҳои худмудофия аз ҷониби кишвар танҳо дар ҳолати оғоз, на эҳтимоли А. мусаллаҳона сурат мегардад. Худмудофияи фардӣ ва ғайра дастаҷамона то замоне татбиқ мегардад, ки Шӯрои Амният барои дастгирӣ сулҳ амниятӣ байналхалқӣ ҷораҳои зарурӣ намеандешад. Оид ба ҷораҳои, ки ҳангоми татбиқи ҳуқуқи худмудофия қабул мешаванд, меболад ғавран ба Шӯрои Амният хабар дода шаванд. Ин ҷораҳо набояд ба салоҳият ва масъулияти Шӯрои Амният таъсир расонанд. А. бавосита, иқтисодӣ ва идеологӣ наметавонад асос барои ҷораҳои худмудофия, ки дар моддаи 51-уми Оинномаи СММ пешбинӣ шудаанд, гарданд.

Таҳримот ҳангоми А. мусаллаҳона тибқи Оинномаи СММ. Оинномаи СММ пешбинӣ менамояд, ки Шӯрои Амният мавҷудияти амали А. ро қайд карда, масъул аст, ки ғайра қарор дар бораи истифодаи ҷораҳои бо истифодаи қувваҳои мусаллаҳ алоқаманд набударо аз қабилӣ танаффуси пурра ва ғайра қисми равобита иқтисодӣ, алоқаҳои роҳи оҳан, бахрӣ, ҳавоӣ, почта, телеграф, радио ва васоити дигар, ҳамчунин катъи равобита дипломатӣ қабул намояд; ғайра тавассути қувваҳои ҳавоӣ, бахрӣ ва ғайра ҳушкитард амалҳои зарурӣ бахри дастгирӣ ва ғайра эҳдӣ сулҳ ва амниятӣ байналхалқиро иқдом намояд. Ин амалҳо метавонанд намоиш, муҳосира ва амлиётҳои дигари қувваҳои мусаллаҳро дар бар гиранд. Дар сурати истифодаи таҳримоти ҳарбӣ алайҳи таҷовузкор қувваҳои мусаллаҳ аз ҷониби аъзои СММ меболад дар асоси созишномаи умумӣ, ки байни Шӯрои Амният ва кишварҳои мутаносиби узви СММ ба имзо мерасанд, дар ихтиёри Шӯрои Амният қарор дода шаванд.

Ҷораҳои амниятӣ дар ҳолати таҳдиди А. дар асоси Оинномаи СММ. Яке аз ҳадафҳои асосии низоми амниятӣ дастаҷамонаи СММ бартараф намудани таҳдид ба сулҳ ҳисоб мешавад. Тибқи Оинномаи СММ масъулияти асосӣ ва салоҳияти истисноӣ барои қабули ҷораҳои маҷбурнамоӣ бахри рафъи ҳатар (моддаи 39) ба Шӯрои Амният вогузор гардидааст. Дар ин ҳолат ҷораҳои, ки аз ҷониби Шӯрои Амният қабул карда мешаванд, ҳислати пешгирикунанда дорад. Мавҷудияти ҳатари А.ро муайян намуда, Шӯрои Амният метавонад қарорро қабул намояд, ки аъзои СММ-ро барои истифодаи қувваҳои мусаллаҳ ҳангоми зарурат ӯҳдадор созад. Амалҳо метавонанд ғайра бевосита аз ҷониби аъзои СММ ва ғайра тавассути созишномаи байналхалқӣ, ки ба узвияти он шомиланд татбиқ гарданд. Оиннома ба мавҷудияти созишномаҳои минтақавӣ ва ғайра созишномаҳои барои дастгирӣ сулҳ ва амниятӣ байналхалқӣ монеа намегардад. Дар ҳолати таҳдиди А. дар асоси чунин созишномаҳо ва ғайра шарофати ширкати кишварҳо дар созишномаи минтақавӣ метавонанд ҷораҳои, ки ба таъмини амниятӣ онҳо равона гардидаанд, қабул намоянд. Вале ҷораҳои мазкур набояд ҳислати амалҳои маҷбурнамоӣ дошта бошанд, зеро ин нави қарорҳо танҳо дар салоҳияти Шӯрои Амният қарор дорад. Истисно танҳо ҷораҳои, ки дар созишномаҳои минтақавӣ пешбинӣ шуда, алайҳи эҳдӣ сиёсати агрессивӣ аз ҷониби собиқ кишварҳои душмани замони ҷанги дуҷуми ҷаҳон равона шудаанд.

Ad nos - истилоҳи лотинӣ - барои ҳама, барои ҳолати мазкур, ба мақсади муайян. Дар дипломатия - метёрҳое, ки тавассути он ғайралиятӣ миссияҳои махсус, намоёндаҳои махсус, созишномаҳои махсус, ки ҳислати муваққатӣ дорад, танзим карда мешавад.

Ad referendum - истилоҳи лотинӣ буда, мазмун ба шартӣ тасдиқи мақомоти болоиро дорад. Эзоҳи мазкур аз ҷониби шахсе сурат мегардад, ки дар пешбурди музокирот ширкат намуда, ҳангоми имзои ягон созишнома, санад, лоиҳа ва пешниҳод ба нишони он ки имзои ӯ ҳислати шартӣ дошта, ба тасдиқи ҳукумат нӣёз дорад.

Акредитатсия қардан (гуморидан) (аз истилоҳи лот. *accredere* - эътимод намудан) - раванди таъини намоёндаи дипломатӣ. А. санади дохилии кишварро дар бар мегардад, ки дар таъини шахси мазкур ба сифати намоёндаи дипломатии ин кишвар аз ҷониби мақомоти салоҳиятдор инъикос меёбад.

А. ҳамзамон ҷанбаи байналхалқӣ дорад, моҳияташ дар он ифода меёбад ки барои таъини намоёндагии дипломатӣ ризоият аз ҷониби кишвари мизбон зарур мебошад. Анҷоми раванди А. бо

супоридани эътимоднома аз ҷониби намояндаи дипломатӣ ба сарвари давлат алоқаманд мешавад. Амали хотимагии мазкур мставонад бо лаҳзаи шуруи иҷрои вазифаҳои намояндаи дипломатӣ аз мутабиқат нанамояд. Дар баъзе кишварҳо намояндаи дипломатӣ аз лаҳзаи хабар додан ба вазорати қорҳои ҳоричӣ оид ба омаданаи ва пешниҳоди нусхаи эътимоднома ғазолиятнаш расман шуруъ мегардад, дар аксари дигар бошад, аз лаҳзаи супоридани эътимоднома.

Алтернат (гузина) – коидае, ки мутабиқи он дар нусхаи аслии аҳдномаи байналхалқӣ, ки барои ҷониби аҳдкунандаи мазкур пешбинӣ шудааст, номгӯи ҷонибҳо, имзои салоҳиятдорон, мӯҳр, ҳамчунин матни аҳднома бо забони ҷониби аҳдкунандаи мазкур дар мақоми аввал ҷой дода мешаванд. Ҷойи ифтихорӣ барои имзоҳои зерин матни аҳднома аз ҷониби чап ва ё дар ҳолати яке зерин дигар омадани имзоҳои ҷойи болоӣ ба шумар меравад. Муқаррароти мазкур баробари ҷонибҳои аҳдкунандаҳо таъкид месозад. А. маъмулан дар аҳдномаҳои дуҷониба, ки айни замон бо ду забон омода мешаванд, катъиян риоя мегардад. Дар аҳдномаҳои бисёрҷониба А. нисбатан кам танҳо дар ҳолатҳои, ки барои ҳар як ширкаткунандагон нусхаи аслии аҳднома (амалияи аҳднома) то нимаи асри XIX омода мешавад, истифода мегардад.

Аз нимаи дуюми асри XIX оғоз намуда, аҳдномаҳои байналхалқӣ чун коида дар як нусхаи асли ба як ё якчанд забон тахия мегардад, ҳамзамон номгӯи кишварҳои аҳдкунанда (кишварҳо, ҳукуматҳо) дар аҳднома бо тартиби алифбой (истифодаи алифбой муайяно худ иштирокчиён ҳал менамоянд) сабт мешавад. Шахсонӣ салоҳиятдор аҳдномаҳо бо ҳамин тартиби алифбой имзо мекунанд.

Дар баробари ин гузаштҳои алоҳида аз коидаи мазкур ба назар мерасанд. Масалан имзои Оинномаи СММ бо тартиби номи англисии кишварҳо сурат гирифт, вале дар ҷойи аввал имзоҳои Чин, ИҶШС, Британияи Кабир ва ИМА ҳамчун кишварҳои даъваткунандаи конференс дар Сан-Франсиско истода бядан имзои Фаронса ва иштирокчиёни дигар қарор дошт. Ҳамзамон А. мставонад дар шумораи андаки иштирокчиёни аҳдномаи байналхалқӣ (3-4), агар санад дар як нусха, вале бо забони ҳамаи ҷонибҳои аҳдкунанда омода шавад, риоя гардад.

Амали якҷониба – иродани кишвари алоҳида, ки ба дастёбии оқибатҳои муайяни ҳуқуқӣ дар тарҳи байналхалқӣ равона шудааст. Таваассути А.я. кишвар диққати кишварҳои дигарро ба ягон воқеа, ҳолат, шакли амал ва ғайра равона менемояд. Навъҳои асосии А.я. эътирофи қонунии будани ягон талабот, воқеа ё ҳолат, эътирози

вобаста ба таҳлили ҳуқуқ ва манфиатҳои кишвар ё вайрон намудани онҳо, даст кашидан аз истифодаи ягон ҳуқуқ, ваъда ё итминони пайгирии самти муайяни рафтор дар муносибатҳои байналхалқӣ мешавад. Баъзан ба А.я. нотификатсияро низ нисбат медиҳанд. Тиби муқаррароти умумӣ А.я. аз рисоияти кишварҳои дигар вобаста набуда, ба ўҳдадорихои байналхалқӣ водор намесозад. Новобаста аз ин ҳолати мазкур имкони ҳуҷумро барои оқибатҳои ҳуқуқии кишварҳои дигар, ки аз А.я. берун шуда, бо назардошти меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ қабул шудааст, истисно наменамояд. Ўҳдадорихои яқҷонибаи байналхалқӣ низ мставонанд ба сифати А.я. қабул гарданд.

Амалиёти СММ баҳри нигоҳдорни сулҳ – амалҳо бо истифодаи қуваҳои мусаллаҳ ё нозирони ҳарбии кишварҳои аъзои СММ, ки аз ҷониби Шӯрои Амнияти СММ баҳри пойдории сулҳи байналхалқӣ ва амният таътиб мегарданд.

Амнияти авропоӣ – маҷмӯи меъёрҳои минтақавие, ки мебошад Аврупоро аз ҳағари низои мусаллаҳона боздоранд. Дар низоми амнияти дастаҷамъонаи авропоӣ мебошад ҳамаи кишварҳои авропоӣ, новобаста аз соҳтори иҷтимоӣ муттаҳид гарданд. Дар мувофиқати пурра бо Оинномаи СММ чунин низоми шароитҳои заруриро баҳри паст намудани шиддат ба хотири ҳалли масъалаҳои байналхалқии бавучудномада бо дарназардошти воқеият ва барои ба роҳ мондани ҳамақонибаи мутақобила дар заминаи умумиавропоӣ фароҳам меорад.

Амнияти байналхалқӣ – ҳолати муносибатҳои байналхалқӣ, ки вайрон намудани сулҳи умумӣ ё бунёди ҳағар ба амнияти ҳалқхоро дар ҳар шакле, ки бошад, истисно менамояд. СММ ба мақсади дастгирии сулҳ ва А.б. таъсис ёфтааст. Оинномаи СММ ва асноди дигари он усули асосии А.б.-ро, ки қабули ҷорҳои дастаҷамъонаро баҳри пешгирӣ ва баргарафнамони ҳағар ва фуру нишондани амалҳои таҷовузкарона ва дигар ҳалалҳои сулҳ, истифода накардани қува ва ё таҳдид бо он, ки бо аҳдофи СММ аз қабили ҳалли баҳсҳои байналхалқӣ таваассути василаҳои сулҳомез, густариши равоияти дӯстона байни кишварҳо дар асоси эҳтироми баробарӣ ва худмуайянқунии ҳалқҳо, ҳамақори байналхалқӣ баҳри ҳалли масъалаҳои ҳусусияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва гуманитарӣ дошта пешбини менамояд, мустаҳкам месозад. Мутабиқи Оинномаи СММ масъулияти асосии дастгирии сулҳ ва амният ба зиммаи Шӯрои Амнияти СММ воғузор гардидааст. Ҳифз ва таҳқими А.б. вазифаи асосии Чунбиши Адами тааахуи ва як қатор созмонҳои минтақавӣ (Созмони ваҳдати африқоӣ ва ғ.) ба шумор меравад.

Анклав - (аз истилоҳи фр. *enclave* - китъаи замини дохилшуда, қисмати дохилшудаи кишвари бегона) - қисмати худудӣ кишвар, ки аз ҳама ҷониб бо қаламрави кишвари дигар фаро гирифта шудааст. А. дар сурати мавҷудияти «фазои сарбаста», ки пурра бо мулкҳои хушӣ ихота шуда, соҳили баҳрӣ надорад (масалан, шаҳри испанӣ Ливия, ки дар худудӣ департаменти фаронсавӣ Пиренеяи Шарқӣ ҷойгир буда, аз қаламрави дигари Испания бо мулкҳои Фаронса бuriда шудааст). Дар сурати мавҷудияти соҳил худудӣ мазкурро метавон нимаанклав (масалан, Пруссияи Шарқӣ дар солҳои 1919-1939) номид. Унсурҳои асосии муқаррароти ҳукукии А. чунинанд: а) новобаста аз ҷойгиршавӣ қисматҳои алоҳидаи фазои хушӣ ба қаламрави ҷудонашавандаи кишвари мазкур тааллуқ дорад; б) мавҷудияти А. ба оқибатҳои ҳуқуқӣ оварда мерасонад, зеро дар ин самт масъалаи таъмини дастрасӣ ба он, яъне бунёди имконияти алоқа бо А. тавассути баҳр ва ё қисмати дигари кишваре, ки ин «фазои сарбаста» ба он тааллуқ дорад, бо роҳи акди созишнома байни кишварҳои манфиатдор ба миён меояд.

Аннексия - зӯран ҳамроҳнамоӣ (ғасб) - и худудҳои кишвари дигар. *Декрет дар бораи сулҳ аз 8.XI. 1917* мафҳуми А.ро ҳамчун «ҳар як ҳамроҳнамоии халқияти хурд ё заиф ба кишвари бузург ё калон бе ризоият ва ё хоҳиши дақиқ, возеҳ ва ихтиёрӣ, новобаста аз он ки ин ҳамроҳнамоии иҷборӣ амалӣ гардидааст, новобаста аз он, ки то қадом андоза миллати дар худудӣ кишвар зӯран нигоҳдошта таракқиқарда ва ё қафомонда мебошад. Новобаста аз он, ки ин миллат дар Аврупо ва кишварҳои дурӣ уқёнусӣ зиндагӣ менамояд, муайян намудааст». А. дар амалияи байналхалқии кишварҳои феодали ва сармоядорӣ густариш ёфта буд. Ба хусус А. ҳамчун василаи истисмори мустамликавӣ истифода мегардид. Намунаҳои А.: агрессияи Босния ва Херцеговина аз ҷониби Австро-Венгрия (1908), - ҷамоҳири бурӣ (1900) ва ҷазираҳои Кипр (1914) аз ҷониби Британияи Кабир, ҷазираҳои Гавай аз ҷониби ИМА (охири асри XIX), Триполитания, Киренаика (1911), Эфиопия (1936), Албания (1939) аз ҷониби Италия ва ғ. А. дағалалона вайрон намудани ҳукуки байналхалқии муосир ба шумор меравад. Статути Ҷомеаи Миллал кишварҳоро ӯҳдадор менамуд, ки тамомияти худудии аъзои онро эҳтиром намоянд (мод. 10). Оинномаи СММ ин ӯҳдадориро густариш дода, ба аъзои созмон ҳалли ҳамаи баҳсхоро тавассути василаҳои сулҳомез, худдорӣ аз таҳдид бо қувва ва ё истифодаи он алайҳи дахлнопазирии худудӣ ва истиқлолияти сиёсии кишварҳо, ҳамчунин эҳтироми асли баробарӣ ва худмуайянқунии халқхоро талқин менамояд (мод. 1 и 2). Ҳамзамон қонунӣ будани ҳамроҳнамоии худуд тавассути агрессия истисно

мегардад. Дар солҳои баъдичангӣ Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ рӯйроест қисматҳои собиқ худудӣ зермандатии Африқои Ҷанубу-Ғарбӣ, ИМА бошад, амалан - Пуэрто-Рикоро аннексия намуд. Аксаран бисёри кишварҳо мекушанд, то А.-и рӯйроестро бо шаклҳои мухталифи ғасби худудҳои бегона (суистифода аз режимҳои мандат ва пуштибонии байналхалқӣ, «ёрий»-и иқтисодӣ ва ҳарбии асоратовар, таъсис ва дастгирии ҳукуматҳои лӯхтакмонанд ва ғ.) иваз намоянд. Аз ҷумла, дар асоси қонун аз 19.III. 1946 собиқ мустамликаҳои фаронсавӣ Мартиника, Гваделупа, Гвиана ва Реюнон ба департаментҳои аҷнабӣ табдил дода шуданд. Чунин амалро ИМА низ татбиқ намуда, ҷазираҳои Гавайро ба иёлоти худ табдил дод. Айнан чунин чораҳо аз ҷониби Португалия нисбат ба Ангола ва дигар мустамлика ва мулкҳои португалӣ татбиқ гардиданд.

Арбитраж (ҳақамӣ) (дар тичорати хориҷӣ) - ҳалли баҳсо вобаста ба созишҳои тичоратӣ хориҷӣ аз ҷониби арбитр (ҳақам), ки аз ҷониби иштирокчиёни баҳс таъин шудааст. Салоҳияти А. тавассути созишномаи ҷонибҳо оид ба пешниҳоди баҳси бавҷудомода ва эҳтимоли баҳс дар оянда оид ба созиши тичоратӣ муайян мегардад. Ду навъи А.-ро ҷудо менамоянд:

1. арбитраже, ки барои ҳалли баҳс оид ба кори мушаххас таъсис ёфта, баъди баррасии он фаролиғташро қатъ месозад;
2. арбитражи доимоамалкунонда, ки маъмулан дар назди палатаҳои савдо ва палатаҳои дигари хислати тичоратидошта мавҷуд аст.

Арбитражи байналхалқӣ - ҳалли баҳсҳо байни кишварҳо аз ҷониби ҳақамон (ва ё ҳақам), ки аз ҷониби худӣ ҳамин кишварҳо интиҳоб мешавад. Хусусияти хоси А. чунинанд: 1) баррасии баҳс танҳо дар ҳолати ризоияти ҷонибҳо имкон дорад; 2) ҳақамонро худӣ ҷонибҳо интиҳоб менамоянд; 3) баҳс дар асоси эҳтиром ба ҳуқуқ ва 4) қарори ҳақам барои ҷонибҳо ҳатмӣ мебошад. Ду шакли А. вучуд дорад. Дар ҳолати аввал ҷонибҳои баҳскунанда бо созишномаи махсус, ки компромисс ва ё сабти ҳақамӣ ном дорад, қарор дар бораи пешниҳоди баҳсро қабул мекунанд. Дар ҳолати дуюм, кишварҳо ӯҳдадор мешаванд, ки пештар ба қарори А. ҳамаи баҳсхоро пешниҳод намоянд, ҳамаи баҳсхое, ки метавонанд ба аҳдномаи муайян ба вучуд оянд ва ё баҳсхое, ки метавонанд байни онҳо новобаста аз аҳднома ва ё ӯҳдадорӣ ба вучуд оянд. А. аллакай ба юнониён ва римийи қадим маълум буд. Густариши минбаъдаи он ба охири асрҳои миёна рост меояд. Ҳақми назарраси истифодаи А. дар якумин асри ахир ба қайд гирифта шудааст (зиёда аз 250 ҳодиса, ки аз он тақрибан 50 - аладаш дар асри XIX).

Арбитраж эътирофи байналхалкиро ҳамчун яке аз василаҳои ҳалли сулҳомези баҳс байни кишварҳо дар конференсҳои сулҳи Гаага солҳои 1899 ва 1907, ки бо ташаббуси Русия дар ин ҷо эълומияҳои ҳалли сулҳомези баҳсҳои байналхалқӣ ба имзо расида, таъсири *Палатин домини суди Ҳакамиро*, ки то ҳол амал мекунад, пешбини намуд, соҳиб гардид. Ин шакли А. аз ҳама бештар паҳн гардидааст. Тамоюл ба арбитражи ҳатмӣ танҳо дар вақтҳои охир ба назар расида, густариши нисбӣ наёфтааст. Аз ҷумла, соли 1928 Ҷомеаи милал *Санади умумӣ дар бораи ҳалли сулҳомези баҳсҳои байналхалқӣ*, ки Арбитражи ҳатмиро барои иштирокчиён пешбини менамуд, қабул кард. Соли 1949 Маҷмааи Умумии СММ қувваи қонунии ин санадро эъё намуд. Аз соли 1949 то 1958 масъала оид ба А. дар Комиссияи ҳукуқи байналхалқии СММ, ки онро ба шумори масъалаҳои ба кодификатсия вочибуда дохил намуд, баррасӣ мегардид. Комиссияи лоиҳаи эълумия дар бораи раванди арбитражӣ, ки дар он асли ризоияти ихтиёрии ҷонибҳо ба пешниҳоди кор ба арбитраж вайрон гардида, даҳолати Судии байналхалқӣ ба раванди ташкили суди арбитражӣ, инчунин ба тартиби қабули қарор иҷозат дода мешуд, омода сохт. Бо назардошти ин лоиҳаи мазкур дар Маҷмааи Умумӣ қабул нагардид. Баъди ин комиссия онро на ҳамчун лоиҳаи эълумия, балки лоиҳаи муқаррароти намунавӣ оид ба раванди арбитражӣ пешниҳод намуд, ки барои кишварҳо ҳатмӣ набуда, метавонад бо назардошти хоҳиши кишварҳои манфиатдор ба сифати амсилаҳои тайёр ҳангоми акди созишномаҳо дар бораи А. истифода гардад. Маҷмааи Умумии СММ ин масъаларо боз дар ҷаласаи XIII баррасӣ намуда, 14.XI 1958 қатънома, ки дар он диққати кишварҳои аъзои СММ-ро ба моддаи лоиҳа дар бораи раванди арбитражӣ, ки аз ҷониби Комиссияи ҳукуқи байналхалқии СММ қоркард шуда буд, барои он ки кишварҳои мазкур ин моддаҳоро бо назардошти ҳолатҳои алоҳида ба эътибор гирифта, хангоми таҳияи аҳднома оид ба арбитраж ва созишҳо аз он истифода наоянд.

Истифодаи он аз ҷониби Оинномаи СММ (моддаи 33) ва аксари созишномаҳои дигар (асосан бисёрҷониба) пешбини шудааст. Вале ҳолатҳои маълуманд, ки А. барои таҳмили иродаи худ ба кишварҳои дигар низ истифода шудааст. Масалан, Судии ҳакамии Вена аз 2.XI 1938 ва А. Вена аз 30.VIII 1940, ки мутобиқи он ҳукуматҳои фашистии Олмон ва Италия ба кишварҳои дигар қарорхое, ки тибқи созишномаҳои сулҳ бо Руминия ва Маҷористон, бекор шуда буданд, ба кишварҳои дигар бор намулданд, баъди шартномаҳои сулҳи соли 1947 бо Руминия (м. 2) ва Маҷористон (м. 1) ин муқаррарот бекор карда шуданд.

Асирони ҳарбӣ — шахсоне, ки хангоми ҷанг ба тобеияти ҷониби муҳолиф афтида, нисбати онҳо тибқи эълумияҳои байналхалқӣ режими асорати ҳарбӣ паҳн мегардад. Речаи мазкур тавассути Муқаррарот дар бораи қонун ва одатҳои ҷанги хушкӣ, ки ба Эълумияи IV-уми Эълумияи Гаага аз соли 1907 ва Эълумияи Женева дар бораи муносибат бо асирони ҳарбӣ аз соли 1949 замима гаштааст, танзим карда мешавад. Речаи асорати ҳарбӣ ба шахсоне паҳн мегардад, ки ба қувваҳои мусаллаҳи ҷонибҳои дар низоъ буда, ба шахсоне, ки ба силоҳи мардумӣ шомиланд, ба дастаи ихтиёриён, ба иштирокчиёни ҳаракати муташаккили Муковимат, ба ҳайати шахсии қувваҳои мусаллаҳи муназаами ҳукумат ва ё ҳокимияте, ки ҳадди ақал аз ҷониби қудрати ба асорат гиранда эътироф нагардидааст, ба аҳолии алайҳи душман барҳоста ва инчунин ба қомбатантҳо паҳн мегардад. А.х., тахти тобеияти ҳукумати душман, на ин ки шахсони алоҳида ва ё дастаҳое, ки онҳоро ба асорат гирифтаанд, қарор доранд. Мебояд бо онҳо инсондӯстона, бе ягон ҳуқуқпоймолнамоӣ бо сабабҳои наҷодӣ, миллий, мазҳаб, дар асоси мулоҳизаҳои сиёсӣ ва ғайра муносибат намуд. Ҳама гуна таарруз ба ҳаёт ва дахлнопазирии ҷисмонӣ, аз ҷумла қуштор, укубат, муносибати бераҳмона, шиканча ва азоб, ҳамчунин таарруз ба шаъни инсонӣ манъ мебошад. Ҳамаи ин ба истиснои яроқ, таҷҳизоти ҷангӣ ва асноди ҳарбӣ зери моликияти онҳо бокӣ мемонад. Таъмини А.х., ба ўҳдадории кишваре меафтад, ки онҳо дар тобеияташ қарор доранд. А.х., қаториро метавон ба қорхое, ки ба амалҳои ҷангӣ дахл надоранд, ҷалб намуд. А.х., ўҳдадоранд, ки тамоми меъёрҳои артишери, ки дар асорати он қарор доранд, риоя наоянд. Фирори ноқомл А.х., аз асорат мебояд бо тартиби маъмури ҷазо дода шавад. А.х., дар масъалаи ақидаҳои мазҳабӣ озод мебошанд. Ҷонибҳои муҳориб ўҳдадоранд, ки бюрои аҳбор ё маълумотдиҳиро дар бораи асирон сомон дода, фиристодан ва қабули мактубро иҷозат диҳанд, ҳамчунин онҳо ҳукуқи гирифтани марсула (тахвил) —ро низ доранд. Бо аңҷоми амалҳои ҷангӣ А.х., озод шуда ба ватан баргاردонида мешаванд. Танҳо асироне боздошта мешаванд, ки нисбати онҳо таъкиботи ҷиноятӣ барои ҷиноятҳояшон оғоз шудааст ва ё аллакай маҳкум гардидаанд.

Аслиҳаи кимиёвӣ ва бактареологӣ (биологӣ) — навъҳои аслиҳаи қатли ом (АҚО). Тахти мафҳуми «аслиҳаи кимиёвӣ» маъмулан моддаҳои кимиёвӣ, ки метавонанд баҳри зарбаи марговар ё расонидани зарари дигар аз ҳисоби ҳусусияти заҳрнокии онҳо истифода гарданд, инчунин лавозимоти ҷангӣ, дастгоҳ ва таҷҳизот, ки маҳсусан баҳри истифодаи моддаҳои кимиёвӣ ба мақсади душманона пешбинӣ шудаанд, фаҳмида мешаванд.

Тахти мафхуми аслиҳои биологӣ омилҳои (микробҳо, риккетсияҳо, вирусҳо, замбурӯғҳо ва ғайра) биологӣ фаҳмида мешаванд, ки баҳри зуҳури беморӣ ё марги осебидагон пешбинӣ шудааст, инчунин лавозимоти ҷангӣ, таҷҳизот ва воситаҳои интиқоли мутаносиб пешбини шудаанд.

Дар миқёси васеъ аслиҳои кимиёвӣ (ниприт) нахустин маротиба аз ҷониби нерӯҳои олмонӣ Ҳангоми ҷанги якуми ҷаҳон моҳи апрели соли 1915 истифода шудааст. Ин амр нафрат ва эътирози халқҳоеро, ки талаби қабули ҷораҳои самаранокӣ манъи А.К.Б. — ро менамуданд, ба бор овард. Соли 1925 протоколи Женева дар бораи манъи истифодаи газҳои буғикунанда, захрнок ё навъҳои дигари он ва василаҳои бактериологӣ қабул гардид.

Аслиҳои қатли ом — воситаҳои пешбурди ҷанг, ки бо иқтидори таҳрибкорӣ ва зарбазанӣ аз аслиҳаҳои олӣ ҷандин маротиба афзалият доранд. То охири ҷанги дуюми ҷаҳон 2 навъи АҚО — кимиёвӣ ва биологӣ мавҷуд буд. Ба категорияи АҚО, ки соли 1948 аз ҷониби МУ СММ муайян гардида буд, боз ду навъи аслиҳа — ҳастай ва радиологӣ, инчунин ҳар як навъи дигаре, ки дар оянда коркард шуда, вобаста ба сифатҳои харобиовар бо навъҳои фавқузидки АҚО баробар аст ё онҳоро мегузарад, ворид гардидаанд. Иқдоми аввалини амалӣ дар мубориза алайҳи манъи АҚО акди протоколи Женева дар бораи манъи истифодаи василаҳои буғикунанда, захролуд, бактериологӣ ва навъҳои дигари газҳо дар ҷанг аз соли 1925 ба шумор меравад.

Аппатше (вобаста) — мансаб ва рутбаи корманди дипломатӣ. Дар амалия байналхалқии дипломатӣ категорияҳои зерини атташе мавҷуданд:

- 1) вобастаи ҳарбӣ, ҳарбӣ-баҳрӣ, ҳарбӣ-ҳавоӣ — намояндагони мақомоти ҳарбии ҳеш дар мақомоти ҳарбии кишвари мизбон. Ҳамзамон онҳо мушавирони намояндаи дипломатӣ оид ба масъалаҳои ҳарбӣ ба шумор мераванд;
- 2) вобастаи махсус — намояндагони мақомотҳои мухталифи кишвари ҳеш — оид ба саноат, ҳоҷагии кишлоқ, меҳнат, тичорат, фарҳанг, техника, илм ва ғ. Онҳо маъмулан мутахассисони баландихтисосанд, ки вазифаи омузишӣ масъалаҳои дахлдорро ба ўҳда дошта, мебояд ба таҳким ва рушди алоқа байни мақомоти кишвари фириастода ва мизбон мусоидат намоянд;
- 3) вобастаи матбуотӣ (пресс-атташе) — корманди маъсули намояндагии дипломатӣ, ки ба масъалаҳои нашр ва иттилооти намояндагӣ машғул мебошад;
- 4) вобастаи дипломатӣ — корманди хурди дипломатии намояндагии дипломатӣ ва ё дастгоҳи марказии ВКХ. Ба мансаби

атташеи дипломатӣ шахсоне таъин мешаванд, ки хизмати дипломатиро оғоз намудаанд;

5) вобастаи ифтихорӣ — шахсоне, ки карераи дипломатиро интиҳоб намудаанд, вале ҳоло ба хизмати доимӣ номнавис нашуда, маош низ намегиранд. Дар баъзе кишварҳо атташеҳои ифтихорӣ дар ягон намояндагии дипломатӣ коромӯз мешаванд. Баъди анҷоми коромӯзӣ онҳо ба бастаи расмӣи ҳадамоти дипломатӣ номнавис мешаванд.

Ҳамаи категорияҳои атташе ба ҳайати корпуси дипломатӣ шомил буда, аз тамоми имтиёзу масуниятҳои дипломатӣ бархурдоранд.

Аҳднонаи Атлантикаи Шимолӣ — 4 апрели соли 1949 дар Вашингтон бо ташаббуси ИМА ва намояндагони 12 кишвар — иштирокчиёни аввалини Созмони Аҳднонаи Атлантикаи Шимолӣ (НАТО) таъсис ёфта, 24 август ҳукми қонунӣ гирифтааст. Соли 1952 Юнон ва Туркия, соли 1955 — ҚФО, соли 1982 — Испания иштирокчиёни А. шуданд. Мутобиқи А. аз 25.08.1969 (баъди гузаштани муҳлати 20-сола аз рӯзи эътибори қонунӣ гирифтани он) ҳар як кишвари аъзои НАТО ҳуқуқи берун шудан аз блокро баъди як соли изҳори бекор кардани А. доро мебошад. Мутобиқи А. ҳуҷуми мусаллаҳона ба як ё якҷанд иштирокчиёни он ҳамчун ҳуҷум ба ҳамаи кишварҳои аҳднамуда баррасӣ мегардад. Ҳар яке аз ҷонибҳо уҳдадор мегардад, ки ба иштирокчиёни мавриди ҳуҷум қароргирифта кўмаки фаврии фардӣ ё дар созиш бо ҷонибҳои дигар, дар шакли ҷораҳои, ки зарур мешуморад, бо шумули истифодаи нерӯи мусаллаҳ, ба мақсади «эҳё ва дастгирии амнияти навоҳии Атлантикаи Шимолӣ» расонад. Мутобиқи А. (бо тағйиротҳои ба протокол аз 22.10.1951 дар бораи ҳамроҳшавии Юнон ва Туркия ба А.) зери мафҳуми ҳуҷум — ҳуҷуми мусаллаҳона ба қаламрави ҳар яке аз иштирокчиёни дар Аврупо ё Амрикои Шимолӣ, ба қаламрави Туркия ва ҷазираҳои, ки тахти қонунгузории ҳар яке аз ҷонибҳо дар навоҳии Атлантикаи шимолӣ ба шимол аз мадори Саратон, инчунин нерӯҳои мусаллаҳ, киштиҳо ва дастгоҳҳои парвозкунандаи ҳар яке аз ҷонибҳои А., ки дар ин қаламрав ё болои он қарор доранд, ё ба қисмати шимолӣи уқёуси Атлантика аз шимолӣ мадори Саратон, ё дар баҳри Миёназамин фаҳмида мешаванд. Дар асоси тасвири А. машварати байни ҷонибҳо вақте баргузор мегардад, ки ба ақидаи ҳар яке аз аъзоён таъомияти арзӣ, истиклолияти сиёсӣ ё амнияти ҳар яке аз ҷонибҳо «зери ҳагар» қарор гирифта, имкони ҷасоснок намудан» - и даҳолати НАТО-ро ба қорҳои дохилии иштирокчиёни блок фароҳам меорад. А. таъсиси Шӯро баҳри баррасии масъалаҳои истифодаи А.ро пешбини

менамояд. Шӯрои Атлантикаи шимолӣ мақомоти олии сиёсии НАТО ба шумор меравад.

Аҳдномаҳои байналхалқӣ - ифодаи иродаи возеҳи мувофиқшудаи байни ду ва зиёда кишварҳо нисбати ҳукуку ӯҳдадорихои мутақобила дар равобати сиёӣ, иқтисодӣ ва дигар навиҳои муносибаг байни онҳо. Аҳдномаҳои байналхалқӣ манбаи асосии ҳукуки байналхалқӣ мебошанд. Теъдоди аҳдномаҳои байналхалқӣ ба даҳҳо ҳазор мерасад. Амалияи аҳдномавии кишварҳои нави истисморгар бо талоши кишварҳои нисбатан нерӯманд баҳри бор кардани иродаи худ ба кишварҳои заиф тавсиф мегардад.

Шумораи зиёди аҳдномаҳои нобаробари байналхалқӣ аз ин бармеоянд. Аҳдномаҳои байналхалқӣ номҳои мухталиф доранд: аҳднома, созишнома, паймон (пакт), трактат, эълония, коммюнике, протокол ва ғ. Ифодаи собити муқарраргардидаи нисбати ин ва ё он мафҳум вучуд надорад. Ҷонибҳо дар аҳднома метавонанд озодона он шаклро, ки мувофиқ мебуданд, интихоб намоанд.

Вобаста ба шумораи иштирокчиёни аҳдномаҳои байналхалқӣ ба дучониба ва бисёрчониба ҷудо мешаванд.

Аҳдномаҳои бисёрчонибаи байналхалқӣ ба қушода ва пӯшида ҷудо мешаванд. Ба аҳдномаҳои қушодаи байналхалқӣ метавонад ҳар як кишвар бо назардошти тартиби дар матни аҳднома пешбинишуда дохил шавад, ҳол он ки аҳдномаҳои пӯшида чунин тартибро пешбини намеkunанд; кишварҳое, ки аҳдномаро имзо накардаанд, танҳо бо ризоияти иштирокчиёни бокимонда метавонанд ба он ҳамроҳ шаванд.

Чун қоида аҳдномаҳои байналхалқӣ дар шакли хаттӣ ақд мешаванд. Аҳдномаҳои байналхалқӣ дар шакли шифохӣ ҳарчанд эҳтимолият дошта бошанд ҳам, вале ҳеҷ кам вомехӯранд.

Маъмулан аҳдномаҳои байналхалқӣ аз муқаддима (преамбула), ки асос ва аҳдофи ақди созишнома, муқаррароти мушаххас, ки ба мохияти равобити танзиммешуда, муқаррароти хотимаӣ, ки дар он муҳлати амали аҳднома ишора мегардад, эҳтимолияти тамдид, тартиби огоҳонидани инкор, шароитҳои эътибори қонунии гирифтани аҳднома, тартиби тасдиқи аҳдномаро инъикос менамояд, иборат мебошад.

Ҳамзамон замима ба аҳдномаҳои байналхалқӣ, ки эътибори аҳдномаро дар сурати ишораи бевосита доранд, васеъ паҳн гардидаанд. Дар замимаҳо муқаррароте мушаххас мегарданд, ки дар аҳдномаи байналхалқӣ мавҷуданд.

Ҳангоми ишораи кишварҳои иштирокчӣ, мақомот ва масъулони онҳо, ҳамчунин дар масъалаи тартиби имзогузори қоидаи паиҳаи истифода мешавад.

Аҳдномаҳои дучониба маъмулан бо ду забон тахия мегарданд. Баъзан ҷонибҳо истифодаи як забонро афзал медонанд. Аҳдномаҳои бисёрчониба чун қоида бо як-ду забон тахия мешаванд. Он аҳдномаҳое, ки тахти васояти СММ ба имзо мерасанд, маъмулан бо панҷ забон (англисӣ, испанӣ, русӣ, фаронсаӣ, чинӣ) ба тавсиф мерасанд.

Аҳдномаҳои байналхалқӣ одатан сатҳи имзо ва тавсиф (ратификатсия) – ро паси сар менамоянд. Баъзан то ақди ниҳой парафгузори истифода мешавад. Парафгузори ё имзои ҳар як саҳифа бо рамзҳои масъулони дар матни омодашуда ва мувофиқашуда, маънои тасдиқро дорад, ки матн маҳз дар чунин тахрир мувофиқа шудааст. Баъди парафгузори чун қоида дар матн ягон тағйирот ба истиснои беҳбудихои тахририн хурд (ислоҳи камбудихо) дохил намегардад.

Агар тавсиф талаб карда шавад, маъмулан баъди имзои расмӣ амалӣ мегардад. Аҳдномаҳои байналхалқиро тибқи муқаррароти умумӣ сарвари кишвар ё ризоияти пешакии палатаҳои қонунгузор ё яке аз онҳо тасдиқ менамояд. Тавсиф дар шакли ифтихорномаи махсуси тантанавӣ фаро гирифта мешавад. Ҳангоми қонфирматсия (аз тарафи ҳокимияти олии давлатӣ тасдиқ шудани ҳукми суд) ё тавсифи хурд, ки аз ҷониби ҳукумат дода мешавад, нота фириостода мешавад. Ҳангоми аҳдномаҳои дучониба ифтихорнома ё нотаҳо мубодила мегарданд, ҳангоми аҳдномаҳои бисёрчониба бошад, ба ҳукумат ва ё қотиботи созмони байналхалқӣ, ки дар аҳдномаҳои байналхалқӣ ба сифати депозитарий ишора шуда, ҳамаи иштирокчиёни бокимондаро дар бораи мубодилаи ҳуҷҷатҳо огоҳ менамоянд, супурда мешавад.

Ҳангоми имзои аҳдномаҳои байналхалқӣ, инчунин ҳангоми тасдиқ ва ҳамроҳшавӣ кишварҳо метавонанд ба аҳднома эзоҳ ворид намоанд.

Кишварҳои аъзои СММ аҳдномаҳои байналхалқӣи ақдкардаашонро дар Қотибот қайд менамоянд (мод. 102 Оинномаи СММ). Нашири аҳдномаҳои байналхалқӣи қайдшуда дар маҷмуаҳои аз ҷониби СММ интипоргардида амалӣ мегардад.

Аҳдномаҳои байналхалқӣ маъмулан аз ҷониби кишварҳои онҳоро ақднамуда, дар наشريҳои расмӣ ва ҳукумати, дар матбуоти даврий, маҷмуаҳо ва ғ. ба таъб мерасанд.

Мутобики қонунгузори як қатор кишварҳо аҳдномаи наширгардида эътибори қонунро дорад.

Ахдномаҳои байналхалқие, ки ба меъёрҳои императивии ҳукуки байналхалқии умумӣ муҳолифат менамояд ё бо роҳи порадиҳӣ, бе салоҳиятҳои зарурӣ ба имзо расидааст, безътибор доништа мешавад.

Дар бораи талаботи ниҳой бошад, ҳаминро қайд намудан лозим аст, ки молдаи 103-юми Оинномаи СММ чунин менигорад: «ҳангоме ки ӯҳдадорҳои аъзоёни Созмон дар асоси Оинномаи мазкур бо ӯҳдадорҳои вобаста ба созишномаи дигар муҳолифат намоёнд, эътибори афзалро ӯҳдадорҳои дар асоси Оинномаи мазкур соҳиб мешаванд».

Дар ҳолатҳои муайян ахдномаҳои байналхалқӣ метавонанд безътибор доништа шаванд.

Амалияи маъмулӣ нишон медиҳад, ки ҳолатҳои фишори ғайриқонуний ба кишвар (таҳдид бо қувва ва ё бо истифодаи он) ё ба масъулони он ҳамеша чун ихтилоф, ки эътибори хатмӣ ахдномаҳои байналхалқиро маҳрум менамоянд, маҳсуб мегардад.

Дар таърих як қатор ҳодисаҳои маълуманд, ки истифодаи таҷовуз ба намояндаи кишвар, асоси безътибор дониستاني ахднома гардидааст. Масалан соли 1526 шоҳи Фаронса Франсуаи I аз ахдномаи Мадрид, ки аз ҷониби ӯ дар асорати испанҳо бо Карли V ба имзо расида буд, даст кашид, изҳор дошт, ки онро дар натиҷаи таҷовуз ва маҷбурнамоӣ имзо кардааст. Ҳангоми тақсироти аввали Реч Посполития намоёндогони сеймро дар ҳуҷра то он замоне, ки ахдномаро тасдиқ насозанд, маҳкам намуданд. Соли 1815 ахднома дар бораи даст кашидан аз тахти Фердинанди VII испанӣ, ки аз ҷониби ӯ соли 1808 дар Байонн тахти таҳдиди марг имзо намуда буд, бекор карда шуд. Ба сифати мисол метавон конференсияи Чопон-Кореягӣ аз соли 1905 дар бораи истиқрори протекторати Чопон бар Корея ва ахдномаи Гитлер бо Чехословакия дар соли 1939, ки дар натиҷаи таҳдид ва таҷовуз ба имзо расида буд, пешниҳод намуд.

Заминаи мунозира дар бораи ҳаққонияти ахднома ба истисноти ақди маҷбурии он метавонад ҳатто амалии муҳим ҳангоми тасвиби он гардад. Палатаи доимии адлияи байналхалқӣ ҳангоми баррасии бахси даниягӣ-норвегиягӣ барои Гренландия дар соли 1933 муқаррар намуд, ки сабаби эътироф нагардидани эътибори қонунии он камбудӣ дар далелҳо мебошад. Камбудие, ки танҳо ба молдаҳои алоҳидаи ахднома дахл дорад, ба эътибори молдаҳои боқимондаи он таъсир наметунад.

Камбудии асли маъмулан ба ислоҳи ахднома оварда мерасонад, баъзан бо роҳи музокироти ниҳоят тӯлонӣ. Аксаран чунин камбудиро дар масъалаи муайян намудани сарҳад ба назар мерасанд. Масалан, дар ахднома байни Британияи Кабир ва ИМА

аз 3.IX соли 1783 сарҳад қад-қадӣ дарёи Сен-Круа, ки воксан вучуд надошт ва ҳақи ҷудошавии ҷануби дарёи Лаврентияи муқаддас муайян гардид, ҳарчанд ки муқаррар кардани чунин ҳақи имконнопазир буд. Баҳсҳо (бо истифодаи арбитраж) то ақди ахдномаи нав тӯл кашиданд. Дар эълומияи соли 1929 дар бораи ҳифзи ҳаёт дар баҳр як боби пурра партофта шуд, камбудӣ баъди тасдиқи эълумия аз ҷониби ИМА ислоҳ гардид; дар молдаи 3-юми матни ахдномаи сулҳи фаронсавӣ бо Италия дар соли 1947 саҳван як сатр ба ҷойи сатри дигар партофташуда пешниҳод гардид.

Шарҳи ахдномаи байналхалқӣ аз созишномаи ҷонибҳо вобаста мебошад. Он метавонад чи аз ҷониби ҳудуди тарафҳо, инчунин муҳолиаи арбитражӣ ё Судии байналхалқӣ (молдаи 36 статут), агар тарафайн ба чунин таҳқиқот розӣ бошанд, таъбиқ гардад.

Амали ахдномаи байналхалқӣ баъди ба имзо расидан, агар ин амр бевосита дар он қайд шуда бошад, ё баъди мубодила ва ё супурдани номаи тасвибӣ (ратификасионӣ) ба нигоҳдорӣ оғоз мегардад. Чун қоида тасвиб эътибори баръаксро надорад, яъне ахднома баъди мубодилаи номаҳои тасвибӣ, агар дар матни ахднома баръакси он ишора нашуда бошад, эътибори қонуний мегардад. Ишораи эътибори қонуний гирифтани ахднома аз санаи муайян, ки на бо санаи имзои ахднома ва на бо лаҳзаи мубодилаи номаҳои тасдиқӣ мутобиқат намекунад, эҳтимол дорад. Ҷонибҳои дар интиҳоби ҳар қадом лаҳзаи эътибори қонунии гирифтани ахдномаҳои байналхалқӣ озод мебошанд.

Шакли нисбатан маъмулӣ қатъи амали ахдномаҳои байналхалқӣ гузашти муҳлати онҳо мебошад. Аксаран лағви ахднома (денонсатсия) ба назар мерасад. Чунин меҳисобанд, ки дар ахдномаҳои байналхалқӣ лағви қатъи амали ахдномаро танҳо барои ҷониби бекорнамуда мефаҳмонад. Аксари ахдномаҳои байналхалқӣ тартиби лағваширо пешбинӣ менамоянд.

Амалия як қатор ҳолатҳои қатъи яктарафаи ахдномаро бо назардошти таъйироти бунёдии вазъи байналхалқӣ, ки ба аз байн рафтани ақди ахднома саварда расонидааст, медонад. Ба сабабҳои ишорашуда баъзан мурур илова мешавад; ин ваҷҳ барои қатъи ахднома баҳсноқ маҳсуб мегардад. Аслан чунин меҳисобанд, ки ахднома дар сурати муайян нагардидани муҳлат доимо амал менамояд.

Доктринаи ҳукуки байналхалқӣ мулдати зиёд эътироф менамуд, ки ҳамаи ахдномаҳои байни кишварҳои муҳориб ҳангоми ҷанг лағв мегарданд (диффидатсияи харбӣ). Аз замони ғалабаи инқилобҳои буржуазӣ табақаҳои ҳукмрони кишварҳои сармоядорӣ, ки ба устувории муносибатҳои тиҷоративу ҳукуқӣ манфиатдоранд,

дар амалияи судӣ ва муносибатҳои дипломатӣ иддаои (тезиси) манъи аҳдномаҳои хангоми ҷанг пелбарӣ кардан гирифтанд. Баъди калавишҳои нисбӣ дар асри XX нуқтаи назаре қабул шуд, ки дар аҳдномаҳои сулҳ аз соли 1947 инъикос гардида тараннум менамуд, ки аҳдномаҳои дучониба метавонанд хангоми ҷанг қатъ гашта, баъди анҷоми он дар муддати муайян эҳё гарданд. Агар ҳамаи иштирокчиёни аҳднома байни ядигар дар ҳолати ҷангӣ набошанд ҳам, аҳдномаҳои бисёрҷониба бо ҷанг қатъ мегарданд.

Вале муқаррароти мазкур ду эзоҳро тақозо менамоянд: дар ҳудуди матни аҳднома метавонад ишора гардад, ки он муҳлати амали худро хангоми ҷанг нигоҳ медорад; аҳднома оид ба сарҳадот, харҷанд дучониба бошанд ҳам, хангоми ҷанг қатъ нагашта, танҳо амалашон бозмеистад, тағйири онҳо баъди анҷоми ҷанг бояд ба расмӣ дароварда шавад. Ниҳоят аҳдномаҳои (масалан, дар бораи манъи ҷанги кимиёвӣ) эҳтимоли доранд, ки амалашон дар вақти ҷанг пешбинӣ шуда, хангоми ҷанг қатъ намегарданд.

СММ ба кодификатсияи меъёрҳои, ки ба аҳдномаҳои байналхалқӣ дахлат доранд, аҳамияти хоса медиҳад. Комиссияи ҳукуки байналхалқии СММ аз соли 1949 то 1966 лоиҳаи молдаҳоро дар бораи ҳукуки аҳдномаҳо таҳия намулдааст. Маҷмаи Умумии СММ дар ҷаласаи XXI катъномаи 2166 - ро дар бораи гузаронидани конференсияи дипломатии кишварҳо барои қоркарди лоиҳаи эълумия оид ба масъалаи мазкур қабул намуд. Конфронс солҳои 1968-69 дар шаҳри Вена баргузор гардид. Дар он Эълумия дар бораи ҳукуки аҳдномаҳо таҳия шудааст.

Аҳдномаҳои тичоратӣ - аҳдномаҳои, ки равобигии тичоратӣ ва дигар муносибати иқтисодии байни кишварҳо ба танзим медарорад.

Амалияи аҳдномавӣ ба маънии васеи калима на танҳо созишномаҳои байналхалқӣ, ки дар асноди расмӣ номи «аҳдномаи тичоратӣ», «аҳднома дар бораи тичорат ва баҳрнавардӣ», «эълумияи тичоратӣ», «аҳднома дар бораи дӯстӣ ва тичорат» -ро доранд, балки ҳар як созишномаи дигар, ки масъалаҳои мухталифи ҳамкорихон иқтисодӣ байни кишварҳо танзим менамояд, ҳам созишнома дар бораи муқаррар кардани контингенти даромад ва баромад, эълумияҳои гумрукӣ, созишномаҳои пардохтӣ, созишнома дар бораи мусоидати бештар ва ғайро нисбат медиҳад. Ҳамин тарик, вобаста ба мундариҷаи мазмунӣ аҳдномаи тичоратӣ ва созишномаҳои номҳои мухталиф доранд.

Тичорати хориҷӣ он асоси солим ва устуворест, ки дар он метавонад ҳамзистии кишвар бо низомиҳои мухталифи иқтимоӣ-иқтисодӣ мунаффақона густариш ёфта, мустаҳкам гардад.

Асоси аҳднома ва созишномаҳои тичоратӣ байни кишварҳо дар худ принсипҳои асосии сиёсати тичорати хориҷӣ, баробарии ҷонибҳо, таъмини фоидаҳои мутақобила ва иҷрои бовиҷдононаи ўҳаддорихон ба зиммагирӣта хангоми иҷрои бечунучарои риояи усулҳои даҳлат накардан ба қорҳои дохилӣ, эҳтироми истиклолияти миллӣ ва эътирофи ҳукуку манфиатҳои қонунии кишварҳои аҳдкунандаро таҷассум менамояд.

Аҳдномаҳои тичоратӣ дар заминаи истифодаи мутақобилаи принсипи мусоидати бештар чи нисбати бочи гумрукӣ, андозҳо ва пардохтҳо, баҳрнавардӣ, транзит, фаволияти шахсонӣ воқеӣ ва ҳукуқӣ, пешниҳоди имтиёз ва афзалиятҳо ва чи нисбат ба масъалаҳои дигар, ки ба тичорат ва баҳрнавардӣ байни кишварҳо дахл доранд, ба имзо мерасанд. Ягон афалияти махсус, ки ба қонунҳои дохилии кишвар мутобикат намекунанд, аҳдномаи тичоратӣ пешбинӣ наменамаюнд.

Аҳдномаҳои тичоратӣ шароитҳои (ҳаҷм ва номгӯи содироти мутақобила, додани литсензия ба воридоту содироти молҳо, шароитҳои пардохт ва ғайра), ки бевосита амалиётҳои тичоратиро байни кишварҳои аҳдкунанда танзим менамоянд, дар бар намегирад. Амалиёти мазкур бо созишномаҳои тичоратӣ танзим карда мешаванд.

Аҳдномаҳои тичоратӣ ба кишварҳо ҳукуки доштани намояндагии тичоратиро дар кишвари аҳдкунанда пешниҳод намуда, вазъи ҳукукии онро пурра ба танзим медарорад.

Аҳдномаҳои сарҳадӣ - созишнома байни кишварҳои ҳамҷавор дар бораи муқаррар намудани сарҳади давлатӣ, тартиби муайян намудани он дар маҳал ва речаи он, оид ба танзими низоъ ва воқеаҳои сарҳадӣ, ҳамқорӣ ва ёрии мутақобила дар масъалаҳои сарҳадӣ, инчунин оид ба масъалаҳои фаволияти хочагӣ дар манотиқи сарҳадӣ. А.с. ва протоқолҳои ба он замимашуда шарҳи мундариҷаи гузаштани ҳагги сарҳадиро дар тамоми тӯли он ё дар қитъаҳои алоҳидаи сарҳад ифода менамояд. Ба он маъмулан харитаҳо, ки дар он ҳагги муқарраршудаи сарҳадӣ муайян мегарданд, замима мешаванд. Дар асоси А.с. гузаштани ҳагги сарҳадӣ дар маҳал муайян гардида, сарҳади пештар муайяншуда тағйиш ва эҳё мегардад.

Барномаи СММ оид ба муҳити зист (United Nations Environment Programme - UNEP) - мақомоти Маҷмаи Умумии СММ. Соли 1972 мутобиқи катъномаи МУ СММ 2997 (XXVII) дар асоси тавсияи Конфронси СММ оид ба масъалаҳои муҳити зист, ки дар Стокгольм 5-16 июни соли 1972 доир шуда буд, бунёд шудааст. Аҳдофи ЮНЕП - татбиқи назорати тағйирот дар ҳолати муҳити

зист, дастирӣ ва ҷамоатҳои ҳамаҷониби Ҷамоати байналхалқӣ дар самти ҳифзи муҳити зист ба шумор мераванд.

Маблағгузории барномаҳои ЮНЕП аз ҳисоби аъзоҳои ихтиёрии кишварҳои-аъзои СММ татбиқ мегардад. Бучаи ЮНЕП барои солҳои 2010-2011 дар маҷмӯъ 397,8 млн. долл.-ро ташкил медед; 7,8 млн. долл. аз ҳисоби бучаи муназами СММ, 156 млн. долл. – аз ҳазинаи муҳити зист, 162 млн. долл. – аз ҳазинаҳои ҳадафманд ва 66 млн. долл. аз ҳисоби аъзоҳаққиҳои ҳадафманд ба даст меоянд. Ба ҳайати мақомоти иҷроияи ЮНЕП –Шӯрои идоракунандагон дохил мешаванд, ки ба он намоияндагони 58 кишвар, ки сеяки онҳо ҳамаҷониба аз қониби МУ СММ ба муҳлати 3 сол интихоб мешаванд, шомиланд. Қароргоҳи ЮНЕП –дар шаҳри Найроби (Кения) воқеъ аст.

Самтҳои асосии фаъолияти ЮНЕП инҳоянд: ҷамъоварӣ ва ташкили мубодилаи байналхалқии иттилоот оид ба масъалаҳои бо ҳифзи муҳити зист алоқамандбуда; таҳия ва татбиқи барномаҳои оид ба ҳалли масъалаҳои экологӣ, аз қабили ҳифзи ҳок ва об, мубориза бар зидди биёбоншавии заминҳо, ҳифз ва нигоҳдошти муҳити баҳрӣ, ҳифзи олами наботот ва ҳайвонот, нигоҳдошти ҳазинаи генетикии Замин, таҳияи манбаҳои алтернативии энергия ва омӯзиши таъсири истифодаи навҳои муҳталифи нерӯ ба муҳити табиӣ, мушкilotи нуктаҳои аҳолинишин ва ғайра; ташкили омоданамоеи мутахассисон дар соҳаи муҳити зист. Дар қониби ЮНЕП аҳамияти зиёдро фаъолият дар самти ҷанбаҳои байналхалқӣ-хукукии ҳифзи муҳити зист (таҳияи эълонномаҳо ва саналҳои дигари ҳуқуқӣ, ёрӣ ба кишварҳои мутараққӣ дар таҳияи қонунгузории миллий ва ғайра) касб намудааст. Соли 1982 ҷаласаи махсуси Шӯрои идоракунандагони ЮНЕП қарор дар бораи таҳияи стратегияи дарозмуддат то соли 2000-ум ва минбаъдро қабул намуд.

Барномаи рушди СММ (United Nations Development Programme - UNDP) - мақомоти Маҷмааи Умумии СММ, ки тахти роҳбарии Шӯрои Иқтисодӣ ва Иҷтимоӣ фаъолият менамояд; Соли 1965 мутобиқи қатъномаи МУ СММ 2029 (XX) бо роҳи муттаҳид намудани ҳазинаи махсус ва Барномаи кӯмаки густурдаи техникаи таъсис ёфтааст. Мақсад ва вазифаҳои БРСММ, ки дар қатъномаҳои МУ СММ 2688 (XXV) аз 11.XII.1970 муайян гардидаанд, инҳоянд: мусоидат ба рушди босуръати иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳои мутараққӣ тавассути расонидани кӯмаки техникаӣ дар тадқиқи захираҳои табиӣ, рушд ва вориднамоеи усулҳои нави техникаӣ дар саноат ва кишоварзӣ, таъсиси марказҳои тадқиқотӣ ва муассисаҳои таълимӣ дар соҳаҳои дигар. БРСММ зиёда аз 5 ҳазор лоиҳаҳои

гуногунро дар зиёда аз 140 кишвар татбиқ месозад. Васоити молиявии БРСММ аз ҳисоби аъзоҳаққи ихтиёрии кишварҳои - аъзои СММ ва муассисаҳои низоми СММ - иҷрокунандагони лоиҳаҳо таркиб меёбад. Мақомоти роҳбарикунандаи БРСММ - Шӯрои идоракунандагон, ба ҳайати он намоияндагони 48 кишварҳо, ки аз қониби ЭКОСОС ба муҳлати 3 сол аз ҳисоби кишварҳои - аъзои СММ, муассисаҳои махсусгардонидашудаи он ё МАГАТЭ интихоб мешаванд, шомил мегарданд; нақши мақомоти иҷроияи фавриро Қотиботи БРСММ, ки аз қониби маъмур идора мешавад, мебозад.

Баҳри дохилӣ - баҳре, ки соҳилҳои он ба як кишвар тааллуқ доранд. Б.д, метавонад пурра бо хушкӣ ихота шуда бошад (мас., баҳри Арал) ва ё бо баҳри дигар (мас., баҳри Азов) ё укёнус (мас., баҳри Сафед) пайваст бошад. Б.д, ҷузъи каламрави давлат буда, пурра зери тобеияти он қарор дорад. Муайян намудани режими киштигардӣ, моҳигирӣ ва фаъолияти дигар дар Б.д, ҳамчунин парвоз дар фазои ҳавоии он пурра ба салоҳияти кишваре нисбат дорад, ки Б.д, ба он мансуб мебошад.

Бетарафӣ (аз лот. neuter - на ин, на он) - шакли махсуси мақоми байналхалқӣ-хукукии кишвар. Дар ҳукуки байналхалқӣ Б.-ро хангоми ҷанг (эвентуалӣ) ва Б. доимиро ҷудо менамоянд. Тахти мафҳуми Б. эвентуалӣ ихтиёри кишвари муайян дар ҳолати зуҳури ҷанг оид ба ширкат накардан дар он на аз қониби ягон кишвари муҳориб ва на мустақилона фаҳмида мешавад. Б. эвентуалӣ танҳо дар ҳолати ҷанги мазкур риоя шуда, метавонад бо амали яққонибаи кишваре, ки оид ба Б. ихтисор намуда буда, бекор карда шавад. Меъёрҳои байналхалқӣ-хукукие, ки ба Б. хангоми ҷанг тааллуқ доранд, дар эълонномаҳои 5-ум ва 13-уми Гаага аз соли 1907, инчунин дар Эълонномаи Лондон дар бораи ҳукуки ҷанги баҳрӣ аз соли 1909 ва як қатор саналҳои дигар дарҷ гаштаанд.

Мутобиқи ин асоси каламрави кишвари бетараф дахлнопазир буда, наметавонад сахнаи амалиётҳои ҷангӣ бошад; ба қонибҳои муҳориб интиқоли қўшун, нақлиёт бо аслиҳа ва таҷҳизоти ҷангӣ тавассути он манъ мебошад. Дар каламрави кишвари бетараф таъсири ҷузъ томоҳи ҷангӣ ва муассисаҳо барои ҷанби одамон ба хотири кӯмак ба қонибҳои муҳориб манъ аст. Кишвари бетараф ҳукуки бо нерӯи баргардонидани сӯйқасд ба Б.-и худро дорад.

Тахти мафҳуми бетарафии доимӣ мақоми байналхалқӣ-хукукии кишвар фаҳмида мешавад, ки тибқи он ин кишвар уҳдадор аст, то дар низоҳати мусаллаҳонаи эҳтимолии байни кишварҳои дигар иштирок накарда, ба иттиҳоди блокҳои ҳарбӣ ворид нашавад, каламрави хешро барои нерӯҳои мусаллаҳи хориҷӣ ва пойгоҳҳои

низоми пешниҳод насозад. Б. доимӣ метавонад аз ҷониби баъзе кишварҳо (мас. кишварҳои абарқудрат) кафолат дода шавад ва ӯ кафолат дода нашавад. Айни замон мақоми кишвари доимо бетафиро Швейтсария (тибқи қарори конгресси Вена аз соли 1814-15, санади Париж оид ба эътироф ва кафолати бетафироии доимии Швейтсария ва дахлнопазирии қаламрави он аз 8 (20) XI 1815), Австрия (мутабиқи Аҳдномаи давлатӣ дар бораи эҳёи Австрияи мустақил ва демократӣ аз соли 1955 ва Қонуни асосии федералӣ дар бораи бетафироии Австрия аз 26 X 1955), Малта (мутабиқи Ҳаққи ҳукумати Ҷумҳурии Малта оид ба бетафироии Малта аз 14.V 1981) доро мебошанд. Ҳаққи доимӣ дар бораи Б. Малта дар санади ҷамъбастиҳои мулоқоти Мадриди намоёндогони кишварҳои аъзои МАҲА ба инобат гирифта шуд.

Сиёсати Б.-ро Швейтсария низ пеша кардааст. Вале муқаррарот оид ба Б.-и он дар ягон санади конституционии кишвар ё дар ягон аҳдномаи байналхалқӣ қайд нагардидааст. Аз ин рӯ Б. Швейтсария анъанавӣ маҳсуб мегардад. Дар ихроҷоти расмӣ ва асноди сиёсати хориҷии шведӣ консепсияи Б. ҳамчун «сиёсати озодӣ аз иттиҳодҳо дар даври сулҳ, ба мақсади ҳифзи бетафироии Швейтсария хангоми ҷанг» муайян шудааст. Иродаи соҳибхитиёрии кишвар, ки Б.-ро эълом намудааст, мебодад аз ҷониби кишварҳои дигар эҳтиром гардад. Дар ҳукуки байналхалқӣ инчунин мафҳуми кишвари ҷангнакунанда (невоюющего) мавҷуд аст. Аз ҷумла хангоми ҷанги дуоими ҷаҳон як қатор кишварҳо ихроҷ намуданд, ки Б.-ро риоя намесозанд, вале дар амалиётҳои ҷангӣ низ ширкат нахоханд кард. Мақоми кишвари ҷангнакунанда набояд ба ҳадафҳои зиддиҳукукӣ (қўмак ба агрессор) хизмат наояд, зеро ин вайрон намудани асл ва меъёрҳои ҳукуки байналхалқӣ ба шумор меравад. Намунаи фаъолияти зиддиҳукукӣ метавонад мавқеи як қатор кишварҳои хангоми ҷанги дуоими ҷаҳон, ки дар бораи пайгирии мақоми кишвари ҷангнакунанда пардапӯшона ихроҷ доштанд, вале баъзан руирист ба кишварҳои меҳварӣ қўмак менамуданд, бошад.

Бешаҳравандӣ (аполизм, апатриадизм) – Ҳолати ҳукукии шахсе, ки шаҳравандӣ надорад. Б. асосан дар натиҷаи коллизияи қонуногузори кишварҳои мухталиф ба амал меояд. Б. хангоми беруншавӣ ва хориҷ гаштани шахс аз табияти як кишвар, дар ҳоле, ки ин шахс шаҳравандии кишвари дигарро ба даст намеорад ва ё зимни таваллуд ҳосил мешавад. Аксари ҳолатҳои Б. хориҷ намудани шаҳравандии муҳоҷирони сиёсӣ ва ё ҷинояткорони сиёсӣ ба шумор меравад. Шахси бешаҳраванд ба қонунҳои кишвари мизбон итоат менамояд. Ӯ наметавонад, ки аз муҳоҷизати дипломатии ягон кишвар бархурдор бошад.

Бозиди иштифотӣ – бозиди ташрифотӣ, ки роҳбари ҳайат пеш аз оғози қисмати кории ҳузураш аз ҷониби қабулқунанда ба амал меорад. Дар рафти Б.и. барномаи ҳузури ҳайат дар кишвар дақиқ карда мешавад.

Бозидҳо – Бозидҳои дипломатӣ – дар фаъолияти дипломатӣ нақши бузург доранд, зеро василаи муҳимтарини истиқрор, ташаккул ва густариши алоқаҳои шахсӣ бо намоёндогони доираҳои расмӣ, ҷамъиятӣ ва қарбӣ кишвари мизбон, инчунин бо корпуси дипломатӣ ба шумор мераванд. Аҳамияти Б. аз вазифаҳои намоёндогони дипломатӣ, ки намоёндогӣ ва ҳифзи манфиати кишвари ҳешро дар кишвари мизбон, густариш ва таҳкими рабобати дӯстона байни кишварҳои фаро мегирад, бармеояд. Омӯзиши самаранокӣ кишвари мизбон, дарки амиқи ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишвари мизбон бе алоқаи доимӣ бо намоёндогони доираҳои мухталифи маҳаллӣ, ки тавассути Б. ва мулоқотҳо татбиқ мегардад, номумкин аст. Аз ҷониби дигар фаҳмондадихии масъалаҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҳукумати ҳеш низ ҳадафи Б. ки шакли фаъоли ҳадамоти дипломатӣ мебошанд, ба шумор меравад. Баъзе Б. барои корманди дипломатӣ ҳатмӣ буда, расмӣ маҳсуб мегардад. Онҳо аз муқаррароти ташрифотии маҳаллӣ ва амалияи байналхалқӣ бармеоянд. Ба Б. расмӣ Б. дохил мешаванд, ки аз ҷониби намоёндогони дипломатӣ пеш ва баъд аз супурдани эътимоднома сурат мегардад. То супурдани эътимоднома маъмулан танҳо се Б. ба амал бароварда мешаванд: Б. аз сардори қисмати ташрифотӣ, вазир қорҳои хориҷӣ ва дуайни қорпуси қисмати ташрифотӣ. Хангоми Б. ба сардори қисмати ташрифотӣ намоёндогони дипломатӣ тартиби таъин (аккредитатсия) ва масъалаҳои дигари амалияи ташрифотии маҳаллӣ, аз ҷумла тартиби ба амал баровардани бозидҳои расмӣ баъди супурдани Б. баррасӣ менамояд; хангоми Б. аз вазир қорҳои хориҷӣ намоёндогони дипломатӣ ба ӯ нусхаи Б. – и ҳеш ва нусхаи номаи бозхонди сафири собиқ ва матни нутқа, ки ӯ нияти баромад хангоми супурдани Б.-ро дорад, месупорад. Ҳамзамон намоёндогони дипломатӣ оид ба пазири аз ҷониби сарвари давлат бахри супурдани Б. иҷозат мепурсад; хангоми Б. аз дуайни қорпуси дипломатӣ намоёндогони дипломатӣ ҳамчунин амалияи ташрифотии маҳаллиро маълум менамояд. Агар он то супурдани Б. маълум бошад, Б. ба дуайни қорпуси дипломатӣ ҳатмӣ намебошад. Баъди супурдани Б. ва пас аз нотификатсияи (хабар намудани як кишвар кишвари дигарро тавассут нота) зарурӣ ба корпуси дипломатӣ оид ба ин амр намоёндогони дипломатӣ аз намоёндогони ҳукумати кишвари мизбон бахри машварат дар самти ташрифоти маҳаллӣ ва

роҳбарони намояндагиҳои дипломатӣ бозиди расмӣ ба амал мебарорад. Тибқи муқаррарот сафир танҳо аз сафирон бозид ба амал меорад. Фиреводагон ва кордорони муваққатӣ аввалин шуда аз сафир бозид ба амал меоранд, сафирон бошанд ба онҳо бозиди чавобӣ меоранд. Тартиби ба амалбарориди бозидро худӣ намояндаи дипломатӣ муайян менамояд. Маъмулан, ӯ бо тартиби муайян аз намояндагони ҳокимияти маҳаллӣ ва ҳамтоёни худ аз корпуси дипломатӣ бозид ба амал меорад. Ҳамзамон бо Б. аз шахсони расмӣ намояндаи дипломатӣ аз намояндагони бонуфузи ҷамъиятӣ, намояндагони аҳзоб, иттифоқҳои касба, ҳодимони илм, фарҳанг, матбуот ва доираҳои қорӣ бозид ба амал меорад. Қормандони дигари намояндагии дипломатӣ ва ҳамсарони онҳо низ Б.хоро ба амал меоранд. Баъзан ҳамсарони намояндаҳои дипломатӣ ба таври доимӣ як рӯзро дар ҳафта тахти унвони ҷоғ ғиҳе муайян менамоянд, ки дар ҷараёни он тайи соатҳои аз 17.00 то 19.00 ва ё аз 16.00 то 18.00, онҳо меҳмононро қабул месозанд. Даъватнома ба ҷунин ҷоғ ғиҳе аз ибтидои тирамоҳ фиревода шуда, давоми сол эътибор дорад (агар огоҳиномаи махсус дар бораи қатъи зиёфатҳои ҷоғ ғиҳе ирсол нагардад). Бозидҳое, ки намояндагони дипломатӣ баҳри истикрори алоқа берун аз муқаррароти таширфотии маҳаллӣ ба амал меоранд, новобаста аз мақоми расмии намояндагон расмӣ ба ҳисоб мераванд, ҳарчанд ки фарқияти онҳоро муайян намудан хеле душвор аст. Новобаста аз мақоми бозидҳо муқаррароти таширфотии маҳаллӣ нисбат ба сарулибос ва замон риоя мегардад. Б. лақикан дар вақти муайяншуда татбиқ гардида, таъхир ба онҳо вайрон намудани олоб ва безҳитромӣ нисбати шахсе, ки аз он бозид ба амал бароварда мешавад, ба шумор меравад. Ташаббуси анҷоми Б. ба истиснои Б. аз сарвари давлат ба меҳмон тааллуқ дорад.

Боздошт (аз лот. *internus* — дохилӣ) — режими махсуси маҳдуднамоеи озодӣ, ки аз ҷониби як кишвари ҷангунанда нисбати шахрвандони ҷониби дигар ва ё кишвари бетараф нисбати хизматчиёни ҳарбии кишварҳои низоғгар муқаррар мегардад.

Мутобиқи эълонияҳои 5-ум ва 13-уми Гаага аз соли 1907 кишвари бетараф дар қаламрави хеш қувваҳои, ки ба сипохи кишварҳои муҳориб тааллуқ доранд, мебояд онҳоро дар баробари гуруҳи киштиҳои ҳарбии кишварҳои низоғгар, ки дар бандарҳои кишвари бетараф зиёда аз муҳлати муқарраршуда таваққуф мекунанд, боздошт намояд. Ҳайати тайёраи ҳарбӣ, ки ба фазои ҳавоии кишвар хангоми низои мусаллаҳона ворид мегардад, ҳамчунин ба Б. воҷиб мегардад. Мутобиқи эълонияи Женева аз соли 1949 дар бораи ҳифзи аҳолии шахрвандӣ хангоми ҷанг

кишвари ҷангунанда метавонад Б. ва ё бадарғаи иҷбориро ба мақоми муайян нисбати ҳориҷиён дар ҳоле ки ҷунин ҷора барои таъмини амнияти кишвар, ки тахти ҳокимияти он қарор дорад, зарур аст, ё дар сурати ихтиёран оид ба Б. талаб накардани ягон шахс истифода созад. Дар қаламрави ишғолӣ Б. метавонад нисбати шахсоне, ки ҳукуквейроннамоӣ бо мақсади расонидани зарар ба кишвари ишғолшуда содир карда бошанд, инчунин нисбати шахсони дигар, дар сурати зарурияти қабули ин ҷораҳо баҳри таъмини амният истифода шавад. Эълонияи қоидаҳои махсусро, ки ба муносибат бо боздоштшудагон дахл дорад, муқаррар менамояд. Дар асоси ин муқаррарот боздоштшудагон қобилияти ҳукукии шахрвандиашонро ҳифз намуда, метавонанд ҳукукхоеро, ки аз он бармеояд то сатҳи мутаносиб бо Б. татбиқ созанд. Кишваре, ки боздоштшудагон тахти ҳокимияти он қарор дорад, ба таъмини парвариши онҳо ӯҳдадор мебошад.

Боздоштшудагон мебояд аз асирони ҳарбӣ ва шахсоне, ки бо сабабҳои дигар аз озодӣ маҳрум шудаанд, дар алоҳидагӣ ҷойгир шуда маъмурияти алоҳида дошта бошанд. Мақоми Б. набояд дар навоҳие ҷойгир бошад, ки махсусан хатари ҳарбӣ ба он таҳдид намояд. Ба боздоштшудагон иҷозат дода мешавад, ки дар назди худ ашё ва ҷиҳози истифодаи шахсиро нигоҳ доранд. Маблағҳои нақдӣ, ҳамчунин ашёҳои қимматноке, ки назди онҳо қарор дорад танҳо дар асоси русумоти муқарраршуда гирифта шуда, ба боздоштшудагон оид ба он забонхат дода мешавад. Шахсони боздоштшуда аз ҷониби кишвар дар ҳоле ки амалҳои Б-и онҳо қатъ мегарданд, озод карда мешаванд. Бо анҷоми амалҳои ҳарбӣ ва истило мебояд ба онҳо баҳри бозгашт ба мақоми пештараи зист ва ё репатриатсия мусоид кард.

Бозхонди намояндаи дипломатӣ — бо ташаббуси кишвари хеш - анҷоми муҳлати фаъолияти дипломатӣ; гузаштан ба вазифаи дигар; ба нафақа баромадан; беморӣ; фаъолияти ғайриқаноатбахши намоянда; бо ташаббуси ҳукумати кишвари мизбон, гирифтани унвони «шахси номатлуб» (персона нон грата) дар кишвари мизбон; дар ҳолати қанда шудани равобитаи дипломатӣ ва ё дар сурати қатъи онҳо амалӣ мегардад. Б.н.д. бо ташаббуси ҳукумати худ тавассути супурдани номаи бозхонд — санад оид ба бозхонди намояндаи дипломатӣ, ки аз ҷониби сарвари кишвари таъиннамудаи он ба сарвари кишвари мизбон имзо мегардад, ба расмият дароварда мешавад. Номаҳои бозхонд мисли Эътимоднома ба расмият дароварда мешаванд.

Бойкот — яке аз усулҳои муборизаи сиёсӣ ва иқтисодии байни кишварҳо. Дар соҳаи муносибатҳои байналхалқӣ Б. ба маънои

сарпечии истикрор ва ё дастии равобит бо ягон кишвар фаҳмида мешавад. Б. иқтисодӣ дар сарпечии ба роҳ мондани алоқаҳои тиҷоратӣ ва молиявӣ бо кишварҳои мутаносиб ифода мегардад.

Татбиқи Б. аз ҷониби ягон кишвар ва ё гуруҳи кишварҳо метавонад ҳислати мухталифи ҳуқуқӣ вобаста ба ҳолатҳои мушаххас дошта бошад. Б. ҳамчун чораи эҳтимоли барои дастии сулҳ, ки дар ҷаҳорҷубаи созмони байналхалқӣ сурат гирифта, бо истифодаи қувваҳои мусаллаҳ алоқаманд намебошад, пешбинӣ шудааст. Мутабоқи моддаи 41-уми Оинномаи СММ чунин чораҳо метавонанд «танафуси кулӣ ва ё ҷузъии равобити иқтисодӣ, алоқаи роҳи оҳан, баҳрӣ, ҳавоӣ, почта, телеграфӣ, радио ва васоити дигар, ҳамчунин қатъи муносибатҳои дипломатӣ» - ро дар бар гиранд. Ҳамзамон ҳолатҳои зиёде маълуманд, ки Б. аз ҷониби кишварҳои империалистӣ ҳамчун василаи дастбӣ ба аҳдофи ғайриқонунии истифода гардида, деликт, яъне ҳуқуқвайронкунии ба шумор мерафт. Ҳамин тариқ, аз нуқтаи назари ҳуқуқи байналхалқӣ дар баъзе ҳолатҳо ҳамчунин амали қонуний, дар дигар ҳолатҳо ғайриқонуний баррасӣ мегардад.

Бори бетараф - бори кишвари бетараф ё шахрвандони он (ба истиснои қочоқи ҳарбӣ), ки чи бо киштии бетараф ва чи бо киштии кишвари муҳориб таҳвил мегардад; он новобаста аз он ки дар киштии рақиб қарор дорад, ғасб намегардад.

Вазир мушавир - аъзои ҳукумат, ки бевосита вазорат ва ё мақомоти марказии идораи давлатиро роҳбар намекунад. Дар як қатор кишварҳо вазифаи В.м. - ро маъмулан ҳодимони сиёсӣ, ки метавонанд дастии ҳукуматро аз ҷониби намоёндагони аҳзоби ҳеш дар парлумон таъмин созанд, ишғол менамоянд. Баъзан В.м. ба ҳукумат ба сифати мушавирони сиёсӣ всрид мешаванд.

Варақаи раводидӣ - санаде, ки барои ба даст овардани иҷозати ворид шудан ба кишвар зарур буда, маълумоти асосиро нисбати шахси мазкур фаро гирифтааст (ному насаб, рӯзи таваллуд, мақсади сафар, хатсайр, силсилаи шиноснома ва ғ.). Шакли варақа дар кишварҳои мухталиф гуногун мебошад.

Варақаи қурерӣ - ҳуҷҷати махсусе, ки мақоми пайки дипломатиро муайян намуда, ба он ҳуқуқи интиқоли *почти дипломатиро* аз сарҳад бо ишораи микдори ҷой фароҳам меорад.

Воситаҳои сиёсати хориҷӣ - маҷмӯи нерӯ ва захираҳое, ки аз ҷониби табақаи ҳуқморон дар кишвар баҳри дастбӣ ба аҳдофи худ дар соҳаи байналхалқӣ, баҳри таъсиррасонӣ ба кишвари дигар ва тамоми низоми равобити байналхалқӣ истифода мегардад. В.с.х. ба иттилоотӣ ва моддӣ ҷудо мегарданд. Ба гуруҳи яқум пеш аз ҳама воситаҳои таъсиррасонӣ бо шабақаҳои алоқаи дипломатӣ дохил

мешаванд. В.с.х. дипломатӣ таъсири бевоситаро ба ҳукумат ва доираҳои ҳуқморони кишварҳои дигар таъмин месозанд. Таъсири як кишвар ба кишвари дигар метавонад бо василаҳои тарғиби сиёсати хориҷӣ, ки ба табақаҳои мухталиф ва тавасути маъкеи онҳо ба ҳукумат таъсир мерасонад, амалӣ гардад. Шакли муҳими таъсири моддии сиёсати хориҷии як кишвар ба кишвари дигар истифодаи васоити иқтисодӣ, яъне таъсиррасонӣ бо шабақаҳои алоқаҳои тиҷорати хориҷӣ, қумаки иқтисодӣ, ҳамкории илмӣ-техникӣ тавасути пешниҳоди қарз, қумаки беподош ва ғайра ба шумор меравад.

Генотсид (таъбиқи нажодӣ) - қир қардани гуруҳҳои алоҳидаи аҳоли аз рӯи тааллуқияти нажодӣ, миллӣ, динӣ бо роҳи ҳам куштори бевосита, ҳам расонидани зарари ҷиддии ҷисмонӣ ё хароб намудани зехни аъзоёни чунин гуруҳҳо, бунёди барқасдонаи шароитҳои ҳаёте, ки ба маҳви кулӣ ва ё ҷузъии ин гуруҳҳо равона шудаанд, қабули чораҳое, ки баҳри пешгирии таваллуд дар муҳити онҳо нигаронида шудаанд, интиқоли маҷбурии қудакон аз як гуруҳи инсонӣ ба гуруҳи дигар.

Г.-ро гитлерчиён васеъ истифода мебуданд, дар ҳулосаи тағтишотии ҷинояткороеи асосии олмонӣ чунин қайд шудааст, «бошуроно ва муназзам қир намудани халқҳое, ки ба нажодҳои алоҳида ва гуруҳҳои миллӣ тааллуқ доштанд, қатли аҳолии озоиштаи ҳудудҳои ишғолӣ бо мақсади маҳви нажод ва табақаҳои алоҳида, ҳамчунин гуруҳҳои миллӣ, нажодӣ ва динӣ». Ҳангоми ҷанги Ветнам таҷовузкорони амрикоӣ алайҳи халқи қаҳрамони ин кишвар ва ҳарбиёни исроилӣ ба муқобили аҳолии араби ҳудудҳои ишғолӣ то ҳол Г.-ро амалӣ менамоянд.

Ҷиноятҳои Г. табиатан бо «назарияҳои» нажодпарастӣ, ки нафрати нажодӣ ва миллӣ, бартарии миллатҳои ба истилоҳ оӣ ва қир намудани миллатҳои ба истилоҳ пастро тарғиб менамояд, пайванд мебошанд.

Г.-ҷиноятест, ки меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқиро вайрон намуда, ба ҳадаф ва моҳияти СММ муҳолифат месозад. Ҷавобгарӣ барои Г. ҳам бо оинномаҳои мурофиаҳои ҳарбии байналхалқӣ, ки барои ҷазо додани ҷинояткорони асосии ҷанги дуҷоми ҳаҳон таъсис дода шуда буданд ва ҳам бо эълומияи махсуси «Дар бораи пешгирии ҷиноятҳои генотсид ва ҷавобгарӣ барои он» ки аз ҷониби Маҷмааи Умумии СММ 9.ХП.1948 ба таъсис расидааст (12.1.1951 ҳуқми қонунӣ гирифтааст), муқаррар мегардад. Дар Эълумия оид ба генотсид муқаррароте мавҷуданд, ки усулҳои байналхалқӣ - ҳуқуқи мубориза бо нажодпарастиро пешбини менамоянд.

Моддаи IV эълomia чавобгарии шахсонero, ки чиноятҳои Г.-ро содир менамоянд, мукаррар месозад.

Мутобики моддаи V эълomia «барои ҳукми қонунӣ гирифтани мукаррароти эълomia мазкур Қонибҳои аҳдқунанда ӯҳдадор мешаванд, ки қонунгузории заруриро, дар мувофиқат бо моддаҳои Сарқонунӣ худ қабул карда, аз ҷумла чораҳои самаранокӣ меёрихон чазоро барои шахсоне, ки дар содир намудани генотсид ё чиноятҳое, ки дар моддаи III зикр шудаанд гунаҳгоранд, пешбинӣ намоянд».

Дар замони муосир куштори саросарие, ки 20 сол қабл – моҳи апрели соли 1994 дар Руанда баргузор гардид, ваҳшитарин генотсид дар таърихи инсоният шуморида мешавад. Мувофиқи ҳисоби мутахассисон дар давоми сад рӯз 1 млн. 300 ҳазор соқинони ин кишвар ба қатл расонида шудаанд, ки ҷунин суръати қатли инсон ҳатто дар лагерҳои концентратсионии фашистон ҷой надошт.

Глобалӣ (аз вожаи фар. global – умумӣ; лот. globus – курра) – ба ҳудуди тамоми курраи замин дахлдошта, умумичаҳонӣ; ҳамаҷониба, пурра, умумӣ ва универсалӣ.

Ғанимат (дар ҳукуқи байналхалқӣ) – моликият, ки дар ҷанги бахрӣ истило шудааст. Мутобики қонун ва одаҳои ҷанг киштиҳои тичоратии рақиб ва киштиҳои тичоратии кишварҳои бегараф ҳангоми вайрон намудани қоидаҳои муҳосираи харбӣ, ҳамлу нақли қочоқи харбӣ ё расонидани хизматрасониҳои дигар ба кишвари муҳориб метавонанд истило гарданд. Киштиҳое, ки асирони харбиرو интиқол медиҳанд, киштиҳои госпитали, киштиҳои хурди мохидорӣ, киштиҳои шиноӣ каботажӣ, ки супоришҳои хислати динӣ ва филантропиرو иҷро менамоянд, инҷунин киштиҳое, ки ба бахр то зуҳури ҷанг баромада оид ба оғози он огоҳ нашудаанд (ин киштиҳо метавонанд то ҳатми ҷанг боздошт шаванд, ё ҳамчун киштиҳои рақиб, ки дар бандарҳо аз қониби кишвари дигари муҳориб вомехӯранд мусодира мешаванд) набояд истило гарданд. Тартиботи мазкур метавонад ба боре, ки дар киштиҳои мазкур қарор дорад, тааллуқ дошта бошад. Вале парчами бегараф бори дӯшманро аз истило ба сифати ғанимат (ба истисноӣ ҳолатҳои қочоқи харбӣ) озод менамояд. Эълomiaи Гаага дар бораи хифзи арзишҳои фарҳангӣ ҳангоми низои мусаллаҳона аз соли 1954 дахлнопазирӣ аз мусодира, гирифтани ба сифати Г. ё истилои арзишҳои фарҳангӣ ва васоити нақлиётӣ, ки истисноан ҳамлу нақли ин арзишҳо банд мебошанд, пешбинӣ менамояд. Соҳибони киштиҳо ва молиқони борҳое, ки ба сифати Г. истило шудаанд, ҳукуқи мунозираи қонунӣ будани истило дода мешавад. Қонуни будани истилои Г. (яъне эътирофи интиқоли ҳукуқи моликият ба

моликияти истилошуда) дар додгоҳи ғаниматӣ татбиқ мегардад; хислати маҳсули қонунгузории ғаниматӣ дар он зоҳир мегардад, ки қарорро додгоҳи он кишваре қабул менамояд, ки неруҳои харбӣ-бахрии он Г. истило намулданд. Масъулияти исботи ғайриқонунӣ будани истило ба дӯши соҳибони кишти ва бор гузошта шудааст.

Дар баъзе кишварҳо (аз ҷумла, дар Британияи Кабир ва ИМА) баррасии ҳукуқӣ аз қониби муассисаҳои додгоҳие амалӣ мегардад, ки ҳангоми ҷанг ба онҳо салоҳияти додгоҳҳои ғаниматӣ дода мешавад. Дар кишварҳои дигар (масалан, дар Фаронса) баррасии умуми ғаниматӣ ба дӯши мақомотҳои маъмури вогузор мегардад. Додгоҳҳои ғаниматии ду ҷой низ мавҷуд мебошад: додгоҳи пойгоҳи (бандарӣ) ва додгоҳи олии ғаниматӣ. Эълomiaи 12-уми Гаага аз соли 1907 бунёди палатаи ғаниматии байналхалқӣ – мақомоти байналхалқӣ бахри шикоятӣ эҳтимолии қарорҳое, ки додгоҳҳои ғаниматӣ содир намулдааст, пешбинӣ менамуд. Эълomia тасдиқ нагардида, эътибори қонунӣ нагирӣфт.

Дарёҳои байналхалқӣ – роҳҳои дохилии обии хислати байналхалқидошта, яъне дарёҳо, пайвастҳои сунъии обӣ байни онҳо ва ғайра, ки тавассути қаламрави яқчанд кишварҳо ҷорӣ шуда, бахри киштиронии байналхалқӣ истифода мегарданд. Ба Д.б. тақрибан 200 дарёҳои бузургтарини ҷаҳон бо маҷроҳояшон, ки 52-тои он аз қаламрави се ва зиёда кишварҳо ҷорӣ мешаванд, дохил мегарданд. Инҳо – Дунай, Рейн, Элба, Амазонка, Волга, Замбези, Конго, Нигер, Нил, Ганг, Меконг ва амсоли инҳо мебошанд. Режими ҳукуқи Д.б. маъмулан, бо созишномаҳои байни кишварҳои наздизоҳилӣ, дар баъзе маврид дигар кишварҳои мафиатдор мукаррар мегарданд. Қисматҳои алоҳидаи Д.б. ба қаламрави кишвари наздизоҳилии мутаносиб дохил шуда, тахти мустақилияти он қарор доранд. Масъалаҳои истифодаи хоҷагии Д.б. бо созишномаҳои байни кишварҳои ҳамҷавор ё мутаалиқ ба ҳавзаи дарёҳо танзим мегарданд. Режими дарёҳо, ки тавассути он сарҳади байни ду кишвар мегузарад, бо созишномаи байни онҳо танзим мегардад. 1) Режими байналхалқӣ-ҳукуқи дарёи Дунай. 2) Режими байналхалқӣ-ҳукуқи дарёи Рейн. Санади Маннгеймӣ соли 1868 озодии киштигардиро дар дарёи Рейн бахри ҳама кишварҳо эълон дошт. Вале дар санад эзоҳ дода мешуд, ки киштиҳои кишварҳои ғайризохилӣ танҳо ҳукуқи озоди бетавақуфи транзитро доранд. Мутобики ин санад амал намуда, Комиссияи марказии киштиронӣ дар Рейн танҳо аз намояндагони кишварҳои соҳилӣ таркиб ёфта буд. Дар асоси аҳдномаи сулҳи Версал аз соли 1919 ба ҳайати Комиссия, намояндагони Олмон, Нидерландия, се кишвари ғайризохилӣ – Британияи Кабир, Италия,

Белгия, инчунин Фаронса (он аз хайати Комиссияи соли 1871 вобаста ба аз даст додани Эльзас ва Лотарингия дар ҷанг бо Пруссия) ва Швейтсария, ки кишвари соҳилӣ буда, ба хайати Комиссияи шомил набуд, дохил гардидаанд. Моҳи ноябри соли 1936 муқаррароти аҳдномаи сулҳи Версал аз соли 1919 дар бораи роҳҳои обӣ аз ҷониби Олмони гитлерӣ бекор карда шуданд.

Баъди анҷоми ҷанги дуҷуми ҷаҳон дар солҳои 1939-45 ҳукумати се минтақаи ишғолии Олмон - амриқсӣ, британиӣ ва фаронсавӣ, новобаста ба он ки режими киштигардӣ, байналхалқӣ дар дарёи Рейн ба ҳамаи Олмон дахл дошт, кумитаи муваққатии ҷудоихоҳиро оид ба ҳамлу нақли рейнӣ ташкил намуда, аз соли 1945 фаъолияти Комиссияи марказии киштиронӣ дар Рейнро эҳё намуданд, илова бар ин ба хайати он намоёндаи ИМА, аз соли 1950 бошад ҶФО шомил гардид. Соли 1979 кишвар - аъзои саноди Маннгейм 1868 Протоколи иловагӣ, ки маҳдудияти озодии амалиётҳои тиҷоратиро дар ҳамлу нақли борҳо тавассути дарёи Рейн бахри муассисаҳои киштисозии кишварҳои дар саноди Маннгейм ширкатнадоштаро ба тасвиб расониданд. 3) Режими байналхалқӣ-ҳуқуқии дарёҳои Амрикои Шимолӣ ва Ҷанубӣ. Дар Амрикои Шимолӣ нисбати Д.б. бахри кишварҳои наздизоҳилӣ принсипи озодии киштиронӣ истифода мегардад. Чунин режими дар дарёи Лаврентийи муқаддас (бо аҳдномаи амриқой-англисӣ аз соли 1871 ва эълонияи амриқой-канадагӣ аз соли 1911 мустаҳкам шудааст), дар дарёи Колорадо ва дарёи Рио-Гранде (бо аҳдномаи байни ИМА ва Мексика аз солҳои 1848 ва 1853 мустаҳкам шудааст) муқаррар гардидааст. Дар Д.б. Амрикои Ҷанубӣ - Амазонка ва Ла-Плате озодии киштиронӣ ба кишварҳои ғайризохилӣ, аз ҷумла ба ИМА низ паҳн мегардад. Масъалаҳои хоҷагии истифодаи хавзаи дарёи Ла-Плате бо созишномаҳои байни кишварҳои Ла-Плате - Аргентина, Боливия, Бразилия, Парагвай ва Уругвай (аз ҷумла, «аҳдномаи Бразилия» 1969 ва хартияи Асунсон аз соли 1971) танзим мегардад. 4) Режими байналхалқӣ-ҳуқуқии дарёҳои Африқо ва Осиё. Баъди қасби истиқлолият нух кишвари африқой, ки давлатҳои соҳилии хавзаи дарёи Нигер (Соҳили Оҷ, Волтаи Боло (аз соли 1984 - Буркина Фасо), Гвинея, Дагомея (аз соли 1975 - Бенин), Камерун, Мали, Нигер, Нигерия ва Чад) моҳи октябри соли 1963 саноди Ниамейро дар бораи киштиронӣ ва ҳамкории иқтисодӣ дар хавзаи дарёи Нигер ба имзо расониданд. Мутобиқи саноди Ниамей Саноди Умумии Берлин аз 26.XI.1885, Эълонияи Брюссел ва Саноди Умумӣ аз 2.VII.1890, инчунин Эълонияи Сен-Жермен аз 10.IX.1919, ки ба масъалаи дарёи Нигер ва маҷроҳои он бахшида шуда буданд, бекор гардидаанд. Мутобиқи Саноди Ниамей дарёи Нигер ва

маҷроҳои он бахри шинои киштиҳои тиҷоратӣ, катерҳои саёҳатӣ ва барои ҳамлу нақли молу мусофирони ҳамаи кишварҳо бо пардохти баробар барои гузариши кишти ва барҷаҳо (қаиқи калони боркаш, ки онро киштии дигар меканад) эълон мегардад. Ба Комиссияи оид ба киштигардӣ ва нақлиёт дар дарёи Нигер танҳо кишварҳои наздизоҳилӣ дохил мешаванд.

Айнан чунин режими дар дарёи Конго муқаррар шудааст. Режими ҳуқуқии Нил бо созишнома байни Миср ва Судон муайян мегардад. Дар Д.б. калони Осиё режими ҳуқуқӣ дар асоси созишномаҳои кишварҳои наздизоҳилӣ муқаррар мегардад. Масалан, масъалаҳои истифодаи дарёи Ҳинд бо созишнома байни Ҳиндустон ва Покистон аз соли 1960 ба танзим дароварда мешавад.

Дарёҳои сарҳадӣ - дарёҳое, ки тавассути он сарҳади давлати мегузарад. Ба д.с. аз ҷумла, Одер, Элба, Прут, Амударё ва дигарон шомиланд. Мутобиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқии муосир Д.с. қисмати қаламрави кишварҳои наздизоҳилӣ ба шумор меравад; истиқлолияти кишвари наздизоҳилӣ танҳо дар он қисмати Д.с., ки байни соҳили ба ин кишварҳо тааллуқдошта ва хатти сарҳади давлатӣ қарор дорад, паҳн мегардад. Дар сурати пешбини шудани ҳолати дигар тибқи аҳдномаи байналхалқӣ, сарҳади киштигардӣ дар Д.с. маъмулан, аз байни маъбари (фарватер) асосӣ дарё ё тибқи талвег (хатти иттисоли нуктаҳои амиктарини дарё) муайян мегардад. Ҳамзамон бо тартиби аҳдномаи пешбини мегардад, ки киштигардӣ тибқи маъбар новобаста аз хатти гузариши сарҳадӣ татбиқ мегардад. Дар Д.с. ғайрикиштигардӣ хатти сарҳадӣ одатан аз миёна ё байни маҷрои асосии дарё муқаррар мегардад.

Ҳамзамон бо истиқрори сарҳад тибқи Д.с. тааллуқияти давлати ҷазираҳо муайян мегардад.

Дар ҳолатҳое, ки сарҳад мутобики талвег муайян мегардад, тааллуқияти ҷазирани кишварҳо, ҳамчунин бо хатти талвег муқаррар мегардад, дар сурате ки ҳолати дигар аз ҷониби кишварҳо пешбини нашуда бошад; вақте ки хатти сарҳадӣ аз миёнаи маҷрои дарё мегузарад, ҷазираҳо мутобики ҷозибашон ба ин ё он соҳил дар асоси мувофиқат байни кишварҳои манфиатдор тақсим мегардад. Ҳангоми ба тарафи дигар ғаштани хатти сарҳадӣ дар Д.с. баъди падидаҳои табиӣ (масалан, тағйир ёфтани байни дарё. Дар сурате, ки сарҳад бо он гузашта бошад) кишварҳо аз принсипи зерин пайғирӣ менамоянд: хатти сарҳадӣ мутаносиби тағйир табиӣ байни маҷрои дарё иваз мегардад. Ҳангоми тағйир гузариши худӣ маҷрои Д.с. хатти сарҳадӣ аз ҷое мегузарад, ки маҷрои собиқ мегузашт; ҳар як кишвари манфиатдор ҳуқуқи андешидани тадбирҳо бахри баргардонидани дарё ба маҷрои

кухнаро дорад. Дар сурати номумкин будани он ӯ кишвар китъаи хушкшудаи сарҳадро демаркатсия менамояд, ӯ дар бораи гузаштани сарҳад аз маҷрои нав мувофиқа менамоянд. Дар муносибати хоҷаги Д.с. дар сурати набудани созишномаҳои махсуси дигар, танҳо аз ҷониби кишварҳои ҳамҷавор ва танҳо то хати сарҳади истифода мешаванд. Дар сурати набудани муқаррароти махсуси дигар, барои киштигарди Д.с. дар доираи китъаҳои киштигардин ҳар ду кишвар одатан аз маъбари асосӣ ҳукуки истифодаи баробарро новобаста аз кучо гузаштани ҳатти сарҳади доранд. Даромад ба обҳои байни маъбар ва соҳили кишвари хориҷӣ танҳо бо иҷозати ин кишвар, ба истиснои ҳолатҳои садама ӯ бо сабабҳои табиӣ (туман, яхбандӣ ва ғайра) сураг мегирад.

Одатан кишварҳои ҳамҷавор байни худ созишномаҳои махсус дар бораи истифодаи Д.с., ки дар онҳо тартиб ва муқаррароти киштигарди, шароити моҳидорӣ, тартиби истифодаи ҷангал, истифодаи нерӯи обӣ ва ғайра муайян мегарданд, ба тасвиб мерасонанд. Сарҳад дар купрукҳо, сарбандҳо ва иншоотҳои дигар дар Д.с. маъмулан, аз байни ин иншоотҳо ӯ бо меҳвари технологӣ он новобаста аз гузариши ҳатти сарҳади аз об муайян мегарданд. Баъзан пулҳо пурра ба як кишвар тааллуқ доранд.

Дахлнопазирӣ (аз лот. ex - аз; tergitorialis - ба ҳудуди мазкур тааллуқдошта) - тобеияти истисноӣ ба қонунҳои кишвари ҳеш ва масунияти қомил аз қонунгузории кишвари хориҷӣ. Аз лиҳози ҳукуки байналхалқии муосир истилоҳи Д. куҳна гашта, дақиқ нест ва дар меъёр ва принсипҳои он таҷассус нашудааст. Дар гузашта истилоҳи Д. барои тавсифи мақоми дипломатҳои хориҷӣ ва намоёндагҳои дипломатӣ (аз ҷумла дахлнопазирӣ онҳо), инчунин хориҷиёне, ки аз афзалиятҳои речаи таслимшавӣ бархурдор буданд, истифода мегардид. Айни замон истилоҳи Д. аз ҷониби баъзе ҳукуқшиносони байналхалқӣ аҳён-аҳён истифода шуда, маъмулан бо як қатор эзоҳот ҳамроҳ мегарданд.

Дарҳостии раводидӣ - маҷмӯи ҳуҷҷатҳои, ки барои ба даст овардани иҷозати вуруди ба кишвар зарур мебошад (мактуби дарҳостӣ, варақаи раводидӣ, шиноснома, даъватнома, сурат).

Даҳолат накардан - яке аз усулҳои асосии ҳукуки байналхалқӣ, ки тибқи он ҳеч кишвар ва ӯ гуруҳи кишварҳо ҳаққи даҳолати бевосита ӯ бавоситаро ба қорҳои дохилии кишвари дигар надорад. Усули Д.н. дар асноди муҳими байналхалқӣ аз қабили Оинномаи СММ, Эъломиаи СММ дар бораи нораво будани даҳолат ба қорҳои дохилии кишварҳо, онд ба хифи мустақилият ва соҳибхитиёрии онҳо аз соли 1965, Эъломиа дар бораи принсипҳои ҳукуки байналхалқӣ, ки ба равобити дӯстона ва ҳамкории байни

кишварҳо дар асоси Оинномаи СММ аз соли 1970 алоқаманд мебошад, мустаҳкам гаштааст. Дар Эъломиа дар бораи принсипҳои ҳукуки байналхалқӣ аз соли 1970 пешбинӣ мегардад, ки усули Д.н., аз ҷумла манъи муҳомили мусаллаҳ ва шаклҳои дигари даҳолатро, ки ба муқобили соҳибҳукукии кишварҳо ӯ асосҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии он равона шудааст; манъи таъсис, дастгирӣ, қумак ӯ иҷозати фаъолияти мусаллаҳи таҳрибқорона ва ӯ террористие, ки ба тағйири сохти кишвари дигар тавассути зӯри равона гардидааст; ҳукуки кишвар оид ба интиҳоби низомӣ сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ худ бе даҳолати кишварҳои дигарро дар бар мегирад.

Деликти байналхалқӣ - вайрон намудани меъёрҳои ҳукуки байналхалқӣ аз ҷониби кишвар. Деликти байналхалқӣ чи дар натиҷаи амали ғайриҳукуқӣ ва чи беҳаракати ғайриҳукуқии кишваре, ки ӯҳдадорин худро вобаста ба ҳукуки байналхалқӣ вайрон намудааст, ӯ барои иҷрои он қораҳои зарурӣ наандешидааст, ба вучуд меояд. Деликти байналхалқиро беамалии гунаҳқори кишварҳо ташкил медиҳад, ки дар алоқа бо он дар натиҷаи амали ғайриҳукуқии шахсони хусусӣ, ки дар қаламрави он ба вуқӯъ пайвастааст, маълум гардад, ки ҳукук ва манфиатҳои кишвари дигар вайрон шудааст.

Мафҳуми деликти байналхалқӣ ду категорияи ҳуқуқвайроннамоиро чи вобаста ба вазинӣ ва ҳатар ва чи бо шакли масъулият, ки ба дӯши кишвари - ҳуқуқвайроннамуда воғузур мегардад, фаро мегирад.

Ба категорияи аввал ҷиноятҳои дохил мешаванд, ки ба асоси мавҷудияти миллату кишварҳо, алоқаи сулҳомез байни кишварҳо, озодӣ ва истиклолияти онҳо нисбат дошта, ҷиноят алайҳи инсоният ном доранд. Ба категорияи дигар ҳамаи ҳуқуқвайроннамоиҳои дигар, аз қабили иҷро накардани аҳдномаҳои тичоратӣ, вайрон намудани масунияти дипломатӣ, истикрори режими ҳуқуқпоймолқунӣ (дискриминатсионӣ) барои категорияи муайяни хориҷӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Оқибати деликти байналхалқӣ ҷавобгарии ҳуқуқӣ - байналхалқии кишвар мебошад.

Делимитатсияи сарҳад (муқаррар намудани ҳатти сарҳад) (аз лот. delimitatio - муқаррар кардан, муайян кардан) - муайян кардани самти умумии сарҳади байни кишварҳо. Қисмати таркибии аҳдномаҳои сулҳ ӯ созишномаҳои махсус дар бораи муқаррар кардан ва ӯ тағйири сарҳадоти давлатӣ махсуб мегардад.

Дар натиҷаи делимитатсияи сарҳад кишварҳои аҳдқунанда, маъмулан аз рӯи ҳарита бе гузаронидани қор дар маҳал, тавсифи

гузариши хатги сарҳад, ки метавонад молдаи мустақил дар ҳуди созишнома ва ё замима бар он бошад, амал менамоянд.

Сарҳади ба ин тарик мукарраргардида дар харита қайд шуда, ба созишнома замима мегардад. Маводи делимитатсияи сарҳад барои даври дуҷони муайяннамои сарҳад – гузаронидаи кор дар маҳал замина мегардад.

Демаркатсияи сарҳад (нишонгузори сарҳад) – гузаронидаи сарҳади давлатӣ дар маҳал бо ишораи аломатҳои сарҳадӣ. Д.с. дар асоси маводи делимитатсияи сурат гирифта, аз ҷониби комиссияи муштарак, ки бо ризоияти кишварҳои манфиатдор дар асосҳои баробар бунёд мегарданд, дар маҳал татбиқ карда мешаванд. Ҳангоми кор дар самти Д.с. навори топографӣ ва навори ҳавоӣ (аэрофото) бардошта мешаванд, ки дар асоси он харитаи топографӣ калонмехаси минтақаи сарҳадӣ таҳия гардида, аломатҳои сарҳадӣ насб мешаванд ва координатҳои он муайян мегарданд. Дар амалия байни кишварҳои ҳамсоя дар натиҷаи гузаронидаи Д.с. протокол – тасвири гузариши хатги сарҳад, ки ба он харитаҳо бо нишон додани хатти сарҳадӣ ва протоколҳо ба ҳар як нишони сарҳадӣ насбгардида, бо нақша ва баъзан бо сурат тартиб дода мешаванд. Ҳуҷҷатҳои демаркатсияи баъди мубодилаи мактубҳои тасдиқӣ аз ҷониби ҳукумати кишварҳои манфиатдор ҳукми қонунӣ мегиранд. Баъди эътибори қонунӣ пайдо намудани асноди Д.с. раванди муайяннамои аҳдномавии сарҳад анҷомёфта ба ҳисоб меравад.

Демарш (эътироз) – баромади дипломатӣ, ки аз ҷониби ҳукумат, идораи қорҳои хориҷӣ ва ё намоёндагии дипломатӣ дар назди ҳукумати кишварҳои дигар сурат мегирад. Д. метавонад вобаста ба шакл (нога, меморандум, изҳорот ва ғ.) ва мундариҷа (аз дархост ё хоҳиш то эътироз, огоҳонӣ, таҳдид) мухталиф бошад. Мутобиқи меъёрҳои муосири ҳукуки байналхалқӣ таҳдид бо қувва набояд мундариҷаи демаршро ташкил диҳад, зеро истифодаи чунин таҳдид тибқи Оинномаи СММ мамнӯъ мебошад.

Депозит гузоштан – интиқол ба нигоҳдории аҳдномаи байналхалқӣ, номаҳои тасдиқнамоӣ, аснод дар бораи ҳамроҳшавӣ ба аҳднома, ва ё ҳуҷҷатҳо дар бораи бекор кардани он дар бойгонӣ. Тавассути намоёндаи дипломатӣ Д.г. санади тасдиқӣ, оид ба ҳамроҳ намудан ё бекор кардани аҳднома амалӣ шуда, бо протколи махсус, ки дар идораи умуми хориҷии кишвари депозитарӣ ё котиботи созмони байналхалқӣ таҳия мегардад, ба қайд гирифта мешавад.

Депозитарий (дар ҳукуки байналхалқӣ) – кишвар ва ё созмони байналхалқӣ – нигоҳдори нусхаи аслии аҳдномаи байналхалқӣ бисёрҷониба, ки ба бойгонии он тибқи созишномаи иштирокчиёни

аҳднома супурда мешавад. Маъмулан депозитарий кишваре мебошад, ки дар қаламрави он аҳднома ба тавсиб расидааст. Ҳадодориҳои асосии депозитарий инҳоянд: таҳвили нусхаи тасдиқшудаи аҳднома ба ҷонибҳои аҳдкунанда; нигоҳдошти нусхаи аслии он, номаҳои ратификатсионӣ ва аснод оид ба ҳамроҳшавӣ; нотификатсияи иштирокчиёни аҳднома оид ба эътибори қонунӣ гирифтани он, оид ба муҳлати интиқол ба нигоҳдории номаҳои ратификатсионӣ ва оид ба эзоҳот, ки хангоми тасдиқ карда шуданд, бо замимаи нусхаи протоколӣ дар бораи додани санад ба нигоҳдошт; огоҳинома дар бораи ҳамроҳ шудан ба аҳднома, оид ба бекор намудан ё даст кашидан аз аҳднома. Мутобиқи шароитҳои аҳднома депозитарий метавонад баҳри аз сари нав دیدани аҳднома конфронс даъват намояд.

Дипломат – шахси мансабдори давлат, ки баҳри татбиқи равобити расмӣ кишвар бо кишвари хориҷӣ фаъолият менамояд.

Пешбурди харӯзаи равобити байналхалқӣ дар ҳар кишвар ба дӯши вазорати қорҳои хориҷӣ ва намоёндагии дипломатӣ дар хориҷа, ки бо ҳайати махсус ва таълимдодаи дипломатӣ мукамал гардидаанд, воғузор мегардад.

Ҳар кишвар дар қонунгузори дохилии худ, мукаррароти қабул ба хизмати дипломатиро муайян менамояд. Дар баробари ин маъмулан талаботи муайян, ки ба он номзад ба вазифаи мансаби дипломатӣ (синну сол, миълумоти олӣ, хатман донишҷӯи забонҳои хориҷӣ, баъзан имтиҳонҳои махсуси озмунӣ ва ғайра) ҷавобгӯ бошад, пешбинӣ мегарданд. Дар кишварҳои мухталиф ин талабот аз яқдигар фарқ мекунад, вале моҳияти он ягона боқӣ мемонад: таъмини интиқоли дурусти қормандони дипломатӣ. Қондаҳои умумӣ ба дипломатҳои ғайрикасбӣ, ки ба мансабҳои роҳбарикунандаи ходимони сиёсӣ таъин мешаванд, паҳн намегардад.

Омода намудани дипломатҳо дар кишварҳои ғарбӣ асосан дар донишгоҳҳои махсус мутамакказ гардидааст (Донишқадаи хизмати хориҷӣ ва курсҳо дар назди Донишгоҳи Гарвард, Донишгоҳҳои Йел ва Пристон – дар ИМА; мактаби миллии маъмурият ва Мактаби забонҳои Шарк – дар Фаронса; коллеҷи Йтон, Гарроу ва Донишгоҳҳои Оксфорд ва Кембриҷ – дар Англия ва ғайра).

Пешрафти дипломат чӣ бо зинаи хизмати ва чӣ дар дараҷаи феҳраст оид ба рутбаҳои дипломатӣ тавассути регламентҳои махсус танзим мегардад. Ҳадамоти дипломатӣ дар заминаи асосҳои тамоман дигар бунёд галтааст. Дастбӣ ба ҳадамоти дипломатӣ барои ҳамаи шаҳрвандон, ки сазовори эътимод буда, қобилият ва донишҳои заруриро доро мебошанд, қушода аст, пешрафт дар

хизмат бошад пурра аз сифатҳои қорӣ ва сиёсии дипломат вобаста мебошад.

Омода намудани мутахассисҳои дипломатӣ, чи дар мактаби олии шакли анъанавӣ ва чи дар макотиби махсуси таълимӣ (мас. Донишқадаи муносибатҳои байналхалқӣ ва Академияи дипломатӣ дар шаҳри Москва) амалӣ мегарданд. Барои қабул шудан ба ҳадамоти дипломатӣ ҳатми мактаби муайяни махсуси пешакӣ шартмонда зарур намебошад. Имрӯз дар кишварҳои ҷаҳон низомии рутбаҳои дипломатӣ, ки дар таомули байналхалқӣ муқаррар шудааст, боқӣ мемонад.

Дипломатия — фаъолияти расмӣ сарварони кишварҳо, ҳукуматҳо ва мақомотҳои махсуси сиёсати хориҷӣ, баҳри дар амал татбиқ намудани ҳадаф ва вазифаҳои сиёсати хориҷии кишвар, ҳамчунин ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои кишвар дар хориҷа мебошад. Калимаи «дипломатия» аз вожаи юнонии «диплома» гуфта, тахтатчаҳои шудааст. Дар Юнони Бостон «диплома» гуфта, тахтатчаҳои қатшудаи фулузӣ бо навиштаҷотро, ки ба қосидон ба сифати эътимоннома ва ҳуҷҷате, ки салоҳияти онҳоро тасдиқ менамуд, меномиданд. Калимаи «дипломатия» ҳамчун ифодакунандаи фаъолияти давлатӣ дар самти сиёсати хориҷӣ аз охири асри XVIII дар Аврупои Ғарб маъмул гардидааст.

Дипломатия василаи муҳимтарини сиёсати хориҷии кишварро ташкил менамояд. Баъзан истилоҳи «дипломатия» ва «сиёсати хориҷӣ» -ро ба як маънӣ истифода менамоянд (масалан, дар бораи «принсипҳои дипломатия» ва ё «принсипҳои сиёсати хориҷӣ» -и кишвар ва ё ҳукумат суҳан мегӯянд). Вале истилоҳҳои мазкур мафҳумҳои яқмаъно нестанд. Ҳадаф на вазифаҳои кишвар дар муносибатҳои байналхалқӣ тавассути равобитаи расмӣ байни ҳукуматҳо татбиқ мегарданд, вале ҳамзамон онҳо ба воситаи муносибатҳои тиҷоративу фарҳангӣ татбиқ мешаванд, ки ҳам аз ҷониби мақомотҳои давлатӣ ва ҳам муассиса ва ширкатҳои ҷамъиятиву хусусӣ (бонкҳо, ширкатҳои тиҷоратӣ, созмонҳои илмӣ, ҷамъиятҳои динӣ ва ғ.) дастгирӣ меёбанд. Дар миёни ҳамаи василаҳои сиёсати хориҷии кишвар дипломатия мақоми муҳим дорад. Дар қиёс аз василаҳои дигари сиёсати хориҷӣ, ки ҳар яки он дар фаъолияти давлатӣ вазифаҳои бевоситаи шахсиро доранд, барои дипломатия вазифаи асосӣ татбиқи ахлоқи сиёсати хориҷии кишвар ва муайян намудани роҳи василаҳое, ки барои расидан ба он зурут мебошанд, ба шумор меравад. Вазифаи дипломатия на танҳо дар истифодаи моҳиронаи шаклҳои расмӣ муносибат байни ҳукуматҳо ва дар таъсири муваффақонаи сиёсӣ ба кишварҳои дигар дар ҷаҳорчӯбаи ин шаклҳо, балки инчунин дар мутобикати

шаклҳои мазкур бо василаҳои дигари сиёсати хориҷӣ баҳри дастбӣ ба ахлоқи сиёсати хориҷии дарпешгуштаи кишвар ифода меёбад. Моҳияти сиёсати хориҷӣ ва манфиатҳои кишвар дар асоси манфиати табақаҳои ҳукирон муайян мегардад.

Шаклҳои асосии фаъолияти дипломатӣ инҳоянд: конгрессҳои дипломатӣ, конференҳо ё машваратҳо, яъне мулоқотҳои даврии намоёндагони кишвар, аз сарварони кишварҳо, ҳукуматҳо ё вазирони кишварҳои хориҷӣ оғоз намуда, то шахсони махсуси салоҳиятдор, аз қабилӣ кормандони дипломатии дорои рутбаҳои мухталиф; муқотибаи дипломатӣ тавассути ариза, мактуб, нотаҳо, меморандумҳо ва ғ.; таҳия ва ақди аҳднома ва созишномаҳои байналхалқӣ, дучониба ва бисёрҷониба, ки масъалаҳои мухталифи равобитаи байнидавлатиро танзим менамояд; намоёндагони доимии кишвар дар хориҷа, ки тавассути сафоратхонаҳо ва миссияҳо, пешбурди музокироти сиёсӣ ва навъҳои дигари он бо мақомоти дипломатии кишвари мизбон амалӣ мегарданд; иштироки намоёндагони кишвар дар фаъолияти созмонҳои байналхалқии умумисиёсӣ ва махсус, умумӣ ва минтақавӣ; инъикоси макеи ҳукумат оид ба ин ё он масъалаҳои сиёсати хориҷӣ дар матбуот, наشري иттилооти расмӣ дар бораи воқеаҳои муҳими байналхалқӣ, наشري расмӣ аснод ва ҳуҷҷатҳои байналхалқӣ. Роҳбарии умумии фаъолияти дипломатиро ҳукумат татбиқ менамояд, роҳбарии бевоситаи фаврӣ аз ҷониби идораи махсуси қорҳои хориҷӣ, ки аз ҷониби узви масъули ҳукумат (вазирӣ қорҳои хориҷӣ) роҳбари мегардад, амалӣ карда мешавад.

Дипломатия ба ҳукумат, намоёндагони расмӣ кишвар, инчунин ба доираҳои бонуфузи сиёсӣ ва ҷомеаи кишварҳои хориҷӣ таъсир расонида, усулҳои гуногунро истифода менамояд. Ҳусусияти мушаххаси усулҳои дипломатӣ аз шароит, мақон ва замон вобаста мебошад.

Дар дастурамалҳои дипломатӣ ва осор дар бораи таърихи дипломатия баъзан дипломатияро ҳамчун «илм дар бораи равобитаи хориҷӣ» ва ҳам «санъати музокирот» муайян менамоянд.

Дипломатия ҳамчун василаи асосӣ ва муҳимтарини сиёсати хориҷӣ қисми таркибии сиёсат мебошад. Фаъолияти дипломатӣ мебошад ба маълумотҳои илмҳои зерин таъя намоад: таърихи муносибатҳои байналхалқӣ, таърихи кишварҳои алоҳида, ки бо омӯзиши ҳоҷагии ҷаҳонӣ ва иқтисоди кишварҳои алоҳида алоқаманд мебошад, ҳуқуқи байналхалқӣ, ҳуқуқи давлатии кишварҳои алоҳида ва дигар илмҳои, ки барои баҳодиҳии шароитҳои умумӣ ва ҳаводиси алоҳидаи ҳаёти байналхалқӣ ва ҳаёти дохилии кишварҳои мухталиф зарур мебошад. Бе ҷунин

назари хусусиятҳои асосии ин ва ё он форматсияи иҷтимоӣ-иқтисодӣ баррасӣ намуд.

Драгоман — тарҷумони расмие, ки дар назди намоёндагҳои дипломатӣ ва консули кишварҳои Шарқ қарор дорад. Дар асоси азнабонаи устуворгардида дар ин кишварҳо драгоман аз масунияти дипломатӣ бархурдор буда, ба ҳайати корпуси дипломатӣ дохил мешавад. Дар кишварҳои Аврупо ва Амрико тарҷумонхое, ки дар назди сафорат ва ҳайатҳои намоёндагӣ қарор доранд, аз ҷунин ҳуқуқҳо бархурдор нестанд. Мафҳуми драгоман аини замон васеъ истифода намегардад.

Дуайени корпуси дипломатӣ (шайх — ус-суфоро) — намоёндаи аввалини дипломатӣ вобаста ба супурдани эътимоднома дар байни ҳамкасбон аз корпуси дипломатӣ. Дуайени корпуси дипломатӣ ҳамавақт намоёндаи дипломатии табақаи аввал (сафир ё нунтсӣ) мебошад; дар кишварҳои алоҳида бо назардошти азнабонаҳои устуворгардида дуайени корпуси дипломатӣ новобаста аз замони супурдани эътимоднома нунтсӣ интихоб мегардад. Намоёндагони дипломатии кишварҳо, ки бо кишвари муаррифкунандаи дуайени корпуси дипломатӣ муносибат надоранд, дар масъалаҳои ба салоҳияти дуайен дахлатдошгаро бо намоёндаи дипломатии баъди дуайен (дар саркардагӣ) алоқа барқарор менамоянд.

Ба вазифаҳои дуайени корпуси дипломатӣ масъалаҳои амалияи ташифотӣ (русумот) дар кишвари мизбон дохил мешаванд. Дар мувофиқат бо ҳамкасбон аз корпуси дипломатӣ дуайен аз номи корпуси дипломатӣ ба ҳукумати кишвари мизбон табрикот ва ҳамдардӣ ихор менамояд, корпуси дипломатиро дар маросимҳои мухталиф сарварӣ мекунед, ки дар ҳолати зарураг аз номи корпуси дипломатӣ баромад менамояд, корпуси дипломатиро дар бораи таманиёти идораи қорҳои хориҷӣ, ки ба қорабиниҳои гуногуни ташифотӣ, иштирок дар маросимҳо ва ғайра нисбат доранд, хабардор месозад. Баъзан дуайени корпуси дипломатӣ дар назди ҳукуматдорони маҳаллӣ доир ба масъалаҳои тартиботи ташифотӣ (русумотӣ) аз қабилӣ саркардагии аъзоёни корпуси дипломатӣ, иштироки корпуси дипломатӣ дар ҳар қадом маросимҳо, макоми корпуси дипломатӣ дар ин маросимҳо ва ғайра баромад менамояд. Ақидае дар бораи ҳуқуқи дуайени корпуси дипломатӣ маъмул аст, ки ӯ метавонад аз номи корпуси дипломатӣ дар назди ҳукумати кишвари мизбон вобаста ба масъалаҳои дигари имтиёзҳои дипломатӣ баромад намояд. Заминаи ақидаи мазкур амалияи кишварҳои империалистӣ дар муносибат бо заифон, кишварҳои вобаста ва ниммустамлика ба шумор меравад, ки дар он демаршҳои дуайен аз номи корпуси дипломатӣ ё ҳамаи корпуси дипломатӣ,

баҳоидиҳӣ, ки ба иттилооти пурра ва васеъ асос ёфтааст, дипломатия бахри дастбӣ ба татбиқи ахлофи сиёсати хориҷии кишвар метавонад нокифоя бошад.

Вале пешниҳоди ҳулосаҳо, ки дар асоси таҳлили муносибатҳои байналхалқӣ ё ҳаёти дохилии кишварҳои алоҳида ба даст омадааст, наметавонад ба рафтори амалии дипломат бо истифодаи назарияи илмӣ бо маълумотҳои пештар муқарраргардида муқоиса гардад. Усулҳои фаёлияти дипломатӣ бахри дастбӣ ба ахлофи муайян, ки бо тағйири фаёлият алоқаманд мебошад, дар ҳолати доимотағйирёбанда истифода мегарданд. Онҳо ҳеҷ гоҳ муқаррароти стандартиро ташкил намснанамоёнд, зеро дастбӣ ба ахлофи дипломатияи хориҷӣ бо ёрии ин усулҳо то дараҷаи муайян аз тарзи мушаххаси амали инсонҳои истифодакунандаи онҳо, ҳамчунин шарикон ва аҳли шартнома вобаста мебошад. Дар натиҷаи таҷрибаи дурударозии таърихан ташаккулёфта, усулҳои фаёлияти дипломатӣ ҳангоми истифодаашон бо назардошти тағйироти шароитҳои ихотакунандаи онҳо эҷодқорона мукамал гардида, тасхех мешаванд. Фаёлияти дипломатӣ санъат мебошад, ҳарчанд он мебояд ба ҳулосабарориҳои илмӣ таъя намоёнд.

Дар осори муллии аврупоӣ санъати дипломатӣ маъмулан ба хусусиятҳои зехнии дипломат, ба хусусиятҳои ақл ва ҳислати он нисбат дода шудааст. Албатта, дар санъати дипломатӣ, мисли санъатҳои дигар набояд қобилиятҳои шахсиро истисно намуд. Маҳорати истифода бурдан аз вазъият, инчунин усул ва шаклҳои ташаккулёфта, ки дар равобити хориҷӣ истифода мегарданд, барои муваффақ шудан дар фаёлияти дипломатӣ аҳамияти хоса дорад. Вале санъати дипломатиро мебояд вобаста ба он шароитҳои таърихан ташаккулёбандаи иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ки дар доираи он зухур намуда инкишоф меёбад, баррасӣ намуд. Санъати дипломатӣ ахиран ба таъсир расонидан ба кишварҳои дигар ва вазъи байналхалқӣ ба манфиати табақаи ҳукумронии ин кишвар, ба манфиати таҳкими он сохтори иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ки ин табақаи ҳукумрон дастгирӣ менамояд, нигаронида шудааст. Аз ин рӯ, усул ва равиши дипломатия бо ахлофи он сиёсати хориҷие, ки ин дипломатия амалан татбиқ менамояд, боис мегардад. Сиёсати хориҷии кишвар, идомаи бевоситаи сиёсати дохилии он маҳсуб гашта, хусусияти санъати дипломатӣ бо сохтори сиёсӣ ва муҳити иҷтимоии кишвар, аниқтараш кишвархое, ки дар давраи мазкур иштирокчиёни муносибатҳои байналхалқӣ ба шумор мераванд, алоқамандии зич дорад. Дипломатия, шаклҳои ташкили он, усул ва равишҳои онро мебояд тахти хусусиятҳои таърихӣ, аз нуктаи

хамчун василаи фишор ба ин кишварҳо баррасӣ мегардад. Амалан ҳамаи ин демаршҳо алайҳи амали ҳукумати ин кишварҳо равона шуда, даҳолати ғайриқонунӣ ба қорҳои дохилии онҳо маҳсуб мегардад. Ақида дар бораи ҳукуки баромад қардан дар назди ҳукумати кишвари мизбон оид ба ҳамаи масъалаҳои имтиёзоти дипломатӣ, ба истиснои ташрифотӣ, ҳукукӣ заминаи воқеӣ надорад, зеро қорпуси дипломатӣ шахси ҳукукӣ ва ё иттиҳодияи сиёсии дорои ҳукуқҳои юридикӣ намебошад.

Ёддошти суҳбат – яке аз анвои асноди муқотибаи дипломатӣ. Аксаран шахсан хангоми суҳбат баҳри тасдиқи изҳороти шифоҳӣ супурда мешавад. Ҳадафи Ё.с. – тақзияти аҳамият ё огоҳии эҳтимолияти дарки (тафсири) нодурусти изҳороти мазкур ба шумор меравад. Ё.с. маъмулан дар шакли бешаҳс таҳия шуда, дар он лутф дида намешавад. Дар коғаз бе нишони давлатӣ бо қайди макон ва ҷойи супурдан ҷоп мегардад; рақами ирсолӣ ва муҳр гузошта намешавад. Дар болои матн Ёддошти суҳбат ҷоп мешавад. Агар Ё.с. ифодаи изҳороти шифоҳӣ ё худӣ изҳорот бошад дар охири он санаи супурдан қайд намегардад. Агар супурдани Ё.с. пешбинӣ нагардад, вале ҳамсуҳбат хоҳиш намояд, он метавонад бо нотаи шахсӣ ё шифоҳӣ фиристода шавад.

Забони дипломатӣ – истилоҳоте, ки барои ифодаи ду мафҳуми мухталиф истифода мешаванд: якум, ин забоне, ки бо он равобита расмӣи дипломатӣ роҳандозӣ шуда, ахдномаҳои байналхалқӣ таҳия мегарданд; дуюм, маҷмӯи истилоҳот ва вожаҳои маҳсус, ки лугати умумиэтирофгаштаи дипломатиро ташкил медиҳанд.

Айни замон забони ҳатмии ягона баҳри пешбурди равобита расмӣи дипломатӣ ва таҳияи ахдномаҳои байналхалқӣ мавҷуд нест. Дар асрҳои миёна дар Аврупои Ғарбӣ забони умумӣи дипломатӣ забони лотинӣ ба ҳисоб мерафт. Тадриҷан мақоми онро аз миёнаи қарни XVIII забони франсузӣ дар дипломатия ба даст овард. Дар конгресси Вена аз соли 1815, конгресси Париж аз соли 1856 тамоми аснод ва ҳуҷҷатгузорӣ бо забони фаронсавӣ пеш бурда мешуд. Дар асри XX дар баробари забони фаронсавӣ дар муносибатҳои байналхалқӣ забонҳои дигар – англисӣ, испанӣ, русӣ ва ғ. роиҷ гардид. Дар конгресси сулҳи Париж аз соли 1946 забонҳои расмӣи қоргузорӣ – русӣ, фаронсавӣ ва англисӣ тасдиқ гардид. Дар ҳама мақомотҳои СММ, ба истиснои Суди байналхалқӣ панҷ забон – русӣ, чинӣ, англисӣ, фаронсавӣ ва испанӣ забонҳои расмӣ эътироф гардиданд. Тадриҷан дар амалияи муносибатҳои байналхалқӣ асли баробарии забонҳо устувор шуд. Низомӣ ду ва зиёда забонҳои расмӣ дар дипломатия ҳеҷ гоҳ умумиэтирофгардида ба ҳисоб намерафт. Мақомотҳои давлатии сиёсати хориҷӣ муқотибаи

ҳусусан мубодилаи асноди расмиро бо забони миллий роҳандозӣ менамуданд. Ахднома ва созишномаҳои дуҷонибаи байналхалқӣ дар асоси муқаррароти умумӣ бо забони контрагентон таҳия мегарданд. Қоидаҳои русумоти қонфронсҳои байналхалқӣ маъмулан пешбинӣ менамоянд, ки ҳамаи асноди дипломатӣ, протокол ва санадҳои хотимаӣ мебошад бо забонҳои расмӣи қонфронс таҳия гарданд. Ба ғайр аз ин забонҳои қорӣ муқаррар мегарданд, ки дар асоси он мувоҳисаҳо баргузор шуда, маърузаҳо, лоиҳаҳо ва ҳуҷҷатҳои дигари қонфронс омода мешаванд.

Ҳамзамон таҳти мафҳуми забони дипломатӣ маҷмӯи истилоҳот ва вожаҳои маҳсусе фаҳмида мешавад, ки лугати умумиэтирофшудаи дипломатиро ташкил медиҳанд. Ба чунин вожаҳо масалан: *агреман*, *этиمودнома*, *амалҳои нек*, *модус вивенди*, *статус-кво* ва ғайра дохил мешаванд.

Идораи қорҳои хориҷӣ – мақомоти равобитаи хориҷӣ, ки таҳти роҳбарии ҳукумат ғайолияти фаврии пешбурди сиёсати хориҷӣи кишварро татбиқ менамояд. Дар аксари кишварҳо ин мақомот вазорати қорҳои хориҷӣ ном дорад; дар ИМА – департаменти давлатӣ ва роҳбари он котиби давлатӣ ном дорад; дар Швейтсария – департаменти сиёсӣ, ки аз ҷониби директор роҳбарӣ мешавад. Дар кишварҳои аврупоӣ ҷудо намудани муассисаҳои маҳсус, ки ба пешбурди равобитаи хориҷӣ машғул буданд, дар асрҳои XV–XVI ба амал омад. Чанде пештар чунин муассисаҳо дар баъзе кишварҳои Шарқ (Япония, Туркия) пайдо шуданд. Дар Русия соли 1549 қонуни Сафир ташкил гардид. То асри XVIII дар Ғарб ва асри XIX дар Шарқ идораи қорҳои хориҷӣ ҳамчун вазоратҳои маҳсус ва мақомотҳои ба он монанде, ки ба масъалаҳои равобитаи хориҷӣ машғул буданд, ташаккул ёфтанд. И.к.х. кишварҳои муосир ҳалқаи муҳимми механизми идораи давлатиро ташкил дода, бо қорҳои харрӯзаи сиёсати хориҷӣ сарукор доранд. И.к.х. манфиатҳои давлатро дар соҳаи муносибатҳои байналхалқӣ байниҳукуматӣ муҳофизат намуда, равобитаи дипломатӣ ва консулиро бо кишварҳои хориҷӣ, бо сомонҳои байналхалқӣ намоёндагӣ ва амалӣ менамояд, дастурҳо фиристода ба намоёндагҳои дипломатӣ ва консулгарии кишвари худ супоришҳо медиҳад, ғайолияти онҳоро назорат месозад, самти онро муайян намуда, онро идора мекунад. Мақомот бо намоёндагҳои дипломатии кишварҳои хориҷӣ ва ҳайатҳои хориҷӣ алоқа барқарор намуда музокирот менамояд, лоиҳаи созишномаҳоро омода қарда, маълумоти воридшударо қорқард менамояд. Ба зиммаи И.к.х. ҳимояи манфиати шаҳрвандони он дар хориҷа вогузор гардидааст. Он ба қарори ҳукумат ҳамаи масъалаҳои муҳимми сиёсати хориҷиро пешниҳод

менамоад. Тағбики ин вазифаҳои бисёрҷониба аз сохтори и.к.х вобастагӣ дорад. Маъмулан дар ҳайати он шуъбаҳои (департаментҳои) худудӣ, вазоифӣ ва маъмурий фаъолият менамоанд. Шуъбаҳои худудӣ умурӣ фавриро вобаста ба равобӣ бо кишварҳои хориҷӣ, пойдории алоқа бо сафорати ин кишварҳо тағбиқ менамоанд. Шуъбаҳои вазоифӣ (ташрифотӣ, консулӣ, созмонҳои байналхалқӣ, иттилоот, ҳукук ва ғ.) фаъолияти бахшида ба соҳаҳои алоҳидаи равобӣ хориҷиро амалӣ менамоанд. Шуъбаҳои маъмурий масъалаҳои хоҷагӣ, молиявӣ ва ғ.ро ба ўҳда доранд. Роҳбари И.к.х. ба ҳайати ҳукумат дохил мешавад. Ӯ метавонад бе салоҳияти махсус бевосита музокирот бурда, ҳукуки имзои ахдномаи байналхалқиро бе салоҳияти муайяни расмӣ дорад. Шуъбаҳои маъмурий масъалаҳои хоҷагӣ ва молиявиро пеш мебаранд. Сардорони шуъбаҳо (роҳбарони идораҳо, директорони департаментҳо) ва кормандони дигари дипломатии И.к.х. дар сурати пешбурди музокирот бо дипломати хориҷӣ бо дастури вазири қорҳои хориҷӣ баромад менамоанд. Ҳангоми дар хориҷа будани сарвари И.к.х. ӯ аз имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ бархурдор мебошад.

Ишҳори ҳамдигарӣ (дар амалияи дипломатӣ) — ифодаи расмӣ ҳамдигарӣ ба муносибати фаро расидани нохушӣ дар кишвар: марги сарвари кишвар, сарвари ҳукумат, ходими дигари роҳбарикунанда, офатҳои табиӣ, садама, ки ба харобиҳои зиёд ва қурбониҳои инсонӣ оварда расонидааст.

Вобаста ба ҳолатҳои мазкур И.х. (телеграммаҳо, мактубҳо, паём) қарда мешавад. Вобаста ба марги сарвари давлат, ба ғайр аз И.х. хаттӣ, дар қорабиниҳои азодорӣ (аз ҷумла маросимҳои динӣ) намояндагони (ҳайати) кишварҳои хориҷӣ, ки махсус сафарбар мешаванд, ширкат меварзанд. Онҳо ба роҳбарияти кишвар ҳамдардии шифохӣ изҳор менамоанд. Ҳамдардиро корпуси дипломатии кишваре, ки мотам эълон намудааст, низ изҳор менамоад. Роҳбарони намояндагҳои дипломатӣ (ҳар як нафар алоҳида ё дуайн, аз номи корпуси дипломатӣ) ба ВКХ нотаҳои мутаносиб (шаҳсӣ, шифохӣ) ва қорҳои таширфотиро бо навиштаҷоти «Р. с.» (roug condolence) дар қисмати чапи поёнӣ ирсол менамоанд. Дар рӯзҳои азодорӣ дар болои сафоратхонаҳо парчами давлатӣ ба андозаи нисфи пояи парчамдорӣ (флагштук) фароварда мешаванд. Намояндагии дипломатии кишваре, ки мотам эълон намудааст бо нота (шаҳсӣ, шифохӣ) ба ҳукумат, корпуси дипломатӣ оид ба ҳодисаи рухдода, оид ба замон ва макони ифтиҳои китоби ҳамдигарӣ хабар дода, дар болои бинои сафорат

парчамро поён намуда, қабули намояндагони кишварҳо ва дипломатонро бо изҳори ҳамдигарӣ ташкил менамоад.

Ишҳороти расмӣ оид ба суистифодаи ҳукуқ (аз фар. desavouer — даст кашидан, инкор намудан) — амали ҳукумат ва ё мақомоти дигари салоҳиятдори давлат, ки бо он изҳор мегардад, ки намояндаи дипломатӣ ё масъули расмӣ дигар ин ё он иқдомро сар гирифта, нисбати он супориши мувофиқ надошт ва ё аз салоҳиятҳои худ суистифода намуд. Ишҳороти маъмулан боиси бозхонди намояндаи дипломатӣ ва ё масъули расмӣ дигар мегардад.

Илтифоти байналхалқӣ — қоидаҳои, ки аз лиҳози ҳукуқӣ хатмӣ набуда, дар амалияи байналхалқӣ бо назардошти мувофиқати амалии онҳо дар асоси мутақобилият ё бо хоҳиши кишвари истифодабаранда истифода бурда мешаванд. Дар як қатор кишварҳо, масалан дар Мексика, қонунҳо дар бораи имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ аз И.б. шаҳодат медиҳанд. Дар муқоиса аз меъёрҳои ҳукуки байналхалқӣ қоидаҳои И.б. хислати ҳатмии ҳукуқӣ надоранд. Риоя накардани онҳо метавонад амали ғайридӯстона маҳсуб гардад, вале вайрон намудани ўҳаддорҳои байналхалқӣ ба шумор наарафта, ҷавобгарии байналхалқӣ-ҳукуқиро ба амал намеорад ва наметавонад ҳамчун асос барои таъзир ё пешниҳоди эътироз хизмат намоад.

Имзогузорӣ — паравгузорӣ (аз фр. ratifier — имзои ихтисоршуда) — имзои пешакии ахдномаи байналхалқӣ (ё моддаҳои алоҳидаи он) бо сархарфҳои (инициал) намояндагони салоҳиятдори ҳар як ҷониби аҳдкунанда ба нишони мувофиқати матни ахднома.

Тахти мафҳуми И. яке аз василаҳои муқаррар намудани асли булани матни ахднома фаҳмида мешавад. Он имкони раҳо гаштан аз зуҳури баҳсу нофаҳмиҳоро фароҳам оварда, далели раднашаваандаи мувофиқати ахднома аз ҷониби намояндагони салоҳиятдор маҳсуб меёбад. Баъди И. маъмулан имзои матн сурат мегирад.

Иммигрантҳо (муҳориҷон) — шаҳрвандони як кишвар, ки дар кишвари дигар баҳри дарёфти ҷойи қор ва ё бо сабабҳои хислати сиёсӣ ва динидошта дар худуди кишвари дигар маскун гаштаанд. Аксари кишварҳо вуруди иммигрантҳоро ба қаламрави ҳеш бо ризоияти пешакӣ (низомии раводид) иҷозат медиҳанд. Вазни ҳукукии И. дар кишвари мизбон маъмулан мисли хориҷиён мебошад.

Имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ — ҳукук ва афзалиятҳои, ки ба намояндагҳои дипломатии хориҷӣ, роҳбарон ва кормандони ин намояндагӣҳо пешниҳод мегардад. То эътибори қонунӣ

гирифтани Ёломиаи Вена дар бораи равобигии дипломатӣ аз соли 1961 (24.IV.1964) меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ ба имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ нисбатдошта асосан меъёрҳои оддӣ ба шумор мерафтанд. Баъзе қоидаҳои, ки бо протоколи Конгресси Вена аз 19-уми март соли 1815 ва Конгресси Ахен аз 21-уми ноябри соли 1918 қабул шуданд, бо гузашти айём меъёрҳои умумиётгирофшудаи ҳуқуқи байналхалқӣ гаштанд. Аз созишномаҳои ҳислати маҳдуд, ки ба имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ дахл доранд, метавон ёломиаи Гаванаро дар бораи мансабдорони дипломатӣ аз 20.11.1928, ки 14 кишвари Амрикои Лотинӣ иштирокчи он мебошанд, таъкид намуд.

Айни замон санади асосии байналхалқӣ оид ба масъалаҳои имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ Ёломиаи фавқуззикр мебошад, ки дар конфронси Вена соли 1961 қабул гардид.

Назариёҳо дар бораи асосҳои имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ. Дар масъалаи асос ва ҳаҷми имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ се назариён асосӣ пешниҳод шудаанд. Назариёи дахлнопазирӣ (масуният) имтиёзҳои дипломатиро чунин асоснок менамуд, ки сафири хориҷӣ ба маънои ҳуқуқӣ мебошад ҳамчун шахси дар қаламрави давлати хеш қарордошта баррасӣ гардад. Аз назариёи мазкур бармеояд, ки барои дипломат, ки аз лиҳози ҳуқуқӣ дар қаламрави кишвари мизбон қарордошта баррасӣ намегардад, қонунҳои кишвари мизбон барои ӯ аҳамияте надоранд. Вале ин амр ба амалияи муосир, ки дар асоси он дипломат мебошад қонунҳои кишвари мизбонро эҳтиром намояд, мутобикат намесозад. Назариёи дахлнопазирӣ айни замон қуна шуда, тарафдорони зиёд надорад. Вале истилоҳи «дахлнопазирӣ» дар амалияи дипломатӣ ва қонунгузори кишварҳо то ҳол мавриди истифода қарор гирифта, амалан маънои дахлнопазирӣ бино ва масуният аз қонунгузориёро ифода менамояд.

Назариёи намояндагӣ аз он бармеояд, ки сафир шахсияти шохро намояндагӣ намуда, инъикоси шахсияти сарвари давлат ба шумор меравад. Ҳар як сафир «сухан мегӯяд ва симои шаҳриёрашро инъикос менамояд», меғуфт Ивани III. Минбаъд сафир ҳамчун намояндаи кишвар, ки эътибору шарафи шаҳриёри худро инъикос менамояд, баррасӣ мегардид. Дар ҳар ду ҳолат назариёи намояндагӣ аз амсилаи *rag in ragem non habet impregium* (ҳамто бар ҳамто ҳокимият надорад) бармеояд.

Айни замон дар илми муосири ҳуқуқи байналхалқӣ назариёи вазифа (функсия) ҳукмрон мебошад, ки асос ва ҳаҷми имтиёз ва масунияти дипломатиро бо вазифаҳои, ки ба намояндагии дипломатӣ воғузор шудаанд, алоқаманд медонанд. Назариёи

намояндагӣ ва назариёи вазифаҳо, ки ҳар яке дар алоҳидагӣ аз ҳақиқат заррае дуранд, воқеияти муосири байналхалқӣ-ҳуқуқиро ба таври муносиб инъикос намесозанд.

Принсипҳои муҳимтарини умумиётгирофгардидаи ҳуқуқи байналхалқӣ, ки ба масъалаи имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ дахл доранд, асли эҳтироми истиқлолияти давлатӣ ва баробарии кишварҳо маҳсуб мегардад. Бо назардошти ин принсипҳо ба намояндагии дипломатӣ набояд назорати кишварҳои дигар паҳн гарданд.

То ин замон имтиёз ва масуниятҳои намояндагии дипломатӣ, ҳайати ин намояндагӣ маъмулан аз имтиёз ва масуниятҳои роҳбари намояндагии дипломатӣ (сафир, фиристода) бармеояд. Масалан, чунин ҳисобида мешуд, ки дахлнопазирӣ бинои намояндагии дипломатӣ аз дахлнопазирӣ намояндаи дипломатӣ, ҳамчун идомаи дахлнопазирӣ шахсии ӯ берун мешавад. Ин консепсия дар худ нишонаи мафҳумҳои пешин: сафир бо худ дахлнопазирӣ мебарад ро инъикос месозад. Қормандони сафорат надимони сафир маҳсуб гардида аз масуният бархурдор буданд.

Консепсияи мазкур қуна шуда бо ҳуқуқи байналхалқӣ муосир мутобикат наменамояд. Акнун сафорат ҳамчун муассисаи назди сафир ва барои сафир ва қормандони сафорат аҳли рикоби сафир баррасӣ намешаванд. Сафорат мақомоти давлат буда, қормандони намояндагии дипломатӣ бошанд, қормандони муассисаи давлатӣ, сафир ё фиристода – сарвари намояндагии дипломатӣ, сарвари муассисаи давлатӣ маҳсуб мегарданд. Ёломиаи Вена консепсияи мазкурро инъикос намуда, имтиёз ва масуниятҳои дипломатиро ба ду ғуруҳ ҷудо месозад: имтиёз ва масуниятҳои намояндагии дипломатӣ; имтиёз ва масуниятҳои шахсии роҳбар ва ҳайати намояндагии дипломатӣ.

Имтиёз ва масуниятҳои намояндагии дипломатӣ. Имтиёз ва масуниятҳои намояндагии дипломатӣ дахлнопазирӣ бино ва бойгонӣ, озод будан аз андозҳо, робитаи озод бо ҳуқумати худ, имтиёзҳои ғумрукӣ, ҳуқуқи барафрохтани парчам ва нишони давлати худ дар болои бинои намояндагӣ ва ғайраро дар бар мегирад.

Дахлнопазирӣ бинои намояндагии дипломатӣ маънои онро дорад, ки ҳуқумати кишвари мизбон ҳуқуқи дохил шудан ба бинои намояндагиро бе иҷозати роҳбари намояндагии дипломатӣ надорад. Ҳамзамон масунияти бино ӯҳдадорӣ маҳсуси кишвари мизбон – қабули ҳамаи чораҳои зарурии таъмини дахлнопазирӣ бинои намояндагии дипломатиро дар бар мегирад.

Мафхуми «бинои намоёндагии дипломатӣ» дар худ бино ё қисмате аз биноеро, ки барои ҳадафҳои намоёндагии дипломатӣ, новобаста аз он ки он ба намоёндагӣ тааллуқ дорад ва ё онро ба иҷора гирифтааст, таҷассум менамояд. Агар биное, ки аз ҷониби намоёндагии дипломатӣ банд мегардад, иншооти алоҳида бошад, мафхуми «бинои намоёндагии дипломатӣ», инчунин қитъаи замини ҳампахлӯ, аз ҷумла боғ, хавлӣ агар мавҷуд бошад, дар бар мегирад. Масъалаи оё метавонанд, ҳукуматдорони кишвари мизбон ҳангоми ҳолатҳои истисноӣ, ба иборати дигар дар ҳолати ниҳоят зарурӣ ба бинои намоёндагии дипломатӣ бе ризоияти роҳбари ин намоёндагӣ ворид шаванд, бахшнок мебошад. То рӯзҳои наздик дар доктринаи ҳукуки байналхалқӣ оид ба ин вазҳ ақидаҳои гуногун баён мегардиданд. Дар соли 1956 вобаста ба сӯхторе, ки дар сафорати ИҚШС дар Канада ба вуқӯ пайваст, вазорати қорҳои хориҷии Канада ба намоёндагӣҳои дипломатии дар Оттава мустақарбуда номае фиристод, ки дар он аз ҷумла ҷунин омада буд «агар, ба ақидаи Раёсати сӯхторнишонӣ, сӯхтори дар биноҳои миссия бавуқӯмада аз рӯи ҳислаташ метавонист ҳаёти инсон, ҳаёти иҷтимоӣ ва ё моликиятро, ки ба миссия тааллуқ надорад, зери хатар гузорад, Раёсати сӯхторнишонӣ барои қабули ҷораҳои зарурӣ баҳри назорати сӯхтор, новобаста аз он ки аз ҷониби сарвари миссия барои қабули ин ҷораҳои ризоият дода шудааст ё не, ҳудро ҳақдор мешуморад».

Дар нотаи ҷавобӣ сафорати ИҚШС дар Канада, бо ишора ба ҳолатҳои фавқуллода «бо назардошти ҳам манфиатҳои худӣ, ҳам манфиатҳои амниятӣ иҷтимоӣ», ин иддаоро ҳамчун муҳолифаткунанда ба меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳукуки байналхалқӣ рад намуд.

Комиссияи ҳукуки байналхалқӣ, лойҳаи эъломиро дар ҷаласаҳои худ дар солҳои 1957-58, инчунин конференси Вена аз соли 1961 муҳокима намуда, пешниҳодро дар бораи он, ки дар ҳолатҳои фавқуллода ҳукуматдорони кишвари мизбон метавонанд ба бинои намоёндагии дипломатӣ бе ризоияти сарвари ин намоёндагӣ ҳам ворид шаванд, инкор намуд. Ҷунин тавзеҳот барои вайрон намулдани дахлнопазирии бинои намоёндагии дипломатӣ роҳ мекушоданд, ки метавонист сарчашмаи монеаҳои ҷиддии байналхалқӣ гардад.

Эъломияи соли 1961 (мод. 22) муқаррар менамояд, ки ҳукуматдорони кишвари мизбон наметавонанд ба бинои намоёндагии дипломатӣ «бе ризоияти сарвари намоёндагӣ» ворид шаванд.

Дахлнопазирии бино ҳукуки боздори маҷбурии ягон шахс, аз ҷумла шаҳрвандони худро дар бинои намоёндагии дипломатӣ фароҳам намеорад. Ҷунин амалҳои кирдори ҳокимият дар қаламрави кишвари дигар арзёбӣ гашта, бо вазифаҳои намоёндагии дипломатӣ ягон иртибот надорад. Ҳодисае бо Сун Ятсен дар Лондон соли 1896 маълум аст. Вакте Сун Ятсен аз назди сафорати ҷинӣ мегузашт, аз ҷониби кормандони сафорат боздошт гардида, зуран дар сафорат барои интиқол ба Ҷин нигоҳ дошта шуд. Ҳукумати англис талаб намуд, ки Сун Ятсен озод карда шавад ва ӯ озод гардид. Дахлнопазирии бино ҳамчунин ҳукуки пешниҳоди паноҳгоҳ дар онро ба шахсоне, ки аз ҷониби кишвари мизбон таъкиб мегарданд, фароҳам намеорад. Ба қатори имтиёз ва масуниятҳои муҳимми дипломатӣ ҳукуки намоёндагии дипломатӣ ба робитаи озод ба ҳадафҳои расмӣ дохил мешаванд.

Муқотибаи расмӣи намоёндагии дипломатӣ дахлнопазир аст. Дар муносибат бо ҳукумати худ ва мақомотҳои он (мас, бо намоёндагӣҳои дипломатии кишвари худ дар кишварҳои дигар) намоёндагии дипломатӣ метавонад аз василаҳои алоқае, ки таҳти назорати ҳукумати хориҷӣ нест, истифода намояд; он метавонад, василаҳои алоқаро аз қабали почтаи дипломатӣ, иттилооти пӯшида (рамзнок) истифода барад. Почтаи дипломатӣ боздошт ва кушода намешавад, пайқҳои дипломатӣ бошанд аз дахлнопазирии шахсӣ бархурдор буда, боздошт ва ё ҳабс намегарданд (мод. 27-уми Эъломия).

Дар бораи радиостансия бошад, Эъломияи Вена (мод. 27) муқаррар менамояд, ки «намоёндагӣ бо ризоияти кишвари мизбон метавонад радиопередатчикро насб ва истифода намояд».

Имтиёзҳои гумрукии намоёндагии дипломатӣ иборат аз озод будани ашёи аз хориҷа ба дастмеомада аз бонҳои гумрукӣ мебошад. Теъдоди ашёе, ки намоёндагӣ метавонад бе бонҳои гумрукӣ дар муддати муайян ба даст дарорад, маъмулан бо қонунгузори миллии кишварҳои муқталиф маҳдуд мешаванд.

Ҳамзамон намоёндагӣҳои тиҷоратӣ аз имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ бархурдоранд.

Имтиёз ва масуниятҳои шахсӣ. Ин имтиёз ва масуниятҳо, пеш аз ҳама дахлнопазирии шахсӣ, манзил ва моликияти дипломатҳо, масуният аз қонунгузорӣ, озод будан аз андоз ва ўҳдадорихо, имтиёзҳои гумрукиро дар бар мегирад.

Аз ҳуқуқ ва афзалиятҳои маъмур дахлнопазирии шахсии дипломат муҳимтарин мебошад. Дипломат наметавонад бо тартиби маъмури ё судӣ ҳабс ё боздошт гардад, ҳукумати кишвари мизбон меболад тамоми ҷораҳои оқилонро барои пешгирии суиқасд ба

шахсият, озодаи ва шаъни дипломат андешад (мод. 29-уми Ёълумия).

Дахлнопазирии шахсияти дипломат худмудофияни конуниро ба муқобили он истисно наменамояд, ҳамчунин истисно намегардад, ки дар ҳолатҳои муайян эҳтимоли қабули ҷораҳои мувофиқ барои расонидани ҳалал ба дипломат дар содир намудани ҷиноят ё вайрон намудани қоидаҳои муқарраргардида вуҷуд дорад. Агар дипломат қўшиши ворид шудан ба маконро, ки мамнӯъ буда, барои даромадан ба он иҷозат надорад, пас барои пешгирии вайроннамоии қоидаҳои муқарраргардида аз ҷониби дипломат, метавон ҷораҳоеро қабул намуд, то ҳисман ба ҷунин амалҳо мамониат созанд.

Бинос, ки дар он дипломат зиндагӣ менамояд, мисли бинои намоёндагии дипломатӣ аз дахлнопазирӣ бархурдор мебошад.

Дипломат аз конунгузории дохилӣ масуният дорад; ўро барои ҷавобгарӣ бо тартиби ҷиноӣ ва бо истисноҳои андак бо тартиботи шаҳравандӣ ва маъмурӣ кашидан мумкин нест.

Масуният аз конунгузории дохилӣ на танҳо ба амалҳои хизматӣ дипломат, балки ба амалҳое, ки бо иҷрои ўҳдадорихои хизматӣ алоқаманд нестанд, паҳн мегардад. Асоси оқилонаи ҷунин муқаррарот аз он иборат мебошад, ки мавҷуд набудани масуният ҳатто нисбати амалҳои шахсии дипломат, ки дар кишвари бегона қарор дорад, метавонад ба иҷрои ўҳдадорихояш ҳалал ворид намояд, инчунин – ин махсусан ба сарвари намоёндагии дипломатӣ дахл дорад, ба нуфуз ва манфиатҳои кишвари фиристода зарар мерасонад.

Мутобики Ёълумияи Вена дипломат ҳамчунин аз масуният нисбати конунгузории шаҳравандӣ ва маъмурӣ ба истисно ҳолатҳое, ки нисбати дипломат даъво пешниҳод мегардад: а) даъвоҳое, ки ба талаби моликияти хусусии ғайриманкул, ки ба он ҳамчун шахси ҳуқуқӣ тааллуқ дошта, дар қаламрави кишвари мизбон қарор дорад, нисбат дорад; б) даъвоҳое, ки ба мерос, вақте ки дипломат ҳамчун иҷрокунаандаи васият, нигоҳбон ё парастори моликияти меросӣ баромад менамояд, меросхур ё даст кашидан аз қабулкунии ҳамчун шахси хусусӣ, на балки аз номи кишвари худ дахлат менамояд; в) даъвоҳое, ки ба фаволияти касбӣ ё тичоратии аз ҷониби дипломат берун аз вазифаҳои хеш татбиқмешуда нисбат дорад (мод. 31 Ёълумия), бархурдор мебошад.

Вале дар ин ҳолатҳо танҳо ҷораҳои қарори судӣ ё маъмури иҷозат дода мешаванд, ки метавонанд бе вайрон намудани дахлнопазирӣ шахсият ё манзили шахсе, ки аз имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ бархурдоранд, қабул гарданд.

Масуният аз конунгузории дохилӣ озод будани дипломатро аз ўҳдадори додани шахсияти гувоҳӣ, дар ҳолати ризоият бошад додани шахсияте, ки барои он ба суд ҳозир нагардад. Масуният аз конунгузории дохилӣ маънои онро надорад, ки дипломат метавонад конунҳои кишвари мизбонро ба иҷбат нагирад. Ёълумияи Вена муқаррар менамояд, ки шахси аз имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ бархурдорбуда «ўҳдадоранд, ки қонун ва қоидаҳои кишвари мизбонро эҳтиром намоёнд» (мод. 41).

Дипломатон аз ҳамаи андозҳои бевосита, умумидавлатӣ ва маҳаллӣ, ба истиснои андоз аз моликияти хусусии ғайриманкули дипломат, ки дар қаламрави кишвари мизбон мустақаранд, инчунин андоз аз даромад, ки сарчашмаҳои дар кишвари мизбон қарор доранд, озод мебошанд. Дипломатон аз андозҳои бевосита, ки ба наҷхи молу хизматрасонӣ илова мегарданд озод намегарданд, ҳарчанд дар амалия баъзе кишварҳо дипломатонро пурра ё қисман аз пардохти ин андозҳо низ озод менамоянд. Имтиёзҳои гумрукие, ки ба дипломат пешниҳод мегарданд, озод будан аз бочи гумрукии барои ашёҳоеро, ки барои истифодаи шахсии дипломат ва оилаи он пешбинӣ шудааст, дар бар мегирад. Бағочи шахсии дипломат ба истиснои ҳолатҳое, ки асосҳои ҷиддии таҳмини мавҷудияти ашёе, ки барои истифодаи шахсӣ пешбинӣ нашудааст ё ашёе, ки воридоту содироти он мамнӯъ мебошад ва ё бо муқаррароти карантинӣ танзим мегардад, аз тафтиши гумрукии озод мебошад. Дар ҳолати тафтиш он мебошад дар ҳузури дипломат ва намоёндаи он сурат гирад (мод. 36 Ёълумия).

Доираи шахсоне, ки имтиёз ва масуниятҳои дипломатиро соҳиб мегарданд. Ёълумияи Вена доираи шахсоне, ки ба онҳо имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ пешниҳод мегардад, нисбатан васеъ менамояд. Пештар кишварҳо ўҳдадор буданд, ки танҳо ба хайати дипломатии сафоратҳои хориҷӣ ва миссияҳо бо аҳли оилаи онҳо имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ пешниҳод намоёнд. Аниқтараш, аксари кишварҳо амалан баъзе имтиёзҳо ба хайати маъмурӣ-техникии ва хизматрасонӣ низ пешниҳод менамуданд.

Мутобики Ёълумияи Вена имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ на танҳо ба хайати дипломатӣ, балки бо каме маҳдудиятҳо ба хайати маъмурӣ-техникии ва аҳли оилаи онҳо пешниҳод мегардад. Маҳдудият нисбати имтиёз ва масуниятҳои хайати маъмурӣ-техникии асосан дар он ифода меёбад, ки масуният аз конунгузории шаҳравандӣ ва маъмурӣ ба амалҳое, ки аз ҷониби онҳо на ҳангоми иҷрои вазифаҳои хизматӣ амалӣ мегарданд, паҳн намешавад ва бағочи шахсии хайати маъмурӣ-техникии аз тафтиш ҳангоми гузаштан аз сарҳад озод намебошад (мод. 37).

Аъзоёни ҳайати маъмурий-техникии намоёндагиҳои дипломатии хориҷӣ аз имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ танҳо дар ҳолати иҷрои вазифаҳои хизматӣ бархурдор буда, маоши онҳо, ки аз намоёндагӣ мегарданд, аз андоз ва пардохтҳо озод мебошад (мод. 37). Барои амалхӯе, ки хангоми ӯҳдадорихоӣ хизматӣ содир мешаванд, онҳо суд ва ҳаёс намегарданд. Онҳо аз масунияти шахсӣ, инчунин масуният аз қонунгузорин ҷиноӣ ва шахрвандӣ бархурдор намебошанд.

Қорғарони хонагии қормандони намоёндагии дипломатӣ аз андоз ва пардохтҳо ба маош, ки ба ҳайси қорғарони хонагӣ гирифтаанд, озод мебошанд. (мод. 37).

Мутобиқи ҳукуки байналхалқӣ имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ дар ҳаҷми пурра инчунин ба сарвари давлати хориҷӣ, сардори ҳукумат, вазири қорҳои хориҷӣ ва маъмулан ба роҳбарони муассисаҳои олиӣ кишвар хангоми дар қаламрави хориҷӣ буданашон пешниҳод мегарданд.

Имтиёз ва масуниятҳо аз лаҳзаи қўчидани шахси истифодабарандаи ин имтиёз ва масуниятҳо ба қаламрави кишвари мизбон оғоз шуда, аз вақти берун шудан аз ҳудуди ин кишвар қатъ мегарданд. Ин шароит мебошад ҳатто ҳангоми низои мусаллаҳона байни кишварҳои мазкур риоя гардад.

Даст кашидан аз имтиёз ва масуниятҳо. Имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ ҳамчун ҷизе ки ба дипломат чун фард тааллуқ дорад, арзёбӣ намегардад; онҳо ба ӯ ҳамчун шахси мансабдори кишвари хориҷӣ пешниҳод мегарданд. Аз ин рӯ дипломат наметавонад, ки имтиёз ва масуниятҳои дипломатии ба ӯ пешниҳодшударо дар ихтиёр дошта бошад; ҳукуки даст кашидан аз имтиёз ва масуниятҳоро танҳо кишвар дорад, ки дипломатро фиристодааст.

Даст кашидан аз масуният нисбати қонунгузорӣ мебошад возеҳ ифода ёбад. Он метавонад бевосита аз зазорати қорҳои хориҷӣ ё роҳбари намоёндагии дипломатӣ берун гардад. Даст кашидан аз масуният нисбати қонунгузории шахрвандӣ ё маъмурий маънои даст кашидан аз масуният нисбати иҷроӣ қарор, ки баҳри он раддияи махсус лозим аст, надорад (мод. 32). Агар шахси истифодабарандаи имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ худаш ба суд бо қори шахрвандӣ муроҷиат намояд, маънои даст кашидан аз масуният нисбати ин қори мушаххасро дорад.

Дар қаламрави кишварҳои сеюм. Масъалаи пешниҳоди имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ аз ҷониби кишвари сеюм то қабули Ёълумияи Вена аз соли 1961 баҳсангез буд. Дар амалия кишварҳо ба дипломатҳое, ки тавассути кишвари онҳо ба кишвари дигар

мерафтанд, баъзе имтиёз ва масуният (аз қабилӣ, дахлнопазирии шахсӣ аз қонунгузорӣ) пешниҳод менамуданд.

Мутобиқи Ёълумияи Вена кишварҳои сеюм мебошад дахлнопазирӣ ва масуниятҳои дигар, ки барои таъмини убури дипломат ва аҳли оилаи ӯ заруранд, пешниҳод намоёнд. Кишварҳои сеюм ҳамзамон набояд ба убури ҳайати маъмурий-техникии ва хизматрасонӣ аз қаламрави онҳо мамолият намоёнд. Дар ҳукуки дипломатӣ танҳо меъёрҳои имтиёз ва масуниятҳои намоёндагиҳои доимии дипломатӣ ва қормандон устуворона муқаррар шудаанд. Имтиёз ва масуниятҳо ба ҳайатҳои махсус, ки аз як кишвар ба кишвари дигар ва вақилоне, ки ба қорғаронҳои ҳукуматӣ фиристода мешаванд, пешниҳод мегарданд. Муқаррароти мазкур дар Ёълумияи Вена аз соли 1969 дар бораи миссияи махсус инъикоси ҳукукии хешро пайдо намудааст.

Масъалаи имтиёз ва масуниятҳои хизматчиёни созмонҳои байналхалқӣ маъмулан дар асоси оинномаи онҳо ё созишномаҳои махсус танзим мегарданд. Масалан, Ёълумия дар бораи имтиёз ва масуниятҳои СММ аз соли 1946 имтиёз ва масуниятҳои СММ, намоёндагони созмонҳоро дар мақомотҳо ва қорғаронҳои СММ, қорғиносон ва шахсони мансабдори СММ - ро муайян менамояд. Ёълумия дар бораи имтиёз ва масуниятҳои махсусгардонидашудаи СММ аз соли 1947 имтиёз ва масуниятҳои муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ, намоёндагони кишварҳо дар мақомот ва қорғаронҳо, ки аз ҷониби ин муассисаҳо давлат мегарданд ва шахсони мансабдори муассисаҳои махсусгардонидашударо муайян менамояд.

Имтиёз ва масуниятҳои қонсулӣ - имтиёз ва афзалиятҳое, ки аз ҷониби кишвари мизбон ба муассисаи қонсулӣ, шахсони мансабдори қонсулӣ ва қормандони муассисаҳои қонсулӣ ба мақсади татбиқи беамалият ва самаранокӣ ӯҳдадорихоӣшон пешниҳод мегардад.

Имтиёзоти муассисаи қонсулӣ: ҳукуки истифодаи сипари қонсулӣ ва барафростани парчами кишвари фиристода дар болои бинои қонсулгарӣ; ҳукуки алоқаҳои беамалият бо ҳукумати хеш, бо намоёндагии дипломатӣ ва муассисаҳои қонсулии кишвари хеш, ки дар қаламрави кишвари мизбон, ҳамчунин қаламрави кишвари сеюм, тавассути воситаҳои маъмулии алоқа, мақтубҳои рамзнок, почтаи дипломатӣ ва қосидони қонсулӣ (бо ризоияти кишвари мизбон муассисаи қонсулӣ метавонад дастҳои интиқоли мавҷи радио (радиопередатчик) насб намуда, аз он истифода барад); озод будан аз тамоми навъҳои андоз, пардохт ва бочи ҳамаи биноҳои қонсулӣ, манзили мансабдорон ва қормандони муассисаҳои

консулӣ, ки соҳибмулк, иҷоракор ва истифодабарандаи он кишвари фиристода ва ё шахсе, ки аз номи он баромад менамояд; озод будани пардохтҳои консулӣ аз тамоми андоз ва боч. Масуният муассисаи консулӣ пеш аз ҳама дахлнопазирии бинои консулгариро пешбинӣ менамояд. *Эъломияи Вена дар бораи равобети консулӣ аз соли 1963* дар ҳолати сӯхтор ва офати дигари табиӣ иҷозат медиҳад, ки дар асоси рисоият масъулони соҳа ба дохили бинои консулӣ ворид гарданд. Дахлнопазирии биноҳои консулӣ, ки дар асоси мутақобилият таъмин мегарданд, ҳукуки истифодаи онҳоро бо мақсадҳои ба вазоифи консулӣ номувофиқ фароҳам намеорад. Биноҳои консулӣ, ҷиҳози он, моликияти муассисаи консулӣ, ҳамчунин васоити нақлиётӣ он аз масуниятӣ тамоми навиъи ҳабс ва мусодира бархурдор мебошанд. Аснод ва бойгонии консулӣ ҳама вақт новобаста аз ҷойгиршавиашон дахлнопазиранд.

Масуниятӣ шахсони мансабдори консулӣ дахлнопазирии шахсии онҳоро дар бар мегирад; онҳо ҳабс, боздошти пешаки намешаванд. Боздошти онҳо танҳо дар асоси қарори ҳокимияти салоҳиятдори судӣ дар ҳолати содир намудани ҷинояти вазнин сурат мегирад. Шахсони мансабдори консулӣ тобеи қонунгузории кишвари мизбон дар маъсалаи ҷаъолияти хизматнашон намебошанд; муқаррароти зерин танҳо нисбат ба якчанд намуни даъвоҳои шаҳрвандӣ истифода намегардад. Дар ҳолати сарпечӣ аз ҳозиршавӣ ба суд ба ҳайси ғоҳид хангоми умуми судӣ ва маъмури нисбати он ягон навиъи ҷоъаҳои маҷбури аз ҷониби кишвари мизбон истифода намегардад.

Кишвари мизбон ба шахсони мансабдори консулӣ ва кормандони консулгарӣ, ҳамчунин ба аъзоёни оилаи онҳо имтиёзи мухталиф аз қабيلي озод будан аз андоз, пардохтҳо ва бочи гумруки, иҷрои ӯҳдадорихои шахсӣ, кофтукови бағочи шахсӣ пешниҳод менамояд. Шахсоне, ки аз И.м.к., истифода мебаранд, мебояд қонун, муқаррарот ва қоидаҳои кишвари мизбонро эҳтиром намоянд.

Имтиёз ва масуниятҳои сомонҳои байналхалқӣ — ҳукук ва афзалиятҳои махсус, ки ба сомонҳои байналхалқӣ, байнихукуматӣ, ҳайати онҳо, инчунин намондагии кишварҳои аъзо дар назди ин сомонҳо ва кормандони онҳо дар қаламрави кишвари мизбон. Дар сомонӣ муассисаи ахдномаи байналхалқӣ (оиннома, эълония, статут ва ғайра), маъмулан, танҳо муқаррароти умумӣ оид ба он ки сомонӣ мақулати дорои И.м.с.б. мебошад, дарҷ мегардад. Дар асоси чунин муқаррарот кишварҳои аъзо ахдномаҳои бисёрҷонибаро таҳия намуда, ба тасвиб мерасонанд, ки дар он И.м.с.б. ба таври муфассал муайян мегарданд. Масалан, дар моддаҳои 104 ва 105

Оинномаи СММ ишора шудааст, ки Созмони Милали Муттаҳид дар қаламрави ҳар як аъзои худ аз чунин имконоти ҳукукӣ, ки «метавонад барои иҷрои вазифаҳо ва дастбӣ ба аҳдофи он зарур бошад» бархурдор мебошад. Соли 1946 Эълония дар бораи имтиёз ва масуниятҳои Созмони Милали Муттаҳид қабул гардид, ки дар он И.м. худӣ сомон, намондагонӣ кишварҳои-аъзо, шахсони мансабдори СММ, инчунин қоршиносоне, ки супоришҳои СММ-ро иҷро менамоянд, муайян гардиданд; соли 1947 Эълония оид ба имтиёз ва масуниятҳои муассисаҳои махсустардонидашудан СММ қабул шуд. Нисбат ба Агентии байналхалқии нерӯи атомӣ (МАГАТЭ) дар соли 1959 сомонномаи махсус оид ба И.м. ба имзо расид. Соли 1975 Эълонияи Вена дар бораи намондагии кишварҳо дар равобит бо сомонҳои байналхалқии хислати универсалидошта қабул гардид. Намунаи ахдномаҳои бисёрҷонибаро дар бораи И.м. инчунин Эълония дар бораи имконияти ҳукукӣ, имтиёз ва масуниятҳои Шӯрои Иқтисодии Ёрии ҳамдигарӣ (1959), Эълония дар бораи имконияти ҳукукӣ, имтиёз ва масуниятҳои Ситод ва мақомотҳои дигари идораи Муттаҳидаи нерӯҳои мусаллаҳи кишварҳои-аъзои Ахдномаи Варшава (1973), Созмоннома дар бораи имконияти ҳукукӣ, имтиёз ва масуниятҳои байналхалқии сомонӣ алоқаи кайҳонӣ «Интерспутник» (1976) ва ғайра ба шумор мераванд.

И. ва м. метавонанд дар ахдномаи дучониба байни сомонҳои байналхалқӣ ва кишвари мизбон (масалан, Созмоннома байни СММ ва ҳукумати ИМА оид ба макони мавқеъгирии муассисаҳои марказии СММ аз соли 1947, Созмонномаи муваққатӣ дар бораи имтиёз ва масуниятҳои СММ байни дабири кулли СММ ва Шӯрои федералии Швейтсария аз соли 1946, мубодилаи мактубҳо байни раиси Додгоҳи Байналхалқӣ ва вазирӣ қорҳои ҳориҷии Нидерландия аз соли 1946, Созмоннома оид ба қароргоҳи Созмони байналхалқии ҳавонавардӣи шаҳрвандӣ (ИКАО) байни ИКАО ва Канада аз соли 1951). Ҳаҷми И. ва м. дар қаламрави кишвари пазиро, ки дар санади дучонибаи ахдномавӣ муайян гаштааст, баъзан аз ҳаҷме, ки сомонӣ мақулати дар қаламрави кишварҳои-аъзо истифода менамояд, фарқ дорад. Масалан, тибқи Созмоннома байни СММ ва ИМА аз соли 1947 ин ҳаҷм аллакай назар ба Эълония дар бораи имтиёз ва масуниятҳои СММ аз соли 1946 бештар мебошад. Мутобики ахдномаҳои бисёрҷонибаро дучониба дар бораи И. ва м. ба сомонҳои байналхалқӣ мақоми шахси ҳукукӣ пешниҳод мегардад; онҳо ба дахлнопазирии биноҳои худ, моликият, бойгонӣ ва санадҳо, инчунин ба И. ва м. дигар ҳукук доранд. Кормандони чунин сомонҳо аз И.ва.м. функционялӣ (яъне хангоми иҷрои

Интернунтсий (интернунтсий мубаллиғ) — намояндаи дипломатии дараҷаи II —юми Ватикан, яъне ба рутбаи фиристода мутобикат менамояд. Вобаста ба рутбаи И. баъди нунтсий меояд.

Истилои ҳарбӣ (аз лот. - ossuratio) — ишғоли муваққатии қаламрави як кишвар (ва ё қисме аз ҳудуди он) аз ҷониби қувваҳои мусаллаҳи кишвари дигар ва истиқрори ҳокимияти маъмурияти ҳарбӣ дар қаламрави истилошуда. И.х. метавонад қонуний ва ғайриқонуний бошад, вале дар ягон ҳолат он интиқоли истиқлолиятро аз болси қаламрави истилошуда ба кишвари истилогар фароҳам наменсозад. Дар мутобикат бо принсипи ва меёрҳои ҳукуки байналҳалқӣ қаламрави кишвар наметавонад ҳадафи И.х., ки натиҷаи истифодаи қувва ва вайрон намудани Оинномаи СММ гаштааст, қарор гирад. Дар моддаи 3 мафҳуми агрессия ишора мегардад, ки ҳар як И.х., ки натиҷаи таарруз ё ҳуҷуми қавваҳои мусаллаҳи як кишвар ба қаламрави кишвари дигар, ҳамчун амали агрессия муайян мешавад. Новобаста аз ин сиёсати империалистии афрухтани оташи низоҳҳои мусаллаҳона аксаран ба ҳолати И.х. озарда мерасонад. Дар ҳукуки байналҳалқӣ меёрҳои махсусе вучуд доранд, ки ба речаи И.х. тааллуқ дошта, бо Ёълумияҳои Гаагагии 4-ум аз соли 1907 (ниг. Конфронсҳои сулҳи Гаага аз солҳои 1899 на 1907) ва Ёълумияи Женева дар бораи ҳифзи аҳолии озоишта ҳангоми ҷанг аз соли 1949 (ниг. Ёълумияи Женева дар бораи ҳифзи қурбонии ҷанг аз соли 1949 ва Протоколҳои иловагӣ ба он аз соли 1977) ҳамоҳанганд. Мутобикии ин меёрҳои кишвари истилогар мебошад тамоми қораҳои заруриро баҳри таъмини тартиботи ҷамъиятӣ ва ҳаёти озоишта дар қаламрави истилошуда бо назардошти эҳтироми қонун ва анъанаҳои кишваре, ки қаламрави он истило шудааст, андешад. Аз ҷумла, кишвари истилогар уҳдадор аст, ки ҳукуки инсонро дар қаламрави истилошуда эҳтиром намуда, аҳолии онро ба савганди садоқат ба ҳокимияти нав ва додани маълумот дар бораи сипоҳи кишваре, ки қаламрави он истило шудааст, водор насозад. Ба кишвари истилогар бадарғаи аҳолии озоишта аз қаламрави истилошуда ба қаламрави кишвари истилогар ва ё ягон кишвари дигар манъ мебошад. Инчунин ҷойивазкунии аҳолии кишвари истилогар ба қаламрави истилошуда ва бунёди маҳалаҳои аҳолинишин мамнӯъ аст. Истиқрори речаи И.х. аз ҷониби кишвари таҷовузкор аҳолии қаламрави истилошударо аз ҳукуки идомаи муборизаи мусаллаҳона алайҳи истилогарон маҳрум наменсозад. Вайрон намудани меёрҳои ҳукуки байналҳалқӣ, ки ба речаи И.х. дахл доранд, ҷиноятқории байналҳалқӣ ба шумор рафта, шахсони содирнамудаи он ҳамчун ҷиноятқорони ҳарбӣ баррасӣ мегарданд.

Ўҳдадорҳои хизматӣ амалкунанда) бархурдор мебошанд. И. ва м. функционалӣ метавонанд аз ҷумла, масуният аз ҳабс ва боздошт, аз ҷавобгарии лодғоҳӣ, озода будан аз андози маош, дахлнопазирии қоғазҳои шахсӣ, имтиёҳои гумрукӣ, озода намудан аз Ўҳдадорҳои давлатӣ дар кишвари мизбон ва ғайра бошанд. Шахсони роҳбарикунандаи мансабдори созмонҳои байналҳалқӣ одатан аз ҳаҷми зиёди И. ва м., ки ба ҳаҷми имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ наздик ё баробаранд, бархурдор мебошанд.

Индивидҳо — иштирокини дохилидавлатии ҳукук. Вобаста ба тааллукиятшон ба давлате, ки дар қаламрави он қарор доранд, индивидҳо ба шахрвандони кишвари мазкур, хориҷиён ва шахсони бешахрванд ҷудо мешаванд. Танзими ҳукук ва Ўҳдадорҳои И. бо назардошти хусусиятҳои ҷамъиятӣ ва давлатии идорӣ қори дохилии кишвар мебошад. Ин муқаррарот дар ҳукуки байналҳалқӣ умумиётро фаро гирифта мебошад. И. дар ҳукуки байналҳалқӣ ба сифати барандагони бевоситаи ҳукуки Ўҳдадорҳои байналҳалқӣ баромад наменамоянд, зеро иштирокини ҳукуки байналҳалқӣ наменбошанд. Танзими масъалаҳои И. дар муносибатҳои байналҳалқӣ танҳо тавассути созиши байни кишварҳои манфиатдор дар асоси принсипҳои эҳтироми истиқлолияти давлатӣ ва даҳолат накардан ба қорҳои дохилии якдигар сурат мегардад. Чунин созиш одатан дар созишномаҳои мухталифи дучониба ва бисёрҷонибаи байналҳалқӣ қайд мегардад. Ба созишномаҳои дучониба асосан аснод оид ба масъалаҳои вазъи ҳукукии шахрвандони як кишвар ҳангоми будубоши онҳо дар қаламрави кишвари дигар дохил мешаванд. Дар ин аснод Ўҳдадории давлатҳо нисбати эҳтироми ҳукукҳои муайяни И. мустаҳкам гардида, ҳамин тариқ риояи ин созишнома ба даст меояд. Созишномаҳои байналҳалқӣ дар бораи ҳукуки И. дар риояи ҳукуки озолиҳои асосии инсон, дар рушди равобити байни халқҳо мусоидат менамояд. Оинномаи СММ татбиқи мусоидат ба риояи ҳамаҷонибаи ҳукуки инсонро тавассути қоркарди тавсияҳои мутаносиб ва лойҳаҳои созишномаҳои байналҳалқӣ аз ҷониби СММ пешбинӣ менамояд.

Инкорпоратсия — яке аз навъҳои муназзамнамоии меёрҳои ҳукуки байналҳалқӣ. И. маънои муттаҳиднамоӣ ва ҷобаҷогузории меёрҳои байналҳалқӣ-ҳукуки бо тартиби муназзам бе тағйири моҳияти онҳо, дар маҷмуаҳои алоҳида бо тартиби хронологӣ, алифбой, мавзӯӣ ва ғайра мебошад. Ҳамзамон мундариҷаи меёрҳои тағйир намеёбад.

Истирдоди ҷинояткорон (экстрадитсия) — тахвили ҷинояткорон аз ҷониби кишваре, ки дар қаламрави он қарор доранд ба кишвари дигар барои ҷалби онҳо ба ҷавобгарӣ ё барои иҷрои амали ҳукм. И.ч., ўҳдадории ҳуқуқӣ намебошад, зеро меъёри умумиёзгирофишудаи ҳуқуқи байналхалқӣ дар бораи боздодани ҷинояткорон вучуд надорад.

Талабот дар бораи И.ч., тибқи муқаррароти умумӣ дар сурати мавҷудияти созишномаҳои махсус, ки байни кишварҳои манфиатдор бо назардошти созишномаҳои мазкур ва дар асоси мутақобилияти қатъӣ ба имзо мерасад, сурат мегирад. Чунин созишномаҳо дар оғози асри XIX густириш ёфтанд. Дар баъзе кишварҳо (Британияи Кабир, Белгия ва ғ.) И.ч., на танҳо бо созишномаҳои байналхалқӣ, балки бо қонунгузории дохилӣ низ танзим карда мешаванд. Дар асоси амалияи дипломатӣ изҳор карда дар бораи И.ч.,ро метавонад кишваре талаб намояд, ки ҷиноят дар мешавад. И.ч.,ро метавонад кишваре талаб намояд, ки ҷиноят дар қаламрави он содир шуда бошад; ба шаҳрвандии кишваре, ки ҷинояткор тааллуқ дорад; кишваре, ки дар натиҷаи ҷиноят зарар дида бошад. Дар ҳолати сар задани ихтилоф дар бораи талаби И.ч., масъала бо салоҳдиди кишваре ҳал мегардад, ки талабот ба он равона гаштааст. Тибқи қоидаҳои умумӣ афзалиятро талаботи кишваре соҳиб аст, ки дар қаламрави он ҷиноят содир шудааст.

И.ч., танҳо дар ҳолате татбиқ мегардад, агар ҷиноят, ки бо назардошти он талабот изҳор мегардад, тибқи қонуни ҳар ду кишвар сазовори ҷазо бошад, аз ҷумла кишваре, ки ҷинояткорро гашта медиҳад («асли айният»). Ҷинояткори баргاردонидашуда танҳо барои ҷинояте маҳкум мегардад, ки дар талаби гашта додан пешбинӣ шуда бошад («асли тахассус»).

Истирдод танҳо барои ҷиноятҳосе иҷозат дода мешавад, ки содир кардани онҳо маҳрум шудан аз озодиро ба муҳлати як сол ва ё ҷазои бештар аз онро пешбинӣ менамояд.

Кишваре, ки ба он талабот оид ба И.ч., изҳор гардидааст, метавонад дар ҳолатҳои зерин онро инкор намояд: агар ҷиноят дар қаламрави он содир шуда бошад; агар тибқи қонунҳои он дар асоси гузаштани муҳлати мурур ва ё асоси дигари қонунӣ татқиби наметавонад шурӯъ гардад ва ё ҳукм иҷро шавад; агар нисбати шахсе, ки талаби истирдод изҳор шудааст, аллакай дар қаламрави кишвари бозмедода ҳукм содир шудааст, ё қарор дар бораи идома додани тафтишот ҳукми қонунӣ гирифтааст. Дар аксари кишварҳо истирдоди шаҳрвандони худӣ амалӣ намегардад.

Ҳангоми истирдоди асирони ҳарбӣ тартиби махсус мавҷуд мебошад. Нисбати онҳо созишномаҳои махсуси байналхалқӣ

(Эъломияи Москва аз 30.X 1943, Эъломия дар бораи шикасти Олмон аз 5.VI 1945, аҳдномаҳои сулҳи соли 1947; Эъломия дар бораи татбиқнопазирии муҳлати мурур нисбати ҷинояткорони ҳарбӣ ва ҷиноятҳои алайҳи инсоният қатъномаҳои Мачмаи Умумии СММ, ки дар солҳои 1946, 1947 ва минбаъда қабул шудаанд) амал менамояд.

Истифода накардани қувва дар муносибатҳои байналхалқӣ — яке аз принсипҳои асосии ҳуқуқи байналхалқӣ, ки дар Оинномаи СММ ва як қатор аҳднома ва асноди байналхалқӣ мустақам гардидааст. Оинномаи СММ аз ҷумла пешбинӣ менамояд, ки ҳамаи аъзоёни СММ мебошад «дар муносибатҳои байналхалқияшон аз таҳдид бо қувва ва истифодаи он чи ба муқобили дахлнопазирии ҳудудӣ ё истиқлолияти сиёсии ҳар як кишвар, чи бо шаклҳои дигаре, ки бо Аҳдофи Миллалӣ муттаҳид мутобикат намекунанд, худдорӣ намоянд». Мачмаи Умумии СММ соли 1977 Кумитаи махсусро оид ба тақвияти самаранокии принсипи истифода накардани қувва дар муносибатҳои байналхалқӣ таъсис дод. Кумита аз наояндагони 35 кишвар иборат мебошад, ки дар асоси тақсироти одилонаи ҷуғрофӣ ва намоиядагии низомҳои асосҳои ҳуқуқӣ таркиб ёфтааст; он ҳамасола як ҷаласа баргузир менамояд.

Иҷора дар ҳуқуқӣ-байналхалқӣ — пешниҳоди ҳудуди як кишвар ба кишвари дигар барои истифодаи муваққатӣ дар асоси шартнома. Аз охири асри XIX иҷора дар ҳуқуқӣ-байналхалқӣ ба ниҳоди ҳуқуқӣ-байналхалқӣ табдил ёфта, аз ҷониби кишварҳои империалистӣ ба мақсади экспансия истифода мегардид. Кишварҳои империалистӣ аз иҷора дар ҳуқуқӣ-байналхалқӣ на танҳо барои ғасби рӯйрости мустамликавӣ, балки барои нигоҳ доштани нуфузи дар навоҳии иҷорагирӣ истифода менамуданд. ИМА ниҳоди иҷораро дар ҳуқуқи байналхалқӣ барои бунёди шабакаи пойгоҳҳои ҳарбӣ мутобик намуд. Истифодаи иҷора дар ҳуқуқи байналхалқӣ ба сифати шақли ҳуқуқӣ, ки воридшавии ҳарбӣ, сиёсӣ ва иқтисодиро ба ҳудудҳои бегона рӯиш намууда, бо принсипҳои асосии ҳуқуқи байналхалқӣ — истиқлолият ва соҳибхитирӣ умуман мутобикат наменамояд. Эзоҳ дар бораи нигоҳ доштани соҳибхитирӣ кишвари иҷорадех ба ҳудуди ба иҷорадодашаванда ҳарзаи ҳуқуқӣ мебошад. Амалия нишон медиҳад, ки ягон эзоҳи расмӣ дар аҳдномаҳо ба кишвари иҷорагир баҳри ба даст гирифтани ҳокимият дар ҳудуди иҷорадодашаванда ҳалал намерасонанд. Иҷораи дарозмуддат дар ҳуқуқи байналхалқӣ чун қоида шақли ниҳонии *аннексия* ва ё ғасби ҳудуд мебошад.

Ихтисори бучаҳои ҳарбӣ (ҳарч) — василаи муҳими маҳлудномаи аслиҳа ва бесилоҳшавӣ, озодномаи захираҳои баҳри ҳадафҳои рушди сулҳомез.

Карт-бланш (фр. carte blanche) — коғази ҳолӣ, ки аз ҷониби шахсе имзо шуда, ба шаҳси дигар ҳуқуқи пур қардани он бо мағни салоҳидиди ҳеш пешниҳод мешавад; ба маънои маҷозӣ — салоҳияти номаҳдуд, озодии амали пурра.

Қағъи равобити дипломатӣ — қағъи равобити дипломатӣ бо кишварҳои дигар, ки бо ташаббуси ягон кишвар сурат гирифта, баъди эълони расмӣ бозхонди намоёндагиҳои дипломатӣ амалӣ мегардад. Қ.р. д. метавонад натиҷаи ҳолати ҷанг, сиёсати душманонаи як кишвар нисбати дигар, иҷрои ягон амале, ки қори муътадили намоёндагиҳои дипломатиро истисно менамояд, бошад. Худ ба худ воқеияти бозхонди намоёндагиҳои дипломатӣ ҳоло маънои Қ.р.д. надорад, дар ҳоле ки ин амр рӯйроstd дар изҳороти кишвари бозхондкунанда дарҷ нагашта бошад. Мутабиқи Эъломияи Вена дар бораи равобити дипломатӣ аз соли 1961 кишвари мизбон дар ҳолати Қ.р. д. мебошад ба хорич гаштани кормандони намоёндагиҳои дипломатӣ, инчунин азъзои оилаи онҳо, ки аз имтиёз ва масуният бархурдоранд мусоидат намуда, ҳангоми зарурат ба ихтиёри онҳо васоити ҳамлу накл баҳри интиқоли онҳо ва моликиятшон гузорад. Кишвари бозхондкунанда метавонад ба кишвари сеюм, ки барои кишвари мизбон қобили қабул аст, ҳимояи манфиатҳои худ, ҳифзи манфиатҳои шахрвандонаш, инчунин муҳофизати бинои намоёндагигиро бо моликият ва бойгонихоро вогузор намояд. Дар Эъломияи Вена онд ба равобити консулӣ аз соли 1963 ишора мегардад, ки Қ. р. д. маъно ба қатъи равобити консулиро надошта, инчунин ба амали аҳднома байни кишварҳои манфиатдор таъсир наменамояд. Қ.р.д. метавонад ба сифати яке аз чораҳои маҷбурӣ дар асоси Оинномаи СММ истифода гардад.

Кафолати байналхалқӣ — усули таъмини риояи меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ ва иҷрои ўҳдадорихои байналхалқӣ. Дар аҳди Бостон, асрҳои миёна ҳатто то охири асри XVIII чунин василаҳо маъмулан савганд ё байъати шохон (ё шахсони салоҳиятдори онҳо), гирифтани гарангонон, гарави ашҳо (мас., ҷавохироти шохӣ) ё ҳуҷуд ва ғ. ба ҳисоб мегарфтанд. Аз оғози асри XIX ба сифати К.б., истилои қаймарав истифода мегардид. Масалан, истилои вилояти Рейн аз ҷониби кишварҳои ғарбӣ баъди ҷанги якуми ҷаҳон дар асоси аҳдномаи Версал ва созишномаи Рейн аз соли 1919.

Айни замон шакли асосии К.б. аҳдномаҳои кафолатӣ ба шумор мераванд. Зери мафҳуми аҳдномаи кафолатӣ созишнома байни якҷанд кишвар барои ҳифзи ҳолати манҷуда ё дар асоси аҳднома

дар муносибатҳои байналхалқӣ муқарраршуда ва ё баҳри таъмини иҷрои аҳдномаи байналхалқӣ байни кишварҳои дигар ба имзорасида фаҳмида мешавад. Аҳдномаи кафолатӣ бештар дар ин ҷо ба сифати созишномаи иловагии байналхалқӣ, ки ҳадафи таъмини аҳдномаи асосиро дорад, баромад менамояд.

Аҳдномаҳои кафолатӣ дар гузашта маъмулан байни кишварҳои муктадир нисбати кишварҳои нисбатан заиф ба имзо расида, объекти кафолат истиқлолияти сиёӣ (мас., Юнон тибқи аҳдномаҳои 1832 ва 1863), тақсимонопазирнии ҳудудӣ (аҳдномаи соли 1856 нисбати Туркия), ҳифзи ҳолати манҷуда (статус-кво) (созишномаи Русия ва Япония аз соли 1910 нисбати Манчурия), бетарафии доимӣ (Швейтсария, Люксембург) ва ғайра ба шумор мерафтанд.

Кишварҳое, ки ҳуқуқ ва манфиатшон кафолат дода мешуд, худашон иштирокчиёни аҳдномаи кафолатӣ махсуб намегардиданд.

Дар баробари кафолат аз ҷониби якҷанд кишвар (кафолати дастачамъӣ) дар амалия ҳолати кафолати якҷониба — қафилшави (масалан ба аҳднома онд ба қарз, ки байни кишварҳои сеюм ба имзо расидаанд) низ ба назар мерасад.

Ўҳдадории аз аҳдномаи кафолатӣ бармеомада ё танҳо риояи кишварҳои қафилро аз ҳуқуқҳо, тартиби муқарраргардида ва ғайра ё дар баробари ин амалҳои фаъол баҳри таъмини риоя ва эҳёи ҳуқуқҳои вайроншуда ё тартиби муқарраргардида ро пешбурӣ менамояд. Дар ин ҳолат қафилон ўҳдадор мешаванд, ки баҳри водор намудани кишварҳои дигар барои иҷро намудани ўҳдадорихо, ки объекти кафолат мебошанд, ҳар чизе ки аз онҳо вобаста аст, ҳарч созанд. Ҳангоме, ки мавзӯи кафолат назми муайян ва ё тартиботи муқарраргардида (бетарафии доимӣ, тақсимонопазирии ҳудудӣ ва ғайра) мебошад, кишварҳои қафил мебошад дар ҳолати вайрон намудани ин тартибот ва ё қўшиши вайрон қардани он чораҳои заруриро баҳри эҳёи ҳолати манҷуда (статус-кво) андешанд. Кишваре, ки нисбати ў кафолат дода мешавад, аз ҷониби худ ҳуқуқи исрори иҷрои ўҳдадорихоро вобаста ба аҳдномаи кафолатӣ аз ҷониби кишварҳои қафил соҳиб мебошад.

Ҳангоми кафолати дастачамъона пешбинӣ мешавад, ки қафилон муштарак амал намоёнд, вале дар ҳолате ки яке аз қафилон ўҳдадорихояшро вобаста ба кафолат иҷро намекунад, ё худ объекти кафолати худро вайрон месозад, қафилони дигар метавонанд иҷрои аҳдномаи кафолатиро идома диҳанд.

Таърихи муносибатҳои байналхалқӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки таваассути аҳдномаҳои кафолатӣ кишварҳои неруманд барои худ

хукуки даҳолатро бо салоҳидиди хеш ба қорҳои дохилии кишварҳои кӯчак муқаррар карда, ҳуди аҳдномаҳои қафолатӣ имтиҳони вақтро нагузафта, хангоми бархурди нисбатан бузург ва хурди кишварҳо вайрон мешуданд.

Танҳо аҳдномаҳои қафолатии алоҳида бо назардошти як қатор шароитҳои таърихӣ нисбатан устувор буданд. Намунаи чунин аҳдномаҳо метавонад санади эътироф ва қафолати бетарафии доимии Швейтсария, ки 8 (20) ноябри соли 1815 байни Русия, Британияи Кабир, Фаронса, Австрия, Пруссия ва Португалия ба имзо расида буд, бошад.

Дар асри XX мафҳуми К.б. тағйиротҳои минбаъдаи ҷиддӣ дид: аҳдномаҳои бисёрҷонибаи қафолати мутақобила (аҳдномаи Локарно аз 16.X 1925) ба миён омаданд. Ҷаҳдориҳои қафолат баъзан дар аҳдномаҳое, ки вобаста ба масъалаҳои дигар ақд мегарданд, дохил карда мешаванд. Ҳамзамон амалияи ақди аҳдномаҳои дучониба дар бораи қафолат ва бетарафӣ васеъ паҳн гардидаанд.

Шакли нави К.б. қафолати амният мебошад, ки дар қатори онҳо Аҳднома дар бораи паҳн накардани яроқи ҳастай аҳаммияти калон дорад. Амали кишварҳои қафил ва ҳуди аҳдномаҳо оид ба қафолат мебошад ба талаботи ҳукуки байналхалқӣ ҷавобгӯ буда, бо Оинномаи СММ мутобиқат намоёнд.

«Китобҳои ранга» — номи маъмулии баъзе (аксаран расмӣ) маҷмӯаҳои мавзӯи аснод ва маводи сиёсӣ. Номи онҳо бо ранги муқоваи осор алоқаманд мебошад. Нахустин «К. р.» — маҷмӯаи маводҳои парлумонӣ ва асноди дипломатӣ («кабуд», баъдан «сафед») дар асри XVII дар Англия пайдо шуданд, дар нимаи дуюми асри XIX бошад, дар Фаронса («зард»), Италия («сабз»), Австро-Венгрия («сурх» ва оид ба масъалаҳои тижорати хориҷӣ — «қаҳваранг») ва Олмон («сафед» — оид ба масъалаҳои истеъморӣ). Дар охири асри XIX — аввали XX «К. р.» дар Белгия, Булгария, Бразилия, Дания, Мексика, Нидерландия, Лахистон, Португалия, Сербия, Швейтсия, Юнон, Япония ва кишварҳои дигар «китобҳои сурхи сиёҳтоб» (маҷмӯи Япония дар солҳои 1903-04) ба таъби расиданд. Якчанд «К. р.» дигар аз ҷониби ҳукумати Русияи подшоҳӣ нашр гардид. «К. р.» аз ҷониби аҳзоби сиёсӣ, иттифоқҳои касаба ва созмонҳои дигари иҷтимоӣ нашр мегарданд.

Кишварҳои абарқудрат — дар ҳукуки байналхалқӣ истилоҳе, ки барои ифодаи кишварҳои нисбатан муқтадир истифода мегардад, ки дар МБ нақши пешсаф доранд.

Новобаста аз усули баробарҳуқуқӣ, ки баробарии ҳамаи кишварҳоро эътироф менамояд, новобаста аз ҳаҷми онҳо, нуфузи

сиёсӣ, қудрати ҳарбӣ ва иқтисодӣ, дар амалияи байналхалқӣ аз қадим нақши махуси К.а. эътироф гардидааст. Дар давраҳои таърихии мухталиф кишварҳои гуногун барои дастбӣ ба нақши «абарқудрат» талош мекарданд. Дар давраи мутлақияти феодалӣ ҳар як кишвари нисбатан бузург худро абарқудрат меҳисобид. Ин амр ба баҳсҳои тӯлонӣ оид ба саркардагии шахриён ва намоёндогони дипломатии онҳо оварда мерасонид. Конгресси Вена (1815) мавҷудияти панҷ К.а.-ро қайд намуд: Русия, Пруссия, Австрия, Англия ва Фаронса. Дар охири асри XIX — оғози XX нақши кишварҳои дигар боло рафтанд мегардад. Баъди ҷанги испано-америкой дар соли 1898 ИМА, баъди ҷанги русу-япон дар соли 1905 — Япония, дар охири асри XIX бошад, — Италия К.а. эътироф шуданд. Баъди ҷанги якуми ҷаҳон Австрия ҳамчун К.а. аз байн рафт. Баъди муттаҳидшавӣ дар соли 1871 Олмон ҷойи Пруссияро ба даст даровард. Олмон ва иттифоқчиёни он — Япония ва Италия — баъди ҷанги дуюми ҷаҳон аҳаммияти хешро ҳамчун К.а. аз даст доданд. Баръакс Чин ҷойи худро дар қатори К.а. ишғол намуд. Мақоми ҳукуки К.а. танҳо нисбати кишварҳое эътироф мегардад, ки аз ҷиҳати доими Шӯрои Амнияти СММ бошанд. Ҳукуқҳои махуси ин кишварҳо аз масъулияти берун мешавад, ки онҳо ҳифзи сулҳро ба ӯҳда доранд. Оинномаи СММ ба кишварҳои абарқудрат ҳукуқҳои мутаносибро пешниҳод намуда, онҳоро водор менамояд, ки дар асоси усули яқидилӣ амал намоёнд. Усули ягонагии К.а. мутобики Оинномаи СММ мебошад дар асоси ҳамаи низоми амнияти байналхалқӣ қарор гирад.

Кишварии мизбон — дар амалияи дипломатӣ ва ҳукуки байналхалқӣ К.м. кишваре номида мешавад, ки дар қаламрави он конференси байналхалқӣ, машварат, ҷаласаи мақомоти созмони байналхалқӣ ва ғайра баргузор мегардад, қароргоҳи созмони байналхалқӣ ё намоёндогони кишвари хориҷӣ мустақар мебошад. Истилоҳи «К.м.» дар Эъломиаи Вена дар бораи намоёндогони махус аз соли 1969, Эъломиаи Вена дар бораи равобити дипломатӣ аз соли 1961, инчунин дар Эъломиаи Вена оид ба намоёндогони кишварҳо дар равобити онҳо бо созмонҳои байналхалқӣ хислати универсалидошта аз соли 1975 ба назар мерасад. Кишваре, ки намоёндогони дипломатиро қабул менамояд, аксаран «кишвари таъин (аккредитованиа)», кишваре, ки конфронс ё ягон мулоқоти дигари байналхалқиро баргузор менамояд — «кишвари-созмондех» ё «кишвари даъваткунанда» ном мегиранд.

Ҳукук ва ўҳдадориҳои К.м. дар санадҳои мутаносиби аҳдномаҳои бисёрҷониба, масалан Эъломиаҳои Венагӣ аз солҳои 1961 - 1975, ё дучониба, масалан Созишнома байни Шӯрои

Федералии Швейтсария ва Иттиҳоди байналхалқии нерӯи барқ (ИБНБ) нисбати мақоми ҳукуќии ИБНБ дар Швейтсария аз соли 1971 инъикос ёфтаанд.

Кишварҳои мутаракқӣ - кишварҳои Осиё, Африқо, Амрикои Лотинӣ ва Укёнусия, ки ҳадафашон суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ ва бунёди шароитҳои зарурии байналхалқӣ бахри дастбӣ ба он мебошад. Истилоҳи «К. м.» байни солҳои 60-ум пайдо шуда, аслан ҳислати чомеъ дорад. Ба шумули К.м. кишварҳое дохил мешаванд, ки аз асорати истеъморӣ баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳон озод шуданд, инчунин як қатор кишварҳое, ки пештар истиклолият ба даст оварданд ё онро тайи солҳои мавҷулият нигоҳ доштанд.

Новобаста аз зуҳури лаҳзаҳои сифатан нав дар рушди онҳо қафомондагӣ ва ҳолати вобастагӣ дар шароитҳои муосир – хусусияти ҳоси аксари К.м. мебошад. К.м. тақрибан 65% аҳолии сайёраро фаро гирифта бошанд ҳам, вале камтар аз 10% истеҳсолоти саноатии ҷаҳонӣ ва 15% тиҷорати ҷаҳониро дар даст доранд. Ба мақсади густариши алоқаҳои хоҷагидорӣ, мутобикнамоии амалҳо дар саҳнаи байналхалқӣ, Ҳифзи иқтисоди худ аз таҷовузи империалистӣ К. м. тақрибан 20 гуруҳҳои минтақавӣ ва зерминтақавии иқтисодиро таъсис додаанд. Дар ҷаҳорчӯбаи омодагӣ ба ҷаласаи I Конфронси СММ оид ба тиҷорат ва рушд (ЮНКТАД) (1964) К. м. «Гуруҳи 77» таъсис доданд, ки баъдан барномаи бозсозии равиҳои иқтисодии байналхалқиро пешниҳод намуданд. Дар натиҷаи ин талошҳо вазъи иқтисодии К.м. нисбатан беҳтар гардид. Саҳми онҳо дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии ҷаҳони сармоядорӣ аз 14,5% дар соли 1960 то 18,5% соли 1980 боло рафт. Дар солҳои 50-70-уми асри гузашта ҳаҷми умумии истеҳсоли К.м. 4,5 баробар боло рафт.

Комбатантҳо (фр. combattant - ҷанговар, разманда) – шахсоне, ки ба ҳайати қувваҳои мусаллаҳи ҷониби муҳориб шомил буда, ҳукуқи иштироки бевосита дар амалҳои ҷангиро доранд. Дар асоси муқаррароти Эъломияҳои Гаага аз соли 1899 ва 1907, ҳамчунин Эъломияҳои Женева дар бораи қурбониёни ҷанг аз соли 1949 ва протоколи шовагӣ ба онҳо аз соли 1977 шахсоне, ки ба ҳайати қувваҳои мусаллаҳи ҷониби муҳориб тааллуқ доранд, иштирокчиёни сипоҳи халқӣ, дастаҳои ихтиёрӣ, ҳамчунин ҳайати шахсии ҳаракатҳои муташаккили муқовимат, аҳолие, ки бахри мубориза бо нерӯи душман яроқ ба даст гирифтааст, К. эътироф мегарданд. Ҳангоми ба дастӣ душман афтодан К. бо назардошти қонун ва одаҳои ҷанг мақоми асирони ҷарбӣ – ро касб менамояд.

Комиссияи аврупоӣ оид ба ҳуқуқи инсон – моҳи майи соли 1954 барои таъмини муқаррароти Эъломияи аврупоӣ дар бораи

муҳофизати ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон, ки аз ҷониби кишварҳои аъзои Шӯрои Аврупо моҳи ноябри соли 1950 ба имзо расида буд, бунёд ёфтааст. Аъзоёни комиссияи кишварҳое ба шумор мераванд, ки онро тасдиқ намудаанд. Комиссия аз ҷониби кумитаи вазирони Шӯрои Аврупо интихоб мегардад. Мутобики эълумия комиссияи ҳамчун мақомоти тафтишӣ ва машваратӣ дар ҳолатҳое, ки муқаррароти эълумия аз ҷониби кишварҳои иштирокчиёи вайрон карда мешавад, баромад менамояд. Мурочиат қардано ба комиссия бо шикоят оид ба вайрон намудани эълумия метавонанд ҳам кишварҳои аъзо ва ҳам шахсони алоҳида ва гуруҳи шахсон, инчунин созмонҳои ғайриҳукуматӣ ба шарте, ки «ҷониби олии аҳдкунандае, ки ба муқобили он шикоят омадааст, изҳор намояд, ки салоҳияти Комиссияро дар масъалаи қабули ҷунин мурочиат эътироф намояд» (моддаи 25), ба роҳ монанд. Агар ҷунин ризоият аз ҷониби кишвари аъзои Эълумия изҳор гардад, пас шикояти муқобили он метавонад на танҳо аз ҷониби шахрванди худӣ ин кишвар, балки ҳар як шахси дигар пешниҳод гардад.

Комиссияҳои тафтишотӣ ва комиссияҳои ризоятӣ – мақомотҳои байналхалқӣ, ки аз ҷониби кишварҳо ба мақсади ҳалли сулҳомези баҳсҳои байналхалқӣ таъсис дода мешаванд. Имконияти истифодаи К.т. ва к.р. ба сифати василаҳои ҳалли сулҳомези баҳсҳои байналхалқӣ дар шакли умумӣ дар модалҳои 33 ва 34 Оинномаи СММ пешбинӣ шудааст. К.т. одатан вазифаи худро дар истиқрори ҷониби амалии баҳс медонанд. Вазифаи К.т. на танҳо муайян намудани ҷониби амалии баҳс, балки қарарди шароитҳои ҳалли он низ мебошад. Хулосаҳои К.т. маъмулан, ҳислати тавсиявӣ доранд. Вале аҳдномаҳои байналхалқие мавҷуданд, ки мутобики он иштирокчиёнашон розӣ шуданд, ки фикри К.т.-ро эътироф намоёнд (масалан, Эълумияи дар бораи режими киштигардӣ дар дарёи Дунай аз соли 1948). Ба ҳайати К. аъзоёне дохил мешаванд, ки аз тарафи ҷонибҳои баҳскунанда таъин шудаанд, инчунин аз ҷониби онҳо муштаракан интихоб гаштаанд. Теъдоди умумии аъзоён одатан тоқ мебошад. Бунёд, салоҳият, тартиби кори К. бо созишномаи кишварҳо, дучониба ё бисёрҷониба ба танзим дароварда мешавад. Миёни онҳо: Эълумияи Гаага дар бораи ҳалли сулҳомези бархӯрдҳои байналхалқӣ аз соли 1907, ки фасли махсусро «Дар бораи комиссияҳои байналхалқии тафтишотӣ» доро мебошад; Санди умумӣ дар бораи ҳалли сулҳомези баҳсҳои байналхалқӣ аз соли 1928, ки бо тахририҳои Маҷмааи Умумии СММ дар қатъномаҳои 268 (111) аз 28.IV. 1949 тасдиқ гардидааст; Эълумияи аврупоӣ дар бораи ҳалли сулҳомези баҳсҳои байналхалқӣ аз соли 1957 ва ғайра.

Комиссияҳои иқтисодии СММ. Комиссияҳои иқтисодии СММ барои Осиё ва уқёуси Ором (ЭСКАТО), Африко (ЭКА), Аврупо (ЕЭК), Осиёи Ғарбӣ (ЭКЗА) ва Амрикои Лотинӣ ва ҳавзаи баҳри Кариб (ЭКЛАК) бо қарори Шӯрои Иқтисодӣ ва Иҷтимоии СММ (ЭКОСОС) дар асоси асли ҷуғрофӣ баҳри мусоидат ба рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳои хеш, густариши ҳамкории байниқитъагӣ кишварҳои ҳар як минтақа ва бо кишварҳои дигар таъсис ёфтааст. Ба ин мақсад К.и. тадқиқоти масъалаҳои иҷтимоӣ ва илмӣ техникӣ амалӣ менамоянд; иттилоот ва маводи омори оид ба масъалаҳои маъмурият, ҳаҷми ва паҳн менамоянд; ба кишварҳои минтақа ёрии машваратӣ пешниҳод менамоянд; ба масъалаҳои ба салоҳияти онҳо вогузурбуда ба ҳукумати кишварҳои аъзо ва муассисаҳои махсусгардонидани СММ бевосита тавсияҳои мутаносиб медиҳанд; (ниг. Созмонҳои байналхалқии байниҳукуматӣ). Дар солҳои охир фаъолияти К.и. васеъ гардонид шуд. Мутобики қатъномаи 32/197 МУ СММ дар бораи бозсозии бахшҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ ба комиссияҳо нақши марказӣ асосӣ рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии манотиқи мутаносиб мустақам гардида, ба онҳо вазифаи «очонсиро иҷро» - и лоиҳаҳои зерминтақавӣ, минтақавӣ ва байниминтақавӣ, ки ба салоҳияти муассисаҳои махсусгардонидашуда ва мақомотҳои СММ дохил намешаванд, вогузур гардид. К.и. тахти назорати умумии ЭКОСОС фаъолият намуда, ҳамасола дар бораи фаъолияти худ ба он ҳисобот пешниҳод месозанд. Мақомоти олии К.и. чаласаҳои аҳёан даъватшаванда (маъмулан дар сол як маротиба) дар таркиби ҳайатҳои салоҳиятдори кишварҳои аъзо ба шумор меравад. Чаласаҳо мавқеи иқтисодӣ ва иҷтимоиро дар кишварҳои минтақа, ҳолати бахшҳои алоҳидаи иқтисодиро баррасӣ карда, дурнамо ва самтҳои рушди иқтисодӣ-иҷтимоии манотиқи мутаносибро муҳокима менамоянд, натиҷаи фаъолияти комиссияҳоро ҷамъбаст карда, барномаи кории онҳоро тасдиқ месозанд. Дар ҷаҳорҷубаи К.и. ҳамчунин мақомотҳои ёрирасон (қумитаҳои доимӣ, конференсҳои соҳавӣ ва ғ.) амал менамоянд. Қотиботи К.и. аз ҷониби қотибони иҷроия, ки онҳоро дабири кулли СММ таъин намуда, муовинони ӯ ба ҳисоб меравад, роҳбарӣ мегардад. Ҳамасола машварати қотибони иҷроияи комиссияҳои иқтисодии минтақавӣ баргузур мегардад, ки дар рафти онҳо масъалаҳои фаъолияти комиссияҳо, рушди ҳамкорӣ байни онҳо мавриди баррасӣ қарор мегирад.

1) **Комиссияи иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ барои Осиё ва уқёуси Ором (ЭСКАТО)** - то соли 1974 Комиссияҳои иқтисодии СММ барои Осиё ва Шарқи Дур (ЭКА/ДВ) - мутобики қатъномаи

ЭКОСОС 37 (IV) аз 28.03.1947 бунёд гаштааст. Оид ба масъалаҳои ҳамкории кишварҳои минтақа дар бахшҳои мушаххас дар ҷаҳорҷубаи К. 9 кумитаи доимӣ (оид ба масъалаҳои саноат, ҳоҷагии кишлок, тичорат, нуктаҳои аҳолинишин, технология ва муҳити зист ва ғайра) амал менамоянд. Вобаста ба масъалаҳои муҳим ва рӯзмара ЭСКАТО конференсҳои махсусро маъмулан дар сатҳи вазирон баргузур менамояд. Мақомоти доимоамалкунандаи К. Кумитаи машваратии намоёндагони доимии кишварҳои аъзои ЭСКАТО махсус мегардад. Чаласаи XXX ЭСКАТО 6 бахши асосии фаъолияти К.-ро муайян намуд: ҳуруқворӣ ва ҳоҷагии кишлок; энергетика; ашёи хом ва маҳсулоти хом; интиқоли технология, тичорати байналхалқӣ, фаъолияти ширкатҳои фаромиллӣ (ШФМ) ва интиқоли захираҳои молиявии хориҷӣ, рушди маҷмуавии навоҳии дехот. Тахти сарпарастии ЭСКАТО як қатор мақомотҳои дигар низ амал менамоянд: Кумитаи муваққатии ҳамохангии тадқиқоти ҳавзаи резини поёнии дарёи (Кумитаи Меконг); Кумитаи оид ба ҳамохангии тадқиқоти муштараки захираҳои маъданӣ дар тунукоба (шелф)-и осеӣ; кумитаи ҳамсон оид ба ҳамохангӣ дар тунукобаи қисмати ҷанубии уқёуси Ором; Кумитаи оид ба тӯфонҳо; Маркази минтақавӣ оид ба ғаладонагиҳои дурушт, лубиғӣ ва бехмеваҳо ва ғайра. Қароргоҳи Қотиботи ЭСКАТО шаҳри Бангкок (Таиланд) мебошад.

2) **Комиссияи иқтисодии СММ барои Африко** дар асоси қатъномаи ЭКОСОС 671 (XXV) аз 29.04.1958 таъсис ёфтааст. 51 кишвари африқоиро муттаҳид менамояд (ҚАЧ зоҳиран аъзои К. мебошад, вале мутобики қатъномаи ЭКОСОС 974 D IV (XXX) аз 30.07.1963 аз иштирок дар фаъолияти он бинобар пешбурди сиёсати наҷодпарастона дур карда шуд).

Худидоранашавандагон: худудҳо дар Африко, аз ҷумла Намибия, бо қазираҳои ҳамшафат мақоми аъзоёни муттаҳидшударо дошта, Швейтсария бо мақоми машваратӣ дар қори ЭКА ширкат менамояд.

Мақомоти ёрирасони ЭКА Конфронси муттаҳидаи тарроҳон, қормандони бахши омор ва демографияи африқоӣ мебошад, ки дар ду сол як маротиба даъват мегардад. Бо ширкати бевоситаи ЭКА Донишқадаи африқоии рушди иқтисодӣ ва банақшагирӣ, Бонки африқоии рушд, Маркази африқоии истифодаи мохвораҳо, иттифоқи африқоӣ ҷанубии клирингӣ, (муомила бе пули нақд - асосан дар тичорати хориҷӣ) маркази африқоӣ шарқии рушди захираҳои маъданӣ ва ғайра бунёд гаштаанд. ЭКА дар ҳамкорӣ зич бо Созмони ваҳдати африқоӣ (СВА) амал менамояд. Қароргоҳи Қотиботи ЭКА - Аддис-Абеба (Ҳабешистон).

3) *Комиссия Аврупои иктисоди СММ* - дар асоси катъномаи ЭКОСОС 36 (IV) аз 28.III 1947 бунёд гаштааст. Самтҳои афзалиятноки фаъолияти КАИ рушди тиҷорат, банақшагирии дарозмуддати иқтисодӣ ва пешгӯӣ, ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ, масъалаҳои хифзи муҳити зист мебошанд. Қори амалиро дар мудиати байни ҷаласаҳои КАИ мақомотҳои ғирасон татбиқ месозанд. 17 мақомотҳои ғирасони асосии КАИ, аз ҷумла кумитаҳо оид ба нерӯи барқ, металлургияи сиёҳ, ангишт, газ, хочагии қишлоқ, рушди тиҷорати хориҷӣ, инчунин мушовирони калони иқтисодӣ, мушовирони калон оид ба илму техника, оид ба муҳити зист, оид ба энергетика, Конфронси кормандони бахши омор ва ғайра фаъолият менамоянд. Дар ҳошияи санади хотимавии Машварати амниятӣ ҳамкорӣ дар Аврупо барномаи К. ба таври назаррас диғаргун гардид. Қарорҳои Котиботи ЕЭК -Женева (Швейцария).

4) *Комиссия иктисоди СММ барои Осиёи Ғарб* - мутобики катъномаи ЭКОСОС 1818 (LV) аз 9.VIII 1973 таъсис ёфтааст. 13 кишвари араб ва Созмони озодбашхӣи Фаластин (СОФ) аъзоёни комиссия ба шумор мераванд. Фаъолияти он дар асоси барнома, ки дар ҷаласаҳои К. қабул шуда, аз ҷониби ЭКОСОС тасдиқ мегарданд, ба роҳ монда шудааст. Котиботи ЭКЗА алоқаҳои наздикро бо созмонҳои диғари низоми СММ ба роҳ монда, инчунин бо Лигаи кишварҳои араб, Созмони кишварҳои содиқунандаи нафт (ОПЕК), Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд, Оҷонсии байналмилалӣи энергетикӣ ва Ҷомеаи иқтисодии арупои иртиботи кориро истиқрор намудааст. Намоёндагони ин созмонҳо дар қори ҷаласаҳои К. ширкат меварзанд. Ба фаъолияти ЭКЗА вазъи мураккаби сиёсии минтақа, ихтилоф ва зиддият байни кишварҳои араб, таваҷҷуҳи заифи як қатор кишварҳои сарватманди истихроҷкунандаи нафт ба болоравии самаранокии қори он таъсири манфӣ мерасонанд. Дар ниҳоят ин амр ба қадри кофӣ татбиқи барномаҳоро дар ҷаҳорҷубаи ЭКЗА душвор мегардонад. Қарорҳои ЭКЗА - дар шаҳри Бағдод (Ироқ) қарор дорад.

5) *Комиссия иктисоди СММ барои Амрикои Лотинӣ ва ҷавази баҳри Кариб (ЭКЛАК)* (то сол 1984 ЭКЛА Комиссияи иқтисоди СММ барои Амрикои Лотинӣ) дар асоси катъномаи ЭКОСОС 106 (VI) аз 25.02.1948 бунёд гаштааст. Аъзоёни ЭКЛА 32 кишвари Амрикои Лотинӣ, инчунин Британияи Кабир, ИМА, Нидерландия, Испания, Канада, Португалия ва Фаронса мебошанд. Ҷамъамон ба ҳайати К. 4 узви муттаҳида дохил мешаванд. ҚОФ ва Швейтсария бо мақоми машваратӣ дар қори ЭКЛАК ширкат меварзанд. ЭКЛАК дар қори худ ба масъалаҳои банақшагирии

рушди иқтисодӣ, тиҷорат, саноат, кишоварзӣ, ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ диққати асосӣ медиҳад.

К. бевосита ба таъсири Асотсиатсияи Амрикои Лотинии тиҷорати озод, ки моҳи августи соли 1980 ба Асотсиатсияи Амрикои Лотинии ҳамгирой табдил ёфт, инчунин Бозори умумии Амрикои Марказӣ мусоидат намудааст; дар қори Созишномаи Картахенӣ («Паймони Анд»), Ҷомеаи Кариб ва Бозори умумии Кариб фаъолона ширкат менамояд.

Дар ҷаҳорҷубаи ЭКЛАК ду мақомоти доимоамалкунанда фаъолият менамоянд: Кумита оид ба рушд ва ҳамкории кишварҳои Кариб ва Кумита оид ба ҳамкории иқтисодии кишварҳои Амрикои Марказӣ. Аз соли 1977 ҷаласаҳои мунтазами (на камтар аз як маротиба дар як сол) Конфронс оид ба масъалаи ҷалби занон ба раванди рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳои Амрикои Лотинӣ баргузор мегарданд. Тахти сарнарасти ЭКЛАК Донишдаи банақшагирии иқтисодӣ ва иҷтимоии Амрикои Лотинӣ (ИЛПЕС) ва Маркази демографии Амрикои Лотинӣ (СЕЛАДЕ) фаъолият менамоянд. Фаъолияти ЭКЛАК дар иртибот бо Комиссияи ҳамохангии Амрикои Лотинӣ (СЕКЛА) сураи мегарад. Қарорҳои Котибот - Сантьяго (Чили).

Коммюнике (фр. communiqué) - маълумоти расмӣ дар бораи ҷараён ва ё натиҷаи ахдномаҳои байналхалқӣ, дар бораи созишномаи байналхалқӣ ва ғ.

К. дучониба маъмулан «К. муштарақ», «аҳбори муштарақ» ном дорад. К. метавонад кӯтоҳ ва муфассал, бо баёни мавқеи ҷонибҳо нисбат ба масъалаҳои мушаххас, қарорҳои қабулшуда бошад. Ҷамчунин он метавонад созиши байни ҷонибҳоро инъикос намуна, дар ин ҳол ўҳдадорихои муайяни ҳуқуқӣ нисбати ҷонибҳо дошта бошад.

Конфедератсия (аз калимаи лат. confederatio - иттиҳод, муттаҳидшавӣ) - шакли идораи давлатӣ, ки иттиҳоди доимии 2 ва ё зиёда кишварҳои мустақилро ифода карда, барои татбиқи ахлофи муайян, масалан мудофияи мутақобила, сиёсати хориҷӣ ва ғ. бунёд меёбад. Маъмулан К. дар асоси ахдномаи байни ҷонибҳои манфиатдор таъсис меёбад. Ба мақомоти марказии К. намоёндагони ҳамаи кишварҳои-аъзо шомиланд; қарори онҳо яқдилона ва ё тибқи аксарияти овозҳо қабул гардида, баъди тасвиб (*ратификатсия*)-и кишварҳои аъзо қувваи қонуни пайдо мекунад. Васоити молиявии К. аз ҳисоби аъзоҳаққи кишварҳои аъзо мураттаб мегардад. Чун қоида дар К. низоми ягонаи андоз ва ҳуқуқ ба назар намерасад. Дар таърих конфедератсияҳои зерин маълуманд: К. Рейн (1254-1350), Лигаи Гана (1367-1669), К. Швейтсария (1291-1798, 1815-48), К.

дар Нидерландия (Чумхурии музофотҳои муттаҳида, 1579-1795), К. ИМА (1781-87), Иттиҳоди Олмонӣ (1815-66), Иёлоҳои конфедеративии Амрико (1861-65), ки ҳангоми ҷанги шаҳрвандӣ дар ИМА ба вучуд омада буд. Намунаи К. мавҷуда *Сенегамбия* мебошад. Ҳарчанд Швейтсария номи расмӣ К.-ро гирифта бошад ҳам, амалан *федератсия* ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон иттиҳодияи иттифоқи касба ва созмонҳои ҷамъиятии дигарро К. меноманд.

Конфронси сафирон — ҷамъомади сафирони якҷанд кишвар дар пойтахт барои ҳалли масъалаҳои муайяни байналхалқӣ. Чунин конфронсҳо масалан дар Париж ва Вена баъди хатми ҷангҳои наполеонӣ, дар Вена ҳангоми ҷанги Крим солҳои 1853-56, дар Берлин соли 1880 барои миёнаравӣ дар нисби юнону-туркӣ даъват гардиданд. Истилоҳи «К. с.» инчунин нисбати мақомоте, ки бо қарори Шӯрои Олии Антанта дар охири соли 1919 барои баррасии масъалаҳои ҳангоми татбиқи аҳдномаи сулҳи Версал аз соли 1919 баамаломеда (тайи солҳои 1920-31 фаъолият намулдааст) ташкил шуда буд, истифода мегардад.

Конфронсҳои байналхалқӣ — ҷамъомади намоёндагони кишварҳо, созмонҳои байналхалқӣ, байнидавлатӣ ва ғайридавлатӣ баҳри баррасии ин ва ё он масъала ва қабули қарор (тавсия, пешниҳод). К. б. номҳои мухталиф доранд (конфронсҳо, конгрессҳо, машваратҳо, коллоквиумҳо, форумҳо ва ғ.). К. б. ба байниҳукуматӣ, ғайриҳукуматӣ, универсалӣ (умумиҷаҳонӣ) ва минтақавӣ ҷудо мешаванд; К. б. метавонанд аз ҷониби як, якҷанд кишвар ва ё созмон даъват гарданд. К. б.-ро маъмулан намоёндаи кишвари мизбон ва ё даъваткунанда ҳусни ифтиҳо мебахшад. Масъалаҳои ташкилӣ (муқаррароти маросимӣ, маблағгузорӣ, забонҳои қорӣ ва расмӣ, қори қотибот ва ғ.) дар ҳуди К. б. ҳал мешаванд. Қарорҳои К. б. ё бо тариқи овоздиҳии аксарият — одӣ ё касбӣ, ё бо роҳи *консенсус*, *аккламатсия* қабул мегарданд. К. б., ки дар ҷаҳорҷӯбаи СММ даъват мегарданд, маъмулан бо муқаррароти маросимии Маҷмаи Умумии СММ гузароннда мешаванд.

Конфронси мавбуотӣ — мулоқоти мавзӯӣ, суҳбати шахсони расмӣ, ҳодими сиёӣ ва ҷамъиятӣ, намоёндагони илм ва фарҳанг бо муҳирони ҷи милли, ҷи хоричии мақомотҳои ахбори омма, ки дар ҷараёни он шахсони баргузорнамула мавзӯе, ки таваҷҷуҳи муайяни ҷамъиятиро ҷалб намулдааст, инъикос сохта ба саволҳои рузноманигорони даъватшуда ҷавоб медиҳанд. Дар амалияи кишварҳои буржуазӣ К. м. аксаран барои фиреби афкори ҷамъиятӣ истифода мегардад.

Контессияи байналхалқӣ (аз лот. concessio — иҷозат, гузашт) — пешниҳоди ҳукуқи татбиқи фаъолияти мушаххаси иқтисодӣ-

истехсолӣ ба кишварҳо ва хоричӣён дар ҳудуди хеш дар асоси аҳдномаи маҳус (контессия). Додани контессия ба шахси хоричии хусусӣ (ширкат) бо қонунгузори кишвари мизбон танзим мегардад.

Конгресси байналхалқӣ — дар асрҳои XVII-XIX. К. ин ҷамъомади сарони кишварҳо, вазирони қорҳои хоричӣ, дипломатҳо, ки баҳри баррасии масъалаҳои муҳими сиёӣ, пеш аз ҳама акди сулҳ ва ҳалли масъалаҳои ҳудудӣ даъват мешуданд, ба шумор мерафт (конгресси Вена 1814-15, конгресси Париж 1856, конгресси Берлин 1878). Дар асри XX ин истилоҳ бештар нисбати конфронсҳои хислати ғайриҳукуматидошта: анҷуманҳои байналхалқии илмӣ (К. меъморон, К. табибон ва ғ.), ҷамъомади ҳарактҳои ҷонибдорони сулҳ (мас. Конгресси умумиҷаҳонии неруҳои сулҳдӯст аз соли 1973), намоёндагони созмонҳои ҷамъиятии байналхалқӣ ва ғ истифода мешаванд.

Конкордат (аз лот. concordatum-созишнома)-аҳдномаи маҳус, созишнома байни папаи Рим ҳамчун роҳбари калисои католиқӣ ва ҳукумати ин ва ё он кишвар баҳри танзими мақом ва имтиёзоти калисои католиқӣ дар кишвари мазкур. Аввалин К., ки дар асоси он вазифаҳои ҳокимияти дунявӣ ва калисо ҳангоми таъини епископҳо ҳудудгузорӣ гардиданд, соли 1122 (бо номи К.Ворм) байни папаи Рим Каликсти II ва императори олмонӣ Генрихи V ба имзо расидааст.

Консенсус (ичтиё) (аз лот. consensus - ризоият, ҳамрағӣ) — маросим, усули қабули қарор дар созмонҳои байналхалқӣ, конфронсҳои байналхалқӣ ва машварати бе овоздиҳӣ ҳангоми набудани эътирози шахсии яке аз иштирокчиён ба муқобили қабули қарор дар маҷмӯъ. К. дар баъзе мақомотҳои СММ истифода мешаванд. Он дар асоси қабули қарор ҳангоми таҳия ва баргузории *Машварати амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо* гузашта шуд.

Консул (аз лот. consul) — шахси мансбодори як кишвар, ки баҳри иҷрои вазифаҳои ҷа зимагузашташ дар кишвари дигар (ва ё дар ҳудуди муайяни он) бо ризоияти кишвари мизбон таъин шудааст. Дар охири асри XI — оғози асри XII ниҳоди консулӣ барои ҷимояи манфиатҳои тоҷирони авропоӣ дар Шарқ зуҳур намуда, бо назардошти гузариши тижорат байни кишварҳои Аврупо ба Ғарб паҳн гардид. Дар нимаи дуюми асри XVIII ниҳоди мазкур маҳсусиятҳоеро касб намуд, ки то ҳол ҳифз гаштаанд. Дар асрҳои XVIII-XIX тақсироти К. ба штати ё касби ва ё ғайриштатӣ ё ифтихорӣ сураг гирифт.

К. штатӣ — шахсест, ки дар ҳадамоти давлатии кишвари фириастода қарор дошта, чун қоида шаҳрванди он мебошад. К.

ғайриштатӣ дар хизмати давлатӣ қарор надорад, вале вазифаҳои консулиро бо супориши кишвари фиристода ва ризоияти кишвари мизбон иҷро менамояд. Ба сифати музд баҳри иҷрои вазифаҳои консулӣ ба К. ғайриштатӣ иҷозат дода мешавад, ки ба ғайри худ *пардохтҳои консулӣ* ситонад. Баҳри иҷрои бемамонияти иҷрои вазифаҳои хизмати К. аз *имтиёз ва масуниятҳои консулӣ* бархурдор мешавад.

Кордори муваққатӣ (Charge d'Affaires ad interim) — шахсе, ки намояндагии дипломатию дар ҳолати хузури надохштани роҳбари намояндагӣ сарварӣ менамояд. Одатан он аз ҳодими калони намояндагии дипломатӣ таъин мегардад. Кордори муваққатӣ намояндаи давлати худ дар кишвари мизбон буда, аз тамоми имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ ба истиснои блязе эъзои ташрифотӣ, ки ба К.м., назар ба намояндаи дипломатӣ қамтар расонида мешаванд, бархурдор аст.

Барои кордори муваққатӣ ағреман талаб карда намешавад. Дар бораи таъини кордори муваққатӣ маъмулан бо мактуби шахсии намояндаи дипломатӣ ба вазирӣ қорҳои хориҷии кишвари пазирада пеш аз азматан аз кишвар хабар дода мешавад. Дар ҳолате ки баъди рафтани намояндаи дипломатӣ дар намояндагии дипломатӣ бо сабабҳои гуногун қордони дорои рутбаи дипломатӣ набошад, пас идораи қорҳои намояндагии дипломатӣ ба қордони калони аз ҳисоби ҳайати хизматрасонӣ супурда мешавад. Дар ин ҳолат ин қордони Charge des Affaires мешавад. Ҷ наметавонад, ки вазифаҳои намояндаи дипломатии кишвари хешро иҷро намояд, бо ВКХ ва ҳокимияти дигари кишвари мизбон музокирот барад. Ҷҳадориҳои он асосан бо идораи қорҳои мизбон дохили намояндагии дипломатӣ, қабули мукотиба ва ғайра маҳдуд мегардад.

Кордори муваққатӣ — мутобиқи табақабиндин дар ҳукуки байналхалқии муосир қабулшуда, ки дар Ҷльомияи Вена дар бораи равобити дипломатӣ аз соли 1961 мустақам шудааст, сарвари намояндагии дипломатии дараҷаи 3-юм, К. дар қиёс аз сафир ва фиристода, на дар назди роҳбари кишвар, балки дар назди сарвари идораи қорҳои хориҷӣ таъин мегардад. К. (фр.Charge d'Affaires en pied) мебошад аз қордори муваққатӣ (аз ғоҷаҳои фар.-лот.Charge d'Affaires ad interim), ки Ҷҳадориҳои роҳбари намояндагии дипломатию (ҳамаи синфҳо) дар ҳолати набудани роҳбари намояндагӣ иҷро менамояд, фарқ намуд.

Корпуси дипломатӣ (*ҳайати дипломатӣ*) — маҷмӯи сарварони намояндагии кишварҳои хориҷӣ, ки дар кишвари мизбон мустақаранд (сафирон, фиристодагон, қордорони муваққатӣ, инчунин нунтсӣҳо ва интсрнунсӣҳо, ки сарварони

намояндагии дипломатии ватикан махсус мешаванд). Ба маънии васеъ тахти мафҳуми «қорпуси дипломатӣ» ба ғайр аз сарварони намояндагии дипломатӣ ҳамаи қордонони намояндагии дипломатӣ, ки дар ин сифат аз қониби ҳукумати кишвари пазирада эътироф шудаанд, аниқтараш мушовирон, қотибони аввал, дуом ва сеюм, ағташеи сафорат ва миссияҳо; намояндагони тиқоратӣ ва муовинони онҳо, ағташеҳои қорбӣ, қорбӣ-баҳрӣ ва қорбӣ-ҳавой, ёрдамчиёни ин ағташеҳо; мушовирони махсус ва ағташеҳои махсус (саноатӣ, кишоварзӣ, иқтисодӣ, тиқоратӣ, молиявӣ, матбуотӣ, фарҳангӣ, илмӣ ва ғ.); қотибони бойгонидор. Ба қорпуси дипломатӣ аъзоёни оилаи қордонони дипломатӣ — қамсарон, духтарони ба шавҳар набаромада ва писарони нобилиғ низ дохил мешаванд. Дар асоси шаҳодатномаи дипломатии қордони дипломатӣ, ки аз қониби ҳукумати кишвари мизбон эътироф гардидааст, мақомоти сиёсати хориҷии он ба онҳо қорти дипломатӣ медиҳад. Табиист, ки сифати дипломатӣ пеш аз ҳама бо гирифтани шиносномаи дипломатӣ аз қониби ҳукумати кишвари фиристода муайян мегардад. Мақомоти қорҳои хориҷии кишвари мизбон метавонад сифати дипломатии қордони дипломатию ҳангоми мутобикат нақардани мансаби он бо феҳрасти қордонони дипломатӣ эътироф насозад.

Вазорати қорҳои хориҷӣ мунтазам маълумотномаи қорпуси дипломатию, ки дар он насаби қордонони дипломатӣ, суроға ва рақамҳои телефонҳои хизматӣ ва дипломатии онҳо, ки бо сафоратхонаҳо ва миссияҳо мутобикат менамоянд, ишора мегардад.

Қорпуси дипломатӣ ниҳоди дар асоси меъёри байналхалқии ҳукукӣ бунёдшуда, ҳамамон он иттиҳодияи сиёсӣ ва созмоне, ки дорои ҳукукҳои шахси ҳукукӣ наметавонад. Вале дар таърихи амалияи дипломатӣ ҳолатҳои ба назар мерасанд, ки қорпуси дипломатӣ ҳукуки баромади дастаҷамъонаро ҳамаҷун созмон дар назди ҳукумати кишвари мизбон ба даст овардааст. Баромади дастаҷамъонаи қорпуси дипломатӣ дар назди ҳукумати кишвари мизбон набояд рафтори табиӣ махсус гарданд, зеро ҳар як кишвар сиёсати худро нисбати кишвар на танҳо бо назардошти сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ, балки сиёсате, ки нисбати он дар асоси асли мутақобилият пеша кардааст, пеш мебарад.

Амалияи байналхалқӣ баромади дастаҷамъонаи қорпуси дипломатию вобаста ба масъалаҳои ташрифотӣ: аз қабили табрикот, изҳори қамлардӣ ва ғ. ба ҳукумати кишвари мизбон иҷозат медиҳад. Маъмулан аз номи қорпуси дипломатӣ дуайн баромад менамояд. Ҷ баромади худро бо сарварони намояндагии дипломатӣ мувофиқа менамояд. Вале ин амр ҳатмӣ наметавонад.

Маъмулан чунин баромад (нутк) дар шақли умумӣ омода гардида, манфиатҳои мушаххаси кишварҳои дигарро дахл намекунад. Дар баъзе ҳолатҳо роҳбари намоёндагии дипломатӣ, пеш аз ҷиҳати ишғирок дар баромади дастаҷамъонаи корпуси дипломатӣ онд ба ин ва ё он масъалаи ташрифотӣ, мебода супориши ҳукумати хешро талаб намояд.

Корпуси консулӣ (ҳайати консулӣ) — роҳбарони муассисаҳои консулӣ, ки дар округи консулии кишвари мизбон қарор доранд. Ба маънои васеъ ҳамаи шахсони мансабдори муассисаҳои консулии хориҷӣ дар нуктаи мазкур, инчунин аъзоёни оилаи онҳо К.к.-ро ташкил медиҳанд. Ба К.к. консулҳои ифтихорӣ ва кормандони шуъбаҳои консулии намоёндагӣҳои дипломатӣ дохил мешаванд. К.к.-ро роҳбари муассисаи консулие, ки аз ҳама пештар *экзекатюра* гирифтааст ба ӯҳда мегирад, ки асосан вазифаҳои ташрифотиро иҷро менамояд: ҳамаи К.к.-ро намоёндагӣ менамояд, аъзоёни ба наздикӣ омадаи К.к.-ро бо хусусият ва анъанаҳои кишвари мизбон ошно месозад; масъалаҳои дохилро дар ҷаҳорҷубаи К.к. ҳал менамояд, ҳукуки аъзоёни К.к.-ро дар ҳолати поймол шудани онҳо дар кишвари мизбон ғимоя менамояд. Дар муқоиса ба *корпуси дипломатӣ* дар кишвари мизбон метавонад чанд К.к. (аз рӯйи шумораи нуктаҳо, ки муассисаҳои консулӣ мавҷуданд) мавҷуд бошад. К.к. ҳамчун корпуси дипломатӣ шахси ҳукуқӣ ба ҳисоб намеавад.

Корти ташрифотӣ (баргаи ташрифотӣ) — баргаи хурди қоғаз (одаған 9 x 5 см), ки дар он насаб, ном, номи падар, ҷойи қор, мансаб, суроға, телефон, телекс, телефакс сабт мегардад.

Қабул (аудиенция) — и дипломатӣ — қабули намоёндаи дипломатӣ аз ҷониби сарвари давлат, сарвари ҳукумат, вазири қорҳои хориҷӣ ва аъзои дигари ҳукумат. Вобаста ба муқаррароти маҳаллии ташрифотӣ, рутбаи намоёндаи дипломатӣ ва ҳислати қабул дар ҳолати тантанавӣ ва ё бе ягон русумоти ташрифотӣ мегузарад. Қабули намоёнда аз ҷониби сарвари давлат дар ҳолати тантанавӣ зимни супоридани эътимоднома сурат мегирад.

«Қадаҳи шимпон» («Қадаҳи май») — зиёфати рӯзона, ки байни соатҳои 12.00 ва 13.00 бе нишаст, дар атрофи миз баргузор мегардад.

Қағънома (аз лот. *resolutio* — қарор) — навъи қарор, ки дар конфронсҳои байналхалқӣ ё мақомоти созмони байналхалқӣ байниҳукуматӣ қабул мегардад; маъмулан, ҳислати тавсияро дорад. Мутобики Оинномаи СММ ҳамаи аъзои Созмони Милали Муттаҳид розӣ мешаванд, ки қарорҳои (қағънома) Шӯрои Амниятӣ СММ-ро итоат ва иҷро намоёнд.

Қонун ва одатҳои ҷангӣ — маҷмӯи меъёрҳои, ки равобити ҷонибҳои ҷангунандаро танзим намуда, ҳолати кишварҳои бетарафро ғангоми нисби мусаллаҳона муайян мекунад.

Муқаррароти мавҷудаи пешбурди ҷанг мақсади пешгирӣ ва аз байн бурдани василаҳои нисбатан бераҳмонаи пешбурди амалиёҳои ҷангӣ ва таъмини химояи аҳолиро дорад. Ин муқаррарот тартиби пешбурди амалиёҳои ҷангӣ, василаҳои расонидани зарар ба рақиб, ҳолати ҳукукии қомбатантҳо ва ғайриқомбатантҳо, асиҳои ҳарбӣ, қурбонии ҷанг ва аҳоли, режими ҳукукии моликият, ҳамчунин ҳукуку ӯҳдадорҳои кишварҳои бетарафро фаро мегиранд. Қонун ва одатҳои ҷангис, ки айни замон амал менамоянд, тавассути созишномаҳои байналхалқӣ муқаррар шудаанд ва бо тартиби анъанавӣ ташаккул ёфтаанд.

Қочоқ (ит. *contrabando*, аз *contra* — муқобил ва *bando* — қарори ҳукуматӣ) — ҳаракати ғайриқонунии молҳо, арзишҳо ва ашёҳои дигаре, ки тавассути сарҳад мегузаранд. Дар ҳукуки байналхалқӣ мафҳуми қочоқи ҳарбӣ мавҷуд аст, ки зерини он интиқоли моле, ки ба рақиб тааллуқ дошта (ё барои он пешбинӣ шудааст), дар киштиҳо бо парчами кишварҳои бетараф қашонида мешаванд.

Лағви аҳднома — ихлосоти як кишвар ба кишвари дигар дар бораи қатъи аҳднома байни онҳо.

Либоси расмӣ дипломатӣ — навъи махсуси либос, ки дипломатон ғангоми ҳолатҳои махсуси ҷашнӣ (ғангоми супурдани эътимоднома, дар зиёфатҳои бахшида ба ҷашнҳои миллий, ғангоми қабули сарвари кишвар ва ғайра) истифода мекунанд.

Литсензия (муҷавиз) — (аз калимаи лот. *licentia* — озодӣ, ҳуқуқ) иҷозат. 1) Литсензияи содиротӣ ва ё воридотӣ — иҷозате, ки аз ҷониби мақомоти салохиятдори давлатӣ бахри хориҷ намудани мол аз кишвар ва ё ворид намудани молҳо аз хориҷа дода мешавад. Додани литсензия яке аз шаклҳои назорати давлатии тижорати хориҷӣ ба шумор меравад. 2) Литсензияи патентӣ — иҷозат барои истифодаи кашфӣ, нишони мол ва шаклҳои дигари моликияти истеҳсолӣ, ки ҳукуки муаллиф тавассути ҳуҷҷати махсус (патент, шаҳодатномаи муаллифӣ ва ғ.) химоя мегардад.

Мақомоти сиёсати хориҷӣ — маҷмӯи мақомоти давлатӣ ва шахсоне, ки масъули намоёндагии манфиатҳои кишвар ва шаҳрвандони он дар раванди тағбиқи алоқаҳои байналхалқӣ мебошанд. Мақомоти сиёсати хориҷӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: 1) *Мақомоти дохилии кишвар*; 2) *Мақомоти хориҷа буда*.

Мақомоти дохил-давлатии сиёсати хориҷӣ — чунин мақомотеанд, ки дар дохили қаламрави кишвар доимо қарор

доранд. Дар амалияи ҳукуки байналхалқӣ ду навъи онҳо маълум аст:

Мақомоте, ки намояндагии кишварро дар ҳамаи масъалаҳо ба амал мебарорад;

Мақомоте, ки кишварро танҳо дар як ва ё якчанд соҳаи равобити хориҷӣ намояндагӣ менамояд.

Мақомотҳои дохилии кишвар вобаста ба дараҷаи кордориашон ба сӣёсати хориҷӣ боз ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: а) мақомотҳои салоҳияташон умумӣ — президент, парламент, ҳукумат. б) мақомотҳои салоҳияташон маҳсус — вазорати қорҳои хориҷӣ.

Ҳар як мақомоти дохилидавлатӣ вазифаҳои муайян дорад.

Мақомотҳое, ки дар хориҷа ҷойгиранд манфиат ва ҳукуки кишвар, шаҳрвандон, шахсонӣ воқеӣ ва ҳукукии онро ҳимоя менамоянд. Ин мақомотҳо низ дар навбати худ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: 1) **доимӣ** — сафорат, консулгарӣ, намояндагии тижоратӣ ва намояндагӣ дар назди созмонҳои байналхалқӣ. 2) **муваққатӣ** — миссияи маҳсус, атташе, намояндагии кишвар дар ҷаласаҳои созмон ва конференсҳои байналхалқӣ.

Масунияти давлат аз қонунгузори хориҷӣ — меъёри эътирофгардидаи ҳукуки байналхалқӣ. М.д. аз принципи истиклолияти давлатӣ ва баробарии ҳамаи кишварҳо манша мегирад. Бо назардошти баробарии кишварҳо як кишвар наметавонад нисбати кишвари дигар ҳокимиятро татбиқ намояд. М.д. ба кишвари хориҷӣ ва моликияти ба он тааллуқдошта паҳн мегардад. Кишвари хориҷӣ ба суди кишвари дигар ба ҳайси ҷавобгар ба истиснои ҳолатҳои ризоияти онқарорӣ он ҷалб карда намешавад. Кишвари хориҷӣ метавонад даъвогар бошад. Вале ба кишвари хориҷини даъвогар даъвои мутақобил бе ризоияти он пешниҳод карда намешавад. М.д. маънои онро дорад, ки моликияти кишвари хориҷӣ наметавонад мавриди ҷораҳои иҷборӣ (ҳабс, мусодира) баҳри таъмини даъво ва иҷрои маҷбурии қарори суд гардад. Истифодаи ҷораҳои иҷборӣ оид ба иҷрои қарори суд нисбати моликияти кишвари хориҷӣ танҳо бо ризоияти кишвари молик имкон дорад. Даст кэшидан аз М.д. мебояд маҳдудан тафсир гардад. М. д. маънои номукин будани пешниҳоди даъворо бевосита нисбат ба моликияти кишвари хориҷӣ ифода менамояд.

Масунияти киштиҳои давлатии тижорати баҳрӣ — асли барқароршудаи ҳукуки байналхалқӣ, ки асоси онро муқаррароти умумиэътирофшудаи эҳтироми истиклолияти кишвари хориҷӣ ташкил медиҳад. Ҳамаи кишварҳоро мебояд то ҳукукҳои кишвари мустақилро нисбат ба киштиҳои баҳрии ба он тааллуқдошта ва ё дар ихтиёри он буда эҳтиром надошта, ба амалҳое, ки метавонанд

ба ин ҳукукҳо таъсир расонанд ва поймол намонанд, даст назананд. Нисбати ин киштиҳо набояд ягон ҷораи маҷбурий, аз қабили ҳабс бо тартиби таъмини даъво ва ё тартиби иҷрои иҷбории қарори аллакай баровардаи суд сурат гирад.

«Маҳфили рими» — созмони байналхалқии ғайриҳукумати, ки ба ҳаёти он олимон, намояндагони доираҳои соҳибқорӣ, сиёсӣ ва ҳодимони ҷамъиятии кишварҳо дохил мешаванд. Соли 1968 дар шаҳри Рим бунёд шудааст. Сарчашмаи асосии маблағгузори — хайрияи иттиҳодия ва ҳазинаҳои бузурги инхисорӣ.

Матни аутентӣ — матни дурусти ҳуҷҷате, ки ба сарчашмаи аввал асос ёфтааст. Дар ҳукуки байналхалқӣ матни ахдномаи байналхалқӣ, ки аз ҷониби тарафҳои аҳдкунанда ба сифати матни асосӣ, дуруст ва асли фҳмида мешавад. Дар ҳолате ки ахднома бо якчанд забон омода мешавад, тибқи амалияи ахдномавӣ дар модалҳои хотимавии он маъмулан дар бораи бо кадом забон аутентӣ будани ахднома ва ё ҳамаи матнҳо «қувваи баробар доранд» ишора мегардад. Дар ахдномаҳои дучониба, ки одатан бо ду забон тахия мешавад, дар аксари ҳолат ишора мегардад, ки ҳар ду матн баробаранд, яъне аслият ва эътибори баробар доранд. Ахдномаҳои байналхалқӣ пештар бо як забон, бештар бо фаронсавӣ омода мешуданд. Айни замон дар амалияи байналхалқӣ тахияи ахдномаҳои байналхалқӣ бо якчанд забон маъмул гаштааст, ҳамзамон ҳамаи матнҳо аутентӣ маҳсуб мешаванд. Дар ин амр принципи баробарии забонҳо инъикос мегардад. Нусхаи аслии Оинномаи СММ ба забонҳои русӣ, чинӣ, фаронсавӣ, англисӣ, ва испанӣ омода гардида, ҳамаи панҷ матн баробар эълон гардиданд (м. 111 Оинномаи СММ).

Машварати сарони давлат ва ҳукуматҳои кишварҳои араб дар ҷаҳорҷубаи Лигай кишварҳои араб (ЛКА) баргузор гардида, ҳадафи он мусоидат ба таҳкими ваҳдати арабӣ, коркарди мавқеъҳои умумӣ оид ба як қатор масъалаҳои муҳимтарини байналхалқӣ, инчунин танзими ҳолатҳои низоъомез ва ихтилоф байни кишварҳои алоҳидаи араб дар ҳоли зухури онҳо ба шумор меравад.

Меъёри коллизсионӣ (аз лот. collisio — бархӯрд) — меъёри ҳукуки байналхалқии хусусӣ, ишора мекунад, ки ҳукуки кадом кишвар мебояд нисбати муносибати ҳукуки шаҳрвандӣ, ки дар он «унсури хориҷӣ» мавҷуд аст, истифода шавад.

М.к., ки дар ҳукуки дохилӣ ва ё ахдномаи байналхалқӣ мавҷуд аст, метавонад ба қонуни ҷойи содиравӣ, қонуни ҷойи ашӯ, қонуни шаҳрвандии хориҷӣ, ки штирокчи муносибатҳои ҳукуки мебошад, ҳавола гардад.

Миёнаравӣ — яке аз василаҳои ҳалли сулҳомези баҳсҳои байналхалқӣ дар он ифода меёбад, ки ягон ҷониби сеюм, ки дар баҳс иштирок намекунад, мутобики ҳукуки байналхалқӣ бо ташаббуси худ ё хоҳиши ҷонибҳои мубоҳисакунанда байни онҳо ба мақсади ҳалли сулҳомези баҳс музокирот созон дода, аксаран бевосита дар он иштирок менамояд. Пешниҳоди М. наметавонад ҳамчун даҳолати ҷониби сеюм ба низоъ баррасӣ гардад; татбиқи амалии М. танҳо дар ҳолати ризоияти ҷонибҳои мубоҳисакунанда имкон дорад. М. ниҳоди эътирофшудаи ҳукуки байналхалқӣ буда, муқаррарот оид ба он дар Эълومияи Гаага аз соли 1907 дар бораи ҳалли сулҳомези бархӯрдҳои байналхалқӣ таъкид гардидааст. М. ба номгӯи василаҳои сулҳомези баҳсҳо, ки дар моддаи 33 Оинномаи СММ қайд шудааст, дохил мегардад. Оид ба он инчунин дар Эълумияи Манилагӣ аз соли 1982 дар бораи ҳалли сулҳомези баҳсҳои байналхалқӣ, ки аз ҷониби Маҷмаи Умумии СММ соли 1982 қабул шудааст, таъкид мегардад.

Минтақаи амниятӣ — манзараи минтақаи ҳамшафат (ва ё маҳсус), ки дар он кишвари соҳилӣ метавонад ба мақсади таъмини амнияти хеш назоратро (аз ҷумла тафтиш ва боздошти киштиҳо) амалӣ намояд. М.а. мисли дигар навъҳои манотиқи ҳамшафат аз ҷониби кишвари соҳилӣ аз паси сарҳади хориҷии обҳои худудӣ дар ҳаҷми 12 мил муайян мегардад.

Минтақаи байналхалқӣ — худуде, ки нисбати он аз ҷониби тарафҳои манфиатдор режими маҳсуси илорӣ муқаррар гардидааст. Намунаи м.б. минтақаи Танҷер маҳсуб мегардид, ки тавассути яқчанд санадҳои байналхалқӣ аз қабилӣ санади Алхесирассӣ аз соли 1906, ки дар он Русия ширкат дошт, ҳамчунин эълумияи соли 1923 бо тағйиротҳои минбаъда муайян шудааст. Минтақаи байналхалқии Танҷер зери истиклолияти расмияти салтанати Марокаш, тахти пуштибонии Фаронса ва зери идораи байналхалқӣ қарор дошт. Он демилитаризатсия ва бетараф гардонид шуд.

Минтақаи ғайриатомӣ — минтақаи озод аз истеҳсол ва ҷойгирнамоии аслиҳаи атомӣ ва мушасӣ. Ғояи таъсиси м.ғ. дар Аврупои Марказӣ дар пешниҳодҳои ҳукумати Шӯравӣ вобаста ба масъалаи ҳалли силоҳ, ки барои баррасӣ ба зеркумитаи Комиссияи СММ оид ба ҳалли силоҳ аз 27. 03. 1956 ва баъдан 18. 03. 1957 инъикос гардида буд. Бунёди м.ғ. баъди ақди «Аҳднома дар бораи паҳн накардани аслиҳаи ҳастай» аҳамияти маҳсус касб намуд. Таъсиси м.ғ. ба маҳдудияти худудии фазои паҳншавии аслиҳаи ҳастай ва коҳиши эҳтимолияти зуҳури низои ҳастай мусоидат менамояд. Барои таъсиси М.ғ. як лоиҳаҳо пешниҳод гардида буд: дар Аврупои Марказӣ, дар Аврупои Шимолӣ, дар ҳавзаи баҳри

Миёназамин ва дар Балкан. Ҳамзамон дар ин масъала баъзе иқдомоти амалӣ низ ба назар мерасанд. Вобаста ба аҳдномаи 12 кишвар, ки соли 1939 ба тасвиб расида буд, қаламрави бузурги Антарктида аз фазои паҳншавии аслиҳаи ҳастай истисно гардида, моҳиятан ба м.ғ. таъдил ёфт. 3. XII 1965 ҷаласаи XX — уми Маҷмаи Умумии СММ қатънома «Дар бораи табдили Африқо ба м.ғ.» ва аз ин пештар, 27. XI. 1963, ҷаласаи XVIII — ум қатънома дар бораи «Эълони Амриқои Лотинӣ ҳамчун М.ғ.» — ро қабул намуд.

Миссияи дипломатӣ (намоёндагии дипломатӣ) — намоёндагии дипломатӣ, ки аз ҷониби фиристода ва ё қордори муваққатӣ роҳбарӣ мегардад. Эълумияи Вена дар бораи равобити дипломатӣ аз соли 1961 байни М.д. ва сафорат дар масъалаи имтиёз ва масуниятҳо тафовут намегузорад. Истилоҳи «М. д.» маъмулан нисбати намоёнда ва ё ҳайате, ки баҳри иҷрои супориши маҳсуси дипломатии ҳукумати худ як бор фиристода мешавад, истифода мегардад.

Миссияи маҳсус (намоёндагии вилжа) (аз лот. ad hoc — маҳсус, танҳо баҳри ҳолати маъмур). Эълумияи Вена дар миссияи маҳсус аз соли 1969 (21.06.1985 ҳукми қонунӣ гирифтааст) М. м. ҳамчун миссияе, ки хислати намоёндагӣ ва муваққатӣ дошта, аз ҷониби як кишвар ба кишвари дигар бо ризоияти он баҳри баррасии масъалаҳои муайян ё барои иҷрои вазифаҳои муайян дар ин кишвар фиристода мешавад, тавсиф мегардад. Вазифаҳои М. м. бо ризоияти мутақобилаи кишвари фиристода ва пазира муқаррар шуда, дар муқоиса бо мақомоти доимии дипломатӣ хислати нисбатан маҳдуд дорад, зеро М.м. намоёндагии умумии кишвари фиристодаро амалӣ намесозад. Мақоми ҳукуки М.м. аслан бо мақоми намоёндагии дипломатӣ монанд мебошад. Вале М.м. метавонад новобаста аз мавҷудияти равобити дипломатӣ ё консулӣ байни кишварҳои фиристода шуда, қандашавии ин равобит маъноӣ қатъӣ ғайриатомӣ М. м., ки ҳангоми қандашавии равобити дипломатӣ амалӣ мегардад, надорад. Роҳбари М.м. метавонад ҳодими сиёсӣ (сарвари кишвар, сарвари ҳукумат, вазир, намоёндаи парламент) ё шахси дигари салоҳиятдор аз ҷумла шахсе, ки мансаби дипломатиро ишғол наменамояд, бошад. Намоёндаи дипломатӣ, ки дар кишвари мизбон ё берун аз он таъин шудааст, метавонад аз номи кишвари худ ё кишвари дигар дар кишвари мизбон М.м. татбиқ созад.

Модус вивенди (аз лот. modus vi-vendi — василаи зистан) — истилоҳе, ки ақди созишномаи муваққатӣ, маъмулан қўҳомуддатро ҳангоми мавҷудияти ҳолатҳои муайяни монеаи созиши доимӣ ва ё дарозмуддат ифода менамояд. Ҳуҷҷате, ки М.в.-

ро мукаррар менамояд, ахднома (созишнома, эълומия) бо имзои ҷонибҳо мебошад; аксаран М.в. тавассути мубодилаи нотаҳо мукаррар мегардад. М. в. ҳамзамон ҳолатеро, ки ҷонибҳои зинафъ дар муносибатҳои байналхалқӣ бе мавҷудияти ахднома муддати тӯлонӣ роия менамояд, ифода месозад.

Модус проседеди (аз лот. *modus procedendi* — шакли амал) — истилоҳе, ки тартиби иҷрои уҳдадорӣ ё амалро мутбақи созишномаи байналхалқӣ ифода менамояд.

Мораторий (аз лот. *moratius* — боздоранда, ба таъхир андохтан) — созиши субъектони ҳукуки байналхалқӣ дар бораи ба таъхир андохтан ва ё даст кашидан аз ягон амал ба муҳлати муайян ва ё номуайян ба мувофиқа мерасанд. М. метавонад ба муҳлати пешбурди музокирот бахри ақди ахдномаи байналхалқӣ оид ба ягон масъалаи махсус баста шавад. Ҳамзамон он аз ахдномаҳои байналхалқӣ бармеояд. М. ба ягон амал метавонад аз ҷониби ҳукумат яктарафа бо ихзори умед, ки кишвари дигар ба намунаи он пайравӣ намуда, амалҳоеро, ки имконияти истифодаи М.-ро истисно менамоянд, татбиқ намесозанд.

Дар ҳукуки байналхалқии хусусӣ М. ба таъхирандозии иҷрои уҳдадорихоро дар муҳлати муайян ва ё ҳангоми амали ҳолатҳои муайян (чанг, офатҳои табиӣ ва ғ.) ифода менамояд.

Мубодилаи бидуни раводид—тартиби маҳсуси ворид шудан ба кишвар ва хориҷ шудан аз он, ки зими он раводидаи воридшавӣ (хориҷшавӣ) талаб карда намешавад. Тартиботи мазкур дар асоси созишномаи байни кишварҳо ба роҳандозӣ мегардад.

Мубодилаи нотаҳо (номаҳо)—яке аз шаклҳои ақди ахдномаҳои байналхалқӣ. Маъмулан ҳангоми ақди созишномаҳои байнидавлатӣ оид ба масъалаҳои истикрори равобити дипломатӣ, табдили миссияи дипломатӣ ба сафорат, ислоҳи мукаррароти алоҳидаи ягон ахднома, қатъи амали он, таҳвили моликият ва ғайра истифода мегардад. Матни айнии номаҳос, ки ахдномаро ташкил медиҳанд, пешакӣ тавассути муқотибаи дипломатӣ ва ё шифохӣ мувофиқа мегардад. Чунин нотаҳоро маъмулан бо як таърихи рӯзе, ки созишнома эътибори қонунӣ мегирад, санагузорӣ менамоянд. Ин амр ҳангоми таъкиди ҳолати дигар дар созишнома истисно мегардад. Агар номаҳо бо санаҳои гуногун санагузорӣ гашта, дар онҳо рӯзи эътибори қонунӣ гирифтани энҳо ишора нашуда бошад, пас он аз лаҳзаи қабули нотаи охири амалкунанда махсуб мегардад. Дар чунин нотаҳо маъмулан ишора мегардад, ки онҳо ҳамчун созишномаи байни ҷонибҳо баррасӣ мешаванд.

Муассисаи консулӣ—мақомоти дсимоамалкунандаи сиёсати хориҷӣ, ки дар кишвари хориҷӣ дар асоси ахдномаи ду кишвар

бахри иҷрои вазифаҳои консулӣ дар округи консулӣ таъсис дода мешавад. М.к. ва шахсони мансабдори он аз имтиёз ва масуниятҳои консулӣ бахӯрдоранд.

Мудохила (интервенсия) — мудохилаи як ва якчанд кишвар ба қорҳои кишварҳои дигар. Ҳукуки байналхалқӣ М.-ро манъ менамояд. Принципи даҳолат накардан ба қорҳои дохилии кишварҳо дар як қатор асноди меъёрӣ-ҳукукӣ аз ҷумла дар Оинномаи СММ мустаҳкам гаштааст.

Банди 7-уми моддаи 2-юми Оиннома даҳолати СММ-ро ба қорҳое, ки ба салоҳияти ҳар як кишвар дохил мешавад, манъ намудааст; вале ин принцип истифодаи қорҳои маҷбуриро ҳангоми мавҷудияти ҳатар ба сулҳ ва ё амали таҷовуз дахл наменамояд.

Кишваре, ки дучори М. гаштааст, метавонад ба муқобили он аз ҳама васоити дастрас истифода карда, ҳамзамон талаби ба ҷавобгарӣ кашидани кишвареро, ки ба М. гунаҳгор аст, амалӣ созад. Бо назардошти шумораи кишварҳои мудохиланамо М.-ро ба М.-и фардӣ ва М.-и дастаҷамъона ҷудо менамоянд. Вобаста ба шакли татбиқ М.-и ҳарбӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ғ.ро ҷудо менамоянд. М.-и ҳарбӣ вобаста ба шакли татбиқ муродифи таҷовуз буда, дар асоси ҳукуки байналхалқӣ ҷинояти вазнинтарин махсуб мегардад.

Мукаррароти маросимӣ — маҷмуи меъёрҳо, мукаррарот ва қондаҳое, ки ташкили қор, тартиби даъват ва баргузории ҷаласаҳои қонфронси байналхалқӣ ва мақомотҳои байналхалқии байниҳукуматӣ ва созмонҳои ғайриҳукуматӣ, маросими интиҳоби мақомотҳои асосӣ, усулҳои муҳокимаи масоиле, ки дар рӯзномаи қонфронс (созмон) гузошта шудаанд, инчунин тартиби қорқард ва қабули қарор вобаста ба он баъзан (регламент) ном дорад. Таҳияи М.м. маъмулан, аз ҷониби мақомоти таҳиякунандаи қонфронс (мақомоти ғридихандаи созмон), тасдиқи онҳо бошад дар ҷаласаи умумии қонфронс (мақомот) татбиқ мегардад. Масъалаҳои нисбатан муҳими маросимии созмонҳои байналхалқӣ (тартиби овоздихӣ, қабули аъзоёни нав ва ғ.) дар Оинномаи онҳо ҳал мегардад, М.м. бошад, танҳо мукаррароти оинномавириро мушаххас месозанд. М. м. ҳамчун василаи муҳим барои таъмини мутаасил, самаранок ва фаврии фаъолияти қонфронс ва созмонҳои байналхалқӣ хизмат менамоянд. М.м. мукарраротро оид ба даъват ва макони баргузории қонфронс (ҷаласаи мақомот), намояндагии кишварҳои аъзо (аз ҷумла вақолати намояндагии онҳо), нозирони ҳукукӣ, намояндагони созмонҳои байналхалқӣ, ки ба нишастии мазкур оид ба интиҳоб ва вазоифи шахсони мансабдор, фаъолияти қотибот, таъсиси мақомотҳои ғирасон, забонҳои расмӣ ва қорӣ, бо санад асоснок намудани қонфронс (мақомот), масъалаҳои маъмури

ва молиявӣ, тасдиқи рӯзнома, баргузори чаласа, ворид ва баррасии пешниҳод ва иловаҳо даъват шудаанд. дар бар мегирад. Дар конфронс бо теъдоди зиёди иштирокчиён барои қабули қарор оид ба масъалаҳои муҳим аксарияти касбӣ (мас., 2/3 ё 3/4 намоёндогони ҳузури дошта ва дар овоздиҳӣ ширкатнамуда). Баъзе конфронс ё мақомотҳо қарорро дар асоси созиш қабул менамоянд. Баъзан дар як конфронс бо назардошти ҳислати қарорҳо тартиби мухталифи қабули онҳо истифода мешавад. Дар як қатор созмонҳои байналхалқӣ усули ба ном овоздиҳӣ «санҷидашуда» (ҳар як иштирокчӣ дорони овозхое мебошад, ки бо саҳми молиявӣ он ба созмони мазкур баробар аст) истифода мегардад. Барои қабули қарорҳо оид ба масъалаҳои маросимӣ одатан аксарияти оддин овозҳо (50% + 1 овоз) кифоя мебошад. Шӯрои Амниятӣ СММ қарорхоро оид ба ҳама масоил, ба истисноӣ маросимӣ, бо нуҳ овоз, аз ҷумла овозҳои мувофиқномадаи ҳамаи аъзоёни доимии Шӯро қабул менамояд. Аз болои риояи М. м. раиси конфронс (мақомоти созмони байналхалқӣ) назорат менамояд. Ҳангоми сар задани ихтилоф вобаста ба истифодаи ин ё он муқаррароти М.м. масъалаи баҳснок аз ҷониби худ иштирокчиёни конфронс (аъзои мақомот) ҳал мегардад.

Муносибатҳои байналхалқӣ— маҷмӯи алоқа ва ҳамкорӣҳои мутақобилаи иқтисодӣ, сиёсӣ, ғоявӣ, ҳуқуқӣ, дипломатӣ, ҳарбӣ ва ғайра байни кишварҳо ва иттиҳодияҳои онҳо, созмонҳои байналхалқӣ, минтақавӣ ва дигар иштирокчиёне, ки дар саҳнаи байналхалқӣ фаъолият доранд, мебошад. Нақши асосиро дар М.б. муносибатҳои байнидавлатӣ мебозанд.

Мутатис мутандис (аз лот. *mutatis mutandis* — бо тағйиротҳо ва ислоҳи зарурӣ, ки ба ҷузъиёт тааллуқ доранд) — истилоҳе, ки дар асноди ҳуқуқи байналхалқӣ истифода шуда, маъноҳои зеринро ифода менамояд: иваз намулдани ҷизе, ки бояд иваз шавад; бо назардошти ихтилофот; бо тағйирот, ки аз ҳолатҳои муайян бармеояд; бо тағйиротҳои зарурӣ.

Нозирон — намоёндогони кишварҳо, созмонҳои байналхалқӣ, ҳаракатҳои миллӣ-озодихоҳӣ, ки барои ширкати маҳдуд ба қори созмонҳои байналхалқӣ байниҳуқуматӣ, конфронсҳои байналхалқӣ ва ҷамъомадҳои дигар фиристода мешаванд. Дар муқоиса аз иштирокчиёни қомилҳуқуқ Н. дар қабули қарор, ташаққул ва фаъолияти мақомотҳои қорӣ ва ғайра иштирок намекунанд. Вале маъмулан ба онҳо имкони баромад оид ба масъалаҳои баррасишаванда ва ироаи пешниҳодҳо дода мешавад. Н. маъмулан дар ҳолатҳои фиристода мешаванд, ки ҷониби фириистанда ба қори созмонҳои мутаносиб таваҷҷуҳ зоҳир месозад.

Бо назардошти зарурати амалии кишварҳо, ки узви ин ё он созмон набуда, меҳоханд аз болои фаъолияти онҳо пайғирӣ намоёнд, дар назди як қатор созмонҳои байналхалқӣ аз ҷумла дар назди СММ, ниҳоди нозирони доимӣ ташаққул ёфтааст. Мутобиқи амалии СММ нозирони доимӣ ва қормандони ҳайати онҳо метавонанд дар чаласаҳои Шӯрои Амният, Маҷмааи Умумӣ, қумитаҳои асосии он ва мақомотҳои дигари СММ ширкат варзанд, ҳуҷҷат ва маводи кишвари хешро паҳн намоёнд, асноди мақомотҳои СММ-ро ба даст орад, аз ҳуқуқ ва имтиёзҳои дигар бархурдор гардад. Швейтсария, ҚХДК, Қореяи Ҷанубӣ дар назди СММ ҳайати нозирони доимӣ доранд. Дар қори мақомотҳои СММ намоёндогони Иттиҳоди Аврупо (ИА), Созмони ваҳдати африқой (СВА), Лигаи кишварҳои араб (ЛКА), Созмони ҳамкории исломӣ (СХИ), Низоми иқтисодии кишварҳои Амриқои Лотинӣ (НИКА), Иттиҳоди давлатҳои мустақил (ИДМ), иттиҳоди гуруҳи кишварҳои африқой, қарибӣ ва минтақаи укёуси Ором, қумитаи машваратӣ-ҳуқуқии Афиро-Осиёи, Агентии ҳамкорӣҳои фарҳангӣ ва техникӣ ва ғ. ба сифати нозир иштирок менамоянд. Соли 1974 дар иҷлосияи XXIX МУ СММ қарор дар бораи илтизоқи Созмони озодибахши Фаластин ба сифати нозир дар қори МУ СММ ва конфронсҳои байналхалқие, ки тахти васояти СММ баргузор мегардад, қабул гардид. Соли 1981 дар иҷлосияи XXXVI МУ СММ қунин мақом ба Созмони марудмии Африқои Ҷанубу-Ғарбӣ пешниҳод гардид. Ёзломияи Венагӣ дар бораи намоёндогони кишварҳо дар равобити онҳо бо созмонҳои байналхалқии ҳислати универсалидошта, ки соли 1975 қабул гашта буд, мақоми ҳуқуқии нозирони доимиро дар назди созмонҳои байналхалқӣ ва конфронсҳои байналхалқӣ танзим менамояд. Мебояд Н.-ро аз нозирони ҳарбии СММ фарқ намуд.

Мурофияи Нюрнберг — мурофияи судӣ аз болои ҷиноятқорони асосин ҳарбии фашистӣ: аз 20.XI.1945 то 1.X.1946 дар Нюрнберг баргузор гардидааст. Дар назди Мурофияи ҳарбии байналхалқӣ (мутобиқи Ёзломия дар бораи масъулияти гитлерчиён барои ваҳшиониятҳои содиранамудаи онҳо аз 30.X.1943, ки дар конфронси Москва соли 1943 қабулшуда ва Созишнома байни ҳуқумати ИҶШС, ИМА, Британияи Кабир ва Фаронса оид ба таъқиб ва ҷазои ҷиноятқорони асосин ҳарбии кишварҳои аврупоии «меҳвар» аз 8.VIII.1945) 24 сарварони фашистӣ ҷавоб доданд. Мутобиқи принципҳои Мурофияи ҳарбии байналхалқӣ (инчунин ҳамчун принципҳои мурофияи Нюрнберг машҳур мебошанд), ки ҷузъи ҷудонашавандаи Созишнома аз 8.VIII.1945 мебошад, ба маҳкумшудагон айбнома дар тарҳрезӣ, омодаиномӣ, оғоз ё пешбурди ҷанг ба мақсади истикрори ҳукмронии ҷаҳонии

империализми олмонӣ, яъне ҷинойтҳои алайҳи сулҳ; дар куштор ва уқубати асирони ҳаби ва аҳолии осоиштаи кишварҳои истилошуда; рондани аҳолии осоишта ба Олмон бахри қорҳои маҷбурӣ, қатли гаравгонон, ғорати моликияти ҷамъиятӣ ва хусусӣ, беҳуда вайрон намудани шаҳру деҳаҳо, муфлиснамояӣ, ки зарурати харбиро тақозо наменамуд, яъне ҷинойтҳои харбӣ; дар қирнамоӣ, асорат, бадарғаҳо ва бераҳмиҳои дигар, ки нисбати аҳолии осоишта вобаста ба сабабҳои сиёсӣ, наҷодӣ ва ё динӣ, яъне ҷинойтҳои алайҳи инсоният пешниҳод гардид. Вобаста ба ҷинойти маҳкумшудагон Муурофияро мебоист масъалаи эътирофи ҷинойткории созмонҳои речаи гитлериро баррасӣ менамуд. Маҳкумшудагон вобаста ба интиҳоби худ ё тибқи таъини Муурофия адвокатҳои олмониро доштанд. Бахри муҳофизати созмонҳо 8 адвокати олмонӣ алоҳида баромад намуданд. Дар рафти муурофия 403 нишастӣ кушоди додгоҳӣ баргузор шуданд, ки дар онҳо ба ғайр аз маҳкумшудагон 116 шохид мавриди пурсиш қарор гирифта, даҳҳо ҳазор гувоҳномаҳои ҳатгӣи шохиди ва зидда аз 4 ҳазор далоили аснодӣ баррасӣ гардиданд. 30.VII.1946 баромади гунаҳкорунандагони асосӣ ба анҷом расида, 30.IX. - 1.X. 1946 ҳукм эълон гардид. Муурофия маҳкумшудагонро дар татбиқи сӯйикасд ба макссади пешбурди ҷанги таҷовузкарона, дар таҷовузи ҷинойткорона алайҳи Австрия, Чехословакия, Лахистон, Дания, Норвегия, Белгия, Югославия, Юнон, ИЧШС ва як қатор кишварҳои дигар; дар анҷоми ҷинойтҳои бешумори харбӣ ва бадаъмолиҳои вазинтарин алайҳи инсоният гунаҳкор намуд. Муурофия Г. Геринг, И.Риббентроп, В. Кейтел, Э. Калтенбруннер, А. Розенберг, Г. Франк, В. Фрик, Ю.Штрэйхер, Ф. Заукел, А. Йодл, А. Зейсс-Инкварт ва М. Борманро (ғонбона) — ба ҳукми қатли тавассути овеҳтан; Р. Тесс, В. Функ ва Э. Редерро ба ҳабси якҷумрӣ; Б.Ширах ва А. Шнейерро ба - 20 сол, К. Нойратро - ба 15 сол ва К. Дёнитсро ба - 10 соли маҳрум аз озодӣ маҳкум намуд. Муурофия Г. Крупн, ки гирифтори фалаҷ гардида буд, қатъ гардида, Р. Лей дар маҳбаси Нюрнберг худкушӣ кард. Г. Фриче, Ф.Папен ва Г.Шхт сафед карда шуданд. Муурофия ҳайати роҳбарикунандаи ҳизби миллӣ-соғсиалистӣ Олмон (ХМСО), СС, СД ва гестапоро созмонҳои ҷинойтӣ эътироф намуд, вале СА, инчунин ҳукумати гитлерӣ, ҳайати сарфармондеҳони олий, Ситоди Кулл чунин эътироф нашуданд, ишора гардид, ки аъзои ин созмонҳо метавонанд ба тариқи фардӣ ба додгоҳ қашида шаванд. Аъзои Муурофия аз ИЧШС бо ақидаи маҳсус оид ба норозигии хеш бо қарори Муурофия дар бораи эътироф накардани ин созмонҳо ба сифати ҷинойткорона ва бо сафед кардани Шхт, Папен ва Фриче баромад намуд. Маҳкумшудагон дар бораи авф шафоатнома

пешниҳод намуданд. Баъди рад намудани шафоатнома аз ҷониби Шӯрои Назоратӣ ба қатл маҳкумшудагон ба истиснои Геринг, ки худкушӣ намуд, дар маҳбаси Нюрнберг шаби 16.X.1946 овеҳта шуданд. М.Н. аҳаммияти бузурги таърихиро доро мебошад: дар назди ҷаҳонӣён ҷинойткорҳои муҳишӣи фашизм ва милитаризми олмонӣ фаш гардида, ҳатари эҳёи он дар тамоми шаклҳо нишон дода шуд. Аввалин маротиба дар таърих агрессияро ҷинойти вазинтарини байналхалқӣ эътироф намуданд. Мутобики принсипҳои Муурофияи Нюрнберг аввалин маротиба гунаҳкорони асосии агрессия ба ҷавобгарии ҷинойтӣ қашида шуданд. Ҳамзамон дар М.н. аввалин маротиба принсипи дар амал тағбиқ гардид, ки тибқи он мақоми мансабии маҳкумшуда (сарвари давлат ё мансабдори идораи ҳукуматӣ), инчунин ҳолате, ки маҳкумшуда бо дастури ҳукумат барои иҷрои фармони ҷинойткорона амал намуд, асос барои озодии он аз ҷавобгарӣ намебошад. Принсипҳои, ки ҳамаҷун Оинномаи Муурофияи Харбии Байналхалқӣ эътироф гардида, дар ҳукми он инъикос шуданд, дар қатъномаҳои Маҷмаи Умумии СММ аз 11.XII.1946 ва 27.XI.1947 ба сифати принсипҳои умумиэътирофшудаи ҳукуки байналхалқӣ тасдиқ шуданд. Минбаъд дар заминаи онҳо Эъломия дар бораи истифода нагаштани мурури даъво нисбати ҷинойтҳои харбӣ ва ҷинойтҳои алайҳи инсоният (1968) тахия гардид.

Муҳосира — Дар ҳукуки байналхалқӣ истилоҳи М. асосан барои ифодаи амалҳо хангоми низои мусаллаҳона, ки дар пешгирии қувваҳои мусаллаҳи бахрии кишвари низоъгар аз дастрасӣ ба соҳили бахр, ки дар назорати рақиб қарор доранд, истифода мегардад. Объектҳои М.-и бахрӣ метавонанд, ҷи бандарҳои алоҳида ва қисмҳои соҳил ё тамоми соҳили рақиб дар маҷмӯъ бошад. Кишварҳои низоъгар бо эълони муҳосираи бахрӣ ҳадафи қатъи коммуникатсияи бахрии кишвари душман бо кишварҳои дигар ба хотири ҳаддалимқон қоҳиш додани захираҳои иқтисодии рақиб ва маҳрум сохтани он аз имконияти тақвияти аслиҳа аз ҳисоби тиҷорат бо кишварҳои бетараф доранд. Аз муҳосираи бахрӣ муҳосираи сулҳомезро фарқ намудан лозим аст. Расман фарқиатҳои асосии ҳукукӣ байни муҳосираи бахрӣ ва сулҳомез чунинанд: а) муҳосираи бахрӣ ба сифати васила ва усули пешбурди амалиётҳои ҷангӣ дар бахр дар шароити эълони ҷанг ё эътирофи дучонибаи ҳолати ҷангӣ сурат гирифта, муҳосираи сулҳомез маҷмӯи репрессалий, ё чораҳои ғайриҳарбӣи маҷбурнамояӣ бо истифодаи қувваҳои мусаллаҳро ифода менамояд; б) оқибатҳои ҳукукии вайрон намудани М. бахрӣ мусодиран киштӣ ва бор буда, оқибати М. сулҳомез танҳо боздошти муваққатии он мебошад. в) М. бахрӣ

мебошад. Ба ғайр аз ин, истилоҳи умумии муҳосира мавҷуд аст, ки аслан баҳри тавсифи инзивоӣ муҳталифи иқтисодӣ ва сиёсӣ истифода мегардад.

Мучозот дар ҳуқуқи байналхалқӣ (аз лот. sanction – муқаррароти қатъӣ) – истилоҳе, ки баҳри ифодаи: 1) яке аз унсурҳои сохтори меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ; 2) чораҳои маҷбурӣ дар асоси Оинномаи СММ; 3) шакли ҷавобгарии байналхалқӣ-ҳуқуқӣ; 4) реторсия ва репрессалий – истифода мегардад.

Мучозоти прагматикӣ (аз лот. pragmatica sanctio) – дар Рими Қадим фармони фавқуллодаи императорӣ оид ба ягон масъалаи муҳимми ҳуқуқи оммавӣ. Дар асрҳои миёна ва замони муосир истилоҳи М. п. барои ислоҳи амалҳои муҳимми давлатӣ истифода мегардид.

Шуҳрати зиёдро И.п. соли 1438 ҳангоме ки шоҳи фаронсавӣ Карли VII мақоми калисоро дар Фаронса муайян намуд ва соли 1713 ҳангоми М.п. император Карли VI Габсбург оид ба вориси тахту тоҷ ба даст овард. Дар фармони ӯ низоҳӣ тақсими назорати заминҳои мероси Габсбургҳо муқаррар гашта, муайян мешуд, ки дар ҳолати набудани писар тахти император ба духтари бузурги ӯ – Мария Терезия мегузарад. Ин М.п. аз ҷониби Британияи Кабир, Фаронса, Русия, Пруссия, Нидерландия ва кишварҳои дигари аврупоӣ эътироф гардид. Вале баъди марги Карли VI Пруссия, Фаронса ва кишварҳои дигар аз ӯҳдадорӣ худ даст кашида, ба муқобили Мария Терезия барои мероси австрия ҷангро оғоз намуданд. Баъди анҷоми ҷанг мутобиқи аҳдномаи сулҳи Аахен аз соли 1748 М. п. Карли VI тасдиқ гардид.

Назорати сарҳадӣ – маҷмӯи чорабиниҳое, ки бо таъмини режими сарҳади давлатӣ алоқаманданд: дастгирии ҳолати зарурии ҳатти сарҳади давлатӣ ва аломатҳои сарҳадӣ, ки онро дар маҳал ифода менамоянд; назорат аз болои риояи муқаррароти убури ҳатти сарҳади давлатӣ аз ҷониби шахсони воқеӣ ва васоити нақлиёт, интиқоли бор ва моликият, аз ҷумла бағоч ва муросилоти почта тавассути сарҳад, гузаронидани ҳайвонот ва маҳсулоти кишоварзӣ аз сарҳад; назорат аз болои риояи режими обҳои ҳудудӣ ва дохилии кишвар. Н.с. аз ҷониби мақомоти сарҳадӣ ё мақомотҳои дигари салоҳиятдор мутобиқи қонунгузории дохилии ҳар як кишвар ва дар асоси ӯҳдадорӣ, ки он аз аҳдномаҳои байналхалқӣ ба зимма гирифтааст, татбиқ мегардад.

Намоянда (аз фар. representante) – намоёнҳои расмӣ яке аз ҷонибҳои муқориб, ки дорои салоҳиятҳои мутаносиб буда, барои пешбурди музокирот бо рақиб дар минтақаи амалҳои ҷангӣ

тавассути эълонияҳои байналхалқӣ танзим гардида, М. сулҳомез тавассути ягон санади байналхалқӣ танзим карда намешавад. Вазиятҳои таъбирихӣ ҳам М. баҳрӣ ва ҳам сулҳомез қувваҳои мусаллаҳи баҳрӣ мебошад. Аз ин ҷо, саволе ба миён меояд, ки истилоҳи муҳосираи «сулҳомез» чи маънӣ дорад. Ин истилоҳ ҳамеша шартӣ буд, зеро истифодаи он ақсаран ба зухури низоъ ва ҷанг оварда мерасонид. Дар ҳуқуқи байналхалқӣ муосир М. сулҳомез ҳамчун амали агрессиявӣ ба шумор меравад. Муҳосираи баҳрӣ низ амали агрессиявӣ аз ҷониби кишваре, ки аввалин шуда онро алайҳи кишвари дигар истифода менамояд, ба ҳисоб меравад. Мутобиқи моддаи 42-уми Оинномаи СММ муҳосира дар ҳама шакл, азбаски он дар Оиннома эзоҳ наёфтааст, метавонад аз ҷониби Шӯрои Амниятӣ СММ ба сифати таҳримот алайҳи агрессор ба хотири дастгирӣ ва ё барқарор намудани сулҳу амниятӣ байналхалқӣ истифода гардад. Ҳамзамон тахти мафҳуми М. низоми усулҳои муҳталифи инзивоӣ сиёсӣ ва иқтисодӣ фаҳмида мешавад.

Муҳосираи баҳрӣ (танзими байналхалқӣ-ҳуқуқӣ)–инзивоӣ бандарҳо, минтақаҳои гулӯгоҳӣ, қисмате ва ё ҳамаи соҳил, ки аз ҷониби кишвар ба мақсади пешгирии алоқаҳои хориҷӣ он тавассути баҳр ва манъи баромади қувваҳои баҳрии он берун аз навоҳии муҳосирашуда татбиқ мегардад. Муқарароти М.б. дар эълонияи Лондон дар бораи ҳуқуқи ҷангӣ баҳрӣ аз соли 1909 ифода гардидааст. Ин эълония ҳуқуқи қонуни нагирфтааст, новобаста аз ин он санади муҳимми байналхалқӣ-ҳуқуқӣ дар баҳши қонуни одағҳои ҷанг маҳсуб мегардад. Мутобиқи Эълонияи Лондон М. б. метавонад танҳо нисбати бандар ва соҳили рақиб истифода шуда, роҳро ба сӯйи бандарҳои бетаъриф набандад. Дар сурати эълони муносиби М. б. (огози он, сарҳадҳои ҷуғрофӣ, муҳлати баромадани киштиҳои бетаъриф аз бандарҳои муҳосирашуда ишора шуда бошад ва ғ.) иҷрои он ҳатмӣ шуморида мешавад. Қасдан вайрон намудани М. б. ба мусодираи киштӣ ва бори он оварда мерасонад. Нишонаҳои қонуни будани ҳар як муҳосира аз ҷумла м.б. принсип ва меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналхалқӣ, пеш аз ҳама онҳое, ки дар Оинномаи СММ ва таърифи агрессия ба шумор меравад. Мутобиқи моддаи 42 ва 51-уми Оинномаи СММ М. б. танҳо дар 2 ҳолат қонуни буда метавонад: ҳангоми зарурати таъбирихӣ амалҳое, ки баҳри дастгирӣ ва эҳёи сулҳу амниятӣ байналхалқӣ бо қарори СММ равона шуда бошад; ҳангоми таъбирихӣ ҳуқуқи истисноии кишварҳо дар муддои фардӣ ва дастаҷамъона.

Дар ҳамаи ҳолатҳои дигар (новобаста аз эълони ҷанг) муҳосира ғайриқонуни буда, ҳамчун агрессия ҳисобида мешавад. Дар баробари М. б. инчунин муҳосираи хушкӣ ва ҳавоӣ маъмул

фиристода мешавад. Хукук ва ӯҳдадорҳои Н. ва ҷониби пазиро дар асоси Муқаррарот дар бораи қонун ва одатҳои ҷанги хушкӣ, ки замимаи Эъломияи 4-уми Гага аз соли 1907 мебошад, дар ҷанги бахрӣ – тавассути одат ва меъёрҳои дар Муқаррароти мазкур дарҷгардида ба танзим мебарорад.

Дахлнопазирии Н. яке аз одатҳои байналхалқии куҳантарин ва муҳтарам мебошад. Дар баробари Н. тамоми шахсони мушоаяткунандаи он аз дахлнопазирӣ бархурдор мебошанд. Аломати фарқкунандаи Н. парчами сафед мебошад. Мебояд то амнияти Н. хангоми бозгашт ба қароргоҳи нерӯҳои худ таъмин гардад. Н. набояд аз мақоми худ сӯистифода намояд. Агар Н. аз он бо максоди ҷосусӣ, талқини ҷанговарони рақиб ба хиёнат ва ғайра истифода намояд, метавонад аз дахлнопазирӣ маҳрум гардад.

Намояндагии дипломатӣ – мақомоти хориҷии сиёсати хориҷи кишвар, ки аз ҷониби намояндаи дипломатӣ роҳбарӣ мегардад.

Намояндагии дипломатӣ ду намуд мешавад: сафорат ва миссия.

Намояндагии дипломатӣ аз ҷониби як кишвар дар кишвари дигар ба хотири пешбурди равобӣ бо он бунёд карда мешавад. Намояндагии дипломатӣ, ки аз ҷониби сафир сарварӣ мегардад, сафорат номида мешавад. Намояндагии дипломатӣ, ки аз ҷониби фиристода ё қордори доимӣ сарварӣ карда мешавад, миссия ном дорад. Ба ин анвои намояндагиҳои дипломатӣ намояндагиҳои папа - нунтсиатура (нунтсиагӣ) ва интернунтсиатура (интернунтсиагӣ) мутобикат менамоянд. Ниҳоди намояндагиҳои доимии дипломатӣ дар Аврупо бо назардошти таъсис ва инкишофи давлатҳои мутамарказ, зарурати густариши равобӣ муттаҳид байни кишварҳо дар асрҳои XVI-XVIII ташаккул ёфтааст. Аз он айём ниҳоди мазкур ба таври мустақкам дар амалияи байналхалқӣ устувор гардидааст.

Таъсиси намояндагии дипломатӣ дар натиҷаи истиқрори равобӣ дипломатӣ байни кишварҳои манфиатдор, дар асоси созишномаи байни онҳо сурат мегирад. Ҳамин тариқ саҳми намояндагиҳои дипломатӣ низ муайян мегардад, ки ин кишварҳо мубодила менамоянд. Ба вазифаҳои асосии намояндагии дипломатӣ амалҳои зерин дохил мешаванд: намояндагии кишвари хеш дар кишвари мизбон; ҳифзи манфиатҳои кишвари хеш ва шаҳрвандони он дар кишвари мизбон; пешбурди музокирот бо ҳукумати кишвари мизбон; ҷамъовариҳои ахбор бо василаҳои қонуни дар бораи ҳаёт ва воқеаҳо, ки дар кишвари мизбон рух медиҳанд; мусоидат ба равобӣи дӯстона ва густариши алоқаҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ ва илмӣ байни кишвари фиристода ва мизбон; иҷрои вазифаи консулӣ.

Ба таъбиқи вазифаҳои мазкур ҳайати дипломатии намояндагӣ таҳти роҳбарии сарвари намояндагии дипломатӣ машғул мебошад. Намояндагии дипломатӣ баста зарурии ҳайати маъмури-техники (мудири дафтардорӣ, муҳосиб, котиба ва ғ.) ва ҳайати хизматрасонӣ (ронанда, дарбон ва ғ.) - ро дорад.

Ҳамаи фаъолияти намояндагии дипломатиро сафир, фиристода ва ё қордори муваққатӣ роҳбарӣ менамоянд. Дар сурати ҳузур надоштани шахсони мазкур роҳбарии намояндагиро қордони калони ҳайати дипломатӣ ба сифати қордори муваққатӣ ба ӯҳда мегирад. Номҳои ба вазорати қорҳои хориҷии кишвари мизбон хабар дода мешавад (бо нота). Намояндагии дипломатӣ аз имтиёз ва масуният (дахлнопазирӣ) бино, озод будан аз андозҳои давлатӣ ва маҳаллӣ, имтиёзҳои гумрукӣ ва ғ., ҳамаҷунин ҳукуки химоя маҳсус аз ҷониби ҳукумати кишвари мизбон бархурдор мебошад.

Намояндагии дипломатӣ дар сурати бастан ва ё бозхонди ҳайати дипломатии намояндагии дипломатӣ аз ҷониби кишвари фиристода, қанда шудани равобӣи дипломатӣ ва пайдошавии ҳолати ҷангӣ байни кишвари фиристода ва мизбон фаъолияти хешро қатъ месозад. Дар ҳолати қанда шудани равобӣи дипломатӣ, бозхонд ва ё бастан намояндагии дипломатӣ кишвари мизбон ӯҳдадор аст, ки бинои намояндагии дипломатиро бо моликият ва бойгонӣ эҳтиром ва ҳифз намояд.

Кишвари фиристода метавонад ҳифзи бинои намояндагии дипломатӣ, моликият ва бойгонии онро ба намояндагии дипломатии кишвари дигар, ки писанди кишвари мизбон аст, вогузор намояд. Дар ҳамаи ин ҳолатҳо кишвари мизбон бояд имкониятҳои зарурии эъзодона берун шудани аъзоёни ҳайати намояндагии дипломатӣ бо аҳли оила ва моликиятҳои таъмин намуда, аз ҷумла воситаҳои нақлиётро пешниҳод намояд.

Намурализатсия (расмигардонӣ) – пешниҳоди шаҳрвандии кишвари хеш ба хориҷӣ ва ё шахси бешаҳраванд бо хоҳиши он. Дарёфти шаҳрвандӣ бо тартиби Н. метавонад дар ҳолати ақди никоҳи шаҳрванди як кишвар бо шаҳрванди кишвари дигар, писархондқунии қудак, ки шаҳрвандии кишвари дигарро дошта бошад, инчунин хангоми опатсия (интиҳоби шаҳрвандӣ, маъмулан ба аҳолии худуде, ки аз як кишвар ба кишвари дигар гузаштааст) сурат гирад. Шароитҳои Н. дар асоси қонунгузори миллии кишвар муайян мегардад.

Ne varietur (аз лот. – тағйирнопазир аст) - истилоҳ, ки дар амалияи дипломатӣ хангоми мувофиқаи ниҳони матни ахднома ё имзои он истифода шуда, маънои онро дорад, ки ба санад минбаъд илова ва тағйирот ворид намудан мумкин нест.

Низомии пуштибонии байналхалқӣ — аз ҷониби СММ баҳри идораи қаламравҳое, ки пештар дар низомии мандатӣ буданд, ё аз кишварҳои душман дар натиҷаи ҷанги дуёмои ҷаҳон зӯран ҷудо гаштанд ва ё ихтиёран ба Н.п.б.-и кишварҳо, ки барои идораи онҳо масъуланд, дохил шудаанд. Назорат аз болои иҷроӣ вазифаҳои СММ нисбат ба ҳудудҳои пуштибониро Шӯрои Амният ва Маҷмааи Ҷумҳурии СММ, ки аз кӯмаки Шӯрон пуштибонӣ бархурдоранд, татбиқ менамоянд.

Ниҳоди ҳуқуқи байналхалқӣ соли 1873 ба мақсади мусоидат ба омӯзиши ҳуқуқи байналхалқӣ бунёд шудааст. Кори ниҳодро бюро, ки аз ҷониби президент идора мешавад, роҳбарӣ менамояд. Ба ҳайати ниҳод 60 аъзоёни ҳақиқӣ ва 70 аъзо-корреспондентон (аз онҳо 10 ҷой ба намояндагони кишварҳои мутараққӣ пешниҳод мегардад) дохил мешаванд. Аъзоёни воқеӣ ва аъзо-корреспондентон дар ҷаласаҳои ниҳод, ки дар ду сол як маротиба даъват мегарданд, якумра интиҳоб мешаванд. Дар ҷаласаҳо масъалаҳои муҳимми ҳуқуқи байналхалқӣ ва лоиҳаи эълומияҳо, ки аз ҷониби комиссияҳои мутаносиб смод менамояд, баррасӣ мегарданд. Дар натиҷаи муҳокима дар ҷаласаҳо лоиҳаи эълумияҳо ва қатъномаҳо қабул мешаванд.

Ноиби консул — рутбаи консулие, ки бевосита пас аз консул қарор дорад. Н.к. мегаронад роҳбари муассисаи консулии мустақил тахти унвони ноиби консулгарӣ ё агентии консулӣ ва ё муовини консули генералӣ (ё консул) бе роҳбарии намояндагӣ бошад.

Номаи сарқушода (аз истилоҳи фр. laissez-pas set — гузаронидан, иҷозатнома ба воридшавӣ, хориҷшавӣ) — санаде, ки аз ҷониби вазорати қорҳои хориҷӣ ё намояндагии дипломатӣ ба хориҷӣ, ки аз имтиёз ва масунит бархурдор аст, ё ба шахсе, ки меҳмони кишвар мебошад, дода мешавад; хоҳиш аз ҳокимияти гумрукӣ ва сарҳадии кишвари хеш дар бораи расонидани кӯмаки ҳамаҷониба ба дорандаи Н.с. дар гузафтани он аз сарҳадро дар бар мегирад. Маъмулан шахсе, ки ба ӯ Н.с. дода шудааст аз назорати гумрукӣ озод мебошад. Азбаски имтиёз ва масунити пешбинишудаи дорандаи Н.с. бо мавҷудияти шиносномаи дипломатӣ ва раводидаи дипломатии кишвари мизбон таъмин мегардад, дар замони муосир аксари кишварҳо амалияи додани Н.с. қатъ намунад.

Номаи огоҳкунанда — мактуби сарвари давлат дар бораи интиҳоб ба ҳайси сардори давлат ва оид ба шуруъ ба ифои ўҳдадорихон хеш (сарвари давлат бо тарғиби идораи монархиявӣ дар бораи ба тахт нишастанаш хабар медиҳад) ба унвони сарвари давлати хориҷие, ки бо он равобитаи дипломатӣ барқарор аст,

мебошад. Дар н.о. ҳамзамон дар бораи ҳамкорихон ин ду кишвар ва ихзори умеди рушди онҳо таъкид мегардад. Н.о. тавассути шабакаҳои дипломатӣ фириастода мешавад. Ба н.о. низ ҷавоб гардонида мешавад, ки бо роҳҳои дипломатӣ ирсоли гардида, айнан ҷун эътимоднома тартиб дода мешавад.

Номаҳои руҳсатӣ — дар амалияи дипломатии баъзе кишварҳо баъди анҷоми ғайолияти намояндаи дипломатӣ, ки бо ташаббуси кишвари хеш бозхонд гаштааст, сарвари кишвари мизбон ба сарвари кишвари фириастода, ки фириастоदारо таъин намулда буд, Н.р. мефиристад. Дар он одатан нақши мусбии намояндаи дипломатӣ дар рушди равобитаи байни ду кишвар қайд мегардад. Баъзан Н.р. бо ибора оид ба он, ки сарвари кишвари мизбон намояндаи дипломатиро «руҳсат медиҳад» анҷом меёбад. Н.р. тавассути шабакаҳои дипломатӣ ирсоли гашта, интизор шудани ҷавоби онҳо маъмул нест. Айни замон ҳолатҳои ирсоли Н.р. аҳёнан ба назар мерасанд.

Номаи дипломатӣ (ёдошти дипломатӣ) — навиъи санади муқотиботи дипломатӣ. Н. ба шифоҳӣ ва шахсӣ ҷудо мешаванд. Дар амалияи дипломатӣ бештар номаи шифоҳӣ истифода мешавад, ки дар он масъалаҳои ҷорӣи ҳислати мухталифдошта инъикос мегарданд.

Н. шифоҳӣ аз номи шахси сеюм тахия шуда, дар варақаи маҳсус нашр мешавад ва имзо намегардад; дар он муҳри вазорати қорҳои хориҷӣ ё намояндагии дипломатӣ гузошта шуда, суроға ишора мегардад.

Н. шахсӣ маъмулан ба масъалаҳои муҳим ва асли дахл намулда, бо тартиби иттилооти расмӣ оид ба ягон ҳодиса, инчунин мутобиқи талаботҳои муқарраршудаи ташрифотӣ дар кишвари мизбон ё дар ҷавоб ба Н. шахсӣ фириастода мешавад. Ҷунин Н. шакли мактуб аз номи шахси якумро дошта, дар варақаи маҳсус нашр шуда, имзо мегардад; дар он суроға ишора гашта, муҳр гузошта намешавад. Танзим дақиқи масъалаҳои тавзеҳӣ дар Н. шифоҳӣ ва шахсӣ вучуд надорад. Маъмулан дар тахияи Н. ба амалия ва анъанаҳои дар кишвари назиро мавҷудбуда таъя менамоянд. Дар амалияи байналхалқии дипломатӣ мубодилаи номаҳо яке аз шаклҳои ақли аҳдномаҳои байналқӣ мебошад.

Нотификатсия (аз лот. notificare — хабар додан) — огоҳиномаи расмӣ дар амалияи дипломатӣ ва аҳдномавӣ паҳнгардида. Тавассути супурдани номаҳои дипломатӣ ва ҳуҷҷатҳои дигар аз ҷониби вазорати қорҳои хориҷӣ ба намояндагии дипломатӣ ва муассисаҳои консулӣ, ки дар он мавқеи кишвар оид ба ягон масъалаи байналхалқӣ, ихзори назар вобаста ба ягон ҳаводису

далелҳо, хабар дар бораи имзо, тасдиқи ахдномаҳои байналхалқӣ, ҳамроҳ шудан ба онҳо ва ё бекор кардани онҳо ва ғайра татбиқ мегардад. Дар баъзе ҳолатҳо зарурати Н. дар ахдномаҳои байналхалқӣ пешбинӣ шудааст.

Нунтсий (ит. *nunzio*, аз лот. *punctus*-фиристода, қосид)-намояндаи дипломатии папа дар кишварҳое, ки Ватикан бо онҳо равобити дипломатӣ дорад. Мутобиқи эълומияи Вена дар бораи равобити дипломатӣ аз соли 1961 Н., ҳамчун сафир ба дараҷаи раиси намояндагии дипломатии дар масъалаҳои таширфотӣ сатҳаш нисбатан баланд баробар намудааст. Дар аксари кишварҳои католиқ Н. новобаста аз санаи супурдаи эътимодномаҳои ҷаҳон дуайенҳои корпуси дипломатӣ мебошанд.

Обҳои дохилӣ – дарёҳо, кӯлҳо ва рӯдҳое, ки дар каламрави кишвари мазкур қарор дорад, ҳудуди обии бандарҳои баҳрӣ, баҳрҳои дохилӣ, халиҷҳои баҳрӣ, ки арзи даромадгоҳи онҳо тибқи эълумия дар бораи баҳри ҳудуди ба он тааллуқдошта (моддан 7) ва ё халиҷҳои таърихӣ на бештар аз 24 мил бошад. О.д. ҷузъи кишвар буда, тахти ҳокимияти он қарор дорад. Танзими низоми киштигардӣ, саноати моҳӣ ва пешаи дигар дар О.д ба салоҳияти кишвари наздизоҳили нисбат дошта, он ҳуқуқ дорад, ки ба хориҷиён киштигардӣ, моҳигирӣ ва касбу кори дигарро дар О.д., хеш иҷозат надихад.

Киштигардӣ бо рӯдҳои аҳамияти байналхалқидошта, бо созишномаҳои махсус танзим карда мешавад. Масъалаи ҳуқуқи даромадани киштиҳои хориҷии тичоратӣ ба бандарҳо аз ҷониби кишвари наздизоҳилӣ ҳал гардида, он ҳуқуқи бастани ин ё он бандарро барои вуруди киштиҳои хориҷӣ доро мебошад.

Киштиҳои харбии хориҷӣ метавонанд ба О.д, кишвари наздизоҳилӣ танҳо бо иҷозати ин кишвар дохил шаванд.

Оқруги консулӣ (минтақаи консулӣ) – каламрави кишвари мизбон, ки дар ҳудуди он шахси мансабдори консулӣ вазифаҳои консулии хешро иҷро менамояд. О.к. бо созишномаи байни кишварҳои фиристода ва мизбон муайян гардида, дар патенти консулӣ ва ё ҳуҷҷат дар бораи таъини роҳбари муассисаи консулӣ ишора мегардад. Тағйир О.к. танҳо бо ризояти кишвари мизбон татбиқ мегардад. Консул метавонад дар доираи О.к. вобаста ба иҷрои вазифаҳои ба зиммаи ӯ вогузорида ба мақомоти салоҳиятдори ҳокимияти маҳаллӣ шиғоҳӣ ва ё ҳатти муроҷиат намояд. Ба ҳокимияти марказии кишвари мизбон консул одатан тавассути намояндагии дипломатии кишвари хеш, агар бо созишномаи махсус пешбинӣ нашуда бошад, муроҷиат менамояд.

Оптация (аз лот. *optatio* – хоҳиш, интихоб) – интихоби иштиёри яке аз ду шахрвандӣ. О. ҳуқуқи интихоби шахрвандӣ (яъне нигоҳ доштани шахрвандии пешин ё гузаштан ба шахрвандии кишвари дигар тавассути пешниҳоди аризаи инфиродӣ) барои аҳолии каламраве, ки тибқи ахднома ба кишвари дигар гузаштаанд, мебошад. Агар шахси мазкур шахрвандии кишвареро, ки дар он зиндагӣ менамояд, ихтиёр насозад, пас маъмулан қўчонидани ӯ дар муддати муайян ба кишвари шахрвандӣ пешбинӣ мегардад; ҳамзамон онҳо ҳуқуқҳои моликиятии хешро нигоҳ медоранд. Ҳуқуқи О. метавонанд дар созишномаи байни кишварҳо оид ба қўчонидани шахсони миллаташон муайян ва дар бораи танзими масъалаи шахсон бо шахрвандии дугона пешбинӣ гардад ё ба тартиби яққониба пешниҳод шавад. Ба маъноси васеъ мафҳуми О. ҳангоме истифода мегардад, ки ғап дар бораи интихоби шахрвандӣ бо ягон сабаби дигар ба миён ояд.

Оташбас – боздошт ё қатъи амалҳои ҷангӣ дар асоси созишномаи байни ҷонибҳои муҳориб, Шӯрои Амниятӣ СММ салоҳияти талаби О. аз муҳорибон дорад. Меъёрҳои байналхалқӣ-ҳуқуқӣ, ки ба О. тааллуқ доранд, дар як қатор асноди умумиэътирофшуда, аз ҷумла дар Эълумияи 4-уми Гаага аз соли 1907, ки мутобқи он О. амалҳои ҷангиро дар муддати муайян қатъ менамоянд, мустаҳкам гаштаанд. Дар сурати муайян набудани муҳлат, муҳорибон аз ҳуқуқи оғози дубораи амалҳои ҷангӣ дар сурати оғозии пешакии душман бархурдор мебошанд.

Ҳар як вайроннамоии қатъи О. аз тарафи як ҷониб ба ҷониби дигар ҳуқуқи даст кашидан аз О. ва қабули ҷораҳои ҷавобӣ, то ба эҳёи амалҳои ҷангиро фароҳам меорад. П. метавонад ӯмумӣ ва маҳаллӣ (ҷузъӣ) бошад. Ҳангоми О. умумӣ, ки аксаран ҳамчун заминаи ақди ахдномаи сулҳ баромад менамояд, амалҳои ҷангӣ дар тамоми сахнаи ҷанг қатъ мегардад. Ҳар як вайроннамоии ҷидии муқаррароти О. ҷонибҳо ҳамчун амали тачовуз (агрессия) маънидод мегардад.

Пайки дипломатӣ – шахсе, ки барои расонидани почтаи дипломатӣ муваззаф шудааст. Мутобиқи Эълумияи Вена дар бораи равобити дипломатӣ аз соли 1961 пайки дипломатӣ аз дахлнопазирии шахсӣ бархурдор буда, ҳаёс ва ё боздошт намегардад. Асоси эътирофи шахси мутаносиб ба мақоми пайки дипломатӣ ҳуҷҷати расмие маҳсуб мешавад, ки аз ҷониби муассисаҳое, ки пайки дипломатиро мефиристанд омода гашта, дар ҳолатҳои зарурӣ мақомоти салоҳиятдори ҳуқуматии кишваре, ки тавассути ҳудуди он мегузарад, тасдиқ мешавад. Кишвари фиристода ва ё намояндагии дипломатӣ метавонанд пайкҳои

муваккати дипломатиро барои расонидани маҳз ҳамин почта (пайки дипломатии *ad hoc*) таъин намоянд; масуниятҳое, ки ба пайкҳои муваккати дипломатӣ пешниҳод мешаванд, баробари расонидани почтаи дипломатӣ ба ҷойи муайянишуда қатъ мегарданд. Почтаи дипломатӣ ҳамзамон ба командири экипажи тайёраи шаҳрвандӣ, ки ба фурудгоҳи равона буда, омаданаиш иҷозат дода шудааст, сулурда мешавад; дар ин ҳолат командири экипаж мебояд бо ҳуҷҷати расмӣ бо ишораи ҷойе, ки почтаро ташкил медиҳад, таъмин шавад, вале ӯ пайки дипломатӣ маҳсуб намегардад. Наомияндагии дипломатӣ метавонад яке аз кормандони худро барои бевосита қабул намудани почта аз командири тайёра фириштад. Мақомоти дахлдори кишвари мизбон ба пайки дипломатӣ баҳри таъмини ҳаракати бемонеа ба ҷойи муайянишуда ва тамомияти почтаи интиқолмешуда ҳамачониба мусоидат хоҳанд кард.

Паймонҳо дар бораи ҳукуки инсон — Паймони байналхалқӣ дар бораи ҳукукҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ки аз ҷониби МУ СММ қабул шудаанд. Паймонҳо эътибори аҳдномаи байналхалқиро дошта, дар муқоиса бо Эъломияи ҳукуки башар аз соли 1948, ки танҳо вазифаҳоеро муайян намудааст, ки ба иқтирои он мебояд кишварҳо ва халқҳо талош намоянд, як қадар пешгар мебошад. П., ба мисли созишномаҳои дигар дар самти ҳукуки инсон, бевосита ба фардҳо ҳукук пешниҳод намесозанд; онҳо ўҳдадорӣи кишварҳоро дар самти пешниҳоди ҳукукҳои муайян ба шахсоне, ки таҳти қонунгузории онҳо қарор доранд, муқаррар месозанд. П. аз ҷониби ҳар як кишвари аъзо тавассути қабули чораҳои мутаносиби миллий ва қонунзорӣ амалӣ мегарданд. Муваффақияти бузурги нерӯҳои пешқадам таҳкими ҳукук ба худмуайяннамоӣ ва ҳукукҳои вобаста ба халқҳо дар истифодаи озодаи боигарихои табиӣ дар ҳар ду П. мебошад. Дар паймони байналхалқӣ дар бораи ҳукукҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз ҷумла ҳукукҳои муҳим барои меҳнаткашон ба мисли ҳукук ба меҳнат, ба истироҳат, ба сатҳи кофии ҳаёт ва ба беҳдошти доимии шароитҳои зиндагӣ, ба таъминоти иҷтимоӣ ба шумули суғуртаи иҷтимоӣ, ба маълумот, аз ҷумла маълумоти ҳатмӣ ва роғбонӣ ибтидоӣ, ҳукуки модарон ба руҳсатии пардохтшаванда дар муддати муайяни пеш аз ҳама ба бачаи он, ҳукуки кӯдакон ва наврасон ба муҳофизат аз истисмори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ҳукук ба сатҳи баландтарин дастраси саломатии ҷисмонӣ ва руҳӣ, ба иштирок дар ҳаёти фарҳангӣ ва истифодаи натиҷаҳои пешрафти илмӣ пешбини шудаанд. Мутобики П. кишварҳо ўҳдадор мегарданд, ки дар бораи қабули чораҳо ва оид ба пешрафт, ки дар роҳи табиқи ҳукукҳои пешбинишудаи П. ноил шудаанд, маъруза пешниҳод намоянд. Ин маърузаҳо ЭКОСОС, ки дар ҷаҳорҷубаи

он гурӯҳи махсуси корӣ амалӣ фаъолият менамояд, баррасӣ месозад. Паймони байналхалқӣ дар бораи ҳукукҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ ҳукуки дахлнопазирӣ ҳар як инсонро ба зиндагӣи пешбинишуда, муқарраротеро дар бар мегирад, ки ҳеҷ кас набояд дар ғулӯмӣ, мутеъӣ қарор дошта, ба шикаҷа ё муносибати бераҳмона, ғайринсонона, ки шаъну шарафро таҳқир менамояд, гирифта гардад. П. ҳамчунин: ҳукукро ба озодаи дахлнопазирӣи шахсӣ, ба шумули муқаррарот оид ба мамнӯъ будани ҳаёси худсарона ё нигоҳ доштан дар ҳаёс ва маҳрум намудан аз озодаи, танҳо дар асоси мутобик бо русумоти муқаррарнамудаи қонун; баробарӣ дар назди қонун ва додгоҳҳо ва қолати судии ҷиноятӣ ва шаҳрвандӣ; манъи дахолати худсарона ё ғайриқонунӣ ба ҳаёти шахсӣ ва оилавӣ, инчунин таарузи худсарона ё ғайриқонунӣ ба дахлнопазирӣи манзил, махфияти муқотибот, ба шараф ва ном; ҳукук ба андешан озода, вичдон ва дин; ҳукук ба ҷамъомадҳои сулҳомез ва озодин иттиҳод ба шумули ҳукук ба таъсиси иттифокҳои касаба; ҳукуки иштирок дар пешбурди қорҳои давлатӣ чи бевосита, чи тавассути намояндагонӣ дар интиҳоботи даврӣ, ки дар асоси ҳукуки ҳамагонӣ ва баробарии интиҳобӣ ҳангоми овоздиҳии пинҳонии таъминкунандаи изҳори озодаи мардум озодона интиҳоб шудаанд; ҳукук ба риояи бемамониати ақидаҳои худ пешбини менамояд. П. изҳор менамояд, ки ҳама наъви тарғиботи ҷанг, инчунин ҳар гуна баромад ба фоидаи нафрати миллий, қавмӣ ва динӣ мебояд қонунан мамнӯъ бошад. Дар баъзе муқаррароти П. ишора мегардад, ки истифодаи баъзе ҳукукҳои шахсӣ ўҳдадорӣ ва масъулияти махсусро тақозо менамояд, аз ҷан рӯ метавонад бо маҳдудиятҳои қонунан пешбинишуда, ки баҳри ҳифзи амнияти давлат, тарғиботи ҷамъиятӣ, саломатӣ ва ахлоқи аҳоли, ҳукук ва озодаҳои дигарон зарур аст, ҳамаҷо бошад. Яке аз ўҳдадорихои кишварҳои аъзои П. маъмур — пешниҳоди маъруза дар бораи чораҳои қабулшуда дар самти дар амал татбиқ намудани муқаррароти он ба Қумита оид ба ҳукукҳои инсон, ки тибқи П. бунёд гаштааст, ба шумор меравад. Паймонҳо соли 1976 эътибори қонунӣ касб намуданд.

Пайка сунт серванда (аз лот. *pacsa sunt servanda* — аҳдномаҳо бояд риоя гарданд) — яке аз принципҳои асосии ҳукуки байналхалқӣ, ки зарурати риояи қатъӣ ва бовиҷдононаи ўҳдадорӣ аз аҳдномаҳои байналхалқӣ бармеомедаи ҷонибҳоро эътироф менамояд. Бе риояи принципи П. с. с. суботи муносибатҳои байналхалқӣ дар самти таъминоти ҳукуки онҳо хифз карда нахоҳанд шуд; вайрон намудани он ҷавобгарии байналхалқӣ-ҳукукиро фароҳам месозад. Принципи П. с. с. Танҳо ба он

Ҷаҳдориҳои байналхалқие тааллуқ дорад, ки пурра мутобики ҳуқуқи байналхалқӣ қабул шудаанд; амали он ба аҳдномаҳои нобаробар паҳн намегардад. Принсипи мазкур дар Оинномаи СММ, 1969, Санади хотимавии Машварати амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ва асноди дигари байналхалқӣ мустаҳкам гаштааст.

Панҷ асли ҳалқистии озоишта (хиндӣ «панча шила» - панҷ асл (принсип)) аввалин маротиба дар созишномаи хинду-чинӣ аз соли 1954 эътироф шудаанд; инъикоси худро дар изҳороти муштаракӣ хиндӣ-чинӣ аз соли 1954, дар қарорҳои конференсия Бандунг аз соли 1955 ва як қатор асноди байналхалқии дигар дарёфтанд. Ин аслҳо эътироми мутақобилаи ягонагии қаламрав ва истиқлолият, даҳолат накардан ба қорҳои дохилии яқдигар, баробарӣ ва суди мутақобила, ҳамзистии озоиштаро дар бар мегиранд.

Пардохтҳои консулӣ — маблағҳое, ки консул (консулгарӣ) баҳри иҷрои амалҳои консулӣ: додани шиноснома ва ё тамдида амали он, додани равонид, қабул ва таҳияи шафёнома оид ба масъалаҳои шаҳрвандӣ, сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ, меситонад. П.к. бо тарофас, ки бо назардошти қонунозории кишвари таъиннамуаи консул муайян гардида, ба бучаи давлатии ин кишвар ворид мешаванд; пардохтҳое, ки аз ҷониби консулҳои ифтихорӣ ситонида мешаванд, ба фоидаи худӣ онҳо мебошад. Бо тартиби мутақобилияти ҳама ва ё баъзе амалҳои консулӣ, ки ба манфиати шаҳрвандони хориҷӣ амалӣ гардида, мебошад пардохт гарданд, метавонанд ройгон иҷро шаванд.

Паритет (аз лот. paritas — баробарӣ, муносибати баробар, тавозун, мутаносибӣ). Дар муносибатҳои байналхалқӣ П. маънои пешбурди музокиротро хангоми баробарии намоёндагиҳои ҷонибҳо, дар асоси асли баробарӣ, ки ризоияти иштирокчиёни онро дар ба инбат гирифтани манфиатҳои мутақобила ва ақди созишномаҳои қобили қабули ҳар ду ҷониб инъикос мегардад. Истилоҳи «П.» ҳамчунин баробарии қувваҳои мусаллаҳ ё навиҳои алоҳидаи аслиҳои ду кишвар ё гурӯҳи кишварҳоро ифода менамояд. Вазни тилои ҳолисро дар воҳиди асёрӣ П. тиллоӣ ва таносуби асъроро бо ифодаи тиллоӣ — П. асърӣ меноманд.

Партизанҳо (фридиён) — шахсоне, ки ихтиёран баҳри сзодӣ ва истиқлолияти ватани хеш дар таркиби ҷузъу томҳои муташаккили ҳарбӣ дар қаламрави истилошуда ё худде, ки аз ҷониби речаи иртиҷой назорат мегардад. Қоидаҳои ҷанги партизанӣ дар як қатор асноди умумиэтирофгаштаи байналхалқӣ, аз ҷумла дар Эълומияи 4-уми Гаага ва замима ба он, инчунин Эълумияҳои Женева дар

бораи муҳофизати қурбониёни ҷанг аз соли 1949 ва протоколҳои иловагӣ ба он аз соли 1977 мустаҳкам гаштааст. П. дар ҳолати риояи шароитҳои зерини асосӣ қомбатант эътироф мегарданд: шахсе роҳбари онҳост, ки барои тобонаш масъул мебошад; нишони намоёни фарқкунанда доранд; рӯйрог аз аслиҳа истифода менамоянд; қонун ва одаҳои ҷангро эътиром менамоянд. Протоколи I иловагӣ ба Эълумияҳои Женева аз соли 1949 баъзе аз ин шароитҳоро мушаххас менамояд. Саҳеҳ мегардад, ки ба мақсади тақвияти муҳофизати аҳолии озоишта П. мебошад хангоми ҳар як бархӯрди ҳарбӣ, инчунин замоне, ки дар мадди назари душман қарор мегиранд ба тартиби ҳарбӣ саф ораста рӯйрог аз аслиҳа истифода намоёнд. Қонуни будани ҳаракатҳои партизанӣ бо моҳият ва ҳислати низои мусаллаҳона алоқамандии зич дорад.

Патентии консулӣ — ҳуҷҷате, ки тайини шахси мазкурро ба сифати роҳбари муассисаи консулӣ тасдиқ менамояд. Дар П.к. ному насаб, шаҳрвандӣ, рутбаи консулии шахс, ҳамчунин округи консулӣ ва маҳалли ҷойгиршавии консулгарӣ ишора мегардад. П.к. аз ҷониби сарвари давлат, сарвари ҳукумат ва ё вазирӣ қорҳои хориҷии кишвари фиришода дода мешавад.

Персона графа (аз лот. persona grata — шахси матлуб) — намоёндаи дипломатӣ, ки ба таъини он ба сифати роҳбари намоёндагии дипломатӣ ризоияти кишвари мизбон дода шудааст. Ҳар як қорманди дипломатӣ, ки иҷозати вуруд (равониди воридотӣ) ба кишвари мизбонро ба даст овардааст, ҳамчун П.г. баррасӣ мегардад.

Персона нон графа (аз лот. persona non grata — шахси номатлуб) — узви ҳайати дипломатии намоёндагии дипломатӣ, ки аз ҷониби кишвари мизбон ҳамчун шахси номатлуб баррасӣ мегардад. Баҳонаи эълони П. н. г. ба ягон шахс метавонад танқиди ошқорои шахси мазкур аз ҳукумат ё дигар мақомоти давлатии кишвари мизбон, даҳолати дигар ба қорҳои дохилии он, беэҳтиромӣ ба қонун ва аънаҳои он ва сӯйистифода аз имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ, вайрон намулдани меъёрҳои умумиэтирофшудаи рафтори дипломатӣ ва ғайра бошад. Мутобиқи Эълумияи Вена дар бораи равобити дипломатӣ аз соли 1961 кишвари мизбон хангоми огоҳ намулдани кишвари фиришода дар бораи П.н.г. будани шахси мазкур уҳдадор намебошад, ки қарори худро асоснок намоёнд. Дар ҳолати эълони П. н. г. ба дипломат кишвари фиришода мебошад шахси мазкурро бозхонд намоёнд ё идомаи иҷрои вазифаҳои уро дар намоёндагӣ қатъ созад. Дар амалияи дипломатии П.н.г. эълоншуда дар кишвар мерасанд, ки намоёндаи дипломатии П.н.г. эълоншуда дар кишвар боқӣ монд, вале ба сифати шахси хусусӣ. Моддаи 9 Эълумияи Вена

чунин баён месозад: «Ин ё он шахс метавонад то дохил шудан ба каламрави кишвари мизбон persona поп grata ё шахси номақбул эълон гардад».

Плебисцит (аз лот. plebiscitum, аз plebs — мардуми одӣ ва scitum — қарор.) — яке аз шаклҳои ифодаи ғарбӣ вобаста ба ин ё он масъала тавассути овоздиҳӣ. П. метавонад барои муайян намудани таалуқияти давлатии ягон каламрав ё ҷузъи он, инчунин барои ҳалли масъала нисбати муттаҳидидагии 2 ё якчанд кишвар бо максоди таъсиси конфедератсия ё федератсия истифода гардад. П. метавонад чи дар заминаи санади дохилидавлатӣ ва чи мутобики муқаррароти аҳдномаи байналхалқӣ баргузор гардад. Ҳукуки байналхалқии муосир П. ҳамчун яке аз асосҳои ҷоиш тағйироти каламравӣ танҳо дар ҳолате ки он бо риояи як қатор шароитҳое, ки ифодаи озоди иродаи аҳолиро қафолаг медихад, меҳисобад. Ба ин шароитҳо аз ҷумла дохил мешаванд: набудани ягон фишори хориҷӣ, ки барои гузаронидани П. мақомоти муваққатии ҳокимият аз намоёндагони аҳолии маҳаллӣ, озодии ғайриқонунии ҳамаи аҳзоби демократӣ, баргузориҳои П. бо овоздиҳии умумии баробар ва махфӣ ҳалал расонад. Ҳукуки байналхалқӣ имкони баргузориҳои П. таҳти назорати ягон мақомоти байналхалқӣ истисно намесозад.

Пойгоҳҳои ҳарбӣ — мавҷудияти иқтидорҳои ҳарбӣ кишвар, ки дар ҳудуди бегона бунёд ёфтаанд. Тӯли солҳои зиёд абарқудратҳои алоҳида дар каламрави кишварҳои дигар низоми пойгоҳҳои ҳарбӣ, ҳарбӣ-ҳарбӣ-бахрӣ, ҳарбӣ-ҳавоӣ, омехта ва мушакӣ, ҳамчунин нуктаҳои зиёди таъягоҳӣ, дастгоҳҳои радарӣ, анборҳои сӯзишворӣ, маҳзани лавозимоти ҷангӣ ва таҷҳизоти сарбозон, кубурҳои нафт, роҳҳои нақлиётӣ ва ғайра таъсис медиханд.

Порта (дураҳшон, оӣ, усмонӣ) (аз фар. Porte, итол. Porta — дар, дарвозаҳо) — номи ҳукумати империяи Усмонӣ (дафтardории вазири кабир ва девон), ки дар таърихи дипломатия ва равобити байналхалқӣ қабул шуда, баъди ҷанги якуми ҷаҳон солҳои 1914 — 18 ғурупошӣ шудааст.

Преамбула (дебоча, муқаддима) (аз фар. preambule — муқаддима) — қисмати муқаддимагии аҳдномаи байналхалқӣ. Дар П., маъмулан, ҷснбхое, ки аҳдномаро ба имзо расониданд, далолити ақди аҳднома, ахлоф ва принсипҳои он, алоқамандӣ бо аҳдномаҳои дигар, принсип ва меъёрҳои ҳукуки байналхалқӣ номбар мешаванд. П. қисми ҷудонапазир ва таркибии аҳднома маҳсуб гардида, ҳангоми тафсири он дар баробари қисматҳои дигари он истифода мегардад.

Масалан, П. Оинномаи СММ аҳаммияти муҳим дорад. П. метавонад дар қарорҳои (қатъномаҳои) созмон ва конференсияҳои байналхалқии байниҳукумати инъикос гардад.

Прерогатива (аз лот. praerogativus — аввалин шуда пурсидан, шахсе, ки аввалин шуда овоз мебарорад) — ҳукуки мустасноие, ки ба ягон мақомоти давлатӣ ё шахси мансабдор таалуқ дорад.

Преперентсия (аз лот. praepotentia — тарҷех) — афзалиятҳои маҳсус дар самти алоқаҳои тижоратӣ-иқтисодӣ, ки ба як кишвар аз ҷониби кишварҳои дигар ё гурӯҳи кишварҳо дар шакли таҳдид аз пардохтҳои гумруки ё тавассути бунёди шароитҳои мусонд барои ҷойгирнамоии фармоишҳои давлатӣ, кумаки молиявии ғайримустақим, осон намудани дастрасӣ ба бозори сармоя ва ғайра пешниҳод мегардад. Ҳангоми муқаррар намудани П. нақши асосиро манфиати иқтисодӣ хориҷӣ ва сиёсати хориҷии кишварҳои мутаносиб мебошад.

Претседент (аз лот. praecedens (praecedentis) — муқаддам, пешопеш ҳаракаткунанда). Дар ҳукуки байналхалқӣ — васила ва моҳияти ҳалли ягон масъалаи равобити байналхалқӣ, ки метавонад ба сифати намуна ҳангоми баррасии ҳолатҳои дигари монанд ба шарте, ки онҳо ба принсипи меъёрҳои умумизътирофшудаи ҳукуки байналхалқӣ мутобикат намоёнд. П. ҳукукӣ-байналхалқӣ танҳо ба ҳалли мақомотҳои судӣ ҳаммаъно намебошад. Он сарчашмаи ҳукуки байналхалқӣ ба шумор намеавад. Ҳамзамон Додгоҳи Байналхалқӣ метавонад П. ба сифати василаи ёрирасон истифода намоёнд. П. ба ташаққули меъёрҳои нави аҳдномавӣ ва одатҳои байналхалқӣ таъсири муайян мерасонад.

Принсипҳои (усули) асосии ҳукуки байналхалқӣ — *Принсипҳои асосии ҳукуки байналхалқӣ*, ки ифодаи мутамарказ ва ҷамъбастии меъёрҳои умумизътирофшудаи рафтори иштирокчиёни муносибатҳои байналхалқӣ дар масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти байналхалқӣ дар марҳилаи муайяни таърихӣ мебошад. П.а.х.б дар ҳалли масъалаҳои асосии муносибатҳои байналхалқӣ, пеш аз ҳама дар таъмини сулҳ ва ҳамкории байни кишварҳо аҳаммияти муҳим дорад. Аксари П.а.х.б. дар Оинномаи СММ мухтасаран ифода ёфтаанд, дар Ёълумияи дар бораи принсипҳои ҳукуки байналхалқие, ки ба равобити дӯстона ва ҳамкорӣ байни кишварҳо тибқи Оинномаи СММ аз соли 1970, Санади хотимагии Машварати амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо густириш ёфта, мустақкам гардид.

П.а.х.б. инҳоянд: истифодаи накардани қувва дар муносибатҳои байналхалқӣ, ҳалли сулҳомезии бахсҳои байналхалқӣ, даҳолат накардан ба қорҳои дохилии кишварҳо, баробари мустақилияти

кишвархо, ичрон бовичдононаи ӯҳдадорихое, ки ахдномаҳои байналхалқӣ бармеояд.

Принсипи (асли) адолат— асле, ки дар равобити байнидавлатӣ, ки бо назардошти он ҳалли масъалаи байналхалқӣ мебояд дар заминаи ҳуқуқи байналхалқӣ бо риояи манфиатҳои конунии халқу кишварҳо амалӣ гардад. Мафҳуми адолат унсурҳои муҳимтарини яке аз принсипҳои асосии ҳуқуқи байналхалқӣ — принсипи ҳалли мусолимотомези баҳсҳои байналхалқиро ташкил медиҳад. Ин аз Оинномаи СММ бармеояд, ки ба сифати яке аз аҳдофи Созмон танзими баҳсҳои байналхалқӣ ӯ ҳолатҳое, ки метавонанд ба вайрон намудани сулҳ оварда расонанд «дар ризоият бо принсипҳои адолат ва ҳуқуқи байналхалқӣ» ва ӯҳдадорие, ки ба дӯши кишварҳои аъзо вогузор гардидааст, ҳалли баҳсҳои байналхалқиро бо василаҳои сулҳомез «тавре ки ба сулҳу амният ва адолати байналхалқӣ таҳдид насозад» ҳал намояд, эътироф месозад. Статути Додгоҳи Байналхалқӣ, ки қисми ҷудопоазирӣ Оинномаи СММ мебошад, дар баробари ӯҳдадории Додгоҳ ҳалли баҳсҳо дар асоси ҳуқуқи байналхалқӣ ва ҳуқуқи Додгоҳ дар ҳалли қазия бо ризоияти ҷонибҳо *ex aequo et bono*, яъне аз рӯи адолат ва вичдони пок пешбинӣ менамояд. Адолати воқеӣ метавонад танҳо ҷунон қарори баҳси байналхалқӣ бошад, ки дар асоси баробарӣ, мутақобилан ба эътибор гирифтани ҳуқуқ ва манфиатҳои конуни ҷонибҳо, созиши оқилона, роҳ надодан ба истифодаи ғайриконунии васоити маҷбурнамоӣ ба даст омада бошад. Танҳо риояи ин шароитҳо метавонад танзими мустақкамро қафолат дода, эҳтимолияти даст кашидан аз созиши бадастомадаро аз ҷониби яке аз тарафҳо истисно намояд.

Пролонгация (аз лот. *prolongare*—тамдид намудан) — тамлиди муҳлати амали ахдномаи байналхалқӣ. П. дар марҳилаи муайян ӯ номуайини вақт бо созишномаи маҳсуси иштирокчиёни ахднома, протоколи тасдиқшуда, мубодилаи нотаҳо ӯ шакли дигар, ба таври автоматӣ ҳангоми мавҷудияти муқаррарот дар ахднома, ки тамлиди муҳлати амали онро пешбинӣ месозад, дар сурате ки ягон иштирокчиӣ ахднома дар бораи инқори худ дар муҳлати пешбинишудаи ахднома ихзор насозад, таъбиқ мегардад.

Промулгация (аз лот. *promulgatio* — иххороти оммавӣ) — интишори ахдномаи байналхалқӣ дар дохили кишвар; маъмулан, бо роҳи наشري он таъбиқ мегардад.

Протекторат (аз лот. *protector* — муҳофиз, пуштибон) —яке аз шаклҳои вобастагии истеъморӣ, ки як кишвар ба кишварҳои дигар пешбурди алоқаҳои хориҷӣ ва хифзи қаламрави худро воменгузорад. Кишвари муҳофизатшаванда мушавиро онд ба умуми дохили

(резидент) қабул намуда, танҳо зохиран мустақилиятро нигоҳ медошт. Дар таърихи равобити байналхалқӣ П. аксаран бо санади якҷониба барқарор мегардид. Масалан соли 1914 Британияи Кабир бо Эъломияи якҷониба П. бар Миср, ки амалан онро соли 1882 истило намуда буд, барқарор кард. Соли 1939 Олмони Гитлерӣ аз болои Чехия ва Моравия, ки аслан қурбониёни таҷовузи фашистӣ гашта буданд, П. барқарор намуд. П. ин вайрон намудани принсипи меъёрҳои умумиётирошудан ҳуқуқи байналхалқии муосирӣ дар Оинномаи СММ таҳқиқфта, пеш аз ҳама ҳуқуқи худмуайянқунӣ буда, ба муқаррароти Эъломия дар бораи пешниҳоди мустақилият ба халқу миллатҳои истеъморӣ аз соли 1960 ва як қатор санадҳои дигари муҳимми байналхалқӣ муҳолиф мебошад.

Протекционизм (аз лот. *protectio* — пуштибонӣ, муҳофизат) — низоми қорабиниҳое, ки аз ҷониби кишвар баҳри хифзи иқтисоди миллий аз рақобати хориҷӣ андешида мешавад. П. метавонад бо ёрии василаҳои гумруқӣ, монеаҳои асъорӣ-молиявӣ амали гардад.

Протокол — яке аз номҳои ахдномаи байналхалқӣ. Созишномаҳои бисёрҷониба ӯ дучонибаи муҳим, масалан Протоколи Женева дар бораи манъи истифодаи газҳои буқинуанда, заҳрноқ ва дигар газҳои ба он монанд ва васоити бактериологӣ аз соли 1925, протоколи шӯравӣ-муғулӣ дар бораи ёрии ҳамдигарӣ аз 12.И. 1936 низ ба шумули протокол ба тасвиб расидаанд. Вале дар амалияи дипломатӣ П. воменхуранд, ки ба ахдномаи асосӣ замима буда, амали онро пурра, тағйир ӯ маҳдуд месозанд (П. ниҳой, П. иловагӣ, П. имзо, П. дар бораи ворид намудани тағйирот дар ахднома, П. дар бораи тамлиди муҳлати амали ахднома ва ғайра).

Протоколи ниҳой — санади маҳсуест, ки аз ҷониби иштирокчиёни ягон созишнома дар сурати зарурати иловаи баъзе мулоҳизаҳо, ислоҳ ва ғайра ба созишномаи мазкур, матни молдаҳои алоҳидаро мефаҳмонад ва эзоҳоти гуногун ба имзо мерасад.

П.н. қисмати ҷудонашавандаи созишномаро ташкил дода, ин нукта дар худ П.н. қайд мегардад. Дар амалияи ахдномавӣ П.н. замимаи аксари созишномаҳои дучониба ва бисёрҷониба ба шумор меравад. Маъмулан мавҷудияти П.н. ба мақсади зиёд накардани ҷанбаҳои хурд дар созишнома ва ӯ зарурати фаҳмондадихӣ ва ӯ эзоҳ баъди мувофиқаи матни асосӣ ба вучуд меояд.

Равобити консулӣ. Амалияи ташаққуфтаи равобити байналхалқиро мустақкам намуда, Эъломияи Вена дар бораи равобити консулӣ аз соли 1963 пешбинӣ мекунад, ки барқарор намудани Р.к., байни кишварҳо бо ризоияти мутақобилаи онҳо таъбиқ мегардад.

Эълomia муайян месозад, ки ризоият ба истикрори равобити дипломатӣ, дар сурати набудани эзохи дигар ҳамчунин маънии ризоият ба барқарор намудани Р.к., дорад. Вале қатъи равобити дипломатӣ маънои қатъи равобити консулуро надорад. Агар равобити дипломатӣ мавҷуд набояд, пас барои истикрори Р.к., байни кишварҳои манфиатдор созишномаи махсус зарур аст.

Раводид — қайд дар шиноснома ва ё санаде, ки онро иваз менамояд дар бораи иҷозат ба берун шудани шахси мазкур аз қаламрави кишвар ва ё дохил шудан ба ҳудуди он, ё гузариш тавассути он. Вобаста ба ин раводидҳои дохилшавӣ, хориҷшавӣ ва транзитиро ҷудо менамоянд. Раводидҳо ба муҳлати муайян дода мешаванд. Аксари кишварҳо низоми воридшавӣ (беруншавӣ)-ро муқаррар менамоянд. Воридшавии (беруншавӣ) хориҷиён дар сурати мавҷудияти раводид дар шиносномаҳои онҳо иҷозат дода мешаванд. Дар баъзе ҳолатҳо тартиби содакардаи воридшавӣ (беруншавӣ)-и хориҷиён муқаррар карда мешавад. Масалан, бе иҷозати махсус экипажи киштиҳои бахрии тичоратӣ ҳангоми таваққуф ба бандар роҳ дода мешаванд. Вале нисбати ин категорияи хориҷиён дар баъзе кишварҳо маҳдудиятҳои муҳталиф муқаррар мегарданд.

Воридшавӣ (беруншавӣ)-и бидуни раводид дар сурати мавҷудияти созишномаи махсуси байни кишварҳо муқаррар карда мешавад. Маъмулан муқаррароти воридшавии бидуни раводид ба хориҷиёне паҳн мешаванд, ки нияти дастрасӣ ба ҳукуки ҳузури доимӣ дар кишвари воридшударо надошта бошанд. Одатан барои додани Р. пардохти консулӣ ситонида мешавад.

Раводиди дипломатӣ—раводиди махсусе, ки дар шиносномаҳои аъзои намоёндагиҳои дипломатӣ, шахсоне, ки рисолати махсуси дипломатиро ба ўҳда доранд, намоёндагони конфронсҳои байналхалқӣ, аъзоёни ҳукумат ва шахсони баландпояи мансабдори давлатӣ, кормандони дипломатии вазорати қорҳои хориҷӣ, ки бо аҳдофи расмӣ фиристода шудаанд, пайҳҳои дипломатӣ ва ғ. гузошта мешавад. Р.д. ба воридотӣ, хориҷшавӣ ва транзитӣ ҷудо мешаванд. Р.д.-ро бо тартиби илтифотӣ ба шахсоне, ки ба онҳо ҳақ доранд, лекин бо умури шахсии худ мераванд, дода мешавад. Р.д аз ҷониби идораи қорҳои хориҷӣ ва ё намоёндагиҳои дипломатӣ дода мешавад. Р.д. метавонад ба тариқи илтифот дар шиносномаи ғайридипломатӣ низ пешниҳод гардад. Дар шиносномаҳои ҳайати маъмурӣ-техникӣ ва хизматрасонии намоёндагиҳои дипломатӣ, мансабдорони ба хориҷа сафари руҳсатӣ дошта, ки чун қоида ба шиносномаи дипломатӣ ҳуқуқ надоранд, раводиди хизматӣ гузошта мешавад.

Ратификация (тасвиб) (аз лот. *gatus* - ҳалшуда, тасдиқшуда ва *fascere* - қардан)—тасдиқи аҳдномаи байналхалқӣ аз ҷониби мақомоти олии ҳокимиятӣ, ки намоёндагони салоҳиятдор аз номи кишвари мазкур ё ҳукумати он ба имзо расонидаанд. Р. яке аз шаклҳои ифодаи ризоияти кишвар ба ўҳадорихои аҳднома мебошад. Дар ҳолати Р. аҳдномаи бисёрҷониба номаи ратификасионӣ барои ҳифозат ба бойгоние, ки дар аҳднома муайян шудааст, супурда мешавад. Ҳангоми Р. аҳдномаи дучониба байни иштирокчиёни аҳднома мубодилаи номаҳои ратификасионӣ сурат мегирад. Агар аҳдномаи дучониба дар пойтахти яке аз ҷонибҳо имзо гардад, пас мубодилаи номаҳои ратификасионӣ дар пойтахти ҷониби дигар сурат мегирад. Ҳангоми Р. аҳдномаи бисёрҷониба кишвар ҳукуки пешниҳоди эзоҳу изҳоротро дорад, ки ба номаи ратификасионӣ дохил мегарданд.

Ребус сик стантибус (аз лот. *rebus sic stantibus* - таҳтуллафзӣ, тағйирнопазирии ҳолат) -клаузула (формулаи ҳукукӣ), ки одатҳои байналхалқӣ-ҳукукиро ифода менамояд, ки мутобики онҳо тағйироти куллии ҳолат дар муқоиса бо одоти ҳангоми акди аҳдномаи байналхалқӣ мавҷудбуда метавонад асос бахри қатъи амали аҳднома ё берун шудан аз он гардад. Ба иқтибоси клаузулаи Р.с. с. метавон танҳо дар ҳолате рӯ овард, ки ҳолатҳои сараввал мавҷудбуда дар асоси ризоияти ҷонибҳо ба ўҳадорихои аҳднома мусоидат намоёнд ё вақте ки оқибати тағйироти ҳолат ба таври куллӣ соҳаи амали ҳолатҳоро, ки то ҳол аз иҷрои аҳднома бармеоянд, тағйир диҳад. Одатӣ мазкур тасдиқи худро дар Эълomiaи Вена дар бораи ҳукуки аҳдномаҳои байналхалқӣ аз соли 1969 (моддаи 62) ёфтааст. Агар аҳднома сарҳади кишварро муқаррар намоёнд ё агар чунин тағйироти куллий, ки ба он иштирокчи аҳднома таъа менамояд, натиҷаи вайрон намудани ин иштирокчи ўҳадории аҳдномаи мазкур ё ўҳадории дигари байналхалқӣ, ки нисбати иштирокчи дигари аҳдномаба зимма гирифта бошад, ба тағйироти куллии ҳолат набояд ҳамчун асос бахри қатъи амали аҳдномаи байналхалқӣ ё баромадан аз он иқтибос намуд. Таъа ба клаузулаи Р. с. с. дар ҳолатҳои истисноӣ истифода шуда, набояд суботи ўҳадорихои байналхалқиро вайрон намоёнд.

Редемаркасионӣ сарҳадӣ — санҷиши муштарак ва дар ҳолати зарурӣ эҳёи ҳатти демаркасионии сарҳадӣ дар маҳал, эҳё ё ивази нишонаҳои вайроншудаи сарҳадӣ, ки аз ҷониби кишварҳои ҳамҷавор дар асоси созишномаи амалкунанда байни онҳо татбиқ мегардад. Дар созишномаҳои махсус оид ба Р.с. ё аҳдномаҳои дар бораи режими сарҳадӣ одатан муқаррароте дарҷ мегарданд, ки тибқи онҳо кишварҳои ҳамҷавор ўҳадор мегарданд, ки Р.с. ё

санчиши хатти сархадиро баъди фосилаҳои муайяни вақт гузаронанд. Чунин ўхдадорихо бештар нисбати қисматҳои дарёи сарҳадӣ андешида мешаванд, зеро сарҳад дар дарёҳо нисбатан аз хатти пештар муайянгардида тағйирпазиранд. Р.с. бо тартиб додани санадҳо аз ҷониби комиссияи махсуси муштарақ оид ба азнавсозии китъаҳои сарҳадии санҷидашуда алоқаманд мебошад. Ин санадҳо маъмулан мутобики қонунгузории ҷонибҳо тасдиқ шуда, одатан баъди мубодилаи огоҳинома дар бораи тасдиқи он эътибори қонуни мегиранд.

Ректификатсияи сарҳадӣ (аз лот. *rectificatio* — росткунӣ, ислохнамоя) — ислоҳи андак, тағйирӣ хатти сарҳади давлатӣ, ки бо тағйироти нисбӣ дар маҳал аз муқаррароти дар санадҳои аҳдномавӣ пешбинишуда алоқаманд мебошад. Р. метавонад, аз ҷумла, бо сохтмони иншоотҳои мухталиф дар хатти сарҳадӣ ё дар наздикии он, инчунин бо манфиатҳои хочагии кишварҳои ҳамҷавор алоқаманд бошад. Истилоҳи «Р.» масалан, дар аҳдномаҳои ҚФО бо Бельгия аз 24.IX 1956 ва бо Нидерландия аз 8. IV 1960 оид ба дақиқ намудани сарҳадот истифода шудааст.

Регилиматизатсия — эҳёи иншоот ва истеҳкомҳои ҳарбии кишвар, ҷойгирнамоии қувваҳои мусаллаҳ, гузаронидани ҷарабаниҳои дигари хислати ҳарбӣ-иқтисодӣ дар навоҳии баяроқшуда. Р. одатан бо яқтарафа даст кашидани кишвар аз молдаҳои маҳдудкунандаи аҳдномаи байналхалқӣ, ки мақоми минтақаи баяроқшуда, вайрон намудани муқаррароти қонунгузории дохилро ифода менамояд, ҳаммаъно мебошад. Масалан, Р. Олмонӣ фашистӣ вилёти баяроқнамудан Рейнро аз 7.III. 1936, ки бар хилофи аҳдномаи сулҳи Версалаз соли 1919 ва аҳдномаҳои Локарно аз соли 1925 сурат гирифта, яке аз қадамҳои аввалини режими гитлерӣ дар татбиқи аҳдофи таҷовузкорона гардид.

Регаратсия (аз лот. *regatio* — эҳё) — шакли ҷавобгарии молиявӣ иштирокчии ҳукуки байналхалқӣ барои зараре, ки дар натиҷаи қонуншикании байналхалқии иштирокчии дигари ҳукуки байналхалқӣ ба амал омадааст. Пардохти Р. метавонад дар шакли реститутсия (баргардонидани молу мулкӣ кишваре, ки аз тарафи кишвари дигар дар натиҷаи ҷанг ғайриқонунӣ ба даст дароварда шудааст), ҷуброни пулӣ ё молиявӣ ё ҳамзамон реститутсия ва ҷуброни зарар татбиқ гардад. Р. мебошад аз тоvon (контрибутсия) — хироч ба ғолиби ҷанг, ки дар амалия то соли 1919 мавҷуд буд, фарқ намуд. Аллакай дар аҳдномаи сулҳи Версал аз соли 1919 оид ба контрибутсия ишора нашуда, танҳо дар бораи Р. ҳамчун шакли барқарор намудани зарари Олмон ва муттаҳидони он дар ҷараёни ҷанги якуми ҷаҳон дар солҳои 1914-18 расонидашуда, таъкид

мегардид. Мутобики ҳукуки байналхалқии муосир аҳамияти аслиро ҷавобгарии моддии кишвар барои шуруи ҷанги таҷовузкорона, яъне Р. ҳарбӣ доро мебошад. Масалан, дар қарорҳои конференси Крим (Ялта) аз соли 1945 ва конференси Берлин (Потсдам) аз соли 1945 пардохти Р. аз ҷониби Олмон, дар аҳдномаҳои сулҳи соли 1947 — пардохти Р. аз ҷониби кишварҳои — собиқ иттифокчии Олмон дар ҷанги дуоюми ҷаҳон инъикос гардид.

Репартиатсия (аз лот. *reparatio*) — бозгашт ба кишвари шаҳрвандӣ, зисти доимӣ ё мақоми аҷодии шахсоне, ки бо назардошти ҳолатҳои гуногун дар қаламрави кишварҳои дигар қарор доштанд. Р. одатан дар асоси аҳдномаҳои байналхалқӣ татбиқ мегардад. Р. инчунин метавонад бе асоси аҳдномавӣ, вале ба шартӣ мавҷудияти қонунҳои мутаносиб дар кишварҳо ё кишвари манфиатдор амалӣ гардад. Р. аксаран бо тағйирӣ (ба даст овардани) шаҳрвандӣ алоқаманд бошад. Хатмӣ будани Р. асирони ҳарбӣ дар эъломияи Женева оид ба ҳифзи қурбониёни ҷанг аз соли 1949 пешбинӣ шудааст.

Реститутсия (аз лот. *restitutio* — барқарор кардани вазъи (ҳолати) пештара) — яке аз шаклҳои ҷавобгарии моддии иштирокчии ҳукуки байналхалқӣ. Дар ҷуброни зарари моддӣ, ки дар натиҷаи амали ғайриқонунӣ (масалан агрессия) ба вучуд омада, тавассути эҳёи ҳолате, ки то замони амалишавӣ буд, ифода мегардад.

Яке аз шаклҳои Р. баргардонидани табиӣ моликият, ки кишвар ғайриқонунӣ аз қаламрави кишвари дигар гирифтааст, мебошад. Ҳар як баргардонидани моликият ғайриқонунӣ ба дастомеда ё ҳар як додугирифт нисбати он, аз ҷумла ба мақсади баровардани он ба кишвари сеюм, безътибор доништа мешаванд. Моликияти ғайриқонунӣ мусодирашуда, ки тахти назорат ё дар қаламрави кишвари сеюм қарор гирифтааст, бояд баргардонидида шавад. То ҷосе, ки имкон бошад, тамоми моликият, ки ба таври ғайриқонунӣ мусодира гаштааст, бояд баргардонидида шавад (аз лот. *restitutio in integrum*). Дар ҳолати номумкин будани тағйирӣ Р. дар масъалаи ашӯҳои муайян баргардонидани ашӯҳои ҳамин гуна ё тақрибан баробарарзш тибқи аҳднома иҷозат дода мешавад (субститутсия).

Реторсия (аз лот. *retorsio* — амали баръакс) — ҷораҳои қонунии маҷбурий, ки бо истифодаи қувваҳои мусаллаҳ, ки кишварҳо дар ҷавоб ба расонидани зарари маънавӣ ё моддӣ, амали ғайриқудстана, вале ҳалалдор нақунандаи меъёрҳои ҳукуки байналхалқӣ кишвари дигар алоқаманд намебошад. Ҳадафи Р. қатъи амалҳои ғайриқудстана аз ҷониби кишвари дигар ва пешгирии он дар оянда ба шумор меравад.

Речаи (низоми) *нисбатан мусоид* (речаи нисбатан мусоиди миллат) — речаи байналхалқӣ-хукукӣ, ки тибқи он ҳар як ҷониби аҳдуқонанда, ӯҳдадор мешавад, ки ба ҷониби дигар, ба шахсони воқеӣ ва ҳукукии он айнаи шароитҳои мусоидро дар самти иқтисодӣ, тичоратӣ пешниҳод намояд. Р.н.м. пешниҳоди имтиёзоти ғумруқӣ, инчунин афзалиятҳои нисбати андозҳои дохилӣ, ки истеҳсол, коркард ва гардиши молҳои воридотӣ ва ғайраро пешбинӣ менамояд. Эзоҳ дар бораи Р.н.м., яъне муқаррароти пешниҳоди мутақобилан он маъмулан ба матни аҳдномаҳои тичоратӣ-иқтисодӣ ворид мегарданд. Ҳар як иқтибос аз Р.н.м., мисли ҳуди реча бо тартиби аҳдномавӣ муқаррар мегардад. Яке аз шаклҳои маъмули ҷунин иқтибос—муқарраротест, ки тартиби маҳсуси танзими тичорати сарҳадиро пешбинӣ менамояд. Соли 1964 дар иҷлосияи I Конфронси СММ оид ба тичорат ва рушд (ЮНКТАД) дар Женева принсипе ба тасвир расид, ки мутобиқи он «тиҷорати байналхалқӣ мебошад мутақобилан судманд буда, дар заминаи речаи нисбатан мусоид ба роҳ монда шавад...». Аҳаммияти Р.н.м. дар Санади хотимавии Маҷлаиси амният ва ҳамкорӣ дар аврупо низ таъкид гардида аст. Дар ҷаҳорҷубаи СММ диққати зиёд ба кодификатсияи меъёрҳои ба Р.н.м. тааллуқдошта, дода мешавад.

Речаи миллӣ — нави речаи ҳукукӣ, ки ба шахсони воқеӣ ва ҳукукии хориҷӣ дар каламрави кишвари мазкур паҳн мегарданд. Р.м. маънои пешниҳоди он ҳуқуқ ва афзалиятҳое, ки дар кишвар шахсони воқеӣ ва ҳукукии худӣ он бархурдоранд ба ахсоси мазкурро дорад. Ҳамзамон ин ҳолат ба ӯҳдадорӣ онҳо низ тааллуқ дорад. Р.м. метавонад дар заминаи яқҷониба ва ё мутақобила пешниҳод гардад. Ҳангоми пешниҳоди р.м. бо тартиби яқҷониба имкони ворид намудани маҳдудиятҳои ҷавобӣ нисбати шаҳрвандони он кишварҳое, ки дар он ҷо ҳуқуқи шаҳрвандони кишвари мазкур маҳдуд мешаванд, пешбинӣ мегарданд. Р.м. метавонад бемаҳдуд ва маҳдуд бошад, ҳолатҳои пешниҳоди Р.м. бемаҳдуд ба шахсони воқеӣ хориҷӣ ниҳоят кам ба назар мерасанд; чун қоида ба онҳо як қатор ҳуқуқҳое, ки бо тааллуқият ба шаҳрвандии кишвари мазкур вобастаанд (ҳуқуқи интиҳобӣ ва ғ.), пешниҳод намегарданд. Ҳамзамон амалияи ақди аҳдномаҳои байналхалқӣ, ки пешниҳоди Р.м-ро дар соҳаҳои мушаххас, аз қабили аҳдномаҳои хориҷӣ дар бораи кумаки ҳукукӣ (дастрасии озоди шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони ҳукукӣ ба додгоҳҳо, озод намудан аз замонат дар таъмини хароҷоти додгоҳӣ, Р.м. дар меросбарӣ ва ғ.); аҳдномаҳо дар бораи таъминоти иҷтимоӣ, созишномаҳо оид ба

масъалаҳои андозбандӣ; аҳдномаҳо оид ба тичорат ва баҳрнавардӣ пешбинӣ менамоянд, вучуд доранд.

Речаи капитулятсия — низоми маҳсуси ҳукукӣ, ки мутобиқи он кишвар ба шаҳрвандони кишвари дигар дар каламрави худ афзалият дар қиёс бо шаҳрвандони худ пешниҳод менамояд. Р. к. барқарорӣ пурра ё нопурраи хориҷӣро аз соҳаи қонунгузории кишвари мизбон ва итлоати онро истиноан ба ҳокимияти қонунии кишвари худ (соҳаи ҳукуқи қонсулӣ), озод намудан аз андозҳои мустақим, ҳуқуқи маскуншавӣ дар маҳаллаи маҳсус ва имтиёзҳои дигарро пешбинӣ менамояд. Ҳусусияти ҳоси Р. к. дар он зоҳир мешуд, ки он ба хориҷиён яқҷониба на дар асоси принсипи мутақобилият пешниҳод мегардид. Р. к. номи худро аз номаҳои инъомшуда (капитулятсияҳо), ки империяи Усмонӣ аз нимаи дуюми асри XV ба рушди алоқаҳои тичоратӣ манфиатдор, ба шаҳрвандони баъзе кишварҳои аврупоӣ (Генуя, Венеция, Фаронса, Англия, Голландия) имтиёз пешниҳод менамуд. Аз охири асри XVIII Р. к. аз ҷониби Туркия ба кишварҳои хориҷӣ дар асоси аҳдномаҳо пешниҳод мегардид. Дар асри XVIII — нимаи аввали асри XIX қудратҳои аврупоӣ ва ИМА Р. к. ба Эрон, Чин, Япония ва як қатор кишварҳои дигар бо баҳонаи он, ки ҳокимияти кишварҳои мазкур амният ва ҳуқуқи хориҷиёро қарор дода наметавонанд, бор намуданд. Дар конгресси Берлин аз соли 1878 Р. к. дар аксари кишварҳои Балкан, ки аз асроти империяи Усмонӣ наҷот ёфта буданд, баъдтар дар Албания, Триполитания ва Крит беқарор карда шуд. Вале раванди амалии аз байн бурдани Р. к. дар маҷмӯъ танҳо аз солҳои 20-уми қарни гузашта дар натиҷаи болоравии ҳаракати миллӣ-озодихоҳии мардуми Шарқ шурӯъ гардид.

Речаҳои маҳсуси ҳудудӣ — речаҳои байналхалқӣ-ҳукукӣ, ки мақоми ҳукукӣ ва тартиби истифодаи ягон ҳудуди маҳдуд ва ё фазоро муайян менамоянд. Р.м.х. метавонанд ба манфиати баъзе ё ҳамаи кишварҳо муқаррар гарданд. Речаҳои киштигардӣ дар дарёҳои байналхалқӣ, гулӯгоҳҳое, ки барои киштигардии байналхалқӣ истифода мегарданд, каналҳои байналхалқӣ, речаи манотиқи беаслиха ва бетараф, моҳидорӣ ва дигар анвои муассисаҳои саноати бахрӣ, истифодаи захираҳои маъдани қазри бахр, киштигардии бахрӣ, истифодаи об ва навіҳои дигари ғайриҷағҳӣ ҳаҷгӣ дар дарёҳои сарҳадӣ ва ғайра маълум мебошанд. Р.м.х. метавонанд дар манотиқи ҳамшафат ё иқтисодӣ муқаррар гарданд. Речаҳои қазираҳои Алланд ва Шпитсбергенро метавон ба қатори Р.м.х. дохил намуд. Анвои маҳсуси Р.м.х. иҷора, речаи манотиқи озод, афзалиятдошта дар масъалаи ғумруқи мебошанд.

Речаи ҳарими ҳавой — маҷмӯи меъёрҳо, ки тартиби ҳаракати ҳавой, вазъи ҳукукии киштиҳои ҳавой, ҳайат ва мусофирони онҳоро муайян менамояд. Р.х.х. дар қаламрави кишвар дар асоси қонун ва муқаррароти ин кишвар танзим гардида, баъзе масъалаҳои он тавассути созишномаҳои байналхалқӣ ба низом дароварда мешаванд.

Мутобики асли умумизътирофшудаи ҳукуки байналхалқӣ ҳарими ҳавой дар болои қаламрави хушкӣ ва обии ҳар як кишвар, аз ҷумла баҳрҳои худудии он дар тобеияти пурра ва истисноии кишвари мазкур қарор дорад. Принсипи мазкур дар моддаи 1-уми Эъломияи Бисёрҷонибаи Чикаго оид ба масъалаҳои ҳаракатҳои ҳавой аз соли 1944 қайд шудааст: «Кишварҳои аҳдкунанда эътироф менамоянд, ки ҳар як кишвар ҳокимияти пурра ва истисноӣ нисбати фазои ҳавой дар болои қаламравашонро соҳибанд». Кишварҳо уҳдадоранд, ки аз вайрон намудани ҳарими ҳавоии хориҷӣ худдорӣ намоянд.

Мақомоти кишваре, ки ҳарими ҳавоии он вайрон гаштааст, ҳукуки талаби ба замин фуру нишондани тайёраи вайронкор ва дар сурати нофармонӣ истифодаи қувваро алайҳи он доранд.

Вуруди киштии ҳавоии хориҷӣ ба ҳарими ҳавоии ин ё он кишвар танҳо бо иҷозати кишвари соҳибфазо амалӣ мегардад; дар иҷозат ҷойи убури сарҳад, самт, баландии парвоз ва ғайра ишора мегардад.

Ҳарими ҳавой дар болои баҳрҳои қушод барои парвози тайёраҳои ҳамаи кишварҳо озод мебошад.

Речаи қазираҳо — мутобики Эъломияи СММ дар бораи ҳукуки баҳри аз соли 1928 қазираҳо ҳамчун фазои хушкӣ табиӣ, ки бо ихота шуда, хангоми мадд аз сатҳи баланд қарор доранд, муайян гардидаанд. Обҳои худудӣ, минтақаи ҳамлафат, минтақаи иқтисодӣ ва шелфи континенталии қазираҳо тибқи муқаррароти Эъломия, ки нисбати дигар қаламрави хушкӣ истифода мегардад, муайян мешаванд. Харсангҳое, ки барои дастгирии ҳаёти инсон ва фаёлияти мустақилонаи ҳоҷагии ӯ қоршоям (мувофик) нестанд, шелфи континенталӣ ва минтақаи иқтисодӣ надоранд. Речаи мазкур ба қазираҳои сунӣ паҳн намегардад.

Роҳзанӣ — ҷинояти ҳислати байналхалқидошта. Мутобики муқаррароти Эъломияи СММ оид ба ҳукуки баҳрӣ аз соли 1982, инчунин Эъломияи Женева дар бораи баҳри қушод аз соли 1958 Р. ин: амали зурии ғайриқонунӣ боздошт ё ғорат дар баҳри қушод бо ахлофи шахсӣ бо ҳайат ё мусофирони ягон киштии хусусӣ ё дастгоҳи парвозкунанда, ки нисбати ягон киштии дигар ё дастгоҳи парвозкунанда ё зиди шахсон ё моликият, ки дар дохили он қарор

дорад, амалӣ мегардад, инчунин ҷунин амалҳо, ки ба муқобили киштӣ ё дастгоҳи парвозкунанда, шахсон ё моликият дар макони берун аз ҳукуки судкунии ягон кишвар; ҳар як амали ихтиёрӣ ва иштироки бошуруна дар истифодаи ягон киштӣ ё дастгоҳи парвозкунанда ба мақсади таъбиқи амалҳои ғайриқонунӣ фавқуззикр; ҳар як қорномае, ки таҳрик ё мусоидати бошурунаи иҷроӣ ҷунин амал мебошад, ба шумор меравад. Ба амалҳои роҳзанӣ, ки аз ҷониби киштии хусусӣ ё дастгоҳи парвозкунанда сар задааст, амалхоёро, ки аз тарафи киштии ҳарбӣ, киштии давлатӣ ё дастгоҳи парвозкунандаи давлатӣ содиршудае, ки ҳайати он исён бардошта, назорати онро ба даст гирифтаанд, баробар доништа мешаванд. Мутобики принсипи ва меъёрҳои умумизътирофшудаи ҳукуки байналхалқӣ киштии роҳзанон, дастгоҳҳои парвозкунанда ва ҳайати онҳо набояд аз ҳимояи ягон кишвар бархурдор бошанд. Новобаста аз парчам ва ҳайати миллии киштии роҳзанон метавонад аз ҷониби киштиҳои ҳарбӣ ё дастгоҳҳои парвозкунанда ва ё киштиҳои дигар ва дастгоҳҳои парвозкунандае, ки дар хизмати ҳукумати ҳар як кишвар қарор дошта, барои ин ахлоф салоҳиятдоранд, дастгир шаванд. Муассисаҳои додгоҳии кишвар, ки ғасби киштии роҳзанӣ ё дастгоҳи парвозкунандаро амалӣ менамоянд, метавонанд дастур дар бораи қазоро интишор намуда, муайян созанд, ки кадом ҷораҳо мебояд нисбати ҷунин киштиҳо, дастгоҳҳои парвозкунанда ё моликияти дар дохили онҳо қарор дошта, андешида шаванд. Ҳамзамон набояд ҳукуки шахсони бовиҷдони ҷониби сеюм поймол гардад.

Рӯз ва ҳафтаҳои байналхалқӣ (умумичаҳонӣ) — ҳамаасола ба хотири санаҳои муайян дар ҳаёти ҷомеаи ҷаҳонӣ ба мақсади ҷалби таваҷҷуҳ ба масъалаҳои нисбатан муҳими инсоният ва фаъолгардони хамкории байналхалқӣ баҳри ҳалли муваффақонаи ин мушкилот таҷил мегардад. Р.х.б. дар ҷамъомадҳои ҳукуматӣ ва ғайриҳукуматӣ эълом мегардад; нақши фаёлро дар ин самт СММ ва муассисаҳои махсусгардонидашудаи он мебозанд.

8 март — Рӯзи байналхалқии занон;

17 март — Рӯзи умумичаҳонии нақлиёти баҳрӣ;

18 март — Рӯзи Коммунаи Париж;

21 март — Рӯзи байналхалқии мубориза баҳри маҳви ҳукукпоймолкунии наҷодӣ;

Аз 21 март — Ҳафтаи ҳамрайъӣ бо мардуме, ки алайҳи наҷодпарастӣ ва ҳукукпоймолкунии наҷодӣ мубориза мебаранд;

7 апрел — Рӯзи умумичаҳонии тандурустӣ;

12 апрел — Рӯзи умумичаҳонии ҳавонавардӣ ва кайҳоннавардӣ;

24 апрел — Рӯзи байналхалқии ҳамрайъии ҷавонон;

Якшанбеи охирини апрел - Рӯзи умумичаҳони каробати шаҳро;

18 май - Рӯзи байналхалқии осорхонаҳо;

25 май - Рӯзи озодшавии Африко;

Аз 25 май - Ҳафтаи ҳамрайғӣ бо мардуми мустамликавии қисмати ҷанубии Африко, ки барои озодӣ, истиқлол ва баробархуқуқӣ мубориза мебаранд;

1 июн - Рӯзи байналхалқии Ҳимояи кӯдакон;

5 июн - Рӯзи байналхалқии Ҳифзи муҳити зист;

16 июн - Рӯзи байналхалқии ҳамрайғӣ бо мардумони муборизи Африкои Ҷанубӣ;

Шанбеи 1-уми июл - Рӯзи байналхалқии ҳамкорӣ;

9 август - Рӯзи байналхалқии ҳамрайғӣ бо муборизаи занони Африкои Ҷанубӣ ва Намибия;

26 август - Рӯзи Намибия;

1 сентябр - Рӯзи Адами тааххуҷ, инчунин рӯзи амалҳои иттифоқи касаба бахри сулҳ;

8 сентябр - Рӯзи байналхалқии ҳамрайғии рӯзноманигорон;

3-юмин сешанбеи сентябр* - Рӯзи байналхалқии сулҳ (*рӯзи ифтихои ҷаласаи навбатии Маҷмааи Умумии СММ);

11 октябр - Рӯзи ҳамрайғӣ бо маҳбусони сиёсии Африкои Ҷанубӣ;

24 октябр - Рӯзи байналхалқии СММ;

Аз 24 октябр - Ҳафтаи амалҳо барои беяроқнамоӣ;

Аз 27 октябр - Ҳафтаи ҳамрайғӣ бо мардуми Намибия ва созмони мардумии Африкои Ҷанубу-Ғарбӣ (СВАПО);

10 ноябр - Рӯзи байналхалқии ҷавонон;

17 ноябр - Рӯзи байналхалқии донишҷӯён;

29 ноябр - Рӯзи байналхалқии ҳамрайғӣ бо мардуми араби Фаластин;

10 декабр - Рӯзи ҳукуки инсон.

Рутбаҳои дипломатӣ — намояндагони дипломатӣ рутбаҳои мухтালиф доранд. Амалияи дипломатӣ дар масъалаи рутба, русум ва ахлоқ то ҳол аҳамияти калон медиҳад, ҳол он ки вазъи ҳукукии сафирон, фириристодагон, кордорони муваққатӣ ва вазирони мухтор (резидент) моҳиятан ҳеле кам фарқ менамояд. Новобаста аз ин номҳои мухталиф ва баҳсҳо дар бораи рутба то ҳол вучуд дорад.

Мебояд дараҷа ва рутбаи намояндаи дипломатиро фарқ намуд. Чун қоида дараҷаи намояндаи дипломатӣ бо рутбаи он мувофиқат менамояд, вале агар масъалаи дараҷаи намояндаи дипломатӣ дар асоси ҳукуки байналхалқӣ муайян гардад, пас масъалаи рутбаҳо тибқи қонунгузори дохилии ҳукумати ҳар як кишвар танзим карда

мешавад. Метавон танҳо таъкид намуд, ки тақрибан дар ҳамаи кишварҳо, чи дар намояндагони он дар хориҷа ва чи дар мақомотҳои марказии сиёсати хориҷӣ рутбаҳои атташе, котиби сеюм, котиби дуюм, котиби якум, мушовир, мушовир-фиристода ва сафир мавҷуд буда, ин рутбаҳо бо мансабҳо дар намояндагони хориҷӣ бо чунин номҳо мутобиқат менамоянд.

Баъзан намояндаи дипломатии дараҷаи кордори муваққатӣ метавонад дар рутбаи мушовир-фиристода ва ё фиристода қарор дошта бошад.

Намояндагони дараҷаи сафир ва фиристоदारо маъмулан сарвари давлат таъин намуда ба онҳо рутбаҳои мувофиқро медиҳад, кордори муваққатиро вазирӣ қорҳои хориҷӣ таъин мекунад.

Аллакай дар асри XIII дар амалияи дипломатӣ истилоҳи «амбасадоре» - инсоне, ки ду нафарро мешиносад, миёнарав байни ду шахриёр пайдо шуд. Дар охири асри XV ва оғози садаҳои XVI Макиавелли ду рутбаи намояндагони дипломатӣ - «амбасадоре» ва «мандатарно» -ро ҷудо менамуд. Дар асри XVII аллакай истилоҳи «резидент» барои инъикоси шахсе, ки дараҷаи пасттарини иерархияи намояндагони дипломатиро муаррифӣ менамуд ва вожаи «жантӣюм анвуайз» - ашрофзода (дворянин) —и махсус фириристодашуда («фиристода») ба миён омад.

Алҳол дар амалияи дипломатӣ истилоҳи «сафири фавқулода ва мухтор» маъмул мебошад, ҳарчанд ин намояндаи одиест, ки дар пойтахти кишвари мизбон доимо қарор дорад.

Таърихан шарҳ медиҳанд, ки худӣ мафҳуми «сафири фавқулода ва мухтор» чунин ташаққул ёфтааст: новобаста аз мавҷудияти сафири салоҳиятдори доимӣ дар пойтахти ягон кишвар, давлат дар ҳолатҳои муайян сафири махсуси фавқулодаро, ки барои худ афзалиятҳои махсуси ташрифотиро талаб менамуд (зеро ӯ бо рисолати махсус омада буд), мефиристод. Баъди ин амр ба мафҳуми намояндаи доимӣ — «сафир», баҳри поймол накардани ҳукукҳои «фавқулода» ва «мухтор» ва ба номи расмӣ намояндаи дипломатии дараҷаи дуюм яъне «вазири мухтор» калимаи «фиристодаи фавқулода» илова гардид.

Конфронти Вена аз соли 1961 дар асосе лоиҳаи Комиссияи ҳукуки байналхалқии СММ Эъломияи Вена дар бораи равободити дипломатиро қабул намуд, ки дар моддаи 14-уми он чунин омадааст: 1) роҳбарони намояндагони ба се табақа ҷудо мешаванд: табақаи сафирон ва нунтсӣҳо, ки дар назди сарварони давлатҳо таъин мешаванд, табақаи фириристодагон ва интернунтсӣҳо, ки дар назди сарварони давлатҳо таъин мешаванд, табақаи кордорони муваққатӣ, ки дар назди вазирони қорҳои хориҷӣ таъин мешаванд;

2) дар нисбати табақабандӣ ва ахлоқ набояд ихтилоф байни сарварони намояндагӣҳо бо назардошти тааллуқияти онҳо ба ин ё он табақа вучуд дошта бошад.

Табақае, ки ба он мебояд сарварони намояндагӣҳо тааллуқ дошта бошад, тавассути созишномаи байни кишварҳо муайян мегардад (моддаи 15-уми эълумия).

Рутбаҳои консулӣ – унвонҳои махсуси хизматии консулҳо, ки чун қоида ба мансабҳои мутобиқат намуда, номҳои айни доранд; рутбаҳои консулӣ ба 4 гуруҳ ҷудо мешаванд (тибқи Эълумия дар бораи равобигии консулӣ аз соли 1963 синфҳо ном доранд): консулҳои генералӣ, консулҳо, витсе-консулҳо, агентони консулӣ. Амалияи кишварҳо дар масъалаи Р.к. монанд аст: тибқи созишномаи ҷонибҳо табақаи муассисаи консулӣ ва рутбаи роҳбари он муайян мегардад. Нисбати шахсони дигари мансабдори консулӣ табақабандии ягона вучуд надорад. Додани Р.к. аз ҷониби кишвари фириастода амалӣ гардида, қори дохилии он ба шумор меравад. Дар басти консулгарии генералӣ метавонад танҳо як консулӣ генералӣ – роҳбари муассисаи консулӣ ва шумораи мухталифи шахсони мансабдор бошад. Дар баъзе ҳолатҳо эътирофи расмӣ мақоми онҳо аз ҷониби кишвари мизбон, новобаста аз Р.к., балки барои иҷозат ба фиришодани вазифаҳо дар ҳудуди ин кишвар зарур мебошад. Кишваре, ки консулро қабул менамояд, метавонад онро дар рутбае на баландтар аз он, ки дар созишномаи таъсиси консулгарӣ таъкид гардида буд, эътироф созад. Роҳбари муассисаи консулӣ ба *идораи қорҳои хориҷии* кишвари мизбон тартиби саркардагии шахсони мансабдори консулро хабар медиҳад.

Сабти аҳдномаҳои байналхалқӣ – ворид намудани аҳдномаи байналхалқӣ ба рӯйхати махсус, ки аз ҷониби созмони байналхалқиро байниҳукуматӣ пешбарӣ мегардад. Баъди С. ҷонибҳои аҳднома ҳукуқи така ба онро дар мақомоти ҷунин созмон ҳангоми асоснок намудани ҳукуқҳои худ доранд. Зикри одӣ ё иқтибосоварӣ аз аҳднома ҳамчун истинод ба аҳднома баррасӣ намегардад. С. дар қотиботи Созмони Миллали Муттаҳид, Созмони байналхалқии ҳазонавардии шаҳрвандӣ ва дигар созмонҳои байналхалқӣ татбиқ мегардад. Аҳдномаҳое, ки дар СММ ба қайд гирифта мешаванд, дар *мачмӯаҳои махсус* (United Nations Treaty Series - UNTS) нашр шуда, бо ҳамин роҳ ба самъи ҷомеаи байналхалқӣ расонида мешаванд.

Салоҳият (дар ҳукуқи байналхалқӣ) – санаде, ки дар бораи ҳукуқи шахси дар он ишорашуда ва шахсони музокиракунанда, имзои аҳдномаи байналхалқӣ, иштирок дар конфронс, намояндагии кишвар дар созмонҳои байналхалқии байниҳукуматӣ ва ғайра

шаҳодат медиҳад. Дар матни С. ваколатдор намудани шахси мазкур; насаб, ном, номи падар, рутба ё мансаби вақил; номи аҳднома ё ҳалаф ва мухтавои музокирот, номи созмони байналхалқӣ ва ғайра ишора мегардад.

Ҳангоми имзои аҳдномаҳои дучониба кишварҳо С. худро пешниҳод намуда, мубодила менамоянд; ҳангоми имзои аҳдномаҳои бисёрҷониба С. ба бойгонӣ супурда мешаванд. Дар конфронсҳои байналхалқии бисёрҷониба қумитан махсус оид ба тафтиши С. таъсис меёбанд, намояндагони кишварҳо дар созмонҳои байналхалқӣ С. ба шахси маъмурии созмон (дабири кули СММ, директори кулли ЮНЕСКО ва ғ.) месупоранд. Мутобики амалияи умумиэътирофшуда сарварони кишварҳо, сарвари ҳукумат, роҳбарони мақомоти қорҳои хориҷӣ, инчунин – дар ҷаҳорҷубаи салоҳияти худ – роҳбарони намояндагӣҳои дипломатӣ ҳукуқи пешбурди музокирот ва имзои созишномаҳои байналхалқиро бе пешниҳоди С. махсус доро мебошанд.

Салют (истиқбол) дар амалияи байналхалқӣ – (аз лот. salus – салом додан, истиқбол) – шакли бошукухи истиқбол ё арзи эҳтиром (масалан, бо шиллики артиллерӣ ва туфанҳо, парчамҳо ва ғайра). Истифодаи С. бо як қатор меъёрҳои аҳдномавии байналхалқӣ (масалан, протокол аз 21.11.1818, ки дар конгресси Аахен қабул шудааст), одағҳои байналхалқӣ, инчунин муқаррароти миллии баъзе кишварҳо (масалан, Британияи Кабир) мустаҳкам мегардад.

«С. миллатҳо» (21 шиллики артиллерӣ) метавонад ба ифтихори бозиди расмӣ сарвари кишвар, бозиди расмӣ бо киштиҳои хориҷӣ аз бандар ё пойгоҳи харбӣ-баҳрӣ, инчунин дар ҳолатҳои дигар амалӣ гардад. Айни замон «С. миллатҳо» ҳеле кам истифода мешавад.

Санади ниҳой– ҳуҷаси расмӣ муҳтасари конфронси байналхалқӣ (ва ё конгресс), ки ба санадҳои дигар замима мегардад. С.н. аз ишора ба аҳдоф ва тартиби даъвати конфронс, номгӯи иштирокчиён, баёни муҳтасари қори иҷрошуда, рӯйхати созишномаҳои ба имзorasида ва матни қатъномаҳои қабулшуда иборат мебошад. С.н. худ ба худ ҷун қоида аҳднома ба шумор намеавад. Вале баъзан С.н. ҳислати аҳдномавӣ касб менамояд.

Сардори давлат – мақомот ва ё шахсе, ки кишварро дар дохил ва равобигии байналхалқӣ намояндагӣ намуда, санадҳои олии давлатиро татбиқ месозад. У аҳдномаҳои байналхалқиро ақд ва тасдиқ менамояд, сафиронро қабул ва таъин мекунад, қонунҳоро имзо менамояд, аъзоёни ҳукуматро ба вазифа таъин ва озод мекунад ва ғ. Салоҳияти С.д., дар самти сиёсати хориҷӣ бо қонунгузори дохилӣ, пеш аз ҳама бо сарқонун муайян мегардад.

Аксари ин салоҳиятҳо аз ҷониби С.д., бо ризоияти пешакии парламент таъйин карда мешаванд. Дар кишварҳои мухталиф С.д., дар ин ва ё он сатҳ чунон салоҳиятҳо вобаста ба хусусиятҳои сохтори сиёсии ин кишвар, ташаққули таърихӣ он, анбана ва ғ. сохоб мешаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои С.д.-ро Президентҳои ҚТ амали менамояд: сафирон ва фириастодагони ҚТ-ро дар кишварҳои хориҷӣ таъин ва бозхонд менамояд; эътимоднома ва номаҳои бозхонди наомиядагони дипломатии кишварҳои хориҷии дар назди он таъйиншударо қабул менамояд ва ғ. Дар баъзе кишварҳо вазифаи С.д., чун қоида шахси яккашумрон ва дар назди парламент бемаъсул иҷро менамояд. Дар як қатор кишварҳо С.д. ҳокими мутлақ (шох, император ва ғ.) мебошад, ки вазифаи он ба таври мерос мегузарад. Дар баъзе ҷамоҳир С.д. президент мебошад, ки дар баъзе кишварҳо (Фаронса, Австрия ва ғайра) аз ҷониби интихобкунандагон бевосита интихоб мешаванд; дар баъзе кишварҳо бо роҳи интихоботи дусатҳа ва дар кишварҳои дигар (Италия, ҚФО, Ҳиндустон) аз ҷониби ҳайати интихобкунандагон, ки аз ҳисоби аъзоёни парламент ва мақомотҳои вилоятӣ наомиядагӣ ташкил мегардад, интихоб мешаванд. Дар баъзе кишварҳо салоҳияти С.д. дар асоси Сарқонун маҳлуд гардидаанд. Дар асоси Сарқонун ИМА президент ҳуқуқ дорад, «бо машварат ва ризоияти сенат» сафирон ва консулҳоро таъин намоад, ахдномаҳои байналхалқиро ба имзо расонад. Тасдиқи он аз ҷониби сенат амалӣ мегардад. Вале амалан президент аз ҳуқуқи ба ӯ пешниҳодшуда - имзои созишномаҳои иҷроия, ки ба тасдиқ зарурат надоранд, васеъ истифода менамояд. Ҳаққи эълони ҷанг расман ба конгресс супурда шудааст, вале президентҳои амрикоӣ чандин маротиба қувваҳои мусаллаҳро барои амалҳои ҷангӣ ба кишварҳои мухталиф бе иҷозати конгресс раво намудаанд. Илова ба ин дар як қатор катъномаҳои конгресс ба президент ҳуқуқи истифодаи қувваҳои Амрико барои амалҳо дар хориҷа пешниҳод шудаанд. Ҳамин тариқ, президент ИМА дорои салоҳиятҳои ғавқулода насб ва имконот дар самти сиёсати хориҷӣ мебошад. Дар Британия Кабир С.д. шох ба ҳисоб меравад. Вале дар соҳаи сиёсати хориҷӣ, инчунин дохилӣ ӯ ягон иқдормо бе ризоияти ҳукумат, ки кишварро аз номи он ва парламент идора менамояд, пешбинӣ намесозад.

Парлумон қонунҳоеро, ки ба ҷанг ва сулҳ нисбат дорад, қабул намуна, пеш аз тасдиқ гардида аз ҷониби шох тамоми ахднома ва созишномаҳои муҳимро меписандад. Шох имтиёзи инқори лоиҳаи қонунеро, ки аз ҷониби парламент қабул шудааст, хифз менамояд, вале аз ин имтиёз амалан қайҳо боз истифода намекунад.

С.д. метавонад дар масъалаҳои байналхалқӣ бо роҳбарони кишварҳои дигар шахсан вохӯрад, муносибат намоад ва аҳду паймон бандад. Барои амалу баромадҳои сиёсати хориҷӣ ӯ ба салоҳиятҳои махсус зарурат надорад, зеро наомиядаи ex officio dim in officio (вобаста ба мансаб ва то лаҳзае, ки дар мансаб бошӣ) махсуб мегардад. С.д. ё раиси мақомоти машваратие, ки вазифаи сардори давлатро иҷро менамояд, хангоми дар қаламрави кишвари хориҷи қарор доштан аз тамоми имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ бархурдор мебошад. Маъмулан ба ӯ эъзози махсус расонида мешавад. Шахсоне, ки С.д. ҳамроҳӣ менамоянд аз имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ баҳравар мебошанд.

Сардори ҳукумат — шахси мансабдоре, ки вазифаи ҳукуматро роҳбарӣ менамояд. С.х. расман дар кишварҳои мухталиф ба таври гуногун унвон доранд: дар Англия, Фаронса, Ҳиндустон, Япония ва ғайра — сарвазир, дар Австрия ва Олмон — канслери федералӣ, дар Шветсия ва Норвегия — вазири давлатӣ, дар баъзе кишварҳо раиси девони вазирон ва ғайра. Дар ИМА, Мексика, Чили ва кишварҳои дигар президентӣ мансаби С.х. бо мансаби сардори давлат муттаҳид карда шудааст, ки дар асоси он С.х. президентӣ ҷумҳурӣ мебошад. С.х. ҳам сиёсати хориҷӣ ва ҳам дохилро роҳбарӣ менамояд.

Ҳукумат самтҳои асосии сиёсати хориҷиро муайян намуна, дар ин самт ҳамаи қарорҳои муҳимтаринро қабул мекунад, ба вазорати қарорҳои хориҷи барои дар амал таъйин гардонидани онҳо дастур медиҳад. Аз номи ҳукумат ва бо тасдиқи он аксари ахднома ва созишномаҳои байналхалқӣ ба имзо мерасанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон С.х. Президент кишвар мебошад.

Саркардагии дипломатӣ — яке аз қоидаҳои муҳимтарини протоколи дипломатӣ, ки нисбати ҷанбаҳои зерин риоя мегардад: саркардагии дастаҷамъонаи корпуси дипломатӣ, ки ба ҷарабини оммавӣ даъват гардидааст; саркардагӣ байни сарварони наомиядагҳои дипломатӣ; саркардагӣ байни наомиядагони дипломатӣ ва ҳукуматдорони кишвари мизбон; саркардагии дипломатони наомиядагии дипломатии мазкур ва ғайра. Ба корпуси дипломатӣ, ки расман ба ҷарабини оммавӣ, маросим ва ғайра даъват шудааст, ҷойи ифтихорӣ дар наздикии сарвари давлат ё ҳукумат, ки дар ин ҷарабинӣ ё маросим ҳузур дорад, дода мешавад. Мебояд ягонагии корпуси дипломатӣ эҳтиром шуда, бо назардошти он сафирон, фириристодагон ва қардорони муваққатӣ ҷудо (дар ҷойҳои гуногун қарор додан) карда нашиванд. Дар дохили ҳар як табақа роҳбарони наомиядагҳои дипломатӣ вобаста ба амалии маҳаллии С. д. тибқи санаи омадани наомиядаи дипломатӣ би

кишвари мизбон ё санаи супурдани эътимоднома муайян мегарданд. С. д. кордорони муваккатӣ бо табакаи намояндаи дипломатие, ки онҳо ишғол менамоянд ва санаи дохил шудани онҳо ба мансаб муайян карда мешавад. Моддаи 14 Ёълумияи Вена дар бораи равобигии дипломатӣ аз соли 1961 пешбини менамояд: «нисбати саркардагӣ ва одоб набояд ягон фарқиат байни сарварони намояндагӣҳо вобаста ба тааллукиашон ба ин ё он табақа гузошта шавад».

Ин маънои онро дорад, ки истифодаи мукаррароти мазкур дар амалияро мебояд байни намояндагони дипломатӣ риоя намуд, С. д. набояд ба ин ё он намояндаи дипломатӣ бар зарари С. д. намояндагони дипломатии дигар, имтёз ва тарҷеҳ диҳад. Вайрон намудани ин қоидаи муҳим, ба шаъни намояндагони дипломатӣ зарар мерасонад, метавонад ҳамчун асоси баҳри гунаҳкорнамоӣ ба ҳуқуқпоймолнамоӣ хизмат намуда, ба душвориҳо дар муносибати ҳуқумати кишварҳо мизбон бо корпуси дипломатӣ оварда расонад. Дар баъзе кишварҳо маъмулан нунтсӣ тибки одаг дар назди сафирони дигар новобаста аз санаи омадани онҳо ба кишвари мизбон ё санаи супурдани эътимоднома дар масъалаи С. д. афзалият дорад. Бо назардошти ин ӯ доимо дуайени корлуги дипломатӣ мебошад. Дар ҳоле ки роҳбари намояндагони дипломатӣ аз сари нав эътимоднома месупорад, С. д. пештараи он хифз мегардад. Дар масъалаи саркардагӣ байни намояндагони дипломатӣ ва ҳокимияти кишвари мизбон дар амалия байналхалқӣ асосан қоидае риоя мегардад, ки мутобикии он сафирони хориҷӣ ҳамчун намояндагони кишварҳои хеш дар ҷорабинҳои таширфотӣ бевосита аз паси сарвари кишвари мизбон қарор мегиранд. Тибқи одагҳои илтифоти байналхалқӣ сафирони хориҷӣ ихтиёран ҷойи худро ба сарвазир на вазири қорҳои хориҷӣ медиханд. С. д. аъзоёни ҳайати дипломатии намояндагони дипломатии мазкур бо мукаррароти кишвари мутаносиб мукаррар мегарданд. Бо назардошти рутбаҳои дипломатӣ асосан С. д. зерини қормандони сафорат ва миссияҳо муайян гаштаанд: сафир, мушовир-фиристода, намояндаи тичоратӣ, мушовир (дипломатӣ), мушовири тичоратӣ, атташеи харбӣ, атташеи махсус (оид ба фарҳанг, ва ғайра), қотиби аввал, муовини намояндаи тичоратӣ, қотиби дуюм, қотиби сеюм, атташе (дипломатӣ), атташеи тичоратӣ.

Сарчашмаҳои ҳуқуқи байналхалқӣ – истилоҳе, ки усулҳои ба вучуд омадани меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ, инчунин он шаклҳе, ки дар он ин меъёрҳо қайд мегарданд, ифода менамояд. Ҳусусияти ҳоси ҳуқуқи байналхалқӣ инъикоси худро дар низоми сарчашмаҳои он меёбанд. Азбаски меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ дар раванди

мубориза ва ҳамкориҳои кишварҳо дар натиҷаи созишномаи ошқоро ва ҳомушона байни онҳо эҷод мешаванд, пас возеҳ аст, ки С.х.б. ин шаклҳост, ки дар он ин созишномаҳо, ки иродаи мувофиқашудаи кишварҳои мукталифро нисбати эътирофи ин ё он қоидаҳо ба сифати меъёри ҳуқуқӣ қайд менамояд. С.х.б. асосӣ – аҳдномаи байналхалқӣ ва одагҳои байналхалқӣ мебошанд. Аҳдномаи байналхалқӣ ҳамчун василаи эҷоди меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ созиши ошқорои байни кишварҳо нисбати эътирофи ин ё он қоидаҳои рафтор ба сифати меъёри ҳуқуқи байналхалқӣ, тағйир ва қатъи он мебошад. Аз нуқтаи назари раванди меъёрофарӣ аҳдномаи байналхалқӣ яке аз усулҳои бунёди меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ аст.

Тавассути акди аҳдномаҳои байналхалқӣ кишварҳо меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқиро эҷод месозанд. Аз ҷониби дигар зери мафҳуми аҳдномаи байналхалқӣ санаде фаҳмида мешавад, ки раванди таъсиси меъёри ҳуқуқи байналхалқиро анҷом дода онро қайд менамояд. Меъёрҳои одӣ қисмати аксари ҳуқуқи байналхалқӣ, ҳарчанд тадриҷан камшавандаро ташкил медиҳанд. Меъёрҳои одӣ дар амалияи байналхалқӣ ҷунин эҷод мешаванд; таърихан меъёри одӣ дар натиҷаи тақрори бардавоми амалҳои мушобехи кишварҳо пайдо мешаванд. Тақрори амалҳо дар раванди эҷоди меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ нақши муҳим дорад, вале он ҳалқунанда намебошад. На ҳар як тақроршавии амалҳои муайян меъёри одии ҳуқуқи байналхалқиро эҷод менамояд. Амалҳои тақрорӣ наметавонанд ба эҷоди меъёри рафтор оварда расонанд; агар дар натиҷаи амалҳои тақрорӣ меъёри рафтор эҷод шавад, пас он метавонад, ки ҳатман меъёри ҳуқуқи набуда, меъёри ахлоқи байналхалқӣ ва ё илтифоти байналхалқӣ бошад. Аз ин ру, агар ин ва ё он ҳолат муайян гардад, ки кадом як одаги байналхалқӣ вучуд дорад, пас ҷунин мукаррарот маънии исботи мавҷудияти меъёри одии мутаносиби ҳуқуқи байналхалқиро надорад. Танҳо эътирофи ин ва ё он одаги байналхалқӣ ҳамчун ҳатман ҳуқуқӣ, ва эътирофи одаг «ба сифати меъёри ҳуқуқӣ (моддаи 38 статутӣ Судӣ байналхалқӣ)» аз ҷониби кишварҳо нақши ҳалқунанда дошта, маънои ҳотимаи раванди эҷоди меъёри одии ҳуқуқи байналхалқиро дорад.

Сарҳади давлатӣ – ҳатти воқеӣ ва ё ҳаёли дар сатҳи замин, ки ҳудуди қаламрави хушкӣ ва обии давлатро муайян менамояд. Ҳатте, ки ҳудуди як давлатро аз қаламрави ба ҳам наздики кишвари дигар ҷудо менамояд, сарҳади давлатӣ дар хушкӣ ба ҳисоб меравад. Ҳатте, ки обҳои ҳудудиро аз обҳои баҳри қушод, яъне ҳатти ҳадди ниҳиии обҳои ҳудудӣ, инчунин ҳатте, ки обҳои ҳудудии байни ду

кишварро ҷудо менамояд, сарҳади давлатӣ дар баҳр маҳсуб мегарданд. Сатҳи тасаввуршаванда, ки амудан ба сарҳад дар сатҳи хушкӣ мегузарад, сарҳади фазои ҳавоиро ташкил дода, идомаи ҳагги мазкур ба умқи замин сарҳади қатъи заминро бунёд менамояд. С.д. дар хушкӣ бо тартиби аҳдномавӣ муайян мегардад; С.д. баҳрӣ (ҳагги ҳадди ниҳони обҳои ҳудудӣ) аз ҷониби кишвар бо тартиби конуңузурӣ муайян карда мешавад.

Давраи аввали муайяннамоии аҳдномавини самти умумии сарҳадӣ байни кишварҳо бо тасвир ва ишораи сарҳад дар харита делимитатсияи сарҳад ном дорад. Дар амалия муайян намудани С.д. бо роҳҳои орографӣ (бо аломатҳои шартӣ), геометрӣ ва астрономӣ сурат мегирад.

Сарҳади орографӣ – ҳатте, ки бо назардошти релефи маҳал бо ҳудудҳои табиӣ (асосан бо резнишгоҳҳои кӯҳӣ ва ҷараёни дарёҳои мегузарад.

Сарҳади геометрӣ – ҳагги росте, ки ду нуқтаи сарҳадро дар маҳал пайваст намуда, маҳалро бе назардошти релеф бурида мегузарад.

Сарҳади астрономӣ – ин сарҳади геометриест, ки бо арз ва тул мегузарад. Дар баъзе кишварҳо ҳам сарҳади орографӣ ва ҳам геометрӣ ба назар мерасанд; сарҳадҳои астрономӣ байни кишварҳо дар Африко ва Амрико мушоҳида мешаванд.

Давраи дуюми муайяннамоии аҳдномавини сарҳади давлатӣ – гузаронидани сарҳад дар маҳал ва ишорат бо аломатҳои маҳсуи сарҳадӣ (симҷӯҳои ҷубӣ, сангӣ ва бетонӣ, аломатҳои шартӣ ва ғайра) – **демаркатсияи сарҳад** ном дорад. Демаркатсия аз ҷониби комиссияҳои муштарак, ки аз ҷониби кишварҳои манфиатдор дар заминаи баробар бунёд мегарданд, амалӣ карда мешавад. Демаркатсияи С.д. бо мутобикати қатъии асноди делимитатсия гузаронида мешавад. Вале дар амалия ҳилофи қоидаҳо бо назардошти шароитҳои табиӣ ё манфиатҳои иҷтимоӣ-маиши аҳолии маҳалли мазкур (мас., ҳангоме ки сарҳади делимитатсионӣ нуқтаи аҳолинишиниро бурида мегузарад ё маҳалларо аз манбаъ ҷудо месозад ва ғ.) иҷозат дода мешавад. Ишораи возеҳи ҳагги С.д. дар маҳал аҳамияти калони амалӣ дорад, аз ин рӯ кишвар то ҳадди зарурӣ редемаркатсияи С.д.-тафтиши сарҳади пештар демаркатсияшуда баҳри барқарор ё ивази аломатҳои вайроншудаи сарҳадӣ ва насли аломатҳои иловагӣ дар сурати зарурати ишораи дақиқи ҳагги гузариши сарҳад дар маҳалро мегузаронад. С.д. дахлнопазир мебошанд. Вайрон намудани С.д. ҳамчун тааруз ба истиклолияти кишвар баррасӣ гашта, дар асоси ҳуқуқи байналҳалқӣ мамнӯъ мебошад. Масъалаи сарҳадот бо масъалаи

чанг ва сулҳ алокамандии зич дорад. Мавҷуд набудани сарҳади қатъии муқарраршуда аксаран ба бахҳои сарҳадӣ меовард, ки дар бисёр маврид баҳони оғози чанг байни кишварҳо мегардид.

Сафир – 1) Мутобиқи табақабандии ҳуқуқи байналҳалқии муосир, ки дар Эъломияи Вена дар бораи равобити дипломатӣ аз соли 1961 мустақкам шудааст, – С. роҳбари намоёндагии дипломатии дараҷаи 1-ум; дар назди сарвари кишвар таъин мегардад.

Номи пурраи расмӣ – Сафири Фавкуллода ва Мухтор (англ. Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary). Низомномаи Венагӣ аз соли 1815 ба С. дар муқоиса ба дипломатони намоёндагони дараҷаҳои дигар ҳислати намоёндагиро эътироф намудааст. Чунин ҳисобида мешуд, танҳо С. ки шахсан сарвари кишвари фиристодаро намоёндагӣ месозад, бевосита аз номи шоҳи ўро таъиннамуда баромад карда метавонад пазирони хусусиро аз шоҳи кишвари мизбон талаб созад. Ҳуқуқи таъини С. муддати мадид танҳо аз ҷониби Русия, Австрия, Британияи Кабир, Пруссия ва Фаронса эътироф мегардид. Ҳуқуқи байналҳалқии муосир фарқиятҳои ҳуқуқии байни С.-роҳбари намоёндагӣҳои дипломатӣ ва роҳбарони дипломатии намоёндагӣҳои табақҳои дигарро эътироф намесозад. Эъломияи Вена аз соли 1961 муайян менамояд, ки «дар масъалаи саркардагӣ ва одоби расмӣ набояд фарқият байни роҳбарони намоёндагӣҳо бо назардошти таалуқияти онҳо ба ин ё он дараҷа гузошта шавад». Ин амр яке аз нишонаҳои принсипи баробарии кишварҳо мебошад. 2) С.- рутбаи олии дипломатӣ, ки ҳагати дипломатии мақомотҳои равобити хориҷӣ ба он сарфароз гардонида мешавад.

Сафориати фавкуллода – ҳагати кишвар, ки ба кишвари дигар барои ширкат дар тантанаҳои баҳшида ба эълони истиклолият, ҷашнҳои миллӣ, қабули мансаб (маросими тоҷгузорӣ) – и сарвари кишвар, барои ширкат дар маросими дафни сарвари кишвар ва шахсони дигари расмӣ фиристода мешавад. Дар амалияи байналҳалқии муосир С.ф. бештар ҳагати маҳсуи ҳуқуматӣ номида мешавад. Баъзан вазонфи С.ф. ба намоёндагии дипломатӣ, ки доимо дар кишвари мазкур қарор дорад, воғузур мегардад.

Сервитутиҳои байналҳалқӣ (аз лот. servitus – уҳдадорӣ, уҳдадорӣ) – истилоҳе, ки дар илми буржуазии ҳуқуқи байналҳалқӣ ва дар баъзе ҳолатҳои дигар дар амалияи дипломатӣ маҳдудияти ҳуқуқи кишварро нисбати китъаи муайяни қаламрави он ба фондаи кишвари дигар ифода менамояд. Вобаста ба ин маҳдудиятҳои дар назар дошта мешуд, ки дар ҳоли таҳвили қаламрав ба соҳиби нави он мегузаштанд. Мафҳуми С. б. дар натиҷаи гузаронидани

категорияҳои алоҳидаи ҳукуки римӣ ба муносибатҳои байналхалқӣ, ки тахти сервитутҳо маҳдудияти ҳукуки молиқро ба фоидаи шахси дигар (масалан, ҳукуки гузаштан тавассути китъаи ҳамсоя), ки хангоми интиқоли ҳукуки молиқият ҳифз мешударо ифода менамуд, пайдо шудааст. Дар асри XIX вобаста ба тақвияти таҷовузи истеъмори ва талоши кишварҳои сармоядорӣ баҳри беҳатар намудани нуктаҳои муҳими стратегӣ, роҳҳои байналхалқӣ аз истилои рақиб, мафҳуми С. б. тафсири васеъро касб кардан гирифт. С. б. тағтиботи байналхалқии бетарафонии китъаҳои муайяни қаламрав (масалан, бетарафонии Савояи Боло «ба фоидаи» Швейтсария мутобики санади хотимавии Конгресси Вена солҳои 1814-15) маҳсуб мегардид. Дар охири асри XIX – оғози асри XX доктринаҳои ҳукуки байналхалқии фаронсавӣ, амриқой ва қисман олмонӣ мафҳуми С.б. ҷиддан ба урфу одати байналхалқӣ ворид кардан гирифтанд. Навъҳои мухталифи истилои муваққатии қаламрави бегона (ичораи бандар ва пойгоҳҳои баҳрӣ, «контесссияҳо» ва септиментҳо дар Шарқи Дур), ҳолатҳои истифодаи қаламрави бегона баҳри транзит, масалан тавассути каналҳои Суэс ва Кил С. б. номида мешуданд. Вале аллакай дар он замон як қатор ҳуқуқшиносони байналхалқӣ тафсири ниҳоят васеи С. б. ва аз ҷумла ба он ки дар аксари ҳолатҳо он баҳри ифодаи ўҳдадорӣ хислати сиёсидошта истифода мегардид, ишора намуданд. Ҳатто мавҷи даст кашидан аз истифодаи ин мафҳум дар амалияи байналхалқӣ сар зада буд.

Сиёсати ҳамроҳнашавӣ (сиёсати гайримунсалиқ) – самти сиёсати хориҷии аксари кишварҳои ҷаҳон, ки баъди ҷанги дуюми ҷаҳон (1939-45) дар рафти мубориза алайҳи низоми истеъморӣ, барои сулҳ, амният ва иштироки баробар дар муносибатҳои байналхалқӣ бе иттиҳодҳои ҳарбӣ ва гурӯҳҳо ба вучуд омад. Оғози татбиқи С.х., ки консепсияи онро аввалин шуда Ҷ. Нехру пешниҳод намуд, Ҳиндустон татбиқ сохт. Густариши босуръат ва эътирофи принсипҳои С.х. аз ҷониби кишварҳои озодшуда ба рушди Ҷунбиши адами тааҳуд мусоидат намуд. Дар асноди ҷамъомадҳои олии ин ҷунбиш С.х. ҳамчун сиёсати мустақиле, ки ба таъмини ҳамзистии осоиштаи кишварҳо ва дастгирии пайгиронаи ҳаракатҳои миллӣ-созидоҳӣ, ки ширкат наварзидани кишварҳоро дар ягон созмони бисёрҷонибаи ҳарбии «муғризона дар қаринаи низои байни кишварҳои абарқудрат ақд шудааст» пешбинӣ мекунад, муайян шудааст. Агар кишвар бо ягон кишвари абарқудрат созишномаи дучонибаи ҳарбӣ дошта бошад, ё ба паймони мудофиавии минтақавӣ ворид бошад, ин созишнома ё паймон ҳамзамон пойгоҳҳои низомии дар қаламрави ин кишвар

мустақарбуда, мебояд «бо кишварҳои абарқудрат дар ҳолати низоъ набошад».

Сипари консулӣ – аломат (эмблема)-и кишвари мизбон бо тасвири нишон ва номи муассисаи консулӣ бо забонҳои кишвари фириристода ва кишвари мизбон.

Созишномаҳои минтақавӣ – аҳдномаҳои бисёрҷонибаи байналхалқӣ, ки иштирокчиёни он кишварҳои ягон навоҳии ҷуғрофӣ мебошанд. Ҳадафи асосии С.м. – таъмини ҳамкории ҷонибҳои аҳдкунанда дар ин ё он соҳа дар ноҳияи ҷуғрофии мазкур мебошад. Мутобики Оинномаи СММ С. м. мебояд бо ҳадаф ва принсипҳои Созмони Миллалӣ муттаҳид мувофиқат намуда, иштирокчиёни С.м., ки баҳри дастгирии сулҳу амнияти байналхалқӣ дар сатҳи минтақавӣ ба ҳам омадаанд, мебояд тамоми талошҳоро баҳри дастбӣ ба ҳалли мусолимагомези баҳсҳои маҳаллӣ тавассути С.м. ё мақомотҳои бунёдшуда то пешниҳоди ин баҳсҳо ба Шӯрои Амниятӣ СММ сарф намоянд.

Шӯрои Амният ҳукуки истифодаи С.м. ё мақомотҳоро дар ҷойи лозима баҳри амалҳои маҷбурӣ тахти роҳбарии худ доро мебошад. Шӯрои Амният мебояд ҳамеша оид ба амалҳои тағбиқшаванда ё банақшагирандаи С.м. ё мақомотҳои минтақавӣ пурра хабардор бошад.

Созишномаи ҷентлменӣ (gentlemen's agreement) – дар амалияи байналхалқӣ, номи аҳдномае, ки дар шакли шифохӣ ақд гардидааст.

Доктринаи англосаксонии аҳдномаи байналхалқӣ созишномаи ҷентлмениро ҳамчун созишномае, ки ўҳдадорӣҳои бевоситаи ҳукукиро ба бор наоварда, ҷонибҳоро танҳо аз лиҳози маънавӣ мепайвандад, шарҳ медиҳад. Вале ҳукуки байналхалқӣ барои аҳднома ва созишномаҳои байналхалқӣ шакли хаттӣ ҳатмӣ тақозо наменамояд. Ақди созишнома дар шакли шифохӣ аҳаммияти ўҳдадорӣи ҳукуқие, ки ба иштирокчиёни он паҳн мегардад, аз байн намебарад. Ҷи ба аҳднома ва созишномаҳои хаттӣ ва ҷи ба шифохӣ принсипи умумизътирофгардидаи ҳукуки байналхалқӣ-rasta servanda sunt, ки дар асоси он аҳдномаҳо бояд риоя гарданд.

Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо (САХА) (англ. OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe,) — созмони бузурттарини минтақавӣ, ки ба масъалаҳои амниятӣ машғул буда, дар самти таъмини сулҳ, демократия ва субот дар фазои дорои зиёда аз миллиард нафар аҳоли фаволият менамояд. Он 56 кишваре, ки дар Америкаи Шимолӣ, Аврупо ва Осиёи Марказӣ қарор доранд, муттаҳид менамояд.

Номи пештара — «Машварати амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо» (МАХА) (англ. Conference for Security and Co-operation in Europe — CSCE).

МАХА бо ташаббуси 33 кишвари аврупоӣ, инчунин ИМА ва Канада ҳамчун ҷамъомади байналхалқии доимоамалкунанда баҳри коркарди ҷораҳои кохиши зиддияти ҳарбӣ ва таҳкими амният дар Аврупо ташкил шудааст.

Машварат дар 3 дэвра баргузор шудааст:

3 — 7 июли соли 1973 — Хелсинки — машварати вазирони корҳои хориҷӣ;

18 сентябри соли 1973 — 21 июли соли 1975 — Женева — ворид намудани пешниҳодот, эзоҳ ва мувофиқати матни Санади хотимаӣ;

30 июл — 1 августи соли 1975 дар пойтахти Финляндия шаҳри Хелсинки сарварони 35 кишвар Санади хотимаӣи Машварати амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо (созишномаҳои Хелсинки) ба имзо расониданд.

Рушди созишҳои бадастомада дар мулоқоти кишварҳои аъзо мустаҳкам мегардид:

1977—1978 — Белград,

1980—1983 — Мадрид,

1984 — Стокгольм,

1986 — Вена.

19-21 ноябри соли 1990 — Париж. Дар ин ҷо Хартияи Париж барои Аврупои нав ба имзо расида (проектгласившая окончание холодной войны), акди Аҳдномаи нерӯҳои мусаллаҳи маъмулии Аврупо сурат гирифт ва эълонияи муштаркаи 22 кишвар (аъзоёни НАТО ва Созмони аҳдномаи Варшава) қабул гардид.

10 сентябр — 4 октябри соли 1991 — Москва. Дар ин ҷо санаде қабул шуд, ки ҳуҷҷатҳои ба ҳукуки инсон, озодиҳои асосӣ, демократия ва волюяти қонун тааллуқдошта дорои ҳислати байналхалқӣ мегарданд, уҳдадорӣ дар самти андозаи инсонӣ ба умури истисноии кишварҳои-аъзои МАХА дохил намешавад.

1992 — мулоқоти Хелсинки дар сатҳи оӣ. Дар ин ҷо ҳуҷҷати «Талаби вақти тағйирот» қабул шуд, ки ба табдили МАХА аз ҷамъомади муқоламаи сиёсӣ ба созмони фаромиллӣ баҳри дастгирии суботи ҳарбӣ — сиёсӣ ва рушди ҳамкорӣ «аз Ванкувер то Владивосток» замина гузошт.

1992 — мулоқоти Стокгольмии Шӯрои ВКХ. Мансаби дабири кули МАХА ташкил карда шуд.

1994 — мулоқоти Будапешт дар сатҳи оӣ. Қарор дар бораи тағйири номи МАХА аз 1 январи соли 1995 ба САХА — Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо қабул гардид.

3 июли соли 2009 — маҷмааи парламентии САХА қатъномаи «Муттаҳидномаи Аврупои ҷудошуда: дастгирии ҳуқуқӣ инсон ва озодиҳои шахрвандиро дар минтақаи САХА дар асри XXI» қабул намуд.

1 декабри соли 2010 — дар шаҳри Остона (Қазокистон) баъди танаффуси 11 сола саммити САХА баргузор гардид.

Мақомотҳои асосии созмон инҳоянд:

Саммит (мулоқот дар сатҳи оӣ) — мулоқоти сарони давлат ва ҳукуматҳои кишварҳои САХА, ки вақт-вақт гузаронида мешавад.

Шӯрон вазирони корҳои хориҷӣ — мулоқоти ҳарсолаи (ба ғайр аз соли мулоқот дар сатҳи оӣ) вазирони корҳои хориҷии кишварҳои-аъзои САХА.

Шӯрои доимӣ тахти роҳбарии раиси амалкунанда (англ. Chairperson-in-Office, CIO), ки мансаби мазкурро тӯли як сол ишғол менамояд. Тайи ин муддат доимо мушовараҳои сиёсӣ баргузор намуда, қарор қабул менамояд (ҳар ҳафта дар Вена ҷамъ мешавад).

Ҷамъомад оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи амният — мунтазам масъалаи назоратро аз болои аслиҳа баррасӣ месозад (ҳар ҳафта дар Вена ҷамъ мешавад).

Комиссари оӣ оид ба умури ақаллиятҳои миллий

Бюрои САХА оид ба ниҳодҳои демократӣ ва ҳукукҳои инсон

Маҷмааи парламентии САХА

Намоянда оид ба масъалаҳои озодии ВАО — аз болои рушди вазъият дар самти васоити ахбори омма дар 56 кишвари аъзои САХА назорат менамояд. *Созмони миллии мутиҳид (СММ)* (United Nations Organization - UNO, UN) — созмони байналхалқӣ, ки бо ташаббуси кишварҳои ғолиби ҷанги дуҷуми ҷаҳон ва пешсафони эътилофи зиддигитлерӣ дар асоси муттаҳидшавии ихтиёрии талоши кишварҳои мустақил бо мақсади дастгири ба таҳкими сулҳ ва амнияти байналхалқӣ ва рушди ҳамкори байни онҳо бунёд шудааст. СММ дар натиҷаи ғалабаи бузург бар фашизм, ки ИҚШС дар он нақши халқунанда дошт. Марҳилаи асосии коркарди асосҳои фаъолияти СММ ва сохтори он дар конференсияи Москва (1943), Думбартон-Окс (1944), Қрим (Ялта) (1945) ва Сан-Франциско (1945) баррасӣ гардид. Оинномаи СММ, 26.VI.1945 дар конференсияи Сан-Франциско ба имзо расид, 24.X.1945 эътибори қонунӣ гирифт.

Ҳамаасола 24 октябр ҳамчун Рӯзи СММ таҷлил мегардад. СММ баҳри иҷрои нақши муҳим дар қори ҳифзи сулҳ, пешгирии ҷанги ҳастай, қатъи мусобиқаи мусаллаҳшавӣ ва беяроқшавӣ хизмат

менамояд. Ахдофи СММ, ки дар Оинномаи он мустаҳкам гаштаанд, инхоянд: дастгирии сулҳ ва амният байналхалқӣ, пешгирӣ ва рафъи таҳдид ба сулҳ ва фуру нишондани амалҳои таҷовузгарона, тавассути василаҳои сулҳомез баргараф ё ҳалли баҳсҳои байналхалқӣ ё ҳолатҳое, ки метавонанд ба ҳалалдор гаштани сулҳ оварда расонанд; рушди равобити дӯстона байни миллатҳо дар асоси асли баробарӣ ва худмуайянкунии миллатҳо; татбиқи ҳамкориҳои байналхалқӣ дар ҳалли масъалаҳои байналхалқӣ хислати иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва башардӯстона дошта ва дар дастгирӣ ва рушди эҳтиром нисбати ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ барои ҳама, бе тафовути наҷод, чинс, забон ва дин; татбиқи нақши марказ оид ба таъвофуқи амали кишварҳо, ки баҳри дастбӣ ба ин ҳадафҳо равона гаштаанд. Аъзоёни СММ ухдадор гардиданд, ки тибқи принсипҳои зерин амал намоянд: баробарии мустақилии кишварҳо; иҷрои бовиҷдононаи ўхдадорихое, ки тибқи Оиннома қабул гаштаанд; ҳалли баҳсҳои байналхалқӣ бо василаҳои сулҳомез, тарзе ки сулҳу амнияти байналхалқӣ ва адолатро зери ҳатар нагузорал; даст кашидан аз таҳдид бо қувва ё истифодаи он дар муносибатҳои байналхалқӣ чи муқобили дахлнопазирии худудӣ ё истиқлолияти сиёсии ҳар як кишвар, чи дар ҳолатҳои дигаре, ки бо ахдофи СММ номувофиқ мебошанд; расонидан ба СММ кўмаки ҳамаҷониба дар ҳамаи амалҳое, ки аз ҷониби он мутобики Оиннома иқдом мегардад, даст кашидан аз расонидани кўмак ба ҳар як кишваре, ки СММ алайҳи он амалҳои пешгирикунада ё маҷбуркунандаро пеша намудааст.

СММ мебодад ҳолатеро таъмин созад, то кишварҳое, ки узви он намебошанд мутобики ин принсипҳо амал намоянд. Ин амр баҳри дастгирии сулҳ ва амнияти байналхалқӣ зарур мебошад. СММ наметавонад ба қорҳое мудохила намояд, ки моҳиятан ба салоҳияти дохилии кишвар мансуб мебошад, вале ин асл истифодаи чораҳои маҷбуриро алайҳи ин ё он кишвар дар асои Оиннома истисно намекунад. Аъзоёни нахустини СММ 51 кишвар мебошанд, аз ҷумла 50 иштирокчиёни конференсия Сан-Франтсиско дар соли 1945, ки Оинномаи онро имзо ва тайид намуданд (ИЧШС, ЧШС Украина, ЧШС Белоруссия, Австралия, Аргентина, Белгия, Боливия, Бразилия, Британияи Кабир, Венесуэла, Гаити, Гватемала, Гондурас, Юнон, Дания, Ҷумҳурии Доминикан, Миср, Хиндустон, Ироқ, Эрон, Канада, Чин, Колумбия, Коста-Рика, Куба, Либерия, Лубнон, Люксембург, Мексика, Нидерландия, Никарагуа, Зеландияи Нав, Норвегия, Панама, Парагвай, Перу, Салвадор, Арабистони Саудӣ, Сурия, ИМА, Туркия, Уругвай, Филиппин, Фаронса, Чехословакия, Чили, Эквадор, Ҳабашистон, Югославия,

Иттиҳоди Африқои Ҷанубӣ - аз 31.V. 1961 Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ), инчунин Лахистон, ки дар конфронс намоандагӣ нашуда, ҳуқуқи имзои Оинномаро ба сифати узви нахустини СММ соҳиб шуд.

Айни замон 193 кишвари ҷаҳон аъзои СММ мебошанд. Як қатор созмонҳои байналхалқӣ ва ҳаракатҳои миллий-озодиҳои дар назди мақоми нозирро доранд. Мақомоти асосии СММ Маҷмааи Умумӣ, Шӯрои Амният, Шӯрои Иқтисодӣ ва Иҷтимоӣ, Шӯрои пуштибонӣ, Додгоҳи байналмиллалӣ ва Котибот ба шумор мераванд. Дар ҳолатҳои зарурӣ дар асоси Оинномаи мақомотҳои ёрирасон таъсис дода мешаванд. Қарорҳои созмон дар шаҳри Ню-Йорк ҷойгир мебошад; шӯъбаҳои СММ дар Женева ва Вена мавҷуданд. Ба мақсади рушди ҳамкорӣ байни кишварҳо дар самти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва бахшҳои дигар муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ амал менамоянд.

Созмони паймони атлантикаи Шимолӣ (НАТО) - (North Atlantic Treaty Organization - NATO) (Паймони Атлантикаи Шимолӣ) - блоки ҳарбӣ-сиёсии 28 кишвари Аврупо ва Амриқои Шимолӣ. 4 апрели соли 1949 дар шаҳри Вашингтон бо ташаббуси ИМА, ки ҳамчун илҳомбахши асосии аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ баромад менамуд, таъсис ёфтааст. Кишварҳои зерин аъзоёни НАТО мебошанд: Белгия, Британияи Кабир, Дания, Исландия, Италия, Канада, Люксембург, Нидерландия, Норвегия, Португалия, ИМА ва Фаронса - аз лаҳзаи таъсисёбӣ, Юнон ва Туркия аз 18 февралӣ соли 1952, ЧФО - аз 9 майи соли 1955, Испания - аз 30 майи соли 1982, Маҷористон, Лахистон, Чехия - аз 12 мартӣ соли 1999; Булғория, Латвия, Литва, Руминия, Словакия, Словения, Эстония - аз 24 мартӣ соли 2004; Албания, Хорватия - аз 1 апрели соли 2009.

Мақомоти рохбарикунандаи Паймон - шӯрои Атлантикаи Шимолӣ (Шӯрои НАТО) ва Кумитаи тарҳрезии ҳарбӣ. Қарорҳои Шӯро ва Кумита барои кишварҳои аъзо хислати ухдадорӣ дошта, зарурати тасдиқро дар парламентҳои онҳо тақозо наменамояд. Қарорҳои мақомоти рохбарикунанда - дар Брюссел (то соли 1967 дар шаҳри Париж) мустақар аст. Ба мақомоти рохбарикунанда гурӯҳи тарҳрезии ҳастаии НАТО (соли 1967 якҷоя бо Кумитаи умуми мудоғибаи ҳастай ҳамчун мақомоти қорӣ бунёд гардид; дар охири солҳои 70-ум пурра вазоифи ин Кумитаро ба худ гирифт), ки ба мувофиқатнамоии мавқеи кишварҳо аъзо дар масъалаҳои вобаста ба аслиҳои ҳастай машғул аст, шомил мегардад. Қарорҳои асосии гурӯҳ мебодад аз ҷониби Шӯрои НАТО тасдиқ гарданд. Гурӯҳ дар сатҳи вазирони мудоғиба ҳамаасола ду маротиба ҷамъ

меояд. Ташкили кори мақомоти роҳбарикунанда ва машваратҳои минбаъдaro котиби кулли НАТО, ки Котиботи байналхалқиро роҳбарӣ менамояд, ба уҳда дорад. Баҳри фаъолгардии ҳамкорни ҳарбии кишварҳои аврупоии аъзои иттиҳод дар охири солҳои 60-ум Гуруҳи Аврупоии НАТО берун аз сохторҳои мақомоти он ташкил карда шуд. Созмони ҳарбии муттаҳидаи иттиҳод ҳамоҳангии талошҳои ҳарбии кишварҳои аъзоро татбиқ месозад. Амалҳои мушгараки кишварҳои аъзои иттиҳод хангоми зуҳури «ҳолати бухронӣ», яъне огози амалии низои ҳарбӣ пешбинӣ мегарданд.

Роҳбарии умумии фаъолияти созмони ҳарбиро Кумитаи ҳарбӣ амалӣ менамояд. Ҳамасола на камтар аз ду ҷаласаи Кумита дар сатҳи роҳбарони ситоди кули кишварҳои аъзо баргузор мегардад. Дар фосилаи байни ҷаласаҳо Кумитаи доимии корӣ дар сатҳи намоёндагони доимии ҳарбӣ фаъолият менамояд. Соли 1967 мақомоти ёрирасони Кумита – Ситоди ҳарбии байналхалқӣ таъсис дода шуд. Роҳбарии мушаххаси талошҳои ҳарбии кишварҳои аъзо аз ҷониби роҳбарити олии неруҳои мусаллаҳи муттаҳидаи НАТО дар Аврупо ва дар Атлантика (ки аз ҷониби намоёндагони ИМА роҳбарӣ мегарданд) амалӣ мегардад, ки ба он шабакаи густурдаи ҳайати фармондеҳони поёӣ тобеъ мебошанд. Соли 1966 аз созмони ягонаи ҳарбии иттиҳод Фаронса берун шуд, ки баъдан алоқаро бо мақомотҳои ҳарбии НАТО тавассути ҳайати ҳарбии алоқа ба роҳ монд. Баҳри баррасии масъалаҳои мушаххас дар НАТО зиёда аз 200 мақомотҳои корӣ (шӯроҳо, кумитаҳо, комиссияҳо, гуруҳҳои коршинос ва ғайра) таъсис дода шудааст.

Созмони хӯрокворӣ ва кишоварзии СММ (FAO) (Food and Agriculture Organization of the United Nations - FAO) – созмони байналхалқии байнихукуматӣ, муассисаи махсустардонидашудаи Созмони миллалӣ муттаҳид; 16.X. 1945 дар конфронси Квебек таъсис ёфтааст. Ба ҳайати FAO 92 кишвар аъзо мебошанд (то 1.I. 2012). Ҳадафҳои FAO-боло бурдани сатҳи ғизоидиҳӣ ва сатҳи зиндагии аҳолии кишварҳои-аъзо, афзоиши самаранокии истеҳсолот ва тақсироти маҳсулоти хӯрокворӣ ва дигар намуди он, беҳдошти шароитҳои зиндагии аҳолии дехот тавассути ҷамъоварӣ, таҳлил, коркард ва паҳни иттилоот, мусоидат ба гузаронидани тадқиқоти илмӣ, технологӣ, иқтимоӣ ва иқтисодӣ дар сатҳи миллий ва байналхалқӣ оид ба масъалаҳои ғизо, хӯрокворӣ ва кишоварзӣ, инчунин расонидани кӯмак ба кишварҳои мутараққӣ дар самти кишоварзӣ, хочагиҳои ҷангал ва мохидорӣ ба шумор мераванд. Дар фаъолияти FAO ҷойи намоёнро масъалаҳои рушди техникаи ҳамкорни байни кишварҳои мутараққӣ ишғол менамояд. Мақомоти олии FAO – Конфронси умумӣ ба шӯмор меравад, ки дар 2 сол як

маротиба даъват мегардад. Фаъолияти ҷории созмонро Шӯрои FAO, ки аз намоёндагони 49 кишварҳои-аъзо иборат аст, идора менамояд. Қарорҳои созмон дар шаҳри Рим мустақар мебошад. Дар FAO бюроҳои минтақавӣ аз қабили: бюрои Осиё ва Шарқи Дур (Бангкок), Африко (Аккра), Шарқи Наздик (Кохира), Амрикои Лотини (Сантяго), Аврупо (Женева) ва миссияи алоқа бо Амрикои Шимолӣ (Вашингтон) дар қароргоҳи СММ (Нью-Йорк) амал менамоянд.

Дар яқҷоягӣ бо СММ FAO Барномаи Хӯроквории Умумичахониро татбиқ месозад.

Созмонҳои байналхалқии байнихукуматӣ – иттиҳодияи кишварҳо, ки дар асоси аҳдномаҳои бисёрҷонибаи байналхалқӣ ва бо назардошти ҳукуки байналхалқӣ баҳри татбиқи ҳадафҳои муайян бунёд мегарданд. С.б.б. дар муносибатҳои байналхалқии муосир нақши муҳим доранд. Афзоиш ва сермахсулии (интенсификация) алоқаҳои байналхалқӣ ба густариши вазифа ва салоҳияти С.б.б. мусондат менамоянд. Азбаски иштирокчиёни С.б.б. кишварҳои мустақиланд, салоҳият ва фаъолияти ин созмонҳо маъмулан ҳислати фавқуддвлатӣ намегиранд. Аксари С.б.б. – и муосир дорои ҳаҷми муайяни соҳибхукукии байналхалқӣ мебошанд, ки аз оинномаи онҳо бармеояд. Худи С.б.б. ва ҳайати онҳо аз имтиёз ва масунияти созмонҳои байналхалқӣ бархурдор мебошанд. С.б.б. вобаста ба самти фаъолият (масъалаҳои сулҳу аминият, иқтисод, фарҳанг, тандурустӣ, нақлиёт ва ғ.), ҳайати иштирокчиён (универсалӣ, минтақавӣ мас. Созмони ваҳдати африқой, зерминтақавӣ мас. Лигаи кишварҳои араб), ба ҳаҷми салоҳият ва ғ. таъсир мегарданд. Созмонҳои минтақавӣ баҳри дастгирии сулҳу аминияти байналхалқӣ мутобиқи Оинномаи СММ таъсис ёфта, амал менамоянд; чунин созмонҳо мебошад баҳри ҳалли мусолимадомези баҳсҳои маҳаллӣ то таҳвили онҳо ба Шӯрои аминияти СММ, ки метавонад созмонҳои минтақавиро баҳри татбиқи амалҳои иҷборӣ истифода намоёнд, тамоми сайёу талошхоро ба кор баранд. С.б.б., ки бо мақсади рушди ҳамкории байналхалқӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ, маориф, тандурустӣ бунёд гашта, бо СММ тавассути Шӯрои Иқтисодӣ ва Иқтимоӣ ба созиш расидаанд, муассисаҳои махсустардонидашудаи СММ номида мешаванд. Чунин С.б.б. то 1-уми январӣ соли 2013 17 адад ба қайд гирифта шуда буд:

1. Созмони умумичахонии обухавосанҷӣ (ВМО, WMO), 1947, Женева;
2. Созмони умумичахонии тандурустӣ (ВОЗ, WHO), 1948, Женева;

3. Созмони умумичаҳони моликияти зеҳнӣ (ВОИС, WIPO) 1967, Женева;
4. Иттиҳоди умумичаҳони почта ВПС, UPU) 1947 Берн;
5. Ассотсиатсияи байналхалқии рушд (МАР, IDA) 1960 Вашингтон;
6. Созмони байналхалқии бахрӣ (ИМО, IMO) 1959 Лондон;
7. Созмони байналхалқии ҳавонавардии шаҳрвандӣ (ИКАО, ICAO) 1944 Монреал;
8. Созмони байналхалқии меҳнат (МОТ, ILO) 1946 Женева;
9. Иттиҳодияи (корпоратсия) байналхалқии молиявӣ (МФК, IFC) 1956 Вашингтон;
10. Бонки байналхалқии таҷдид ва тараққиёт (МБРР, IBRD) 1944, Вашингтон;
11. Ҳазинаи байналхалқии асъор (МВФ, IMF) 1944 Вашингтон;
12. Иттиҳоди байналхалқии алоқаи электрикӣ (МСЭ, ITU) 1947 Женева;
13. Ҳазинаи байналхалқии рушди кишоварзӣ (ИФАД, IFAD) 1977 Рим;
14. СММ оид ба масъалаҳои маориф, илм ва фарҳанг (ЮНЕСКО, UNESCO) 1946 Париж;
15. СММ оид ба рушди саноатӣ (ЮНИДО, UNIDO) 1966 Вена;
16. Созмони ҳуруқворӣ ва кишоварзии СММ ООН (ФАО, FAO) 1945 Рим;
17. Созмони умумичаҳони сайёҳӣ (ВОТ, WTO) 1974, Мадрид.

Дар рушди ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи истифодаи сулҳомезии нерӯи атомӣ нақши муҳимро Оҷонси байналхалқии нерӯи (МАГАТЭ) мебозад. Ҳамзамон тӯдоди зиёди С.б.б., ки ба масъалаҳои маҳдуд ва мушаххас машғуланд, аз қабилҳои Ниҳоди байналхалқии сармо, Иттиҳоди байналхалқии таълифи тарофаҳои гумрукӣ, Комиссияи Дунай ва ғ. ғ. арзи ҳастӣ доранд. Мебояд аз С.б.б. созмонҳои байналхалқии ғайриҳукуматиро фарқ намуд.

Созмонҳои ғайриҳукуматии байналхалқӣ – Мутобики қатъномаи Шӯрои Иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ № 288 (X) аз 27.11.1950 «ҳар як созмони байналхалқӣ, ки дар заминаи созишномаи байниҳукуматӣ таъсис наёфтааст» С. ғ. б. ба шумор меравад. Лоихаи аҳднома дар бораи С.ғ.б., ки аз ҷониби Иттиҳоди ассотсиатсияҳои байналхалқӣ, мафҳуми С.ғ.б. – ро мушаххас намуда, нишонаҳои асосии онро номбар менамояд: набудани ҳадафи ба даст овардани фонди, эътирофи ҳадди ақал аз ҷониби як

кишвар ё мавҷудияти мақоми машваратӣ дар назди созмонҳои байнидавлатии байналхалқӣ, қабули васоити арзӣ аз ҳисоби зиёда аз як кишвар. Азбӯёни С.б.б. метавонанд ҷи созмонҳои миллий-ҷамъиятӣ (мас., дар Федератсияи умумичаҳони иттифоқҳои касаба), инсон ва шахсони алоҳида (мас., дар Шӯрои ҳаракати Пагуошӣ), инчунин шахрҳо (мас., дар Федератсияи Умумичаҳони бародаршаҳрҳо), муассисаи илмӣ (мас., дар Шӯрои байналхалқии иттифоқҳои илмӣ (MGHC) бошанд.

Ҳар навъи ҷамъиятҳои маҳфӣ, маҳфилҳои пӯпида ва иттиҳодияҳои ба он монанд, наметавонанд ба сифати С.ғ.б. баррасӣ гарданд. С.ғ.б. субъектҳои ҳукуқи байналхалқӣ набуда; иштирокчиёни ҳукуқи миллианд. Дар баъзе кишварҳо (мас., дар Бельгия) қонунҳои махсус амал менамоянд. Дар кишварҳои дигар – ро дар кишвари мизбон муайян менамоянд. Дар кишварҳои дигар ин масоил тавассути қонунҳои умумӣ дар бораи вазъи ҳукуқи созмонҳои миллии ғайриҳукуматӣ танзим мегарданд. С.ғ.б. метавонанд дар бораи қирояи ҳайати қормандон аҳднома ба имзо расонанд, соҳиби моликияти манкул ва ғайриманкул бошанд, дар мақомотҳои додгоҳӣ ва арбитражӣ баромад намоёнд. Қисмати зиёди С.ғ.б. бо созмонҳои байналхалқии байниҳукуматӣ алоқаи наздик доранд. Дар назди Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва як қатор муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ С.ғ.б. метавонанд мақоми машваратӣ дошта бошанд. Мутобики асноди қабулнамудаи Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ (ЭКОСОС), ки танзими ҳукуқи равобити машавартиро фаро мегирад – «Ҷорабиниҳо оид ба машварат бо созмонҳои ғайриҳукуматӣ» – ду категорияи мақоми машваратӣ мавҷуд мебошад: категорияи I (мақоми машваратии умумӣ) ва категорияи II (мақоми машваратии махсус). Ба ғайр аз ин номгуи С.ғ.б., ки бо ЭКОСОС дар иртиботанд, вале мақоми машваратӣ надоранд, тартиб дода мешавад. Мақоми машваратии категорияи I бо он С.ғ.б. пешниҳод мегарданд, ки бо аксари анвои фаъолияти ЭКОСОС алоқаманд буда, метавонанд таъсири домӣ ва муассир ба фаъолияти СММ ва ҳайати аъзоёне, ки кишрҳои асосии аҳолиро дар бештари кишварҳо ташкил медиҳанд, расонанд. Мақоми машваратии категорияи II ба созмонҳои пешниҳод мегардад, ки салоҳияти махсусро танҳо дар соҳаҳои алоҳидаи фаъолияти ЭКОСОС (аз қабилҳои Ассотсиатсияи байналхалқии ҳукуқшиносони-демократ, Созмони байналхалқии рӯзноманигорон ва ғайра) доранд. С.ғ.б., ки мақоми машваратӣ доранд, дорои як қатор ҳуқуқ ва уҳдадорихо мебошанд. Онҳо метавонанд дар рӯзномаи ҷаласаи ЭКОСОС пешниҳод ворид намуда, намоёндогони онҳо бошанд – дар ҷаласаҳо ширкат менамоянд, аризаҳои хаттӣ

пешниҳод намуда, дар Шӯрои ЭКОСОС бо ихлоси шифоӣ баромад созанд ва ғайра. Ҷаҳдҳои С.ғ.б, ки мақоми машваратии категорияи I ё II доранд, аз пешниҳоди маърузаи мухтасар оид ба фаъолияти худ ба Кумитаи ташкили машварат бо созмонҳои ғайриҳукуматӣ (мақомоти ёридиҳандаи ЭКОСОС), ки дар он мебояд маълумот дар бораи ҷараёнҳои баргузоришудаи ин созмон бахри дастгирии фаъолияти СММ дарҷ гардад, иборат мебошад. Мақоми машваратиро метавон ба 6 муассисаи махсусгардонидашудаи СММ (ЮНЕСКО, СУМ, СУТ, ФАО, ИКАО, ИМО) пешниҳод намуд; ин мақом ҳамзамон ба якҷанд категория тақсим мегардад. Шароитҳои гирифтани бо шароитҳои муқаррарнамудаи ЭКОСОС ҳамсон мебошанд.

Сулҳи сепаратӣ (ҷудоихоҳона) (аз лот. *separatus* — алоҳида) — аҳдномаи сулҳ ё оташбас бо кишвари аҷд, ки аз ҷониби як ё якҷанд аъзои эътилоф ё иттиҳод дар ҷиҳати бе ширкат ё бар хилофи ризоияти кишварҳои дигари — аъзои эътилоф ё иттиҳод, ки дар ҳолати ҷанг бо ин кишвар қарор доранд, сураг гирифтааст.

Бо душмани умумӣ мубориза бурда, иштирокчиёни эътилоф, маъмулан ӯҳдадорӣ мутақобилро дар самти ақд накардани С.с. ба зимма мегиранд. Масалан, хангоми ҷанги дуюми ҷаҳон солҳои 1939 — 45 намоёндагони 26 кишвари-аъзои эътилофи зиддитигерӣ, аз ҷумла ИҚШС, дар Вашингтон 01.01.1942 Ёломияи Миллалӣ муттаҳидро ба имзо расониданд, ки мутабиқи он ба зиммаи худ ӯҳдадорӣ «ақд накардани сулҳ ё оташбаси мутақабилро бо душманон» гирифтанд. Даст кашидан аз ақди С.с. инчунин дар Аҳднома байни ИҚШС ва Британияи Кабир аз 26.05.1942 пешбинӣ шудааст. Аҳдномаи «сулҳи» мисрӣ-исроилӣ аз соли 1979, ки новобаста аз эътирози кишварҳои дигари араб, ки алайҳи таҷовузи Исроил мубориза мебаранд, ба имзо расида, сепаратӣ махсус мегардад.

Суруди миллӣ (гимн) — суруди ҷашнӣ, ки кишвар, воқеаҳои таърихӣ ва қаҳрамонони онро таъсиф менамояд. Дар ҳар кишвар расман суруди миллии муқарраргардида мавҷуд мебошад, ки хангоми ҷараёнҳои давлатӣ ва ё ҷамъиятӣ, масалан, таҷлили ҷашнҳо, қабул ва ғусели хайатҳои давлатии хориҷӣ, ки аз ҷониби сардори давлат ва ё сардори ҳукумат рохбарӣ мешаванд; ифтиҳои мучассама; мусобиқаи варзиши байналхалқӣ ва ғайра суруда мешавад. Дар ҳар кишвар муқаррароте, ки ба қонун ва ё анъанаҳо асос ёфтааст амал менамояд, ки мутабиқи он иҷрои сурудани миллии танзим карда мешавад. Ба ифтихори хайати ҳукуматие, ки аз ҷониби сардори давлат ва ё ҳукумат сарварӣ мешавад, аввал суруди миллии он кишвар ва баъдан аз он кишвари мизбон иҷро

мегардад. Хангоми иҷрои суруди миллии муқаррароти ҳатмии зерин рӯя мегарданд: дар ҳавои қушод ҳама мебояд дар ҳолати «низом» қарор дошта, мардон бе кӯлоҳ бошанд; дар бино ҳама суруди миллиро рост истода мешунаванд; ҳарбиён бо назардошти ҳолати оинномавӣ.

Тайиди консулӣ (аз лот. *legalis* — қонунӣ) — тасдиқ ва гувоҳии имзоҳои асли дар асноде, ки дар қаламрави округи консулӣ ба имзо мерасанд, ва ё аз онҳо бармеоянд, ҳамчунин мутабиқати аснод ба қонунҳои кишвари мизбон.

Ҳамзамон Т.к., асноде, ки аз ҷониби консул дар таҳия гардида, барои пешниҳод ба кишвари мизбон пешбинӣ шудааст, роиҷ мебошад. Т.к., қомилхукукии аснодро дар алоқаи байналхалқӣ тасдиқ менамояд.

Танзим (кодификация)-и ҳуқуқи байналхалқӣ (аз лот. *codificatio*) — муназзамсозии меъёрҳои амалкунандаи ҳуқуқи байналхалқӣ, ки дар асоси омӯзиш ва баназагирӣ сарчашмаҳои мухталифи ҳуқуқи байналхалқӣ, мувофиқати байниҷаҳдгари меъёрҳои ҳуқуқӣ, баргараф сохтани ихтилофи байни онҳо мавҷудбуда ва муқаррароти қушнашуда мебошад. Т.х.б. дар маҷмӯъ бо ташаққули прогрессивии ҳуқуқи байналхалқии муосир амалӣ мегардад. Т.х.б. метавонад расман аз ҷониби кишварҳо ва ё ғайрарасмӣ (илмӣ) аз ҷониби муассисаҳои байналхалқии илмӣ (масалан Ниҳоди ҳуқуқи байналхалқӣ, Ассоциатсияи ҳуқуқи байналхалқӣ) ва ё олимони алоҳида гузаронида шавад. Дар охири асри XIX—огози XX Т.х.б.-и расмӣ дар ҷаҳорҷӯбаи конференсҳои байнидавлатӣ амалӣ мегардад. Оинномаи СММ яке аз самтҳои фаъолияти созмонро мусоидат ба ташаққули прогрессивии ҳуқуқи байналхалқӣ ва муназзамсозии он пешбинӣ намудааст. Ба ин мақсад соли 1947 Комиссияи ҳуқуқи байналхалқӣ, ки дар Т.х.б. саҳми муфид гузоштааст, таъсис дода шуд. Ҳамзамон дар соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ ба муназзамсозӣ машғуланд.

Таслимшавӣ (аз лот. *capitulare* — оид ба нуктаҳои маълум созиш намудан) — қатъи муқовимат ва таслими қувваҳои мусаллаҳаи душман. Шарҳҳои мушаххаси Т. метавонанд дар натиҷаи музокирот байни хайати фармондеҳони ҷонибҳои муқориб мувофиқа гарданд. Хангоми Т. моликияти ҷангии рақиб ба ғолиб мегузарад. Хайати шахсии қувваҳои мусаллаҳаи ҷониби мағлуб беяроқ шуда, ҷун қоида ба асорат таслим мешаванд. Навъи Т.-и бечунучаро мебошад. Дар ин ҳолат санади Т. аз ҷониби намоёндагони кишвари мағлуб дар шароити пешниҳоднамудаи ғолиб ба имзо мерасад. Дар натиҷаи шикаст дар ҷанги дуюми ҷаҳон

1939-45 кишварҳои фашистӣ Олмон ва Ҷопон асноди Т.бечунучароро ба имзо расониданд (Санади Т. харбии кувваҳои мусаллаҳи Олмон аз 8.V 1945 ва Санади Т. Ҷопон аз 2. IX 1945).

Таширфоти дипломатӣ - маҷмӯи мукаррароти умумиэтирофишуда, аъна ва одағҳое, ки аз ҷониби ҳукуматҳо, идораи қорҳои хориҷӣ, намоёндагии дипломатӣ ва шахсонӣ расмӣ дар муомилоти байналхалқӣ риоя мегардад. Мукаррароти умумиэтирофишудаи Т. д. дар Эълонии Вена дар бораи равобити дипломатӣ аз соли 1961 мустаҳкам шудааст. Ҳамзамон Т. д. ҳар як кишвар ҳусусиятҳои хешро дорад, ки ба мухити сиёсӣ, урфу одағҳои миллии он вобаста мебошад. Соҳаи истифодаи Т. д. нисбатан васеъ мебошад: тақрибан он ҳамаи соҳаҳои фаъолияти сиёсати хориҷиро дар бар мегирад. Риояи Т. д. ҳатмӣ мебошад; ба эътибор нагирифтани он ғайрон намуҷдани меъёрҳои он зарар расонад ба шаъни кишвари дигар ғайрон намуҷдани меъёрҳои он зарар расонад, бинобар ин ба мушқилот дар равобити байни кишварҳо ва оқибатҳои нугувори сиёсӣ оварда расонад. Вобаста ба ҳолати равобити дипломатӣ бо кишвари мутаносиб ба Т. д. метавонанд тобиши мухталиф гирад (хислати бузург ғайрон таҷлил, сатҳи баланд ғайрон ҷарабаниҳои алоҳида). Т. д. фишанги муҳими сиёии дипломатия ба шумор рафта, натиҷаи истифодаи он дар ин ғайрон сатҳ ба равобити байни кишварҳо таъсир менамояд.

Уқёнуи ҷаҳонӣ (ҷаҳаҳои байналхалқӣ - ҳукуки истифода) - тахти мағҳуми у.ч. пардаи сартосарин оби Замин, ки тамоми китба ва ҷазираҳоро фаро гирифтааст, фаҳмида мешавад.

Истифодаи у.ч. дар нимаи дуҷуми асри XX ба яке аз масъалаҳои умумиҷаҳонӣ таҷлил ғайрон, ки дар атрофи он муборизаи шадид ва муттазоди гурӯҳи мухталифи кишварҳо ҷараён гирифтааст. Инкилоби илмӣ-техникӣ ва рушди босуръати фаъолияти хоҷагидорӣ дар У.ч., нақши хосаи он дар таъмини сулҳу амнияти байналхалқӣ, афзоиши аҳамияти захираҳои минерали ва зинда дар иқтисодиёти ҷаҳон, зарурати таъмин ва рушди коммуникатсияҳои нақлиётӣ, тезугундшавии масъалаҳои экологӣ ва зарурати мубориза бо ифлосшавии муҳити бахрӣ - ҳамаи ин омилҳо зарурати айнии танзими ҳукукии масъалаи истифодаи У.ч. дар ҷаҳорҷубаи созишномаи бисёрҷониба фароҳам оварданд.

Монеаи асосӣ дар роҳи танзими ин масъала амалҳои худсаронаи як қатор кишварҳо нисбатӣ фазаи паҳновари навоҳии наздисоҳилии у.ч. ба шумор меравад. Кишварҳои алоҳида, ки дар соҳили гулӯғҳои баҳри киштигардии байналхалқӣ истифодашаванда қарор доранд, қўиши истиқрори назоратро аз болои онҳо тавассути қорӣ намуҷдани режими маҳдудкунандаи

гузариши киштиҳои кишварҳои дигар, ба муқобили озодии аънави киштигардӣ дар ин гулӯғҳои ба ҳарч медиханд.

Федератсия (аз лот. foederatio - иттиҳок, иттиҳодия) - шакли сохти давлатӣ, ки дар он якҷанд иттиҳодияҳои давлатии аз лиҳози ҳукуқӣ дорон мустақилияти сиёсии муайян як кишвари иттиҳокиро ба вуҷуд меоранд. Нишонаҳои хоси Ф., ки онро аз давлати унитарӣ фарқ медиханд, инҳоянд: 1) каламрави Ф. аз худудҳои воҳидҳои алоҳида таркиб ғайраст (иёлот - дар Австралия, Бразилия, Венесуэла, ИМА, Мексика, Ҳиндустон; музофот - дар Аргентина, Канада; кантонҳо - дар Швейтсария; заминҳо - дар Австрия, Олмон; ва ғайра); 2) воҳидҳои Ф. одатан дорон ҳокимияти муассисӣ, яъне ҳукуқи қабули сарқонуни худӣ мебошанд; 3) салоҳияти байни Ф. ва воҳидҳои он тавассути сарқонуни иттиҳодӣ ҷудо мегардад; 4) ҳар як воҳиди Ф. низоми ҳукуқӣ ва додғоҳии хешро доро мебошад; 5) дар аксари Ф. ҳамзамон шаҳрвандии ягонаи иттиҳодӣ ва шаҳрвандии воҳидҳои иттиҳодӣ вуҷуд доранд. Ф. одатан нерӯҳои мусаллаҳи ягона, бучаи умумифедералӣ дорад.

Вазоифи ҳокимияти давлатӣ ва идора ҳам бо роҳи қонунгузории умумифедералӣ, мақомоти иҷроия ва додғоҳӣ ва чи мақомоти аъзоӣи Ф. таҷбиқ гардад.

Дар як қатор Ф. дар парламенти иттиҳодӣ палатае мавҷуд аст, ки манфиатҳои аъзоӣи Ф. пешниҳод менамояд.

Фиристода - 1) Мутобиқи табақабандии ҳукуқи байналхалқии муосир, ки дар Эълонии Вена дар бораи равобити дипломатӣ равобити аз соли 1961 мустаҳкам шудааст, - Ф. роҳбари намоёндагии дипломатии дараҷаи 2-юм мебошад. Номи пурраи расмӣ он, ки дар таомули байналхалқӣ истифода мегардад, - Фиристодаи Фавқуллода ва Вазири Салоҳиятдор (англ. Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary), мухтасаран - Вазири Салоҳиятдор ғайрон Вазири мебошад. Дар киёс бо қордори муваққатӣ Ф. ба мисли сафир дар назди сарвари кишвар таъин мегардад.

2) Ф. - рутбаи дипломатие, ки ба ҳайати дипломатии мақомотҳои равобити хориҷӣ дода мешавад. Дар ҶТ рутбаи Ф. ба ду дараҷа ҷудо мешавад - Фиристодаи Фавқуллода ва Мухтори дараҷаи I ва Фиристодаи Фавқуллода ва Мухтори дараҷаи II.

Форин оффис (англ. Foreign Office, - идораи хориҷӣ) - вазорати қорҳои хориҷии Британияи Кабир. Соли 1968 дар натиҷаи муттаҳид гаштан бо вазорат оид ба қорҳои Иттиҳод ба вазорати қорҳои хориҷӣ ва умуми Иттиҳод (Foreign and Commonwealth Office) таҷлил ғайрон.

Ҳалиҷҳои бахрӣ - қисми обҳои бахрӣ, ки ба ҳудуди давлатҳои дигар дохил мешавад. Мағҳуми халиҷ дар «Эълонии дар бораи

бахри худудӣ ва минтақаи ба он тааллуқдошта», ки дар конфронси Женева оид ба ҳукуки баҳрӣ соли 1958 қабул шуда буд, омадааст. Умк халиҷ эътироф намегардад дар сурате, ки ҳаҷми он ба нисфи масоҳати нимдоира баробар набошад, ки ба сифати кутри он ҳатте хизмат мекунад, ки воридгои ин умкро бурида мегузарад. Дар сурате, ки фарроҳии воридгоҳи халиҷ аз андозас, ки ҳукуки байналхалқӣ муайян намудааст зиёд набошад пас х.б. ба обҳои дохилии давлати соҳилӣ ворид мешавад, ва ғ. новобаста аз фарроҳии воридгоҳи он халиҷи таъриҳӣ маҳсуб мегардад.

Халиҷҳои таъриҳӣ — халиҷҳое, ки новобаста аз фарроҳӣ, нисбати онҳо кишварҳои соҳилӣ ҳукуки истиқлолиятшопро (онро ҳамчун обҳои дохилии худ баррасӣ менамоянд) дар асоси шароитҳои маҳсуси (таъриҳӣ, иқтисодӣ, ҷуғрофӣ, мудофиавӣ ва ғ.) ин халиҷҳо амалӣ менамоянд.

Халъи силоҳ — маҷмӯи ҷорабиниҳое, ки ба қатъи мусобиқаи мусаллаҳшавӣ равона шудаанд; маҳдуднамоӣ, ихтисор ва нобуд намудани василаҳои пешбурди ҷанг. Таъбиқи ҳадафи ниҳонӣ он — халъи силоҳи умумӣ ва ғурура — маънои пароканда намудани қувваҳои мусаллаҳ, бекор кардани муассисаҳои ҳарбӣ, қатъи истехсол ва маҳви ҳамаи намуди аслиҳа бо ғиёзи қувваҳои маҳдуд баҳри таъмини тарғиботи дохилиро аз ҷониби ҳамаи кишварҳо дорад. Х.с. — яке аз масъалаҳои умдатарини ҷаҳони муосир ба шумор меравад, ки аз ҳалли он бевосита таъмини сулҳ ва пешгирии ҷанги ҳастай вобаста мебошад.

Хизматҳои нек (қори савоб) (bons offices good offices) — яке аз василаҳои ҳалли мусолимотомези баҳс байни кишварҳо. Хизматҳои нек дар он ифода мсёбанд, ки дар ҳолати ихтилофи байни кишварҳо кишвари сеюм (ё кишварҳо), ки дар баҳс иштирок намекунад, бо хоҳиши яке аз ҷонибҳои мубоҳис (даргир) ва ё бо ташаббуси худаш ягон ҷораро бо мақсади ҳалкаи илтиҳок ғаштан байни тарафҳои даргир баҳри осон намудани музокирот байни онҳо ё ҳалли мусолимотомези баҳс пеша мекунад. Ба рафт ва натиҷаи ин музокирот, дар қиёс бо миёнаравӣ, вақте ки кишвари сеюм худаш ба музокирот бо кишварҳои мубоҳис ворид шуда, ба ҳаде самти ин музокиротро равона менамояд, хизматҳои нек набояд таъсир расонанд.

Хизматҳои нек нисбатан қоркардшудаи мураттаб дар Ёълумияи Гаага аз соли 1907 дар бораи ҳалли сулҳомези баҳсҳои байналхалқӣ дода шудааст, вале он миёни хизматҳои нек ва миёнаравӣ тафовут намегузорад. Ёълумияи мазкур аз ҷумла пешбинӣ менамояд, ки хизматҳои мисли миёнаравӣ «аҳамияти истисноии машваратӣ дошта, ҳатмӣ намебошанд». Пешниҳоди

хизматҳои нек наметавонад аз ҷониби кишварҳои мубоҳис ҳамчун «амали бадхоҳона» баррасӣ гардад. Хизматҳои нек метавонанд чи хангоми сулҳ ва чи хангомие, ки баҳс байни кишварҳо ба низои мусаллаҳона табдил ёфтааст, пешниҳод шаванд.

Дар амалияи дипломатӣ ҳолатҳои истифодаи хизматҳои нек маълум мебошанд. Соли 1966 ҳукумати шуравӣ дар танзими низои мусаллаҳона байни Ҳиндустон ва Покистон хизматҳои нек расонид. Натиҷаи ин хизматҳои нек Ёълумияи Тошканд, ки дар мулоқоти сарвазирӣ Ҳиндустон ва президенти Покистон бо иштироки Ранси Девони вазирони ИҚШС қабул шуда буд, гардид.

Соли 1962 ҳукумати шуравӣ ба хизматҳои нек У Тан, ки он замон иҷрокунандаи вазифаи Дабири кулли СММ буд, вобаста ба бӯҳрон дар навоҳии баҳри Кариб, ризоият дод.

Нақши мусбиро хизматҳои нек Дабири кулли СММ дар як қатор ҳолатҳои дигар, масалан хангоми танзими низоъ байни Гвинея ва Соҳили ӯҷ вобаста ба боздошти вазири қорҳои хориҷии Гвинея ва дипломатҳои дигари гвинеягӣ аз ҷониби Соҳили ӯҷ бозидааст.

Дар амалияи аҳдномавӣ ҳолатҳое маълуманд, ки вазифаҳои расонидани хизматҳои нек ба мақомоте, ки дар асоси аҳднома бунёд ёфтааст, додаст. Барои дар амал татбиқ намудани Ёълумияи маҳви тамоми шаклҳои ҳукуқпоймолкунии наҷодӣ (1965) бунёди комиссияи маҳсуси созишно пешбинӣ менамояд. Вазифаҳои асосии комиссияи мазкур ба расонидани хизматҳои нек ба кишварҳои аъзо хангоми баҳсҳои нисбати истифодаи муқаррароти Ёълумияи ифода меёбад. Паймон (пакт) — и байналхалқӣ дар бораи ҳукуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ вазифаҳои татбиқи хизматҳои некро дар ҳолати баҳс байни кишварҳо дар самти иҷрои паймон ба Кумита оид ба ҳукуқҳои инсон пешбинӣ менамояд.

Як қатор созишномаҳо, масалан Аҳдномаи байниафриқой дар бораи хизматҳои нек ва миёнаравӣ (1936), Аҳдномаи байниафриқой дар бораи ҳалли мусолимотомези баҳсҳои имконияти расонидани хизматҳои некро на танҳо ба кишварҳо, балки ба шахсони алоҳида низ пешбинӣ менамояд.

Ҳориҷиён — шахсоне, ки дар қаламрави кишвари мазкур қарор доранд, вале шаҳрвандии кишвари дигарро соҳибанд ва ё шаҳрвандии кишвари мизбонро надоранд. Вуруд, хориҷшавӣ ва вазъи ҳукуқии Х. дар кишвари мизбон тавассути қонунгузорин дохилӣ ва аҳдномаҳои байналхалқӣ кишварҳои мутаносиб танзим карда мешаванд. Ба Х. дар кишвари мизбон дар асоси мутақобилият ё режими миллӣ ё режими аз ҳама мусоид ва ё режими маҳсус —

яне маҷӯи хукукҳои муайян, дақиқ муқарраргардида пешниҳод мегарданд.

Ҳалли сулҳомези баҳсҳои байналхалқӣ — яке аз аслҳои асосии хукуки байналхалқӣ, ки тибқи он баҳси байни кишварҳо мебояд бо василаҳои сулҳомез ҳал шуда, ба сулҳи байналхалқӣ, амният ва ҳақиқат таҳдид насозанд. Яке аз аҳдномаҳои бисёрҷонибае, ки дар он асли ҳалли сулҳомез инъикос шудаанд, паймони Париж аз соли 1928 (Аҳднома оид ба даст кашидан аз ҷанг ҳамчун василаи сиёсати миллӣ) мебошад, ки зарурати танзим ва ҳалли ҳамаи бахсу низои байни кишварҳоро танҳо бо василаҳои сулҳомез эълон менамояд. Баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон асли Ҳ.с.б.б. дар як қатор асноди умдаи байналхалқӣ инъикос гаштанд: дар Оинномаи СММ, Эълومия дар бораи аслҳои хукуки байналхалқӣ, ки ба равободити дӯстона ва ҳамкорӣ байни кишварҳо мутобики Оинномаи СММ аз соли 1970, Санади хотимаи Машварати мутобики Оинномаи СММ аз соли 1975 ва ғ. Он дар ҷаласаи XXXVII МУ СММ зимни қабули Эълумияи СММ дар бораи ҳалли сулҳомези баҳсҳои байналхалқӣ аз соли 1982 инкишоф ёфта, мушаххас гардид. Эълумияи СММ аз соли 1982 аз ҷумла василаҳои зеринро номбар менамояд: музокирот, миёнаравӣ, арбитражи байналхалқӣ, тафтишоти доғдохӣ, муроҷиат ба мақомот ё созишномаҳои минтақавӣ, инчунин василаҳои дигар аз рӯи интиҳоби ҷонибҳои баҳсқунанда, ба монанди «хизматҳои неск».

Ҳамкории фарҳангии кишварҳо — яке аз шаклҳои равободити байни кишварҳо, ки барои ғановати мутақобилаи халқҳо бо дастовардҳои фарҳанг ва соҳаҳои мухталифи дониш хизмат мерасонад. Соҳаи мазкур муболаро дар соҳаи санъати тасвирӣ ва иҷроия, кино, телевизион ва радио, адабиёт, фаъолияти наشري китобҳо ва хифзи хукукҳои муаллифӣ, варзаш, туризм, ҳамкорӣ дар соҳаи илм, дониш, тандурустӣ, таъминоти иҷтимоӣ, алоқа байни сомонҳои ҷамъиятӣ, бародаршахрҳо ва ғайраро дар бар мегирад.

Ҳамраисӣ — дар амалияи як қатор конфронс ё мақомотҳои байналхалқӣ баъзан муқаррароти маросимӣ вомерхӯранд, ки мутобики он ӯҳдадорӣ раиси конфронс ё ҷаласаи мақомотро ҳамзамон ва дар заминаи баробарӣ намояндагони 2 кишвар ба уҳда мегарданд. Масалан машварати Женева аз соли 1954 оид ба масъалаи Хиндучин ба сифати Ҳ. Вазирони корҳои хориҷии ИҶШС ва Британияи Кабирро интиҳоб намуд. Ниҳоди Ҳ. мебояд аз иваз намудани раиси конфронс (ҷаласаи мақомот) ба тартиби ротатсия, ки ӯҳдадорӣ раисро тайи муҳлати муқарраршуда бо тарикӣ навбат намояндагони кишварҳои иштирокӣ дар конфронс (ҷаласаи

мақомот) (масалан дар Шӯрои Амнияи СММ) иҷро менамоянд, фарқ намуд.

Ҳамраӣ — яке аз принципҳои, ки дар асоси равободити байни кишварҳо қарор дорад. Принципи Ҳ. аз баробарии кишварҳо дар МБ бармеояд. Ин принцип дар МБ умумизыгирофишуда буда, дар аҳднома ва анъанаҳои байналхалқӣ мустақам гардидааст. Ҳ. дар хукуки байналхалқӣ шахсӣ маъмул аст, ки зери маҷмуи Ҳ. пешниҳоди хукукҳои муайян, имтиёз ва бартариҳо ба шахсони хукукӣ ва воқеии кишвари хориҷӣ ба шарте, ки шахсони хукукӣ ва воқеии кишвари фириристода айнан аз ҷунин хукукҳо ва имтиёз дар ин кишвари хориҷӣ истифода баранд. Дар ҷунин ҳолатҳо талаби мутақобилият маъмулан дар қонун ва ё аҳдномаи байналхалқӣ муқаррар мешавад. Дар хукуки байналхалқӣ шахсӣ ду навъи Ҳ. маъмул аст: 1) моддӣ — пешниҳоди маблағи айнан мушаххаси салоҳият ба шахсони хукукӣ ва ҷисмонии кишвари фириристода, ки аз он шахсони хукукӣ ва ҷисмонии кишвари мизбон дар ин кишвари хориҷӣ истифода мебаранд; 2) расмий (номи шартие, ки мундариҷаи маҷмуи инъикос намесозад) — пешниҳоди салоҳияте, ки аз қонуни маҳаллӣ берун шуда ба шахсони хукукӣ ва воқеии кишвари хориҷӣ равона шудааст, ба шарте, ки шахсони хукукӣ ва воқеии кишвари мизбон айнан ҷунин салоҳиятҳо, ки аз қонуни маҳаллӣ кишвари хориҷӣ берун мешаванд, истифода намоянд.

Хифзи муҳити зист — маҷӯи ҷорабиниҳои, ки ба хифз ва беҳдошти биосфераи замин баҳри таъмини шароитҳои муносиби ҳаёт ва фаъолияти инсон равона шудааст, яке аз масъалаҳои умумиҷаҳонии муосир. Аз миёнаи асри XX Ҳ.м.з. ҷи дар сиёсати дохилии аксари кишварҳо ва ҷи дар соҳаи муносибатҳои байналхалқӣ мавқеи муҳим касб намуда, амалҳои муштарак ва дастаҷамонаро дар сатҳи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ тақозо менамояд. Ҳамкории байналхалқӣ дар соҳаи Ҳ.м.з. дар низоми СММ самаранок рушд менамояд; соли 1972 қарор дар бораи таъсиси мақомоти махсуси Барномаи СММ оид ба муҳити зист (ЮНЕП) қабул гардид. Соли 1979 аввалин машварати умумиаврупоӣ оид ба хифзи муҳити зист баргузор гардид, ки масъалаҳои паҳншавии ашёи ифлосқунандаи ҳавзаи ҳавоиро дар масофаҳои қалон, ворид намудани технологияҳои кампартов ва бепартов, истифодаи партовҳоро мавриди баррасӣ қарор дод. Дар ҷараёни машварат Эълумия дар бораи ифлосномаи байнисарҳадӣ ҳаво дар масофаҳои қалон, ки барои ҳамаи ҷонибҳо ӯҳдадорӣ қаркарди стратегияи беҳтарини хифзи табиат, мубодилаи иттилоот дар бораи маҷрои ашёи ифлосқунанда, равандҳои технологияи воридшаванда ва ғайраро фароҳам меовард, инчунин Эълумия дар

бораи технологияҳои кампартов ва бепартов қабул гардид. Масъалаҳои Ҳ.м.з. аз ин-т ҷамъбааст кардан даркор.

Ҳолати фавқулода – ҳолати ҳукуки дар кишвар ё дар навоҳии алоҳидаи он, ки бо назардошти ҳолатҳои истисноӣ дар замони озоишта ё хангоми ҷанг қорӣ гашта, истифодаи қороҳои махсусро ба максоди муҳофизат аз хатарҳои хориҷӣ ё дохилӣ, таҳкими тарғиботи ҷамъиятӣ ва ғайра иҷозат медиҳад. Ҳамзамон чунин ҳолат метавонад хангоми вазъи ҳарбӣ ё муҳоширавӣ қорӣ гардад. Имкони қорӣ намудани Ҳ.ф. дар асноди асосии қонунзории аксари кишварҳо пешбинӣ шудааст.

Худмуҳофизатӣ дар ҳукуки байналхалқӣ – яке аз навъҳои истифодаи қонунии қувва дар равобити байналхалқӣ. Моддаи 51 Оинномаи СММ таъкид менамояд: «Оинномаи мазкур ба ҳеҷ ваҷҳ нисбати ҳукуки дахлнопазири худмуҳофизатии қардӣ ё дастаҷамъонаро дар сурати ҳучуми мусаллаҳона ба аъзои Созмон, то замоне ки Шӯрои Амният қороҳои заруриро бахри дастгирӣ сулҳ ва амният байналхалқӣ наандешад, даҳолат наменамояд. Қороҳои қабулнамудаи аъзоёни Созмон хангоми татбиқи ҳукуки мазкур ба худмудофия мебояд фавран ба Шӯрои Амният хабар дода шуда, ба ҳеҷ ваҷҳ набояд ба салоҳият ва масъулияти Шӯрои Амният дахл намояд. Мутобиқи Оинномаи мазкур қабули чунин қороҳо дар тамоми вақт, ки бахри дастгирӣ ё барқарор намудани сулҳ ва амният байналхалқӣ заруранд, иҷозат дода мешавад». Ҳ. инфиродӣ амалҳои мусаллаҳонаи ҷавобии кишварро, ки бахри мудофия ё эҳёи истиклолияти сиёсии худ ва дахлнопазирии худудӣ андешида шудаанд, ифода менамояд. (ниг. инчунин мафҳуми Агрессия).

Амалҳо бо тартиби Ҳ. метавонанд ҳислати ҳучумнамоии ҳарбӣ дошта, ба қаламрави кишвари таъовузкор то ҳадде, ки бахри маҳви оқибатҳои он ва пешгирии ҳучуми мусаллаҳона зарур аст, пахн гардад. Вале чунин амалҳо набояд ҳислати Ҳ. таҳҷумӣ, яъне дар шароите шуруъ гардад, ки ҳучум оғоз нашудааст, дошта бошанд. Ҳ. дастаҷамъона – иштироки кишвар дар зада гардонидани ҳучуми кишвари дигар, ки дар ҳолати Ҳ. қардӣ қарор дорад, ҳучуми мусаллаҳона аз ҷониби кишвари сеюм. Дар амалия байналхалқӣ ҳукуки Ҳ. дастаҷамъона аксаран бо аҳдномаҳои дучониба ё бисёрҷониба оид ба кӯмаки мутақобила (ниг. инчунин созишномаҳои минтақавӣ) ба расмият дароварда мешавад. Расонидани кӯмак дар қарорҷубаи Ҳ. дастаҷамъона метавонад шаклҳои мухталиф – аз таҳфилоати ҳарбӣ то амалҳои бевоситаи мусаллаҳона алайҳи кишвари агрессор дошта бошад. Нисбати оғоз, татбиқи қатъи амалҳои мусаллаҳона дар асоси Ҳ. дастаҷамъона

ҳамаи он муқаррароте амал менамояд, ки бахри Ҳ. қардӣ ҳатмист. Кишварҳо ҳукуки Ҳ. новобаста аз узвияти онҳо дар СММ доро мебошанд.

Ҳукуки аҳдномаҳои байналхалқӣ – низоми принсип ва меъёрҳои байналхалқӣ-ҳукукӣ, ки ба ақд, иҷроиш ва қатъи амали аҳдномаҳои байналхалқӣ тааллуқ доранд. Ҳамчунин танзими мероси ҳукукии кишварҳо ва дигар иштирокиёни ҳукуки байналхалқӣ дар самти аҳдномаҳои байналхалқӣ ба Ҳ.а.б. дахл доранд. Сарчашмаи асосии Ҳ.а.б. одаги байналхалқӣ мебошад. Аксари меъёрҳои Ҳ.а.б. дар эълонияи Вена дар бораи ҳукуки аҳдномаҳои байналхалқӣ аз соли 1969, инчунин эълонияи Вена дар бораи мероси ҳукукии кишварҳо дар самти аҳдномаҳои байналхалқӣ аз соли 1978 инъикос шудаанд. Дар қарорҷубаи СММ қорҳо оид ба кодификатсия ва рушди Ҳ.а.б., аз ҷумла дар соҳаи аҳдномаҳои байналхалқӣ бо иштироки созмонҳои байналхалқӣ ва ҳукуки мерос нисбати чунин аҳдномаҳо қарар доранд.

Ҳукуки бахри байналхалқӣ – низоми принсип ва меъёрҳои ҳукуки байналхалқӣ, ки речаи ҳукукии фазои бахрӣ ва равобити вобаста ба истифодаи укёуси қаронӣ байни кишварҳо бавуҷудмадаро танзим менамояд. Марҳилаи муҳим дар танзими Ҳ.б.б. қабули эълонияи Женева оид ба ҳукуки бахрӣ аз соли 1958 ба шумор меравад, ки як қатормеъёрҳои умумиэтирофишудаи Ҳ.б.б., аз ҷумла принсипи озодии бахри қушод ва ҳукуки убури сулҳомез тавассути обҳои худудӣ мустақам намуд. Аҳдофи истисноӣ фазои бахрӣ аз баҳши мусобиқаи мусаллаҳонавӣ дар Аҳдномаи манъи қойгирнамоии аслиҳои ядрӣ ва анвои дигари аслиҳои қатъи ом дар қарр ва умқи баҳру укёусҳо аз соли 1971 ба инъикос шудааст. Дар Конфронси III-юми СММ оид ба ҳукуки бахрӣ (1973-82) тақрибан ҳамаи масъалаҳои истифодаи укёуси қаронӣ дар маҷмӯи ягона баррасӣ гаштаанд. Принсипи ва меъёрҳои Ҳ.б.б., ки дар Эълонияи СММ оид ба ҳукуки бахрӣ аз соли 1982 қарр шудаанд, тамоми анвои фаволияти бахрии кишварҳо, созмонҳои байналхалқӣ, шаҳсонӣ воқеӣ ва ширкатҳои ҳусусӣ, чи анъанавии таърихан ташаққулефта, чи дар замони муосир зуҳуркарда (киштигардии байналхалқӣ, моҳидорӣ ва анвои дигари саноати моҳипарварӣ, қашшофи ва қоркарди навоҳии мухталифи қарри бахр, қоркард ва таҳвили технологияи бахрӣ, гузаронидани тадқиқотҳои илмӣ бахрӣ, муҳофизат ва нигоҳдошти муҳити бахрӣ, хифзи захираҳои зиндаи бахр, бунёди қазираҳои сунъӣ, таҷҳизо ва дастгоҳҳои дигар ва ғайра) танзим менамояд. Танзим ва рушди прогрессивии Ҳ.б.б. дар Эълонияи соли 1982 нақши муҳими онро

дар кори танзими мутақобилаи масъалаҳои тунде, ки бо истифодаи уқёуси ҷаҳонӣ алоқаманд, инъикос менамояд.

Ҳуқуқи байналхалқӣ (Ҳуқуқи байналхалқии оммавӣ) - 1) низоми аслу меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки равобати байни кишварҳоро танзим намуда, ҳуқуқу ўқладориҳои мутақобилаи онҳоро муайян месозад; 2) соҳаи ҳуқуқшиносӣ. Таърихан Ҳ.б. бо зуҳури давлат пайдо шудааст. Илми Ҳ.б. дар охири қурунивустро ва оғози замони нав ба вучуд омадааст. Дар асри XVI ҳуқуқшиносии испанӣ Ф. де Витория истилоҳи илмӣ «ҳуқуқи байни халқҳо» (аз лот. *jus inter gentes*), ки аз мафҳуми «ҳуқуқи одамон» (аз лот. *jus gentium*)-и дар ҳуқуқи римӣ мавҷудбуда ро истифода намуд. Меъёрҳои Ҳ.б. дар натиҷаи созишномаи байни якдигар ва иштирокчиёни баробари ҳуқуқи байналхалқӣ – кишварҳои мустақил бунёд мегарданд; онҳо дар аҳдномаҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаи байнидавлатӣ ба назар расида, инчунин дар шакли одатҳои байналхалқӣ ташаккул меёбанд. Аҳднома ва одат сарчашмаҳои асосии ҳуқуқи байналхалқӣ ба шумор мераванд. Нақши аввалиндарачаро дар ташаккули меъёрҳои Ҳ.б. дипломатия мебозад. Дар навбати худ Ҳ.б. яке аз василаҳои асосии он мебошад.

Вазифаи муҳимтарини Ҳ.б. – ин истиқрори маҳақҳои умумӣ баҳри амалии кишварҳо дар соҳаҳои мухталифи муносибатҳои байналхалқӣ – сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ, фарҳангӣ ва ғ. мебошад. Вазифаи танзимнамоеи Ҳ.б. дар қайди ҳуқуқу ўқладори мутақобилаи кишварҳо дар масъалаҳои мушаххаси муносибатҳои байналхалқӣ инъикос мегардад. Вазифаи ғифзқунандаи Ҳ.б. баҳри таъмини ҳимояи манфиатҳои ҳар як кишвар ва ҷомеаи байналхалқӣ дар маҷмӯъ, додани ҳислати устувор ба равобати байналхалқӣ хизмат менамояд.

Мундариҷаи аслу меъёрҳои Ҳ.б. ҳолати муносибатҳои байналхалқиро дар марҳилаҳои гуногуни рушди онҳо инъикос менамояд. Азбаски Ҳ.б. дар навбати худ ба муносибатҳои байналхалқӣ таъсири ғайри мерасонад, байни кишварҳо на танҳо ҳамкорӣ татбиқ мегардад, балки оид ба масъалаҳои қабули ин ё он аслу меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ, ғанисозии мундариҷаи онҳо мубориза меравад.

Ҳуқуқи байналхалқии ҳусусӣ – маҷмӯи меъёрҳои, ки равобати шаҳрвандӣ-ҳуқуқӣ, ки дар онҳо унсури ҳориҷӣ мавҷуд аст, танзим менамоянд. Тахти мафҳуми равобати шаҳрвандӣ-ҳуқуқӣ муносибатҳои моликиятӣ ва ғайримоликиятӣ, ки бо меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ ва меҳнат танзим мегарданд, фаҳмида мешавад. Унсури ҳориҷӣ яъне ҳислати байналхалқии ин равобати ҳуқуқӣ метавонад аз ҷумла дар он зоҳир гардад, ки шахсони воқеӣ ва

ҳуқуқӣ, баъзан кишварҳои ҳориҷӣ дар он ширкат мекунанд; онҳо бо қаламрави дув а ё якчанд кишварҳо алоқаманд мебошанд; объекти ҷунин равобати ҳуқуқӣ танҳо ашёест, ки дар ҳориҷа қарор дорад. Ба соҳаи Ҳ.б.х. масъалаҳои мақоми ҳориҷиён, шахсони ҳуқуқии ҳориҷӣ ва ҷомеаҳои омехта, ҳуқуқи моликият, ҳуқуқи хатмӣ (ҳаридуфурӯши ҳориҷӣ, аҳдномаҳои интиқоли баҳрӣ, роҳи оҳан ва ҳавой, муносибатҳои қарзӣ-ҳисоббарбарқунӣ), ҳуқуқи муаллифӣ ва ихтироъкорӣ, ҳуқуқи оилавӣ ва меросӣ, муносибатҳои меҳнатӣ, раванди ба истилоҳ шаҳрвандӣ (маҷмӯи муқаррароти ҳислати муорифавидошта, ки бо ҳимояи ҳуқуқи ҳориҷиён ва шахсони ҳуқуқии ҳориҷиён дар додгоҳ ё арбитраж алоқаманд мебошанд) дохил мешаванд.

Сарчашмаҳои Ҳ.б.х. инҳоянд: аҳдномаи байналхалқӣ, қонунгузории дохилӣ, амалияи додгоҳӣ ва арбитражӣ, одади байналхалқӣ. Ҳ.б.х. якчанд навъи меъёрҳоро дар бар мегирад. Дар баъзе ҳолатҳо меъёре, ки дар асоси тартиби аҳдномавӣ қабул шудааст, дар худ муқаррароти бевоситаеро, ки ҳуқуқ ва ўқладорию муайян менамояд (меъёрҳои танзими бевосита ва ё бавосита), дар бар мегирад. Дар ҳолатҳои дигар меъёри Ҳ.б.х. танҳо ҳаволаро ба ҳуқуқи ягон кишвар фаро мегирад, яъне масъалаи алоҳидаро на мустақилона, балки дар маҷмӯи қонунгузории дохилӣ, ки ба он ин меъёр иқтибос мекунад, ҳал месозад (масалан, иқтибос ба қонуни шаҳрвандии шахс (аз лот. *lex patriae*), қонуни мақоми акди аҳднома (аз лот. *lex loci contractus*), қонуни мақоми мавқеъгирии ашё (лот. *lex rei sitae*), қонуни мақоми акди никоҳ (аз лот. *lex loci celebrationis*) ва ғ.). Ҷунин меъёрҳо танҳо ба Ҳ.б.х. хос мебошад. Ба меъёрҳои Ҳ.б.х. инчунин меъёрҳои маҳсус, ки аз ҷониби кишвар баҳри танзими равобати иқтисодӣ ҳориҷӣ ё равобати марбут ба ҳамкории илмӣ-фаннӣ ё фарҳангӣ муқаррар мегарданд, дохил мешаванд. Як қатор меъёрҳои Ҳ.б.х. бевосита аз асосҳои умумии ҳуқуқи байналхалқӣ, масалан, меъёр дар бораи суднашавандагии кишвар бе ризоияти бевоситаи додгоҳи кишварҳои дигар бармеояд. Нақши назаррас ба қоркарди аҳдномаҳои бисёрҷонибаи байналхалқӣ оид ба масъалаҳои Ҳ.б.х. ба созмонҳои байналхалқӣ аз қабили Шӯрои кӯмаки мутақобилаи иқтисодӣ, Комиссия СММ оид ба ҳуқуқи тиҷорат байналхалқӣ, конфронси Гаага оид ба ҳуқуқи байналхалқии ҳусусӣ, Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ, ниҳоди римии яғонасозии (унификацияи) ҳуқуқи ҳусусӣ ва ғайра тааллуқ дорад.

Ҳуқуқи инсон – истилоҳе, ки дар зери он маҷмӯи ҳуқуқ ва озодиҳои иҷтимоӣ, шаҳрвандӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва ғайра, ки мақоми ҳуқуқии шахсиятро дар кишвар таъсир менамояд, фаҳмида

мешавад. Доираи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон, ҳислати онҳо, ҳаҷм ва мундариҷаи воқеии онҳо аз табиати синфӣи сохти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии кишвар, шароитҳои ҳомаи мазкур бармеояд. Нақши хусусиятҳои ҳоси инкишофи ҳомаи мазкур бармеояд. Нақши ҳалқунандро дар тасдиқи принсипи эҳтироми Ҳ.и. ва озодиҳои асосӣ ба сифати яке принсипҳои умумизътирофшудаи ҳуқуқи байналхалқӣ ба сатсиялизм, таъсири пешқадами он ба рушди ҷаҳонӣ соҳиб мебошад. Принсипи эҳтироми Ҳ.и. ва озодиҳои асосии он инчунин дар Оинномаи СММ, Эълומияи ҳуқуқи башар аз соли 1948, Эълумия дар бораи додани мустақилият ба ҳалқу кишварҳои мустақиликавӣ аз соли 1960, Эълумияи байналхалқӣ дар бораи барҳам додани ҳамаи анвори ҳуқуқпоймолкунии наҷодӣ аз соли 1966, Паймонҳо дар бораи ҳуқуқи инсон аз соли 1966, санади хотимавии амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ва асноди дигари байналхалқӣ мустаҳкам гашта инкишоф ёфтааст. Масалан дар Оинномаи СММ катъияти ҳалқҳо баҳри «рахо намудани насли оянда аз даҳшати ҷанг» ва «боз устувор намудани эътиқод ба ҳуқуқҳои асосии инсон», гузоштани мақсади табиқи ҳамкории байналхалқӣ дар «дастирӣ ва рушди эҳтиром ба ҳуқуқи инсон озодиҳои асосии он барои ҳамагон, новобаста аз тафовути наҷод, чинс, забон ва дин» эълон гардидааст. Принсипи эҳтироми Ҳ.и. наметавонад бо принсипҳои ҳуқуқи байналхалқӣ ва аз ҷумла бо принсипи баробарии кишварҳо ва даҳолат накардан ба қорҳои дохилии онҳо муқобил гузошта шавад.

Танзими бевосита ва ҳифзи Ҳ.и. қори дохилии кишвар буда, даҳолат аз ҳориҷ ба он иҷозат дода намешавад. Ҳамзамон табиқи принсипи эҳтироми Ҳ.и. муборизаро бо вайроннамоии оммавӣ ва дағали ҳуқуқи ҳалқҳо ва инсонҳо, ки дар натиҷаи сиёсати империалистӣ ва амалияи мустаъмаравӣ, ҳамаи навъи наҷодпарастӣ, апартеид, тачовуз (агрессия), фашизм, фуру нишондани ҳаракатҳои миллӣ-озодиҳои ва қувваҳои демократӣ, пеш аз ҳама дар ҳолатҳои миллӣ-озодиҳои ва қувваҳои демократӣ, таҳдид менамоянд, леҷбинӣ месозад.

Ҳуқуқпоймолкуни(таъъиз) — дар муносибатҳои байналхалқӣ барои наҷояндагон, созмонҳо ва ё шарвандони як кишвар мукаррар намудани ҳуқуқҳои қамтар назар ба наҷояндагон, созмонҳо ва ё шарвандони кишвари дигар.

Ҳуқуқпоймолкуни вайрон намудани ҳуқуқи байналхалқӣ буда, маъмулан истифодаи қорабиниҳои қавобиро аз қониби кишваре, ки бо ҳуқуқпоймолкуни рубарӯ гаштааст, ба бор меорад.

Ҷунин меёрҳои қавобӣ реторсия ва таъъиз ба шумор меравад.

Ҳуқуқи қавобӣ — соҳаи маҳсуи ҳуқуқи байналхалқӣ, ки маҷмуи меёр ва принсипҳои ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои ҳуқуқи байни кишварҳо дар раванди истифодаи ҳарими қавобӣ, ҳамчунин муносибатҳои ҳуқуқи ба шахсони ҳуқуқи ва воқеӣ, ки ҳангоми истифодаи алоқаҳои қавобӣ байналхалқӣ ба вучуд меоянд, муаррифӣ менамояд. Меёрҳои Ҳ.х., байналхалқӣ, ки муносибати ҳуқуқи умумӣ ва шахиро танзим менамояд, аз санадаҳои аҳдномавӣ байналхалқӣ ва одаҳои байналхалқӣ таркиб меёбад.

Ҳ.х., байналхалқӣ аз оғози асри XX баъди он ки аз охири асри XIX дастгоҳҳои парвозкунанда масофаҳои назаррасро бо убури на танҳо ҳудуди сарҳадҳои миллӣ, балки қаламрави кишварҳои ҳориҷӣ ва баҳрҳои қушод тай кардан гирифтанд, ташаққул ёфт. Ҳ.х., байналхалқӣ баҳри танзими парвози киштиҳои қавобӣ дар масофаи берун аз ҳудуди миллӣ, ҳамчунин масъалаи истифодаи ҳаҳои байналхалқӣи қавобӣ хизмат менамояд.

Ба сарчашмаҳои Ҳ.х., байналхалқӣ созишнома ва эълумияҳои бисёрҷониба оид ба масъалаҳои қавобӣи шахравандӣ, созишномаҳои дучониба дар бораи алоқаҳои қавобӣ, инчунин баъзе одаҳои, ки дар муносибатҳои байналхалқӣ умумизътирофшуда гардидаанд.

Аввалин созишномаи бисёрҷониба дар ин самт Эълумияи Париж дар бораи қойивазкунии қавобӣ аз соли 1919 мебошад. Дар соли 1926 Эълумияи киштирони қавобӣ (аэронавигатсионӣ) Мадрид (Иберо-Амриқой) ва дар соли 1928 Эълумияи Гаана (Пан-Амриқой) дар бораи қавобӣи тичоратӣ ба тавсиб расидаанд. Соли 1944 ин эълумияҳо бо назардошти қабули Эълумия дар бораи қавобӣи шахравандӣ (бештар бо номи Эълумияи Чикаго) дар конференси дипломатӣ дар Чикаго 7.XII. 1944, ки 4.IV. 1947 эътибори қонунӣ гирифтааст, қувваи ҳеҷро гум намунаанд. Эълумияи Чикаго Созмони байналхалқӣи қавобӣи шахравандӣ (ИКАО) — ро таъсис дод, ки айни ҳол зиёда аз 180 кишвар азъои он мебошад. ИКАО— муассисаи маҳсусгардонидашудаи СММ мебошад. Созишномаҳои дигари бисёрҷонибаи муҳими кишварҳои оид ба масъалаҳои қавобӣи шахравандӣ инҳоянд: Эълумияи Варшава аз 12.X. 1929 барои яқселакунии баъзе мукаррароти борқашонии байналхалқӣи қавобӣи нисбатдошта, ки бо Протоколи Гаага аз 28.IX. 1955 пурра гардонидида шудааст; Эълумияи Рим аз 7.X. 1952 дар бораи товори зараре, ки ба киштиҳои қавобӣи ҳориҷӣ аз қониби шахсони сеюм расонида шудааст; Эълумияи Женева аз 25.VI. 1948 дар бораи эътирофи байналхалқӣи ҳуқуқи ба киштиҳои қавобӣ ва ғ.

Созишномаҳои дучонибаи байнихукумати дар бораи алоқаҳои хавоӣ санадҳои асосии меъёрие мебошанд, ки дар асоси онҳо хатсайри роҳҳои хавоӣ байни кишварҳо ва шароити истифодаи онҳо муқаррар мешаванд. Ба одатҳои умумизътирофшуда, ки ба соҳаи ҳукуки хавоӣ тааллуқ доранд, мебошад одати парвози озодро дар фазои хавоии бахрҳои кушод, одати эътирофи ҳокимияти бемаҳдудии кишвар ба ҳарими хавоӣ бар болои қаламрави миллии хеш ва ғайраро дохил намуд. Баъзе аз ин меъёрҳои оддӣ дар эъломияҳои байналхалқӣ тасдиқ ва таҳким ёфтаанд. Аз ҷумла одати парвози озод дар болои баҳри кушод дар Эъломияи Женева дар бораи бахрҳои кушод аз соли 1958 мустаҳкам шудааст. Бо густариши ҳукуки байналхалқӣ баъзе меъёрҳои оддӣ бо меъёрҳои аҳдномавии мундариҷаашон дигар иваз мешаванд.

Тавсифи ҳарими хавоӣ аз нуқтаи назари ҳукукӣ тасвири сарҳадҳои он ва речаи ҳукукии қисматҳои мухталифи онро дар бар мегирад. Сарҳади ниҳони ҳарими хавоӣ сатҳи хушкӣ ва обии қурраи замин мебошад. Сутуни хаво, ки бо сатҳи тасаввуршавандаи хати фарози амудии маҳдуд аз сарҳади кишвар таҳти ҳокимияти он қарор дорад. Фазои хавоӣ дар болои баҳри кушод, маънои набудани барои ҳамаи кишварҳо мебошад. Вале ин озодӣ маънои набудани тартиби муайян дар масъалаи истифодаи фазои хавоӣ дар болои бахрҳои кушодро надорад. ИКАО қоидаҳои маҳсуси парвози тайёраҳоро дар болои бахрҳои кушод нашр менамояд; ҳангоми дар болои бахрҳои кушод қарор доштан киштиҳои хавоӣ дахлнопазир буда, ба қонунҳои кишвари парчам тобеъ мебошанд; дар асоси аҳдномаи Москва аз соли 1963 дар бораи манъи озмоиши яроқи ҳастай дар атмосфера, фазои қайҳон ва зери об, дар ҳарими хавоӣ таркишҳои ҳастай гузаронида намешаванд.

Ҳокимияти давлатӣ бар фазои хавоии миллий дар қонунгузори аксари кишварҳо мустаҳкам гардидааст. Ҳокимияти кишвар бар фазои хавоӣ маънии тааллуқи ин фазоро истисноан ба кишвари мазкур, ҳукуки онро баҳри муқаррар намудани ҳар речае, ки набошад барои ин фазо, истифодаи он бо салоҳиди хеш бе даҳлати ғайр ва додани иҷозат (ё рад қардан ба он) барои истифода ба кишварҳои дигарро дорад. Вале дар ин ҳол набояд меъёрҳои умумӣ ва принсипҳои ҳукуки байналхалқӣ, ки Ҳ.х., соҳаи он буда ба он асос мебад вайрон карда шаванд.

Ҳукук ба худмуайянкунӣ — ҳукук ҳар як халқ оид ба ҳалли мустақилонаи масъалаи шакли мавҷудияти давлатии худ; озодона барпо намудани макоми сиёсӣ ва татбиқи рушди иқтисодӣ ва фарҳангии худ. Ҳ.х. — яке аз принсипҳои асосии ҳукуки байналхалқӣ мебошад. Ҳ.х. аз эътирофи васеи байналхалқӣ

бархурдор буда, дар Оинномаи СММ, ки рушди раавобити дӯстонаро байни халқҳо «дар заминаи эҳтироми принсипи баробарӣ ва худмуайянкунии халқҳо» дар назар дорад, мустаҳкам шудааст. Ҳ.х. бо қатъномаҳои зиёди МУ СММ ва қарори конференсҳои байналхалқӣ, ҷамъномаи Чунбиши адами таахуд тасдиқ гардидааст. Дар Эъломияи оид ба принсипҳои ҳукуки байналхалқӣ, ки ба раавобити дӯстона ва ҳамкорӣ байни кишварҳо дахл дорад, мутобиқи Оинномаи ҚОФ аз соли 1970 таъкид мегардад, ки ҳар як кишвар уҳдадор аст, ки бо амалҳои муштарак ва фардӣ ба татбиқи принсипи баробарӣ ва худмуайянкунии халқҳо мусоидат намуда, ба Созмони миллалӣ муттаҳид дар масъалаи татбиқи он кӯмак созад.

Ҳукуқназири кишварҳо — гузаштани ҳукук ва уҳдадориҳои як кишвар ба кишвари дигар. Масъалаи Ҳ.к. ҳангоми табдили сохтори иқтимоӣ дар натиҷаи инқилоб, пайдо шудан дар натиҷаи муборизаи миллий-озодихоҳии кишварҳои нави миллий, ташкили якҷанд кишвар дар қаламрави собиқ кишвари ягона ё муттаҳидшавии 2 ё зиёда кишвар ба як давлат, инчунин ҳангоми гузаштани ҷузъе аз қаламрави як кишвар ба дигараш пайдо мешавад. Ҳ.к. метавонад аз ҷумла нисбати аҳдномаҳои байналхалқӣ, моликияти давлатӣ, бойгонихо ва қарҳо, инчунин нисбати узвият ба созмонҳои байналхалқии байнихукумати амалӣ гардад.

Ҳукуқназири ҳукуматҳо — гузаштани ҳукук ва уҳдадориҳои аз як ҳукумат ба дигарӣ ҳангоми тағйиротҳои дохилӣ дар кишвари мазкур. Масалан, ҳангоми тағйири ҳукумат бо роҳи ғайриқонунӣ метавонад масъала оид ба муносибати ҳукумати нав ба аҳдномаҳои ки аз ҷониби ҳукумати пешин бо кишварҳои хориҷӣ ақд гардида буд, ба миён ояд. Дар бораи ин масъала нуктаи назари дигар низ мавҷуд аст, ки мутобиқи он тағйири ҳукумат ба ҳукук ва уҳдадориҳои давлат таъсир намерасонад.

Ҳучиннақӣ — нахустин истифодаи накардани нерӯҳои мусаллаҳ аз ҷониби ягон кишвар нисбати кишвари дигар; қисми ҷудонашавандаи яке аз принсипҳои асосии ҳукуки байналхалқӣ — принсипи истифодаи қувва дар муносибатҳои байналхалқӣ ба шумор меравад.

Шахравандӣ — тааллуқи доимии шахси воқеӣ ба ягон кишвар, ки маҷмӯи ҳукук ва уҳдадориҳои шахси мазкурро пешбинӣ менамояд. Бо назардошти тааллуқи худ ба давлат-ватан шахраванд аз ҳимояи дипломатии кишвари худ дар сурати вайрон гардидани ҳукук ва манфиатҳои он аз ҷониби кишварҳои дигар бархурдор мебошад. Масъалаи ба даст овардан ва аз даст додани Ш.к. бо қонунгузори дохилӣ ва дар баъзе ҳолатҳо бо созишномаҳои

байналхалқӣ танзим карда мешаванд. Васи́лаҳои асосии ба дастовардани Ш. инҳоянд: аз рӯи таваллуд: «хуқуқи хун» ва «хуқуқи хок»; дар ҳолати аввал Ш. фарзандон аз Ш. волидайн тобааста мебошад (Дания, Афғонистон), дар ҳолати сонӣ – аз ҷойи таваллуд (ИМА, Аргентина). Аз ҳама бештар қонунгузории кишварҳо мувофиқати ҳар ду принципро пешбинӣ менамоянд. Баъди таваллуди шахс Ш. бо тартиби табиӣ (натурализатсия) ба даст меояд. Ш. дар сурати тағйири Ш. бо тартиби ҳақдорӣ опгтатсия), баровардан аз шаҳрвандӣ бо қарори мақомотҳои дахлдори давлатӣ; дар баъзе давлатҳо – хангоми ба шавҳар баромадан ба шаҳрванди хоричӣ ва хангоми даст кашидан аз Ш. сурат мегирад.

Муайян намудани Ш. ба салоҳияти дохилии ҳар як кишвар дохил мегардад.

Шаҳри қушод – шаҳре, ки яке аз кишварҳои муҳориб (ҷонибҳои даргир) ба мақсади пешгирии харобӣ ва ҳалоки сокинонаш ғайримухофизат эълон мегардад. Дар Ш.к. иншоотҳои харбӣ, нерӯ ва воситаҳои мудоғиба мавҷуд намебошад. Моддаи 25 Замимаи Эълумияи Гаага дар бораи қонунҳо ва одадҳои ҷанги хушкӣ аз соли 1907 ҳучум ва бомбароннамоии Ш.к. новобаста аз васила манъ менамояд. Мақоми хуқуқи Ш.к. дар Эълумияи Гаага дар бораи хифзи арзишҳои фарҳангӣ хангоми низои мусаллаҳона аз соли 1954 инъикос ёфтааст. Дар қараёни ҷанги дуҷоми ҷаҳон шаҳрҳои Париж ва Рим Ш.к. эълон гардиданд.

Шаҳри мухтор – шаҳре, ки ба эҷоди мустақили сиёсӣ бо речаи махсуси байналхалқӣ, чун қоида баяроқкардашуда ва бетараф ҷудо шудааст.

Шаҳри «мухтор» ва ё «озод»-ро аз шаҳри «қушод», ки шаҳри дар ҳолати ҷанг мустаҳкам нагардида ва мухофизатнашуда мебошад, фарқ кардан зарур аст.

Дар асрҳои миёна шаҳрҳои олмони Гамбург, Бремен, Любек, Регенсбург, Франкфурт-дар лаби-Майн Ш.м., буданд, зеро онҳо дар муносибат бо мулкياتҳои олмонӣ мавқеи мустақил доштанд. Вале нисбати Ш.м., речаи махсуси байналхалқӣ устувор нагардида буд. Дар даврони ахир истиқрори речаи махсус барои шаҳрҳо, ки қушод эълон мегарданд, ба қор бурда мешавад. Ҷунин реча маъмулан бо созишномаи кишварҳои манфиатдор барқарор мегардад. Дар асрҳои XIX ва XX созишномаҳо дар бораи Ш.м., ҷандин маротиба ба имзо расиданд, ҳарчанд Ш.м., вучуд доштанд, ки речаашон новобаста аз акди ягон созишномаи байналхалқӣ ташақкул ёфта буданд.

Дар асоси аҳдномаи Вена аз соли 1815 шаҳри Краков бо худудҳои атрофии он тахти васояти Русия, Австрия ва Пруссия Ш.м., эълон карда шуд.

Баъди ҷанги якуми ҷаҳон дар асоси аҳдномаи сулҳи Версал аз соли 1919 мақоми Ш.м., барои шаҳри Гданск, ки ба эҷоди мустақили сиёсӣ – «кишвари озод» бо сарқонуни худ (аз 4.VI 1922 ҳуқуқи қонуний гирифтааст) ва мақомоти ҳокимият ва идора, ҳамчунин шаҳрвандии худ ҷудо шуда буд, устувор гардид. «Ш.м., Дантсиг» «таҳти мухофизати Ҷомеаи миллал» қарор мегирифт, ки сарқонуни онро қафолат меод. Ҳарчанд дар аҳдномаи Версал муқаррароти бевосита дар бораи баяроқкардони Дантсиг мавҷуд набуд, фаъолияти хислати харбӣ дошта дар Ш.м., ҳамчун вайрон гаштани мақоми он баррасӣ мегардид.

Гданск (Дантсиг), ки дар оғози ҷанги дуҷоми ҷаҳон аз ҷониби Олмони гитлерӣ ишғол шуда буд, соли 1945 аз ҷониби Артиши Шӯравӣ озод гардида ба ҳайати Полша шомил шуд, ки дар созишномаи Потсдам дар бораи сарҳади ғарбии ҚМШ мустаҳкам гардидааст.

Аҳдномаи сулҳ бо Италия пешбинӣ менамуд, ки Триест эҷоди мустақили сиёсӣ бо сарқонуни ҳеш, мақомоти қонунгузорӣ ва идорӣ мегардад. Инчунин баяроқкардонӣ ва бетарафнамоии Триест, бо он ки ягон қувваҳои мусаллаҳ, ба ғайр аз бо қарори Шӯрои Амниятӣ СММ, натавонанд дар қаламрави он қарор дошта бошанд. Шӯрои Амниятӣ мебоист ягонагӣ ва мустақилияти Триестро таъмин менамуд.

Речаи амалии шаҳри озод дар Триест амалӣ нагардид (масъалаи Триест дар асоси созишномаи Италия ва Югославия баррасӣ шуда буд) ва муқаррароти аҳдномаи сулҳ дар ин самт татбиқ нагардиданд.

Речаи, ба статутӣ Ш.м., наздик дар Танжер (1923–40; 1945–56), дар Саар (1919–35; 1945–55) вучуд дошт. Истиқрори ҷунин реча дар қатъномаи Маҷмааи Умумии СММ аз 29.XI 1947 барои Байтулмуқаддас пешбинӣ шуда буд.

Бо назардошти ҳолатҳои махсус, ки дар Берлин баъди ҷанги дуҷоми ҷаҳон дар натиҷаи сиёсати кишварҳои ғарбӣ ба вучуд омаданд, ҳуқуқмати ИЧШС дар мувофиқа бо ҳуқуқмати ҚДО соли 1958 пешниҳоди барқарор кардани мақоми Ш.м., баяроқкардонидашуда ва бетараф барои Берлини Ғарбиро намуд.

Шаҳрони ҷойивазнамуда (бечошуда) – қасоне, ки хангоми ҷанги дуҷоми ҷаҳон аз ҷониби гитлерчиён ва шарикони он аз худудҳои истилошуда барои истифода ба сифати қувваи арзони қорӣ зӯран бароварда шуданд.

Шиносномаи хориҷӣ — санаде, ки шахсият, шахрвандӣ ва дар ҳолатҳои зарурӣ мақоми хизматии шахсе, ки вобаста ба фаёлияти хизматӣ ё шахсӣ ба хориҷа сафр менамояд, тасдиқ месозад. Ш.х. ба дипломатӣ, хизматӣ, умумишаҳрвандӣ, шиносномаи маллоҳ ва ғайра ҷудо шуда, аз тарафи вазорати қорҳои хориҷӣ, вазорати қорҳои дохилӣ, дар хориҷа бошад аз ҷониби намоёндагҳои дипломатӣ ё муассисаҳои консулии кишвар мутобики қоидаҳое, ки қонунгузории дохилӣ муқаррар намудааст, дода мешаванд. Додани Ш.х. тавассути Муқаррарот дар бораи дохилшавӣ ва дар бораи хориҷ гаштан аз кишвар танзим мегардад. Тамдиди муҳлати амал, иваз, ворид намудани тағйиротҳои зарурӣ ба Ш.х. шахсони ба хориҷа сафар намуда, аз ҷониби намоёндагҳои дипломатӣ ва муассисаҳои консулӣ ба амал бароварда мешавад. Ш.х. воқеӣ далали шаҳрвандии шахс ва ҳуқуқи он ба хизматрасонии консулӣ ва муҳофизат аз ҷониби кишвари худ мебошад. Ш.х. худ аз худ ҳуқуқи ворид шудан ба ягон кишвари хориҷиро фароҳам намеорад; барои ин мавҷудияти иҷозати мутаносиб (раводид) ё созишномаи байналхалқӣ дар бораи сафарҳои бераводид зарур мебошад.

Шӯрои Атлантикаи Шимолӣ, Шӯрои НАТО (North Atlantic Council) — мақомоти олии Созмони аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ (НАТО) маҳсуб мегардад. Мутобики аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ аз соли 1949 бахри баррасии масъалаҳои бо истифодаи он алоқаманд буда, дар ҳайати намоёндагони ҳамаи иштирокчиёни аҳднома бунёд ёфтааст. Ҷаласаи 1-уми Ш. 17.09.1949 баргузор гардидааст. Ш. машварати сиёсӣ ва мубодилаи иттилоотро дар масъалаҳои асосии фаёлияти НАТО амалӣ намуда, вобаста ба онҳо қарор қабул менамояд, амали кишварҳои аъзо ро ҳамоҳанг сохта ҳаҷми саҳми молиявии онҳоро муайян месозад ва бучаи мақомотҳои НАТО-ро тасдиқ мекунад.

Ҷаласаи Ш. маъмулан дар як сол 2 маротиба, баъзан дар сатҳи олий, вале аксаран дар сатҳи вазирони қорҳои хориҷӣ вобаст ба рӯзномаи ҷаласа бо иштироки вазирони мудофиа, иқтисод ва молия баргузор мегардад. На камтар аз як маротиба дар ҳафта дар қароргоҳи НАТО дар Эвер (Белгия) дар ҳайати намоёндагони доимии кишварҳои аъзо дар рӯобаи сафирон (Шӯрои доимӣ) ҷаласа доир мегардад. Дар ин ҷаласаҳо масъалаҳои фаёлияти ҷорӣ блок баррасӣ мегардад.

Шӯрои аминияти СММ — яке аз 6 мақомотҳои асосии Созмони Милали Муттаҳид. Мутобики Оинномаи СММ (моддаи 23-32), ба Ш.а. масъулияти асосӣ бахри дастгирии сулҳ ва аминияти байналхалқӣ вогузор шудааст. ҳангоми иҷрои ӯҳдадорӣҳое, ки аз ин масъулият бармеоянд, Ш.а. аз номи аъзоёни СММ, ки дар

навбати худ бо қарорҳои Ш.а. розӣ шуда, снро иҷро менамоянд, баромад месозад.

Ш.а. ягона мақомоти СММ мебошад, ки мавҷудияти таҳдид ба сулҳ ё амали таҷовузо муайян намуда, дар бораи қабули чораҳои бахри дастгирӣ ё эҳёи сулҳу аминияти байналхалқӣ тавсия медиҳад. Ш.а. уҳдадор аст, ки чораҳои қабул наояд, ки бо истифодаи қувваҳои мусаллаҳ алоқаманд набуда, меояд бахри табиқии қарорҳои он истифода шаванд, агар он чунин шуморад, ки ин чорабиниҳо нокифояанд — чораҳои бо нерӯҳои ҳавоӣ, бахрӣ ё ҳушӣ тағбиқ наояд, ки метавонанд бахри дастгирӣ ё эҳёи сулҳу аминияти байналхалқӣ зарур бошанд. Танҳо бо тавсияи Ш.а. Маҷмааи Умумии СММ (МУ СММ) метавонад нисбати қабули аъзоҳои нав ба созмон, хориҷ намудан аз узвияти СММ, қатъи ҳуқуқ ва имтиёзоти аъзоёни СММ, таъини дабири кулли СММ қарор қабул наояд. Ш.а. доимо амал намуда, худ муқаррароти маросимӣ муайян карда, метавонад мақомоти ёрирасон, ки бахри иҷрои вазифаҳои он зарур мебошад, таъсис диҳад. Ҳар як узви Ш.а. як овоз дорад.

Қарорҳои Ш.а. онд ба масъалаҳои маросимӣ вақте қабулшуда маҳсуб мегарданд, ки барои онҳо овози 9 аъзои Шӯро дода шуда бошад. Қарорҳои Ш.а. вобаста ба масъалаҳои дигар вақте қабулшуда ба шумор мераванд, ки барои онҳо овози 9 аъзои Ш.а., ба шумули овозҳои ҳамаи аъзоёни доимӣ — Русия, ИМА, Британияи Кабир, Фаронса ва Чин дода шуда бошад. Аз 01.01.1966 Ш.а. аз 15 (то ин дам аз 11) аъзои СММ, аз ҷумла 5 доимӣ ва 10 ғайридоимӣ (пештар 6), ки аз ҷониби МУ СММ ба муҳлати 2 сол бе ҳуқуқи азнавинтиҳобкунии фаврӣ иборат мебошанд. Ҳангоми интиҳоби аъзоёни ғайридоимии Ш.а. МУ СММ уҳдадор аст, ки диққати заруриро пеш аз ҳама ба сатҳи иштироки аъзои СММ ба дастгирии сулҳу аминияти байналхалқӣ ва дастбрии ҳадафҳои дигари Созмон, инчунин тақсими одилонаи ҷуғрофӣ равона наояд. Аъзоёни ғайридоимии Ш.а. мутобики бурсияҳои зерин интиҳоб мегарданд: Аврупои Шарқӣ — 1, Осиё ва Африқо — 5, Амрикои Лотинӣ — 2, Аврупои Ғарбӣ ва дигар кишварҳо — 2.

Шӯрои Аврупо (Conseil de l'Europe, Council of Europe) — Шӯрои байналхалқии Аврупо — созмони байналхалқӣ, ки ба ҳамкории байни ҳамаи кишварҳои Аврупо дар соҳаи стандартҳои ҳуқуқ, ҳуқуқҳои инсон, рушди демократӣ, қонунмандӣ ва ҳамкории фарҳангӣ мусоидат менамояд. Шӯрои Аврупо соли 1949 таъсис ёфта, яке аз созмонҳои куҳантарини байналхалқӣ дар Аврупо ба шумор меравад. Ба ҳайати он 47 кишвар бо аҳолии 800 млн нафар дохил шуда, Шӯрои Аврупо созмони қомилан мустақил буда, ба

низоми Иттиҳоди Аврупо, ки танҳо 28 кишварро муттаҳид месозад, ҳамроҳ намебошад. Дар киш аз Иттиҳоди Аврупо Шӯрои Аврупо наметавонад қонун ба таъб расонад, вале ин ду созмони байналхалқӣ дорои баъзе унсурҳои умумии рамзӣ, ба мисли суруди миллий ва парчам мебошанд.

Мақомоти несибатар машури Шӯрои Аврупо Додгоҳи аврупоии ҳукуки инсон, ки мутобиқи Эълониҳои аврупоии ҳифзи ҳукуки инсон ва озодиҳои асосӣ ва Комиссияи аврупоии фармакопӣ амал менамояд, ба шумор меравад.

Яке аз қомебҳои назарраси Шӯрои Аврупо коркард ва қабули Эълониҳои аврупоии ҳифзи ҳукуки инсон ва озодиҳои асосӣ маҳсуб мегардад.

Шӯрои вазирони қорҳои хориҷӣ – мақомоте, ки соли 1945 бо қарори конфронси Берлин (Потсдам) аз соли 1945 дар ҳайати вазирони қорҳои хориҷии ИҚШС, ИМА, Британияи Кабир, Фаронса ва ҶМЧ «баҳри баргузори қорҳои омодамоии зарурӣ оид ба танзими сулҳомез» таъсис ёфтааст. Ба сифати «вазифаи фарӣ ва муҳим» ба души ШВКХ таҳияи аҳдномаҳои сулҳ бо Италия, Руминия, Булғория, Маҷористон, Финляндия ва қоркарди пешниҳодот оид ба танзими масъалаҳои худудие, ки бо назардошти аҷноми ҷанг дар Аврупо зуҳур намуда буданд, воғузур гардид. Инчунин пешбинӣ мегардид, ки «Шӯро баҳри омодагии танзими сулҳомез дар Олмон», ҳамзамон барои баррасии масъалаҳои дигаре, ки ба ШВКХ тибқи созишномаи байни иштирокчиёни он тахвил мегарданд, истифода мешавад.

Шӯрои амнияти миллии ИМА (ШАМ) (англ. – National Security Council - NSC) – мақомоти асосии байнидории машваратӣ ва ҷамоҳангӣ дар назди президенти ИМА оид ба масъалаҳои сиёсати хориҷӣ ва ҳарбӣ; соли 1947 таъсис ёфтааст.

Раиси ШАМ президенти ИМА мебошад, аъзоён – ноиби-президент, қотиби давлатии ИМА ва вазири муҳофиза. Директори МИК (ДРУ) ва раиси Қумитаи сардорони ситодҳо ба ШАМ ба сифати «мушовирони расмӣ» дохил мешаванд. Дастгоҳи ШАМ бо таъдоди зиёда аз 100 қорманд аз қониби ёрдамчи президент оид ба амнияти миллий роҳбарӣ мегардад. То оғози солҳои 80-уми асри XX ШАМ ба мақомоте, ки на танҳо фаъолияти дастгоҳи сиёсати хориҷии мақомотҳои ҳарбӣ ва қашшофии ИМА-ро ҷамоҳанг ва назорат месозад, балки баҳри қоркард ва қабули ҳамаи қарорҳои муҳим оид ба масъалаҳои амнияти миллий ҷавобгар мебошад. Дар назди ШАМ 3 гурӯҳи асосии байнидории – оид ба масъалаҳои сиёсати хориҷӣ, оид ба масъалаҳои сиёсат дар соҳаи муҳофиза ва оид ба масъалаҳои қашшофӣ таъсис дода шудаанд. Фаъолияти

онҳоро гурӯҳҳои худудӣ ва вазонии байнидории пурра месозанд. Аъзоёни ҳамаи гурӯҳҳо намоёндагони департаменти давлатӣ, вазорати муҳофиза, ИИМ (ДРУ), Қумитаи сардорони ситодҳо ва мақомотҳои дигари ИМА маҳсуб мегарданд. Маъмулан ШАМ дар Қасри Сафед ҳафтае як маротиба ҷаласа баргузур менамояд. Қарорҳое, ки аз қониби президенти ИМА дар асоси муҳофиза дар ШАМ қабул мегарданд, дар шакли супоришҳои дастурӣ бо дастурамалҳои татбиқи амалии онҳо ба расмӣ дароварда мешаванд.

Шӯрои пуштибонии СММ – яке аз мақомотҳои асосии Созмони Миллалӣ муттаҳид, ки баҳри назорат таҳти роҳбарии Маҷмааи Умумии СММ аз болои татбиқи вазифаҳои асосии низоми пуштибонии байналхалқӣ дар кишварҳо, қаламравҳои пуштибонимешуда фаъолият менамояд. Мутобиқи моддаҳои 86-91 Оинномаи СММ амал менамояд. Мутобиқи моддаи 86 ба Ш. дохил мешаванд: аъзоёни СММ, идоракунадагони қаламравҳои таҳти васоят қарордошта, аъзоёни доимии Шӯрои Амнияти СММ, ки қаламравҳои таҳти васоят надоранд ва кишварҳои дигари – аъзои СММ, ки аз қониби МУ СММ ба муддати 3 сол ба он таъдоте, ки шумораи умумии аъзоёни Ш. баробар байни аъзоёни СММ таъсис гардад, идоракунадагон ва ғайриидоракунадагони қаламравҳои таҳти васоят қарордошта интихоб мегарданд. Айни замон фаъолияти Ш. маҳдуд мебошад, зеро тамоми қаламравҳои таҳти васоят қарордошта ба истиснои Микронезии, аллакай мустақилият ба даст оварданд.

Шӯрои ҳамкориҳои кишварҳои арабии халиҷи Форс – соли 1981 дар ҳайати Арабистони Саудӣ, Қувайт, Амӯрати муттаҳидаи араб, Уммон, Қатар ва Баҳрайн таъсис ёфтааст. Оинномаи он дар машварати I-уми кишварҳои-аъзои Ш., ки дар Абу-Даби (ОАЭ) 25-26.05.1981 баргузур гардид, ба таъсис расидааст. Ҳадафи расмии Ш. – рушди ҳамкорӣ ва татбиқи ҳамгироии амиқ ва ҷамоҳангӣ байни аъзоёни он дар тамоми соҳаҳо ба шумор меравад. Мақомотҳои асосии он Шӯрои оӣ – дар сатҳи сарварони кишварҳо, Шӯрои вазирон, Дабирхонаи кулл, инчунин – Комиссияи оид ба ҳалли баҳсо мебошад. Қароргоҳи Ш. – дар Ар-Риёз (Арабистони Саудӣ) мустақар аст. Дар ҷаласаҳои Шӯрои вазирони қорҳои хориҷӣ мунтазам масъалаҳои рушди вазъият дар Шарқи Наздик ва кишварҳои халиҷи Форс баррасӣ мегардад.

Моҳи ноябри соли 1981 созишнома дар бораи ҳамкориҳои иқтисодӣ ба таъсис расид, ки ҷамоҳангии нақшаҳои рушди сиёсати нафть, воридотӣ-содиротӣ, рушди ҳамкорӣи техникӣ, қорҳои маҳви монеаҳои гумрукӣ, қорабиниҳои омодагӣ ба қорӣ намулдани

асъори ягонаро дар назар дошт. Хар чи бештар диққат ба масъалаҳои ҳамоҳангӣ дар соҳаи харбӣ ва фаъолияти ҳадамоти амниятӣ дода мешавад. Масалан роҳҳои бунёди қувваҳои мусаллаҳи муттаҳида, ташаққули фармондеҳии ягонаи харбӣ, омодагии муштаракӣ ҳайати шахсӣ, ягонагии аслиҳа, ба роҳ мондани саноати харбии кишварҳои ҳалиҷи Форс омӯхта мешаванд.

Арабистони Саудӣ моҳи декабри соли 1981 ва феввали соли 1982 созишномаҳои дучонибаро оид ба амният бо ҳамаи аъзои Ш. (ба истиснои Қувайт), ки аз ҷумла, истирдоди мутақобилаи ҷинояткорон, омодагии муштаракӣ мутахассисонро барои полис, ҳамоҳангӣи қори ҳадамоти сарҳадиро пешбинӣ менамуд, ба имзо расонид.

Шӯрои ёриш ҳамдигарӣ (Council for Mutual Economic Assistance — COMECON/CMEA) — созмони байналхалқии байнихукуматӣ ҳамкории бисёрҷонибаи кишварҳои сотсиалистӣ. Бо қарори машарати иқтисодии намоёндагони Булғория, Лахистон, Маҷористон, Руминия, ИЧПС ва ҚСЧС, ки аз 5 то 8 январӣ соли 1949 дар шаҳри Москва баргузор гардида буд, бунёд ёфтааст. Соли 1950 ба он ҚДО, соли 1962 — Муғулистон, соли 1972 — Ҷумҳурии Куба, соли 1978 Ветнам дохил шуданд. Солҳои 1949-60 ба ШПҲ Албания шомил буд. ШПҲ бо ҚСФР (1964), Финляндия (1973), Ироқ (1975), Мексика (1975), Никарагуа (1983) созишномаҳои ҳамкорӣ дошт. Дар қори ШПҲ ба сифати назир бо даъват намоёндагони як қатор кишварҳои аъзои ШПҲ набада иштирок намулдаанд.

После смены режимов в восточноевропейских странах-членах СЭВ в конце 80-х их новые правительства стали радикально пересматривать свои экономические и политические интересы. Приобретя полную независимость и начав решительные экономические преобразования, они взяли курс на максимальное быстрое включение национальных экономик в мировое хозяйство, прежде всего в западноевропейские интеграционные процессы. Одновременно началась открытая и беспрецедентно острая критика СЭВ как организации, с одной стороны, и системы экономического взаимодействия в его рамках, — с другой.

5 января 1991 года на заседании исполнительного комитета Совета экономической взаимопомощи, которое проходило в Москве, было принято решение о преобразовании СЭВ в Организацию международного экономического сотрудничества^[7].

28 июня 1991 года в Будапеште страны-члены СЭВ: Болгария, Венгрия, Вьетнам, Куба, Монголия, Польша, Румыния, СССР и Чехословакия на 46-м заседании сессии Совета

подписали Протокол о расформировании организации. Вместе с этим завершилась и история социалистической экономической интеграции.

Отдельные структуры, изначально созданные в рамках СЭВ (например, Международный банк экономического сотрудничества, Международный инвестиционный банк, Интерспутник), существуют и продолжают свою деятельность до сих пор.

Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ (ЭКОСОС) — яке аз 6 мақомоти асосии СММ. Аз 54 кишварҳои аъзои СММ (сараввал 27 кишвар дохил мешуд), ки аз ҷониби МУ СММ ба муҳлати 3 сол интихоб мегарданд (тавре ки хар сол 1/3 аъзоёни Шӯро аз нав интихоб мегарданд), иборат мебошад. Ба ҳайати ЭКОСОС 14 аъзо аз кишварҳои Африқо, 11 — Осиё ва манотиқи уқёнусӣ, 10 — Амриқои Лотинӣ, 19 Аврупо ва кишварҳои дигар дохил мешаванд. Мутобиқи Оинномаи СММ (модд. 61-72) ЭКОСОС салоҳиятдор аст, ки татбиқи тадқиқот ва таҳияи маърузахоро оид ба масъалаҳои байналхалқӣ дар соҳаи иҷтимоӣ, фарҳанг, мзориш, тандурустӣ ва масъалаҳои мушобеҳи онҳо дошта, вобаста ба онҳо ба МУ СММ, аъзоёни созмон ва муассисаҳои махсусгардонидашуаи СММ тавсияҳо диҳад, бо ин муассисаҳо ба созиш ояд (аз ҷониби МУ СММ тасдиқ мегардад), аз онҳо маъруза қабул намулда, ба Шӯрои Амнияти СММ маълумоти мувофиқро пешниҳод созад.

Қарорҳои ЭКОСОС бо ақсарияти овозҳои аъзоёни Шӯро, ки дар овоздиҳӣ ҳузури дошта иштирок менамоянд, қабул мегарданд. Ҷаласаҳои он маъмулан 2 маротиба дар як сол баргузор мегарданд. Дар ҷаласаи аввал (баҳорӣ) масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва масъалаҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла оқибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии мусобиқаи мусаллаҳшавӣ, мубориза баҳри аз байн бурдани истеъморгарӣ, истеъморгарии нав ва наҷодпарастӣ, мавқеи занон, масъалаҳои ҷавонон ва ғайра баррасӣ мегарданд. Дар ҷаласаи дуюм (тирамоҳӣ) масъалаҳои умумиҷаҳонии иқтисодӣ ва ҳамоҳангии фаъолияти муассисаҳои махсусгардонидашуаи СММ, аз ҷумла ҳолати иқтисоди ҷаҳонӣ, бозсозии равиҳои иқтисодии байналхалқӣ, маҳдуднамҳои фаъолияти ширкатҳои фаромиллӣ (ШФМ), азхуднамҳои захираҳои табиӣ кишварҳои мутараққӣ, истифодаи сарчашмаҳои нави нерӯ, ҳамкории байналхалқӣ дар самти рушди саноатӣ, ҳуқуқворӣ, муҳити зист ва ғайра мавриди муҳокима қарор мегиранд.

ЭКОСОС фаъолияти 6 комиссияҳои вазоифӣ, 5 комиссияи минтақавӣ, инчунин 8 кумитаи доимӣ ва комиссияҳоро оид ба масъалаҳои мухталафӣ иқтимоӣ-иқтисодӣ роҳбарӣ менамояд.

Чораҳои маҷбурӣ аз рӯи Оинномаи СММ — чораҳои дастаҷамъонае, ки аз ҷониби кишварҳои - аъзои Созмони Милалӣ Муттаҳид бо қарори Шӯрои Амниятӣ СММ амалӣ мегардад ё чораҳое, ки худӣ онҳо ба мақсади дастгирӣ ё эҳён сулҳ ва амнияти байналхалқӣ татбиқ мезананд. Мутобиқи моддаи 41 Оинномаи СММ Шӯрои Амният салоҳият дорад, ки кадом чораҳоро қабул намояд, то бо истифодаи қувваҳои мусаллаҳ алоқаманд набуда (танаффуси пурра ё қисмии равобигии иқтисодӣ, алоқави роҳи оҳан, баҳрӣ, ҳавоӣ, муросилотӣ, телеграфӣ, радиой ё дигар васоити робита, қандани равобигии дипломатӣ), мебояд баҳри татбиқи қарорҳои он истифода шаванд. Шӯрои Амният метавонад аз аъзоёни СММ қабули ин чораҳоро талаб намояд. Соли 1968 бо қарори Шӯрои Амниятӣ СММ таҳримоти иқтисодӣ алайҳи режими наҷодпарастӣ нисбати ақаллияти сафелпӯстон дар Родезияи Ҷанубӣ, соли 1977 бошад- эмбарго ба таҳвили аслиҳа ба ҶАҶ татбиқ гардид. Моддаи 42 Шӯрои Амниятро салоҳиятдор мезананд, ки (агар чораҳое, ки дар моддаи 41 ишора шудаанд, кофӣ набоянд) «чунин амалҳоро бо нерӯҳои ҳавоӣ, баҳрӣ ё хушкӣ иқдом намояд, ки баҳри дастгирӣ ё эҳён сулҳ ва амнияти байналхалқӣ зарур мебошанд». Чунин аъмол метавонанд намоиши қудрат, муҳосира ва дигар амалиёти ҳавоӣ, баҳрӣ ё хушкӣи нерӯҳои кишварҳои аъзои СММ-ро дар бар гиранд. Мутобиқи моддаи 43 кишварҳои-узви СММ уҳдадор мешаванд, ки ба ихтиёри Шӯрои Амният бо талаби он ва дар асоси созишномаи маҳсус (созишномаҳо) қувваҳои мусаллаҳи зарурӣ, кӯмак ва васоити мутаносиби хизматрасонӣ ба шумули ҳукуки интиқолро пешниҳод намоянд. Дар ин робита оиннома бунёди мақомоти маҳсус-Кумитаи ҳарбӣ-ситодӣ, ки мебояд аз роҳбарони ситодҳои аъзоёни Шӯрои Амният ё намоёндагони онҳо иборат бошад, пешбинӣ менамояд. Татбиқи чораҳои пешгирикунанда ё маҷбуркунанда - салоҳияти истисноии Шӯрои Амният мебошад, ки вақолати қабули қарорро аз номи аъзоёни СММ дар асоси принсипи ҳамраӣ минамояд. Шӯрои Амният дар ҷойе, ки муносиб аст, созишномаҳои минтақавӣ ё мақомотҳоро баҳри татбиқи Ҷ. м. зери роҳбарии худ истифода менамояд.

Ҷанг — мубориза байни кишварҳо ва ё қувваҳои алоҳида бо василаҳои таҷовузи ҳарбӣ.

Дар равобигии байни кишварҳо эълони ҷанг аз ҷониби як кишвар ба кишвари дигар ва ё огози амалии ҷанг як қатор

оқибатҳои ҳукукиро ба бор меоранд. Байни кишварҳои муҳориб равобигии дипломатӣ ва консулӣ қатъ мегарданд. Гузаштан ба ҳолати ҷанг муносибати аҳдномавии кишварҳои муҳорибро тағйир медиҳад. Аҳдномаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва ғайра, ки барои ҳамкории осоишта пешбинӣ шуда буданд, амали ҳешро қатъ мезананд. Дар ҷунин вазъ амали аҳдномаҳои почта, телеграф ва ғ. маъмулан танҳо қатъ мегарданд. Аҳдномаҳое, ки маҳсусан дар ҳолати ҷанг ақд шудаанд (эълумияҳо, протокол, дар бораи қонун ва одатҳои ҷанг), амал хоҳанд кард.

Ҳифзи манфиати шаҳрвандони ҷониби муҳориб, ки дар қаламрави душман қарор доранд, метавонад ба намоёндагии дипломатӣ ва ё консулгии кишвари бетараф супурда шавад.

Нисбати шаҳрвандони кишвари муҳориб, ки дар қаламрави душман қарор доранд, метавонад речаи маҳсусе, ки ҳукуки интиҳоби ҷойи зист ва ҳаракати онҳоро маҳдуд намуда, зери назорати маҳсуси ҳокимияти маҳаллӣ қаро мегирад. Дар амалия ҳолатҳои ҷойгирнамоии шаҳрвандони душман дар қароргоҳҳои маҳсус машхур мебошад.

Бо огози ҳолати ҷангӣ мақоми моликияти душман, ки дар қаламрави кишвари муҳориб қарор дорад, тағйир меёбад. Моликияти давлатии душман ба ғайр аз баъзе истисноҳо, масалан, ба истиснои моликияти намоёндагҳои дипломатӣ ва консулӣ, мусодира карда мешавад. Созишномаҳои тичоратии хориҷӣ бо шахсонӣ воқеӣ ва ҳукукии душман ва бо ширкатҳое, ки ба душман хизмат мерасонанд, мамнӯъ мебошад (масалан, қонунгузорӣ дар бораи «хориҷиёни бадҳок», ки хангоми ҷанги дуҷуми ҳақон дар Англия амал менамуд). Ҳамаи намууди равобигии ҳислати шахсӣ ва тичоратидошта байни шаҳрвандони кишвари ҳеш ва шаҳрвандони кишвари душман (муротиб, интиқоли маблағ, муросилот ва ғ.) манъ аст.

Огози ҷанг на танҳо муносибатро байни кишварҳои муҳориб тағйир медиҳад, балки ба равобигии онҳо бо кишварҳои дигар низ таъсири ҷиддӣ мерасонад. Кишварҳои дигар метавонанд мақоми худро бетараф муайян карда, дар ин ҳол уҳдадор шаванд, ки муқаррароти бетарафиро риоя намоёнд.

Амалиётҳои ҷангӣ байни кишварҳои муҳориб дар хушкӣ, баҳр ва ҳаво, муносибат бо беморон ва маҷрӯҳони рақиб, речаи асорати ҳарбӣ, муносибат бо аҳолии осоишта дар қаламрави ишғолии душман, ҷонз будани истифодаи ин ё он васила ва усули пешбурди ҷанг ва ғ. бо меъёрҳои маҳсуси ҳукуки байналхалқӣ, қонун ва одатҳои ҷангро ташкил медиҳанд, танзим карда мешаванд.

Анҷоми ҷанг бо ду санади маъмулан номувофиқ аз ҷиҳати вақт ба расмият дароварда мешавад: бо оташбас ва аҳдномаи сулҳ. Бо ақди оташбас амалиётҳои ҷангӣ байни кишварҳои муҳориб қатъ мегарданд. Шақли махсуси ба расмият даровардани анҷоми амалҳои ҷангӣ, имзои санад дар бораи таслимшавии бечунуҷаро аз ҷониби ғулла мағлубгардида мебошад. Масалан, Олмон ва Ҷопон дар натиҷаи шикасташон дар ҷанги дуҷуми ҷаҳон бечунуҷаро таслим гардиданд.

Вале на созишнома дар бораи оташбас ва на санади таслимшавии бечунуҷаро ҳолати ҷангиро қатъ намесозад. Ҳолати мазкур маъмулан дар сурати ақди аҳдномаи сулҳ ба анҷом мерасад. Дар таърих ҳолатҳе маълуманд, ки қабл аз ақди аҳдномаи сулҳ имзои аҳдномаи пешақӣ, ки шароитҳои асосии сулҳи ояндаро муайян мекунад, ба зукӯъ пайвастааст.

Баъди анҷоми ҷанги дуҷуми ҷаҳон амалияи қатъи ҳолати ҷанг тавассути эълонияҳои якҷониба ба вуҷуд омад. ИМА, Англия ва Фаронса ҳолати ҷанг бо Олмонро ба воситаи санадҳои якҷониба, ки соли 1951 ба таъъ расиданд, анҷом доданд. Ҳолати ҷанг байни ИҶШС ва Олмон бо Қарори Президиуми Шӯрои Олии Иттиҳоди Шӯравӣ аз 25.1.1955 қатъ гардид. Ҳиндустон ҳолати ҷангро бо Ҷопон бо роҳи эълонияи якҷониба аз 28.IV 1952 қатъ намуд. Ҳолати ҷанг байни ИҶШС ва Ҷопон на бо роҳи ақди созишномаи сулҳ, балки тавассути муқотибаи махсуси ҷонибҳои манфиатдор, ҷуноне ки дар аҳдномаҳои сулҳи соли 1947 пешбинӣ шуда буд, қатъ гардид.

Санадҳои якҷониба дар бораи қатъи ҳолати ҷанг имконият ва зарурати ақди аҳдномаҳои сулҳро истисно намекунад.

Қатъи ҳолати ҷанг одатан эҳёи равоҷоти дипломатӣ ва консулиро байни кишварҳои муҳориб, лағви маҳдудият нисбати шаҳрвандони душмани собиқ, барқарор кардани равоҷоти аҳдномавӣ байни ҷонибҳоро ба бор меорад. Дар масъалаи аҳдномаҳои пешазҷангие, ки ҷонибҳо онро барқарор кардан мехоҳанд, ишораи махсус дар аҳдномаи сулҳ ва созишномаи дигар байни онҳо ва ё дар муқотибаи махсуси ҷонибҳои зинафъ, ҷуноне ки дар аҳдномаҳои соли 1947 пешбинӣ шуда буд, дарҷ мегардад.

Ҷанги баҳрӣ (танзими байналхалқӣ-ҳуқуқӣ) — ҳамаи анвои амалиёти ҷарбӣ-баҳрии ҷонибҳо, ки дар ҳолати низои мусаллаҳона қарор доранд. Аксари қонун ва одаҳои Ҷ.б. дар асноди аҳдномавии махсус мустаҳкам шудаанд, ки асоситаринашон инҳоянд: Эълонияи парижӣ дар бораи ҷанги баҳрӣ аз соли 1856, Эълонияҳои Гаага аз соли 1899 ва 1907, Эълонияи Лондон дар бораи ҷанги баҳрӣ аз соли 1909, муқаррарот оид ба амалҳои киштиҳои зеринӣ нисбати

киштиҳои тичоратӣ хангоми ҷанг, замимаи ба протоколи Лондон аз соли 1936, Эълонияҳои Женева дар бораи хифзи қурбонии ҷанг аз соли 1949 ва протоколҳои иловагӣ ба он аз соли 1977, Аҳднома оид ба манъи ҷойгирнамоии аслиҳои ҳастаӣ ва навиҳои дигари аслиҳои қатли ом дар қабри уқёнусҳо ва зери заминии он аз соли 1971, инчунин як қатор созишномаҳои дигар.

Ҳарчанд баъзе меъёрҳои, ки пешбурди Ҷ.б.-ро танзим менамоянд, аз лиҳози техникӣ куҳна шуда бошанд, ҳам, вале зарурати онҳо баргараф нашоудааст, зеро ин меъёрҳо ба осон намулдани сарнавишти қурбонии амалҳои ҷарбӣ дар баҳр равона шудаанд. Мутобики қонун ва одаҳои Ҷ.б. амалиётҳои ҷарбӣ-баҳрӣ танҳо аз ҷониби неруҳои ҷарбӣ-баҳрии ҷонибҳои муҳориб фақат дар доираи сахнаи Ҷ.б., ки баҳр, обҳои худӣ ва дохилии кишварҳои муҳориб ва фазои ҳавоии онро фаро мегирад, татбиқ шуда метавонад. Ба сахнаи Ҷ.б. обҳои дохилӣ ва худудии кишварҳои бетараф, инчунин гулӯгоҳҳои барои киштигардиди байналхалқӣ истифодашаванда, канал ва дарёҳои байналхалқӣ дохил намешаванд. Дар онҳо муҳосираи баҳрӣ паҳн намегардад. Бомбаборонкунии бандарҳои бемуҳофизат, шаҳрҳо, маҳаллаҳо, манзил ва биноҳо аз ҷониби неруҳои ҷарбӣ-баҳрӣ мамнӯъ мебошад. Ин ҳолат ба истеҳкомҳои ҷангӣ, анбор ва иншоотҳои дигаре, ки метавонанд барои эҳтиёҷоти флот ва ё сипоҳи рақиб истифода шаванд, паҳн намегардад. Истифодаи минаҳои баҳрии шиноқунанда, ки ба лангар мустаҳкам нашолаанд, мамнӯъ мебошад. Мутобики муқаррароти эълонияҳои Женева аз соли 1949 маҷруҳон, беморон ва шахсоне, ки дар қараёни Ҷ.б. дучори киштишиканӣ гаштаанд, инчунин киштиҳои госпиталӣ таҳти пуштибонӣ ва ҳимоя қарор доранд. Речаи имтиёзӣ хангоми Ҷ.б. ба киштиҳои мусофирбарӣ ва тичоратии кишварҳои муҳориб пешбини мешавад, ки барои ахлоқи ҷангӣ истифода нашавад. Аз ҷумла, ҷунин киштиҳои, ки дар баҳри қушод бе ҳимоя шино менамоянд, наметавонанд бе огоҳӣ мавриди ҳучум қарор гиранд ва ё ғайриқонунӣ ғарқ кунонида шаванд. Киштиҳои бетарафи тичоратӣ танҳо дар ҳолати вайрон намулдани муҳосираи баҳрӣ, интиқоли қочоқи ҷангӣ, хизматрасонӣ ба рақиб ва ё муқовимат хангоми азназаргузаронӣ метавонанд ғасб гарданд.

Ҷанги ҳавоӣ — амалиётҳои ҷангӣ бо истифодаи василаҳои ҷарбӣ, нақлиётӣ ва ёрирасони ҳаракати ҳавоӣ. Аз ҷанги аввали ҷаҳон оғоз намуда, истифодаи авиатсия барои ахлоқи ҷангӣ ҳар чи бештар густариш меёбад. Таърихи низоиҳои мусаллаҳонаи даҳсолаҳои охир бо истифодаи васеи авиатсия барои ахлоқи ҷангӣ, бо мубориза барои ҳукмронӣ дар ҳаво, ки аксаран ба рафти амалҳои

чангӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад, алоқаманд мебошад. Киштиҳои ҳарбии ҳавоӣ хангоми амалиёти чангӣ на танҳо ҳамчун василаи ҳучум ба қувваҳои мусаллаҳи рақиб ё баргардонидани ҳучуми авиатсияи рақиб, балки барои ҳучум ба ақибгоҳи амиқи он истифода мешаванд. Масъалаи танзими истифодаи дастгоҳҳои парвозкунанда барои аҳдофи чангӣ борҳо дар конференсу созмонҳои байналхалқӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст (конференсҳои Гаага оид ба сулҳ аз солҳои 1899 ва 1907, конференси Вашингтон аз соли 1922, кори Ҷомеаи миллал дар самти бейароқшавӣ, талашҳои Салиби сурхи байналхалқӣ). Меъёрҳои эълониявие, ки хусусияти ҷ.х.-ро ба назар мегиранд, аниқшуморанд. Дар конференсҳои сулҳи Гаага аз солҳои 1899 ва 1907 эълонияҳои қабул шуданд, ки бомбаронкуниро аз киштиҳои ҳавоӣ манъ кардаанд. Вале ин эълонияҳо шароитҳои фаро мегирифтанд, ки имконияти амалии истифодаи онҳоро хангоми низоъҳои мусаллаҳона қатъиян маҳдуд месозанд. Баъзе меъёрҳои маҳус, ки речаи авиатсияи санитариро дар эълонияҳои Женева аз соли 1949 (моддаҳои 35–37-уми Эълония дар бораи бехтар намудани иштироки маҷрӯҳон ва беморон дар артишҳои муназам, моддаҳои 39 ва 40 Эълония дар бораи бехтар намудани вазии (сарнавишти) маҷрӯҳон, беморон ва шахсоне, ки аз ҳайати қувваҳои мусаллаҳ дар баҳр ба шикасти кишӣ дучор шудаанд) мавҷуд мебошад. Ҷ.х., дар маҷмӯъ яке аз василаҳои пешбурди чанг ба ҳисоб рафта, тахти таъсири қонун ва одатҳои умумиётироғаштаи чанг қарор мегирад. Ба ҷ.х., принсипҳои умумии ҳукуки байналхалқӣ, ки пеш аз ҳама муқаррар менамояд, ки амалиётҳои чангӣ набояд ба аҳолии осоишта равона гардад, паҳн мешавад. Аз ҷумла, дар Ҷ.х., меояд маҳдудияти умумии бомбаронкунӣ, ки дар асоси эълонияҳои Гаага аз соли 1907 дар бораи қонун ва одатҳои чанги хушкӣ (моддаҳои 25–27) ва дар бораи бомбаронкунӣ бо қувваҳои баҳрӣ хангоми чанг (моддаҳои 1, 5), ки бо назардошти онҳо ҳама ё бомбарон кардани шаҳр, маҳал, истиқоматгоҳ ва ё бинои бепаноҳ новобаста аз василаи ҳучум, аз ҷумла аз тариқи ҳаво манъ аст, риоя карда мешавад. Дар асоси эълонияи Гаага аз соли 1954 дар бораи муҳофизати арзишҳои фархангӣ хангоми низои мусаллаҳона иштирокчиёни эълонияи ӯҳдадор шуданд, ки аз тамоми анвои амали душманона, ки ба самти маҳви мучассамаҳо ва ашёҳои фарханг ва санъат равона шудаанд, худдорӣ менамоянд. Ба чанги ҳавоӣ тамоми манъиёти мавҷуда нисбати василаҳои пешбурди чанг, аз ҷумла муқаррароти протоколи Женева аз соли 1925 дар бораи манъи истифодаи газҳои буғикунанда, захрнок ва воситаҳои бактериологӣ паҳн мегардад.

Ҷиноят алайҳи сулҳ ва инсоният – амалҳои вазинтарини байналхалқӣ-ғайриҳукуқие, ки ба сулҳу амнияти байналхалқӣ таҳдид менамояд, инчунин ба асосҳои дигари сулҳ ва рушди озодаи кишварҳо ва халқҳо таарруз месозад. Ба Ҷ.а.и. дохил мешаванд: ҷиноят алайҳи сулҳ (аз ҷумла тарҳрезӣ, омодагӣ ва пешбурди чангҳои таҷовузкорона, шаклҳои дигари таҷовуз); ҷиноятҳои ҳарбӣ, ҷанге вайрон намудани қонун ва одатҳои чанг; ҷиноятҳои алайҳи инсонгарӣ (қуштор ва бадкирдориҳои дигаре, ки нисбати аҳолии осоишта содир шудаанд; генотсид (қатли ом бо баҳонаҳои наҷодӣ, миллӣ ва динӣ), апартсид (сиёсати зуран тақсим намудани мардуми як кишвар дар асоси ҳукуқий-молқунии наҷодӣ); ҳамаи шаклҳои истеъморгарой). Аввалин маротиба ғайриҳукуқӣ будани Ҷ.а.и. инъикоси худро дар Оинномаи муҳофизати ҳарбии байналхалқӣ дар Нюрнберг ва Токио, ки ҷинояткорони асосии чанги дуюми ҷаҳон 1939–45 маҳкум гардиданд, ёфтанд.

Масъалаҳои ҳамкории кишварҳо дар мубориза бо Ҷ.а.и. дар як қатор аҳдномаҳои байналхалқӣ, аз қабили Эълония дар бораи пешгирии ҷиноятҳои генотсид ва ҷазо барои он аз соли 1948, Эълонияи оид ба истифодаи нашедани муҳлати мурур нисбати ҷиноятҳои ҳарбӣ ва ҷиноятҳои алайҳи инсоният аз соли 1968, Эълонияи оид ба решакардани ҷиноятҳои апартсид ва ҷазо барои он аз соли 1973 инкишофи худро ёфтааст. Комиссияи ҳукуки байналхалқӣ баҳри таҳияи лоиҳаи Кодекси ҷиноятҳои сулҳ ва амнияти инсоният қори худро идора медиҳад. Мутабиқи меъёрҳои амалқунандаи ҳукуки байналхалқӣ кишваре, ки дар содир намудани Ҷ.а.и. гунаҳгор мебошад, ба ҷавобгарии байналхалқӣ, шахсони воқеие, ки дар татбиқи Ҷ.а.и. ширкат меварзанд, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд. Баъзе созишномаҳои байналхалқӣ ӯҳдадорӣи кишварҳо-аъзоро на танҳо дар қабули чораҳои байналхалқӣ, балки миллие, ки ба мубориза алайҳи Ҷ.а.и. равона шудаанд, пешбинӣ менамояд.

Ҷиноятҳои ҳарбӣ – вайрон намудани қонуну одатҳои умумиётироғардидаи чанг. Ба ҷ.х. муносибати бераҳмона нисбати асирон ва беморон; истифодаи усул ва олатҳои мамнуи пешбурди чанг; ҳаробиҳои бемаънии нуқтаҳои аҳолинишин; ғорати моликияти ҷамъиятӣ ва шахсӣ; қуштор, шиканча, ихроҷ ва истифодаи маҷбурии меҳнати аҳолии шаҳрандӣ, гирифтани гаравгонон, ҷазои иштирокчиёни чангҳои партизанӣ ва дигар амалҳои муқовиматӣ дохил мешаванд. Мафҳуми Ҷ.х., дар банди 6-уми Оинномаи Муҳофизати ҳарбии байналхалқӣ барои суд бар ҷинояткорони ҳарбии олмонӣ (1945) ва банди 5-уми Оинномаи Муҳофизати ҳарбии байналхалқӣ барои Шарки Дур (1946) ифода

ёфтааст. Чиноятҳои харбӣ ҳамсафари ҷангҳои таҷовузкорона мебошанд. Ҷавобгарӣ барои чиноятҳои харбӣ дар қонунгузории дохилии кишварҳои мухталиф пешбинӣ шудааст. Меёрҳои ҷавобгарӣ барои чиноятҳои харбӣ дар як қатор аҳдномаҳои байналҳалқӣ низ мустаҳкам гардидаанд (банди III-юми муқаррароти конференси Вашингтон аз соли 1922, банди 29-уми Эълומияи Женева аз соли 1929, Эълумияҳои Женева дар бораи Ҷимояи қурбониёни ҷанг аз соли 1949). Банди 129-юми Эълумияи Женева аз соли 1949 дар бораи муносибат бо аспирони харбӣ чунин меғӯяд: «Ҷонибҳои олии аҳдкунанда ўҳдадорӣ татбиқи қонунгузориёро ба худ мегиранд, ки барои ҷазои чиноятҳои самаранокӣ шаҳсоне, ки Эълумияи мазкурро ҷиддан вайрон менамоянд ва фармон дар бораи вайрон кардани он медиханд, зарур мебошад». Принсипи ҷазои чинояткорони харбӣ дар рафт ва баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳон эълон гашта буд. Аз ҷумла Эълумияи Москва аз 30 октябри соли 1943 огоҳии қаблӣро дар бар мегирит, ки ба чинояткорони харбӣ равона гардида тақозо менамуд, ки онҳо «ба кишварҳое фириастода мешаванд, ки дар он ҷой амалҳои манфури онон содир шуда, барои ба маҳкама кашидан ва ҷазо доданишон замина фароҳам оварда шаванд». Дар асоси қарорҳои қабулшуда чинояткорони харбӣ дар муқофиаҳои харбии байналҳалқӣ Нюрнберг ва Токио, ҳамчунин дар судҳои миллии кишварҳои ҷид суд карда шуданд. Ба шаҳсоне, ки чиноятҳои ҷангири содир намулдаанд, принсипи мурур метавонад истифода гарлад. Дар Эълумияи маҳсус дар бораи истифоданишавандагии мурури даъво нисбати чиноятҳои харбӣ ва чиноятҳои алайҳи инсоният, ки аз ҷониби Маҷмааи умумии СММ аз 26.XI 1968 қабул гардидааст, эълон мегардад, ки дар асоси ҳукуки байналҳалқӣ «ҷиноятҳои харбӣ ва чиноятҳои алайҳи инсоният ба чиноятҳои вазнинтарин мансубанд». Кишварҳое, ки ба ин эълумияи шомиланд, ўҳдадор мегарданд, то санаҳои қонунгузориёро қабул созанд, ки истифодаи асли мурурро нисбати чинояткорони ҷанг истисно намоёнд. Ба чинояткорони ҷанг ҳукуки паноҳгоҳ дода намешавад. Банди 14-уми Эълумияи ҳукуки башар ҳукуки додани паноҳгоҳро ба шаҳсоне, ки «амалхоёро содир намулдаанд, манъ месозад. Сарҳати 2-юм, банди 1-уми СММ равона шудаанд, ки ба муқобили ҳадаф ва принсипҳои Эълумияи СММ дар бораи ҳукуки паноҳгоҳ, ки дар ҷаласаи Маҷмааи Умумӣ соли 1967 қабул шуда буд, эълон медорад, ки ба ҳукуки паноҳгоҳ «шаҳсоне, ки нисбати онҳо асосҳои ҷиддин таҳмини содир намулдани чиноятӣ зидди сулҳ, чиноятҳои харбӣ ва ғ чиноятҳои алайҳи инсоният мавҷуд аст, таъя карда наметавонанд».

Ҷоизаҳои нобелӣ – ҷоизаҳои байналмиллалӣ, ки ба шарафи асосгузори он муҳандис – мутахассиси соҳаи кимӣ, иxtироъкор ва саноатчи Нобел Алфред Бернхард (21 октябри соли 1833-10 декабри соли 1896) номгузорӣ шудааст. Аз соли 1901 баҳри кашфиётҳои барҷаста ҳамасола дар бахшҳои физика ва кимӣ (аз ҷониби Академияи илмҳои шӯҳӣ дар Стокгольм), тиб ва физиология (аз ҷониби Донишқадаи шӯҳии Каролиннии тиббӣ-ҷарроҳӣ дар Стокгольм), адабиёт (Академияи шведӣ дар Стокгольм), ғаёлият дар таҳкими сулҳ (Қумитаи нобелии парламенти Норвегия) тақдим мегардад.

Ҷониби муҳориб (тарифҳои ҷанг) – ҷонибе, ки дар ҷанги эълонгардида ва ғ эълоннагардида байни ду ва ғ зиёда кишвар, инчунин низои мусаллаҳонае, ки ҳислати байналҳалқӣ надорад (ҷанги шаҳрвандӣ ва ғ.), низо, ки дар қаламрави ин ғ он кишвар байни гурӯҳҳои сиёсӣ, ки барои барқарор ғ таҳкими ҳокимият мубориза мекаранд, ширкат мекаранд.

Кишвар аз огози ҳолати ҷангӣ, новобаста аз огози амалии амалҳои ҷангӣ ҳамчун ҷониби муҳориб баррасӣ мегардад. Муқарароти ҷониби муҳориб оқибатҳои муайяни ҳукукиро дар муносибати кишвари мазкур бо кишварҳои дигар ба бор меорад. Дар муносибати кишварҳое, ки дар низои ширкат накарда, ҳамчун бетараф баррасӣ мешаванд, ҷониби муҳориб метавонад ҳукуки ифтихори ро татбиқ намоёд (дар ҷанги баҳри). Кишварҳои бетараф ўҳдадоранд, ки бетарафиро нисбати ҳар ду ҷониби муҳориб ва ғ. риоя намоёнд.

Дар баъзе ҳолатҳо, вақте ки ба ҷойи ҳукумати мавҷуда ва ғ дар баробари он алайҳи душмани истилогар пешбурди ҷангро иттиҳодияҳои дигари сиёсӣ ба ўҳда мегиранд, маънаи эътирофи онҳо ба сифати ҷониби муҳориб ба миён меояд, ки барои муайян намудани мақоми ҳукукии иштирокчиёни низои сиёсӣ аҳаммияти муҳим дорад.

Дар баъзе ҳолатҳо Ҷ.м. нисбати ҷонибҳое, ки дар ҷанги шаҳрвандӣ ширкат мекаранд, эътироф мегардад, ки дар навбати худ талаботи риояи қоидаҳои ҷангро нисбати ин Ҷ.м., ба миён меорад. Масалан иёлоти ҷанубӣ хангоми ҷанги шаҳрвандӣ дар Амрико дар нимаи дуҷуми асри XIX ба сифати Ҷ.м., эътироф мешуданд. Баръакс генерал Франко хангоми ҷанги шаҳрвандӣ дар Испания дар солҳои 1936-39 аз ҷониби аксари кишварҳои эътироф нагардид.

Ҷунбиши адами таахҳуд – иттиҳодияи байналҳалқии кишварҳои ҷаҳон, ки адами таахҳудро бо иттиҳоди харбии кишварҳои абарқудрат яке аз принсипҳои асосии сиёсати хориҷии

худ эътироф менамоянд. Зухури Ҷ.а.т. натиҷаи қонунии бухрони умумии сармоядорӣ, рушди муваффақонаи ҳаракати миллий-озодихоӣ, маҳви империяҳои истеъморий ва бунёди теъдоди зиёди кишварҳои тозаистиклол мебошад. Дар Ҷ.а.т. талоши кишварҳои озодшуда ба ҳамкориҳои баробари кишварҳо, ба эътирофи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии онҳо, ба истисно аз ҳаёти байналхалқӣ ҳамаи анвои баргариҷа ва ҳуқуқдорӣ, гегемония инъикос шудааст. Конфронси аввалини 25 кишварҳои ҳамроҳнашуда дар сатҳи олии 1-6. IX 1961 дар шаҳри Белград бо таъаббуси Югославия, Ҳиндустон, Миср, Индонезия ва Гана даъват гардид; созмондихандагони он Югославия, Миср, Ҳиндустон, Индонезия ва Афғонистон шуданд.

Ҷамъомади олии Ҷ.а.т.-Конфронси сарони кишварҳо ва ҳукуматҳои ҳамроҳнашуда мебошад. Аз соли 1970 онҳо муназзам даъват мегарданд (тақрибан 1 маротиба дар 3 сол); кишваре, ки конфронсро қабул менамояд, кишвари ҳамроҳангсоз маҳсуб гашта, сарвари ин кишвар ё ҳукумати он раиси Ҷ.а.д. мешавад, ки иртиботи доимии байни кишварҳои аъзоро таъмин намуда, Ҷ.а.т.-ро дар саҳнаи ҷаҳонӣ муаррифӣ месозад.

Накши муҳимро дар фаъолияти Ҷ.а.т. гурӯҳи кишварҳои ҳамроҳнашуда дар СММ ва Бюрои ҳамроҳангсоз, ки дар конфронсҳои олии интиҳоб мегарданд (дар конфронси Дехлӣ соли 1983 ба ҳайати он намоёндагони 74 кишвар интиҳоб шуданд), мебозанд. Дар давраи байни конфронсҳо ба мақсади муҳокимаи масъалаҳои мубрам ва мавқеи мувофиқашуда конфронси ВКҲ баргузор мегардад (аз соли 1972 – тақрибан як маротиба дар якуним сол), дар оғози ҳар ҷаласаи МУ СММ бошад – машварати вазирон ва сарварони ҳайати кишварҳои ҳамроҳнашуда доир мешавад. Ба ғайр аз ин дар ҷаҳорҷубаи Ҷ.а.т. як қатор мақомотҳои маҳсус таъсис дода шудааст. Дар Ҷ.а.т. қарор дар асоси консенсус қабул гардида, ҳислати машваратӣ дорад. Ҷ.а.т. онннома, бӯча мақомоти доимии иҷроия ва қароргоҳ надорад. Ҷамъомади Ҷ.а.т. аз ҷониби кишвари лаъиро, инчунин аз ҳисоби аъзоҳои ихтиёрӣ маблағгузорӣ мегардад. Дар Ҷ.а.т. кишварҳо бо сохти иҷтимоии мухталиф, сатҳи мухталифи рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ки мавқеъгирӣи сиёсии гуногунро пайгирӣ менамояд, муттаҳид шудаанд. Ин амр боиси муборизаи тезутинд оид ба масъалаҳои зиёд гаштааст. Ҷамъамон умумияти муайяни тақдирӣ таърихӣ, наздикии манфиатҳои байналхалқӣ, шароити вазифаҳо, ки дар пеши кишварҳои аъзо истодааст, имкони дастбӣ ба сатҳи зарурии ҳамраӣ оид ба масъалаҳои асосии умумиҷаҳонӣ фароҳам меорад, ки қобилияти ҳастӣ ва рушди минбаъдаи Ҷ.а.т. –ро таъмин месозад.

Дар конфронси 14-ум дар Гавана (сентябри соли 2006) ба ҳайати Ҷ.а.т. ду кишвар: Гаити ва Сент-Китс ва Невис қабул гардида, теъдоди кишварҳои аъзои Ҷ.а.т. 118 расид.

То моҳи августи соли 2012 теъдоди аъзоёни Ҷ.а.т. ба 120 кишвар, аз ҷумла 1 аврупоӣ — Белоруссия, 37 осий, 53 африқоӣ, 26 амриқоӣ, 3 укёнуӣ баробар буд.

17 кишвар: Арманистон, Босния ва Герцеговина, Бразилия, Қазокистон, Қирғизистон, Чин, Коста-Рика, Мексика, Парагвай, Салвадор, Сербия, Черногория (мақоми кишвар баъди тақсимои расман муайян нагардидааст), Тоҷикистон, Украина, Уругвай, Хорватия мақоми нозирро доранд. Ҷамъамон 5 созмонҳои байналхалқӣ ва 2 созмони миллий-озодихоӣ: СММ, Иттиҳоди Африқоӣ, Лигаи кишварҳои араб, Созмони ҳамкории исломӣ, Созмони ҳамраӣи мардуми Осиё ва Африқо, Ҷабҳаи сотсиалистии озодихоӣ мардумӣ (Каледонияи Нав), Ҷуниши нав барои истиклолияти Пуэрто-Рико низ мақоми нозирро доранд.

Дар маҷмӯъ фаъолияти Ҷ.а.т. дар шаронтоҳи муосир накши мусбат дорад.

Эзоҳ (дар ҳуқуқи аҳдномаҳои байналхалқӣ) – изҳороти расмӣи яқҷонибаи кишвар ҳангоми имзо, тайинд, қабул ва тасдиқи аҳдномаи байналхалқӣ аз ҷониби он, ҳамроҳ шудан ба он, ки тавассути он кишвар майли истисно ё тағйирӣ амали ҳуқуқӣи муқаррароти муайяни аҳдномаро дар истифода нисбати он дорад. Э. мебошад бо моҳият ва ахлофи аҳднома мутобикат намояд. Огоҳ намулдани иштирокчиёни аҳднома дар бораи эзоҳҳои воридшуда ва изҳороти ҷонибҳои дигари аҳднома нисбати эзоҳҳои воридшуда, инчунин оид ба бардоштани эзоҳҳо ё эътироз алайҳи онҳо ба вазоифи депозитарияи аҳднома дохил мешаванд. Аҳдномаҳои бисёрҷонибае маълуманд, ки манъи бевоситаи Э. инъикос месозанд. Амалияи Э. инъикоси худро дар Эъломияи Вена дар бораи ҳуқуқи аҳдномаҳои байналхалқӣ аз соли 1969 ёфтааст, ки мутобикии он Э. воридшуда ҳангоми ақди аҳднома мебошад дар ҳолати тасдиқ ва ё тағйирӣ аҳднома расман тасдиқ гардад. Дар ақси ҳол Э. воридшуда маҳсуб намегардад. Э. ҳангоми рағификасия маъмулан дар номаи рағификасионӣ, дар протокол оид ба мубодила ё фиришодан барои нигоҳдорӣ ва ё дар ҳардуи ин аснод қайд мегарданд. Эътироз аз ҷониби кишварҳои дигари аҳдқунанда алайҳи Э. ба эътибори қонунӣ гирифтани аҳднома байни кишвари эътирозкунанда ба муқобили Э. ва кишвари таҳиянамудаи Э. дар сурати изҳор накардан дар бораи ақми дигар монеса намегардад. Э. метавонад дар ҳар ҳолат аз ҷониби кишвари пешниҳоднамудаи он бекор карда шавад.

Эзоҳи тиллоӣ

— шароите, ки бо назардошти он қарздор ўҳдадор мегардад, ки қарзро бо тангаҳои тило ва ё баробари арзиши он пардохт намояд. Амалия байналхалқӣ се навъи асосии э.т.-ро ба вучуд овардааст; пардохти қарз метавонад бо: 1) тангаҳои тиллоӣ, вазн ва иёре, ки дар мақони пардохт ва лаҳзаи бунёди ўҳдадорӣ муайян шудааст, 2) воҳидҳои пулие, ки дар шартнома кайд шуда, ба арзиши сифати тилло, ки тибқи қонун дар воҳиди пули мақкур мавҷуд аст, 3) пешниҳоди миқдори муайяни тилло ба қарзидҳанда (дар шакли сабақаҳои тилло) сурат мегирад.

Эквекатура (аз лот. exequatur — маълум намудан, барқарор намудан) — санади расмие, ки эътирофи консули кишвари хориҷиро аз ҷониби ҳукумати кишвари мизбон ба ин сифат тасдиқ менамояд. Шақли Э. тавассути қонунгузории дохилии кишвари мизбон муқаррар мегардад. Маълуман Э. бо имзо ва муҳри сарвари кишвар (сардори ҳукумат, роҳбари мақомоти қорҳои хориҷӣ) мустаҳкам мегардад. Ҳангоми рад қардан дар додани Э. кишвари мизбон ўҳдадор намегардад, ки сабаби инкорро ба кишвари фиристода маълум намояд. Э. барои роҳбари шӯъбаи консулии намояндагии дипломатӣ зарур намебошад, зеро иҷрои ин вазифаҳо ба яке аз аъзоёни ҳайати дипломатии сафорат ё миссияи дипломатӣ вогузор мегардад.

Экспантриатсия (аз лот. ex - аз; patria - ватан) — аз даст додани шаҳрвандӣ. Э. ҳангоми оптатсия, баромадан аз шаҳрвандӣ, инчунин маҷбуран бо қарори мақомотҳои оли қонунгузор ё судии кишвари мақкур (маҳрум намудан аз шаҳрвандӣ). Баъзан баъди маҳрум намудан аз шаҳрвандӣ депортатсия (маҷбуран берун намудани шахс аз марзҳои кишвар) сурат мегирад.

Эмбарго (исп. embargo - манъ) — манъ ё маҳдуднамоии воридот ба ягон кишвар ё содирот аз он молҳои муайян ё ашё, ба интиқоли иттилооти илмӣ-техникӣ, ҳуқуқҳои муаллифӣ ва аниво дигари он, ба навъҳои муайяни фаъолияти тиҷоратӣ ва аниво дигари иқтисодӣ. Дар амалия байналхалқӣ ҳамчун василаи фишори молиявӣ, маҷбурнамоӣ, ҳамчун ҷазодиҳӣ истифода мегардад. Мутобики Оинномаи СММ Шӯрои Амнияи СММ метавонад аз кишварҳои аъзои СММ муқаррар намудани Э. ба сифати қораи маҷбурнамоӣ нисбати кишваре, ки амали он барои сулҳ ва амният байналхалқӣ таҳдид менамоянд, талаб созад.

Эмигрант (аз лот. emigrans - муҳоҷир) — шахсе, ки кишвари дониш ба кишвари дигар хичрат намулдаст.

Эмиссар (аз лот. emissarius - фиристода) — намояндаи маҳсуси соҳмони давлатӣ ё шахсӣ (баъзан — намояндаи шахсии ягон шахс),

ки супоришҳои мухталиф (аслан махфӣ) — ро дар кишвари дигар иҷро менамояд. Чун қоида рисолати Э. ҳислати расмӣ надорад.

Эъломиа (изҳороти) — амали яқҷониба, дучониба ё бисёрҷонибае, ки дар он кишвар, соҳмонҳои ҷамъиятии байналхалқӣ ва байниҳукуматӣ принсипҳои дар самти сиёсат, муносибатҳои байналхалқӣ ё ҳуқуқи байналхалқӣ муайян менамоянд ва ё дар бораи ин ё он масъала мавқеи худро изҳор мекунанд.

Эъломиаҳои санитарӣ — аҳдномаҳои байналхалқӣ, ки татбиқи назорати санитарӣ, яъне гузаронидани чорабиниҳои санитарӣ-қарантинӣ ва дигар чорабиниҳо ба мақсади мубориза бо густариши бемориҳои шадиди сироятӣ (эпидемӣ) мебошад. Чорабиниҳои дар Э.с. пешбинӣшудаҳо одатан тавре мегузаронанд, ки ба татбиқи алоқаҳои муътадилӣ байни кишварҳо монеа эҷод насозад. Э.с. ба амалия байналхалқӣ дар асри XIX ворид қарда шуданд. Соли 1893 Э.с. қабул шуданд, ки қорӣ намудани низоми ягонаи чорабиниҳои санитарӣ-қарантиниро байни ҳамаи кишварҳо пешбинӣ менамуд; соли 1907 — созишнома дар бораи таъсиси Бюрои байналхалқии беҳдошт (БББ) ба мақсади ҷамъовари маълумот оид ба пахншавии бемориҳои шадиди сироятӣ ва усулҳои мубориза бо онҳо (соли 1946 вазифаҳои БББ ба ихтиёри Созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ (СУТ) таҳвил ёфтанд). Дар солҳои минбаъда як қатор Э.с. бахри мубориза бо бемориҳои шадиди сироятӣ ба имзо расиданд. Санади асосӣ дар ин самт Муқаррароти байналхалқии санитарӣ аз соли 1969 маҳсуб мегардад, ки аз ҷониби ақсари кишварҳо мавриди пазируш қарор гирифтаанд. Муқаррарот чунин чорабиниҳои санитарӣ-қарантиниро дар мубориза бо бемориҳои нисбатан хатарнок — тоун, вабо, нағзак, табларзаи зард, домана, арақан муқаррар, ки мебояд кишварҳо ба мақсади пешгирии ин наъви бемориҳои истифода намоёнд, пешбинӣ мекунанд. Кишварҳои аъзои ӯҳдадоранд, ки СУТ-ро оид ба ҳолатҳои пайдоиши бемориҳои мақкур қаламрави онҳо, инчунин қабули қораҳои самараноки мубориза алайҳи он: гузаронидани амалиётҳои санитарӣ, татбиқи назорати санитарӣ аз болои киштиҳои бахрӣ, қатораҳо ва тайёраҳо, ки ҳатсайрҳои байналхалқиро анҷом медиҳанд; таъмини бандару фурудгоҳҳо бо ҳайат ва таҷҳизот бахри истифодаи чорабиниҳои санитарии дар Муқаррарот пешбинишуда иттилоъ диҳанд. Назорати санитарӣ инчунин бо асноди қонунгузории милли ба танзим дароварда мешавад.

Эъломиаи аерупоӣ дар бораи ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон — дар шаҳри Рим 4.XI. 1950 аз ҷониби кишварҳои аъзои Шӯрои Аврупо ба имзо расидааст; 3.IX. 1953 эътибори қонунӣ

гирифтааст. Э. а. чорабиниҳои кафолати дастачамъонаи татбиқи базе хукукхоеро, ки аз ҷониби Эълумияи хукуки башар эълон шудаанд, пешбини менамояд: хукук ба ҳаёт, ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ, эхтироми ҳаёти шахсӣ, оилавии инсон ва дахлнопазирии манзили он, ба озодии афкор, вичдон ва дин, ба озодии чамъомадҳои сулҳомез ва ассосиатсияҳо, ба ақди никоҳ, инчунин ба муҳофизат аз ғулмдорӣ, муносибати берахмона ва ё таххиромез (моддаҳои 2-12). 20. III. 1952 дар шаҳри Париж иштирокчиёни Э.а. протокол ба Э.а. ба имзо расониданд, ки иловатан татбиқи хукуки моликият, хукук ба таҳсил бо назардошти хукукҳои волидайн ба тарбияи афол бо назардошти ақидаҳои диниву фалсафӣ ва хукук ба интиҳоботи озоди мақомоти конунгузор хангоми овоздиҳии пинҳонӣ кафолат медиҳад. Протоколи мазкур 18.V.1954 эътибори конунӣ пайдо намудааст. Баҳри таъмини иҷрои ўҳдадории кишварҳо вобаста ба Э.а. ва протоколи иловагӣ ба он ду мақомот – Комиссияи аврупоӣ ва Суди аврупоӣ оид ба хукуки инсон таъсис дода шудаанд.

Комиссия аз ҷониби Кумитаи вазирони Шӯрои Аврупо интиҳоб гашта, салоҳияти қабул ва баррасии шикоятро аз хукуматҳо, инчунин мурочиатро (петиция) аз шахсони алоҳида, гуруҳи шахсон ва созмонҳои ғайрихукуматӣ нисбати вайрон намудани хукукҳои инсон, ки дар Э.а. ишора шудаанд, соҳиб мебошад. Суди аврупоӣ аз ҷониби Мачлиси машваратии Шӯрои Аврупо интиҳоб шуда, салоҳияти баррасии даъво, ки аз ҷониби кишварҳои аъзои Э.а. ё комиссия, танҳо баъди эътирофи номуваффақ будани талошҳои комиссия оид ба ин масъала дода шудааст, дорад. Ҷонибҳои даъво ўҳдадоранд, ки қарорҳои Суди аврупоиро ҳамчун дастур қарор диҳанд (моддаҳои 38-56).

Эълумияи консулӣ – созишнома байни ду ва ё зиёда кишвар, ки тартиби таъсиси консулгарӣ ва таъини консулҳо, доираи салоҳияти онҳо, ҳамчунин *имтиёз ва масуниятҳои консулӣ*, ки мутақобилан ба ғлаҳсони мансабдори консулӣ ва қормандони *массисаи консулӣ* пешниҳод мешаванд, муайян менамояд. Ба қатори эълумияҳои консулӣ бисёрҷониба аз ҷумла *Эълумияи Вена дар бораи равобити консулӣ аз соли 1963*, *Эълумияи Гавнагӣ дар бораи мансабдорони консулӣ ва ғ. ғ.* дохил мешаванд.

Эълумияҳои роҳи оҳан – санадҳои бисёрҷонибаи хукукӣ-байналхалқӣ, ки ҳамлунақро тавассути роҳи оҳан байни кишварҳои аҳдкунанда ба танзим медарорад. Э.р.о. шароити ҳамлу нақли байналхалқии мусофирон, бағоч ва бор, тартиби ҳисоби пардохт ва ҳисоббарбаркунӣ, шароитҳои истифодаи мутақобилаи ҳайати умумӣ, тартиби додани бағоч ва бор дар истохҳои сарҳадӣ,

яғонасосии муқаррарот барои равобити роҳи оҳанӣ байни кишварҳои манфиатдорро муайян менамояд.

Эълумияи хукуки башар – 10.XII 1948 аз ҷониби Мачмаи Умумии СММ қабул гардидааст. Эълумияи хукуки башар бо назардошти қарори Оинномаи СММ (параграфи 3, моддаи 1, моддаи 55) нисбати хукуки инсон, таҳияи шуда, ба сифати санади муайянкунандаи вазифаҳои, ки баҳри иҷрои он тамоми кишварҳо ва халқҳо бояд талош намоянд, эътироф шудааст. Э.х.б., санади аввалини байналхалқӣ дар бораи хукуки инсон, ки зарурати эхтироми умумичаҳонии хукук ва озодиҳои асосии инсонро таъкид карда, номгӯи онҳоро дар бар мегирад: хукукҳои одии шахсият – баробарии ҳамаи инсонҳо бе ягон хукуқиймолнамоӣ, хукук ба ҳаёт, озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ, хукуки дахлнопазирии шараф, ном (шухрат) ва манзил, хукуки ҳар як инсон ба ҳифзи хукукҳои он аз ҷониби судҳои бегараз (моддаҳои 1-12); хукукҳои шаҳравандӣ, сиёсӣ ва озодӣ – хукуки шаҳравандӣ ва паноҳгоҳ, хукук ба доштани моликият, ба никоҳ, озодии афкор, вичдон ва дин, озодии андеша, чамъомадҳои иттиҳодҳои осоншуда, хукуки баробарии умумӣ хангоми овоздиҳии пинҳонӣ (мод. 14-21); хукукҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ – хукук ба меҳнат ва маоши баробар барои меҳнати баробар, хукуки бунёди иттифокҳои касаба, хукук ба истироҳат ва таъминоти иҷтимоӣ, хукук ба таҳсил ва ба иштирок дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа (мод. 22-27). Э.х.б. бевосита ишора менамояд, ки хукук ва озодиҳои мазкур мебошад дар ҳама ҷо чи дар кишварҳои аъзои СММ, ва чи дар худудҳои, ки дар доираи салоҳияти он қарор доранд, эхтиром ва риоя гарданд.

Қабули Э.х.б. он тағйироти умумичаҳонӣ-таърихиро инъикос намуда, ки дар натиҷаи анҷоми ҷанги дуҷониби қаҳон ва ҳаракати муқтаддирӣ миллий озодиҳо ба вуҷуд омада буд.

Кишварҳои империалистӣ минбаъд имкони сарфи назар намудани талаби яқдилонаи халқҳоро дар бораи ҳифзи хукукҳои шахсият ва демократия надоштанд. Вале ин кишварҳо тамоми талоши хешро ба он равона намуданд, ки Э.х.б. ҳамчун санади хукукӣ-шақлӣ (зоҳирӣ), бе мавҷудияти ишораҳои нисбати чорабиниҳои мушаххас баҳри татбиқ ва кафолати риояи хукук ва озодиҳои дар эълумия номбаршуда эълон гардад. Новобаста аз нуқсонҳои мавҷуда Э.х.б. бешубҳа ҳамчун ёрирасон дар муборизаи халқҳои сармоядорӣ ва мустамликавӣ баҳри эътироф ва эхтироми хукуку озодиҳои демократӣ хизмат менамояд. Э.х.б. ҳислати тавсия ба кишварҳоро дорад. Дар асоси он Муоҳида дар бораи хукукҳои инсон қоркард шуда, ҳислати хатмии хукуки дорад. Рузи қабули

Э.х.б. аз ҷониби Маҷмааи Умумии СММ ҳамчун Рӯзи ҳукукҳои инсон эълон ғаштааст.

Эътилоф (аз *лот.* *coalescere* – муттаҳидшавӣ) – блок, иттиҳоди 2 ва ё якчанд кишвар, халқ, аҳзоби сиёсӣ ва созмонҳои дигар бахри баромад ё амалҳои муштараки бештар ҳислати сиёсӣ дошта. Яке аз эътилофҳои маъруф дар таърихи муносибатҳои байналхалқӣ *эътилофи зиддигитлерӣ* мебошад.

Эътимоднома – ҳуҷҷате, ки ҳислати намояндагии намояндаи дипломатиро тасдиқ намуна, ӯро ба ин сифат дар кишвари хориҷӣ муаррифӣ менамояд. Э. аз ҷониби сарвари давлате, ки намояндаи дипломатиро таъин менамояд ба имзо расида ба сарвари давлате, ки намоёндро қабул менамояд, ирсол мегардад. Э. бо имзои вазири корҳои хориҷӣ тасдиқ мегардад. Унсурҳои таркибии Э. чунинанд: мутобикат ба сарқонун ва ё қонуни дигари асосии кишваре, ки намояндаи дипломатиро мепазирад, унвондиҳии сарвари кишвар; иборае, ки таъини намояндаи дипломатиро асоснок намуд, дар таърири он ҳолати равобити дипломатӣ байни ду кишвар инъикос гардад; ному насаби намояндаи дипломатӣ; рутбаи намояндаи дипломатӣ, ки ба сатҳи мубодилаи намоёндагони дипломатӣ мутобикат намояд; хоҳиши эътимод ба ҳамаи он чизе, ки намояндаи дипломатӣ аз номи сарвари давлати худ ё ҳукумати худ ихроҷ менамояд. Э. ба сафирон, фиристодагон, инчунин ба хайатҳои махсус (фавқуллода) дода мешавад; ба қордорони доимии муваққатӣ на Э., балки номаи вазири корҳои хориҷии кишвари фиристода ба вазири корҳои хориҷии кишвари мизбон дода мешавад. Э. ҳислати умумии салоҳияти намояндаи дипломатиро дорад. Дар ҳолати супориши пешбурди музокирот оид ба масъалаи алоҳида ва ё имзои созишнома ва ё аҳдномаи махсус ба намояндаи дипломатӣ салоҳияти махсус дода мешавад. Супурдани Э. чун қоида дар қароргоҳи расмӣ сардори давлат сурат мегирад. Барои омадан ба супурдани Э. сарвари давлат ба намояндаи дипломатӣ экипажи махсус (автомобил, фойтун) пешниҳод менамояд. Намояндаи дипломатиро сардори протоколи давлатӣ ва хайати дипломатии намояндагӣ ҳамроҳӣ менамоянд. Дар баъзе кишварҳо хангоми омадани намояндаи дипломатӣ ба қароргоҳи расмӣ ба ӯ эъзозу иқдоми харбӣ амалӣ гардида, суруди миллӣ суруда мешавад. Хангоми супурдани Э. шахсони баландпояи давлати хузур дошта, мубодилаи нутқҳо ва ғ. сурат мегирад. Русумоти супурдани Э. дар кишварҳо яқрағ нест. Дар кишварҳои алоҳида маросими супурдани Э.-и сафир аз Э.-и фиристода фарқ менамояд. Супурдани номаи бозхонди намояндаи дипломатӣ ба сарвари давлат бе маросими таширфотӣ амалӣ мегардад. Дар аксари кишварҳо номаи

бозхонди сафири пешинро намояндаи дипломатии ба тозагӣ таъиншуда якҷоя бо Э. хеш месупорад. Фаъолияти намояндаи дипломатӣ аз лаҳзаи супурдани Э. ва ё аз замони омадан ба кишвари мизбон (бо назардошти амалияи таширфотии маҳаллӣ) оғоз мегардад. Санаи супурдани Э. ва ё таърихи рӯзи вуруд саркардагии таширфотии намояндаи дипломатиро миёни ҳамкасбонаш дар қорпуси дипломатӣ, ки дар як рутба қарор доранд, муайян менамояд.

Эътирофи байналхалқӣ-ҳуқуқӣ – эътирофи кишварҳо ё ҳукуматҳои нав ё дигар аз ҷониби кишварҳои амалкунанда ба мақсади истиқрори равобити расмӣ ё ғайрирасмӣ, пурра ё нопурра, доимӣ ё муваққатӣ бо онҳо.

Навъҳои гуногуни Э. мавҷуданд: кишвар, ҳукумат, ҷониби шӯришгар ё мухориб, мақомотҳои озодии миллӣ, мақомотҳои муқовиматӣ. Василаи нисбатан густаришёфта Э. расмӣ – истиқрор ё ризоият ба истиқрори равобити дипломатӣ аз ҷониби кишвари мавҷуда бо кишвари нав, ба шумор меравад. Аз рӯйи шакл Э. маъмулан ба Э. де-юре, яъне Э. ниҳони расмӣ, ки омодагии кишвари эътирофкунандаро ба истиқрори равобити дипломатӣ, муносибат дар ҳаҷми пурра бо ҷониби эътирофшавандаро ифода менамояд, ва Э. де-факто, ки ҳамчунин ҳислати расмӣ дорад, вале аз Э. де-юре бо сатҳ ва ҳаҷми маҳдуди равобити сиёсӣ ва иқтисодӣ (Э. де-факто масалан дар ҳолатҳои истифода мегардад, ки кишвари эътирофкунанда дар самаранокӣ ва қобилияти ҳаётии ҷониби эътирофшаванда пурра эътимод надорад) фарқ менамояд, ҷудо мешавад. Воридшавии ҳукумати кишвар дар ин ё он шакли алоқа бо ҳукумати кишвари дигар, ки расман эътироф нашудааст, маънои Э. ғайрирасмӣ онро дорад.

ТАРТИБИ МУХТАСАРИ ИСТИЛОҲҲОИ
ИСТИФОДАШУДА

№	Бо забони русӣ	Бо забони англисӣ
1	Агенти дипломатӣ	Diplomatic agent
2	Агреман (пазиришнома)	Agrement
3	Агрессия (таъовуз)	Aggression
4	Аккредитация кардан (гуморидан)	Accreditation
5	Альтернат (гузина) саркардагии бо навбат (райсӣ); нишастаи ташифоти намоёндагони дипломатӣ	Alternate
6	Амали яқчиба	Unilateral act
7	Амалиёти СММ баҳри нигоҳдории сулҳ	Peacekeeping operations of UN
8	Амнияти аврупоӣ	European security
9	Амнияти байналхалқӣ	International security
10	Анклав (қаламрави баста ё дар ихотабуда)	Enclave
11	Аннексия (илҳок, ҳамроҳсозӣ)	Annexation
12	Арбитраж (ҳакамӣ)	Arbitrage
13	Арбитражи байналхалқӣ	International arbitration
14	Асирони ҳарбӣ	Prisoners of war
15	Аслиҳаи кимиёвӣ ва бактериологӣ (биологӣ)	Chemical and bacterial (biological) weapons
16	Аслиҳаи қатли ом	Mass destruction weapons
17	Атташе (вобаста)	Attaché
18	Аҳдномаи Атлантикаи Ҷимолӣ	North Atlantic Treaty

19	Аҳдномаҳои байналхалқӣ	Международные договоры	International treaties
20	Аҳдномаҳои тичоратӣ	Торговые договоры	Trade treaties
21	Аҳдномаҳои сарҳадӣ	Пограничные договоры	Border treaties
22	Шаҳсони ҷойивазнамуда (бечошуда)	Перемещенные лица	Displaced persons
23	Барномаи СММ оид ба мухити зист	Программа ООН по окружающей среде	United Nations Environment Programme
24	Барномаи рушди СММ	Программа развития ООН	United Nations Development Programme
25	Баҳри дохилӣ	Внутреннее море	Inland sea
26	Бегарафӣ	Нейтралитет	Neutrality
27	Бешаҳравандӣ	Безгражданство	Statelessness
28	Боздиди илғифотӣ	Визит вежливости	Courtesy visit
29	Боздидҳо	Визиты	Visits
30	Боздошт	Интернирование	Internment
31	Бозхонди намоёндаи дипломатӣ	Отозвание дипломатического представителя	Recall of diplomatic representative
32	Бойкот	Бойкот	Boycott
33	Бори бегараф	Нейтральный груз	Neutral cargo
34	Вазири мушовир	Министр – советник	Minister - Counsellor
35	Варақаи равондидӣ	Визовая анкета	Visa Application Form
36	Варақаи курерӣ	Курьерский лист	Express list
37	Воситаҳои сиёсати хориҷӣ	Средства внешней политики	Means of foreign policy
38	Генотсид (таъбири наҷодӣ)	Геноцид	Genocide
39	Глобалӣ	Глобальный	Global
40	Ғанимат (дар ҳукуки байналхалқӣ)	Трофей	Trophy
41	Ёдошти сухбат, меморандум	Меморандум, Памятная записка	Memorandum
42	Дарёҳои байналхалқӣ	Международные реки	International rivers
43	Дарёҳои сарҳадӣ	Пограничные реки	Border rivers

44	Дахлнопазирӣ	Экстерриториальность	Extraterritoriality
45	Дархости равонидӣ	Визовый запрос	Visa request
46	Даҳолат накардан	Невмешательство	Non-interference
47	Деликти байналхалқӣ (санади байналхалқӣ доир ба ҳуқуқвайронкунии ғайриҷиноӣ)	Международный деликт	International tort
48	Делимитатсияи сарҳад (мукаппар (муайян) намудани ҳагги сарҳад)	Делимитация границы	Delimitation of the border
49	Демаркатсияи сарҳад (нишонагузории сарҳад)	Демаркация границы	Demarcation of the border
50	Демарш (этироз)	Демарш	Demarche
51	Депозит гузоштан (бифозат гузоштан)	Депонирование (сдача на хранение)	Deposit
52	Депозитарий (шаҳс ё ниҳоди масъули нигоҳдорӣи амонат)	Депозитарий (хранитель)	Depositary
53	Дипломат	Дипломат	Diplomat
54	Дипломатия	Дипломатия	Diplomacy
55	Драгоман (тарҷумон сафорати кишварҳои авропоӣ дар мамлакатҳои Шарқ)	Драгоман	Dragoman
56	Дуайени корпуси дипломатӣ	Дуайен дипломатического корпуса	Dean (Doyen) of the Diplomatic Corps
57	Забони дипломатӣ	Дипломатический язык	Diplomatic language
58	Идораи корҳои хориҷӣ	Ведомство иностранных дел	Foreign Affairs Offices
59	Изҳори ҳамдардӣ	Соболезнование	Condolence
60	Изҳороти расмӣ оиди сунтифодаи ҳуқуқ	Дезавуирование	Disavowal
61	Илтифоти байналхалқӣ	Международная вежливость	International Comity
62	Имзогузорӣ – парафгузорӣ	Парафировать (ставить инициалы, подписать инициалами)	Initial
63	Иммигрантҳо	Иммигранты	Immigrants

	(муҳоҷирон; муҳоҷирони дохилӣ)		
64	Имтиёз ва масуниятҳои дипломатӣ	Дипломатические привилегии и иммунитеты	Diplomatic privileges and immunities
65	Имтиёз ва масуниятҳои намоёндагии дипломатӣ	Привилегия и иммунитет дипломатического представителя	Privileges and immunities of diplomatic representation
66	Имтиёз ва масуниятҳои шахсӣ.	Личные привилегии и иммунитеты	Personal privileges and immunities
67	Имтиёз ва масуниятҳои консулӣ	Консульские привилегии и иммунитеты	Consular privileges and immunities
68	Имтиёз ва масуниятҳои созмонҳои байналхалқӣ	Привилегии и иммунитеты международных организаций	Privileges and immunities of international organizations
69	Индивидҳо (афрод, ашхос)	Индивиды	Individuals
70	Инкорпоратсия (иттиҳодия, сабт)	Инкорпорация	Incorporation
71	Интернунтсӣ	Интернунций	Internuncio
72	Истилои ҳарбӣ	Военная оккупация	Military occupation
73	Истирдоди ҷинояткорон	Выдача преступников	Extradition
74	Истифода накардани қувва дар муносибатҳои байналхалқӣ	Неприменение силы в международных отношениях	Non-use of force in international relations
75	Иҷора	Аренда	Rent
76	Ихтисори бучаҳои ҳарбӣ (харҷ)	Сокращение военных бюджетов (расходов)	Reduction of military budgets (costs)
77	Карт-бланш (озодии пулла барои амал, ихтиёроги номаҳдуд)	Карт-бланш	Carte blanche
78	Қаъи равобити дипломатӣ	Разрыв дипломатических отношений	Severance of diplomatic relations
79	Кафолати байналхалқӣ	Международные гарантии	International warranty

80	Китобҳои ранга	Цветные книги	Color books
81	Кишварҳои абарқудрат	Великие державы	Great powers
82	Кишвари мизбон	Страна пребывания	Host state
83	Кишварҳои мутараққӣ	Развивающиеся страны	Developing countries
84	Комбатантҳо	Комбатанты	Combatant
85	Комиссияи аврупоӣ оид ба ҳуқуқи инсон	Европейская комиссия по правам человека	European Commission of Human Rights
86	Комиссияҳои тафтишотӣ ва комиссияҳои ризоиятӣ	Следственные комиссии и согласительные комиссии	Commissions of inquiry and conciliation commissions
87	Комиссияҳои иқтисодии СМ/М	Экономические комиссии ООН	United Nations Economic Commission
88	Комиссияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ СММ барои Осиё ва уқёуси Ором (ЭСКАТО)	Экономическая и социальная комиссия ООН для Азии и Тихого океана	Economic and Social Commission for Asia and the Pacific oceans
89	Комиссияи иқтисодии СММ барои Африко	Экономическая комиссия ООН для Африки	United Nations Economic Commission for Africa
90	Комиссияи Аврупоӣ иқтисодии СММ	Европейская экономическая комиссия ООН	United Nations Economic Commission for Europe
91	Комиссияи иқтисодии СММ барои Осиёи Ғарбӣ	Экономическая комиссия ООН для Западной Азии (ЭКЗА)	United Nations Economic Commission for Western Asia
92	Комиссияи иқтисодии СММ барои Амрикои Лотинӣ ва хавзаи баҳри Кариб	Экономическая комиссия ООН для Латинской Америки и Карибского бассейна (ЭКЛАК)	United Nations Economic Commission for Latin America and the Caribbean
93	Коммюнике	Коммюнике	Communiqué
94	Конфедератсия	Конфедерация	Confederation
95	Конфронси сафирон	Конференция послов	Ambassadors

96	Конфронси байналхалқӣ	Международные конференции	Conference International conference
97	Конфронси матбуотӣ	Пресс-конференция	Press conference
98	Консессия байналхалқӣ	Международная концессия	International concession
99	Конгресси байналхалқӣ	Международный конгресс	International congress
100	Конкордат	Конкордат	Concordat
101	Консенсус (ичмоъ)	Консенсус	Consensus
102	Консул	Консул	Consul
103	Кордори муваккафӣ	Временный поверенный в делах	Chargé d'Affaires
104	Корпуси дипломатӣ (хайати дипломатӣ)	Дипломатический корпус	Diplomatic corps
105	Корпуси консулӣ (хайати консулӣ)	Консульский корпус	Consular corps
106	Корти таширфотӣ (баргаи таширфотӣ)	Визитная карточка	Visiting card
107	Қабул (аудиенция)-и дипломатӣ	Дипломатическая аудиенция	Diplomatic audience
108	«Қадаҳи шампон» («Қадаҳи май»)	"Бокал шампанского" ("бокал вина")	"A glass of champagne" ("glass of wine")
109	Қатънома	Резолюция	Resolution
110	Қонун ва одатҳои ҷангӣ	Законы и обычаи войны	Laws and customs of war
111	Қочоқ	Контрабанда	Contraband
112	Лағви аҳднома	Денонсация (расторжение) договор	Denunciation of a treaty
113	Либоси расмӣ дипломатӣ	Форма дипломатическая	Diplomatic form (dress)
114	Литензия (мучавиз ё иҷозатнома)	Лицензия	License
115	Мақомотҳои сиёсатӣ хориҷӣ	Органы внешних сношений	Bodies of External Relations
116	Масуниятӣ давлат	Иммунитет государств	State's immunity
117	Масуниятӣ киштиҳои давлатӣ тигҳорати баҳрӣ	Иммунитет государственных морских торговых судов	Immunity of state marine merchant ships

118	«Махфили римий»	Римский клуб	Club of Rome
119	Матни аутентӣ(матнӣ баробар арзиш)	Аутентичный текст	Authentic text
120	Машварати сарони давлат ва хукуматҳои кишварҳои араб	Совещания глав государств и правительств арабских стран	Meeting of the Heads of States and Governments of the Arab countries
121	Меъёри коллизсионӣ	Коллизсионная норма	Conflict rule
122	Миёнаравӣ	Посредничество	Mediation
123	Минтакаи амниятӣ	Зона безопасности	Safety zone
124	Минтакаи байналхалқӣ	Международная зона	International area
125	Минтакаи ғайриатомӣ	Безатомная зона	Atom-free zone
126	Миссияи дипломатӣ (намоёндагии дипломатӣ)	Дипломатическая миссия	Diplomatic mission
127	Миссияи махсус (намоёндагии вижа)	Специальная миссия	Special mission
128	Модус вивенди	Модус вивенди	Modus vi-vendi
129	Модус просенди	Модус просенди	Modus procedendi
130	Мораторий	Мораторий	Moratorium
131	Мубодилаи билуни равондид	Безвизовый обмен	Visa-free exchange
132	Мубодилаи нотаҳо (номаҳо)	Обмен нотами (письмами)	Exchange of Notes (letters)
133	Муассисаи консулӣ	Консульское учреждение	Consular office
134	Мудохила	Интервенция	Intervention
135	Мукаррароти маросимӣ	Правила процедуры	Standing order
136	Муносибатҳои байналхалқӣ	Международные отношения	International relations
137	Мутатис мутандис	Мутатис мутандис	Mutatis mutandis
138	Муфоидаи Нюрнберг	Нюрнбергский процесс	The Nuremberg Trials
139	Мухосира	Блокада	Blockade
140	Мухосираи баҳрӣ	Морская блокада	Naval blockade
141	Мучозот дар ҳукуки байналхалқӣ	Санкции в международном праве	Sanctions in international law
142	Мучозоти (тахримӣ)	Прагматическая	Pragmatic sanction

	прагматикӣ	санкция	Border monitoring
143	Назорати сарҳадӣ	Пограничный контроль	Parlementaire
144	Намоёнда	Парламентер	Diplomatic representation
145	Намоёндагии дипломатӣ	Дипломатическое представительство	Naturalization
146	Натурализатсия (расмигардон; эътибори шаҳрвандӣ ба хориҷӣ, тобеият)	Натурализация; принятие (иностранца) в гражданство	International trusteeship system
147	Низомии пуштибонии байналхалқӣ	Международная система опеки	Institute of International Law
148	Ниходи ҳукуки байналхалқӣ	Институт международного права	Vice-consul
149	Ноиби консул	Вице-консул	Open list
150	Номаи сарқушода	Открытый лист	Diploma notify
151	Номаи огоҳхунанда	Известительная грамота	Letter of release
152	Номаҳои руҳсагӣ	Отпускные грамоты	Diplomatic note
153	Номаи дипломатӣ (ёдошти дипломатӣ)	Нота дипломатическая	Notification
154	Нотификатсия (хабардор кардан(и), хабар, огоҳонидан(и))	Нотификация (извещение, сообщение, предупреждение)	Nuncio
155	Нунтсӣ	Нунций	Inland waters
156	Обҳои дохилӣ	Внутренние воды	Consular district
157	Оқруги консулӣ (минтакаи консулӣ)	Консульский округ	The Option
158	Оптатсия (интиҳоб)	Оптация	Truce
159	Оташбас (муторика, сулҳи муваққатӣ)	Перемирие	Diplomatic courier
160	Пайки дипломатӣ	Курьер дипломатический	Covenants on Human Rights
161	Паймонхо дар бораи ҳукуки инсон	Пакты о правах человека	Pacta sunt servanda
162	Пакта сунт серванда	Пакта сунт серванда	Five Principles of Peaceful Coexistence
163	Панҷ асли ҳамзистии озоишта	Пять принципов мирного сосуществования	Consular fees
164	Пардохтҳои консулӣ	Консульские сборы	Parity
165	Паритет (баробарӣ)	Паритет (равенство)	

166	Партизанхо (фидоён)	Партизаны	Guerrillas
167	Патенти консулӣ	Консульский патент	Consular commission
168	Персона грата	Персона грата	Persona grata
169	Персона нон грата	Персона нон грата	Persona non grata
170	Плебиссит	Плебисцит	Plebiscite
171	Пойгоҳҳои ҳарбӣ	Военные базы	Military bases
172	Порта	Порта	Porta
173	Прембула (дебоча, муқаддима)	Прембула	Preamble
174	Прерогатива (хуқуқ махсус (муқасно имтиёз)	Прерогатива	Prerogative
175	Преференсия (авлавият, бартарӣ)	Преференция	Preference
176	Претсидент (амсол, назир, собиқа, тимсол)	Прецедент	Precedent
177	Принсипҳои (усули) асосии ҳуқуқи байналхалқӣ	Основные принципы международного права	The basic principles of international law
178	Принсипи (асли) адолат	Принцип справедливости	Principle of justice
179	Пролонгация (тамдид)	Пролонгация	Prolongation
180	Промульгация (интишор додан, паҳн намудан)	Промульгация	Promulgation
181	Протекторат (кишвари тахти ҳимоят)	Протекторат	Protectorate
182	Протекционизм (сиёсати пуштибонӣ ва ҳимоят аз тавассути дохилӣ)	Протекционизм	Protectionism
183	Протокол	Протокол	Protocol
184	Протоколи дипломатӣ (Ташифоти дипломатӣ)	Дипломатический протокол	Diplomatic protocol
185	Протоколи ниҳой	Заключительный	Final protocol

186	Равобити консулӣ	протокол Консульские отношения	Consular relations
187	Раводид	Виза	Visa
188	Раводиди дипломатӣ	Дипломатическая виза	Diplomatic visa
189	Ратификация (тасвиб) тасдиқ кардани	Ратификация	Ratification
190	Ребус сик стантibus	Ребус сик стантibus	Rebus sic stantibus
191	Редемаркация сарҳадӣ (аломатгузории мучаққадди марз)	Редемаркация границы	Re-demarcation of boundaries
192	Ректификация сарҳадӣ (ислоҳ ва тағйири марз)	Ректификация границы	Rectification of boundaries
193	Ремилитаризация (а нав низоминосозӣ)-и хуқуд	Ремилитаризация территории	The remilitarization of territory
194	Репарация (ғаромат, товон)	Репарация (возмещение)	Reparation
195	Репатриация (бозгашт ба ватан)	Репатриация	Repatriation
196	Реституция (барқарорсозии ҳуқуқ ва имтиёзоти пешини лагвшуда)	Реституция	Restitution
197	Реторсия (этироз, муҳолифат)	Реторсия	Retor sion
198	Реҷаи (низоми) нисбатан мусоид	Режим наибольшего благоприятствования	Most favored mode
199	Реҷаи миллий	Национальный режим	National treatment
200	Реҷаи капитуляция	Режим капитуляций	The capitulations
201	Реҷаҳои махсуси худудӣ	Особые территориальные режимы	Special territorial regimes
202	Реҷаи ҳарими ҳавой	Режим воздушного пространства	Airspace mode
203	Реҷаи ҷазираҳо	Режим островов	Islands mode
204	Роҳзанӣ	Пиратство	Piracy
205	Рӯз ва ҳафтаҳои	Международные	International (wide)

байналхалкй (умумичахонй)	(всемирные) дни и недели	days and weeks
206 Рутбахон дипломатй	Дипломатические ранги	Diplomatic ranks
207 Рутбахон консулй	Консульские ранги	Consular ranks
208 Сабти ахдномахон байналхалкй	Регистрация международных договоров	Registration of international treaties
209 Салохият; хокимият	Полномочие; власть	Authority
210 Салот (истикбол, адои салом, шилик салом, тупсалом) дар амалияи байналхалкй	Салот в международной практике	Fireworks in international practice
211 Санади ниҳой	Заключительный акт	Final act
212 Сардори давлат	Глава государства	Head of state
213 Сардори (Раиси) хукумат	Глава правительства	Head of government
214 Саркардагии дипломатй	Старшинство дипломатическое	Diplomatic seniority
215 Сарчашмахон хукук байналхалкй	Источники международного права	Sources of international law
216 Сархади давлатй	Границы государственные	State border
217 Сафир	Посол	Ambassador
218 Сафорати фавкуллода	Посольство чрезвычайное	Extraordinary embassy
219 Сервитутхон байналхалкй (хукук махдуди истифодаи замин ва моликияти гайр)	Международные сервитуты	International servitudes
220 Сйёсати хамрохнашавй (сийёсати гайримунсалик)	Политика неприсоединения	Nonalignment Policy
221 Сипари консулй	Консульский щит	Consular shield
222 Созишномаҳои минтакавй	Региональные соглашения	Regional agreement
223 Созишномаи центлменй	Джентльменское соглашение	Gentlemen's agreement
224 Созмони амният ва хамкорй дар Аврупо	Организация по безопасности и	Organization for Security and Co-

	сотрудничеству в Европе	operation in Europe
225 Созмони миллалй муттаҳид	Организация объединенных наций	United Nations Organization
226 Созмони паймони атлантикаи Шимолй	Организация североатлантического договора (НАТО)	North Atlantic Treaty Organization
227 Созмони хуқрокворй ва кишоварзии СММ	Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН (ФАО)	Food and Agriculture Organization of the United Nations
228 Созмонҳои байналхалкй байнихукуматй	Международные межправительственные организации	International intergovernmental organizations
229 Созмонҳои гайрихукуматии байналхалкй	Международные неправительственные организации	International non- governmental organizations
230 Сулҳи сепаратй (чудоихохона)	Сепаратный мир	Separate peace
231 Суруди миллй	Гимн	Anthem
232 Тайиди консулй	Консульская легализация	Consular legalization
233 Танзими хукуки байналхалкй	Кодификация международного права	Codification of international law
234 Таслимшавй	Капитуляция	Capitulation
235 Укёнуси ҷаҳонй	Мировой океан	Ocean
236 Федератсия	Федерация	Federation
237 Фиристода	Посланник	Envoy
238 Форин оффис (ВКХ- Англия)	Форин оффис	Foreign office
239 Халиҷ	Залив, бухта	Bay
240 Халиҷҳои таърихй	Исторические заливы	Historical bays
241 Халъи силох	Разоружение	Disarmament
242 Хизматҳои нек (корй савоб)	Добрые услуги	Good offices
243 Хориҷиён	Иностранцы	Foreigners
244 Халли сулҳомези баҳсҳои байналхалкй	Мирное разрешение международных споров	Peaceful settlement of international disputes
245 Хамкории фарҳангии	Культурное	Cultural cooperation

кишварҳо	сотрудничество государств	of states
246 Ҳамраисӣ	Сопредседательство	Co-chairmanship
247 Ҳамрайӣ	Взаимность (обоюдность)	Reciprocity
248 Ҳифзи муҳити зист	Защита (сохранение) окружающей среды	Conservation (Protection) of the environment
249 Ҳолати фавқуллода	Чрезвычайное положение	State of emergency
250 Худмуҳофизатӣ дар ҳукуки байналхалқӣ	Самооборона в международном праве	Self-defense in international law
251 Ҳукуки аҳдномаҳои байналхалқӣ	Право международных договоров	Law of international agreements
252 Ҳукуки баҳрии байналхалқӣ	Морское международное право	International law of the sea
253 Ҳукуки байналхалқӣ	Международное право	International law
254 Ҳукуки байналхалқии хусусӣ	Международное частное право	Private international law
255 Ҳукуки инсон	Права человека	Human rights
256 Ҳукукпоймолхунӣ (таъбиз)	Дискриминация	Discrimination
257 Ҳукуки ҳавой	Воздушное право	Law of the air
258 Ҳукук ба худмуайянхунӣ	Право на самоопределение	Self-determination rights
259 Ҳукукпазирии кишварҳо	Правопреемства государств	State succession
260 Ҳукукпазирии ҳукуматҳо	Правопреемства правительств	Succession of governments
261 Ҳучумнахунӣ	Ненападение	Non-aggression
262 Шаҳрвандӣ	Гражданство	Citizenship
263 Шаҳри кушод	Открытый город	Open City
264 Шаҳри муҳтор	Вольный город	Free city
265 Шиносномаи хориҷӣ	Заграничный паспорт	Foreign passport
266 Шӯрои Атлантикаи Шимолий	Североатлантический совет, совет НАТО	North Atlantic Council
267 Шӯрои амниятӣ СММ	Совет безопасности ООН	UN Security Council
268 Шӯрои Аврупо	Европейский совет	European Council
269 Шӯрои вазирони	Совет министров	The Council of the

корҳои хориҷӣ	иностранных дел	Ministers of Foreign Affairs
270 Шӯрои амниятӣ миллии ИМА	Совет национальной безопасности США	National Security Council of USA
271 Шӯрои пуштибонии СММ	Совет по опеке ООН	UN Trusteeship Council
272 Шӯрои ҳамкории кишварҳои арабии халиҷи Форс	Совет взаимодействия арабских государств Персидского залива	Council on cooperation of Arab Gulf States
273 Шӯрои ёрии ҳамдигарӣ	Совет экономической взаимопомощи	Council for Mutual Economic Assistance
274 Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ СММ	Экономический и социальный совет ООН	United Nations Economic and Social Council
275 Чораҳои маҷбурий аз рӯи Оинномаи СММ	Принудительные меры по уставу ООН	Coercive measures under the UN Charter
276 Ҷанг	Война	War
277 Ҷанги баҳрӣ	Морская война	Maritime Wars
278 Ҷанги ҳавой	Воздушная война	Air War
279 Ҷиноят алайҳи сулҳ ва инсоният	Преступления против мира и человечества	Crimes against peace and humanity
280 Ҷиноятҳои ҳарбӣ	Военные преступления	War crimes
281 Ҷоизаҳои нобелӣ	Нобелевские премии	Nobel Prizes
282 Ҷониби муҳориб (тарафҳои ҷанг)	Воюющая сторона	Belligerent
283 Ҷунбиши адами таахҳуд	Движение неприсоединения	Non-Aligned Movement
284 Эзоҳ	Оговорка	Clause
285 Эзоҳи тиллоӣ	Золотая оговорка	Gold clause
286 Эҷекватура (санади расмӣ таъйидкунандаи эътирофи расмӣ консули кишвари хориҷӣ тавассути ҳукумати кишваре, ки дар он пазируфта мешавад)	Экзекватура	Exequatur

287	Экспатриатсия (махрум намудан аз шахрванди, бадарға аз ватан, бадарға ба хориҷа)	Экспатриация (лишение гражданства, изгнание из отечества, высылка за границу)	Expatiation
288	Эмбарго (тахрим; тавиқф ва боздошти кишӣ дар бандар)	Эмбарго	Embargo
289	Эмигрант (муҳочир; кассе ки ба тазри доимӣ ё муваққатӣ чилои ватана мекунад)	Эмигрант	Emigrant
290	Эмиссар (фиристода вижа, махсус)	Эмиссар (агент, шпион разведчик)	Emissary
291	Эълумия (изҳорот)	Декларация (заявление)	Declaration (statement)
292	Эълумияҳои санитарӣ	Санитарные конвенции	Sanitary Convention
293	Эълумияи аврупоӣ дар бораи ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон	Европейская конвенция о защите прав и основных свобод человека	The European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms
294	Эълумияи консулӣ	Консульская конвенция	Consular convention
295	Эълумияҳои роҳи оҳан	Железнодорожные конвенции	Railway convention
296	Эълумияи ҳуқуқи башар	Всеобщая декларация прав человека	The Universal Declaration of Human Rights
297	Эътилоф	Коалиция	Coalition
298	Эътимоднома	Верительные грамоты	Credential letters
299	Эътирофи байналхалқӣ-ҳуқуқӣ	Международно- правовое признание	International legal recognition

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Дипломатический словарь. / Ред.: Вышинский А. Я., Лозовский С. А. - М.: Государственное издательство политической литературы, 1948, 1950.
2. Дипломатический словарь в трех томах, под ред. А. А. Громыко, С. А. Галунского и В. М. Хвостова - М.: 1960-64 гг.
3. Зокиров Г. Донишномаи сиёсӣ. Душанбе, 2007.
4. Краткий политический словарь. Госполитиздат. М.: 1985 г.
5. Краткий словарь дилтерминов. Мавод аз сомонии ВКХ ҚТ.
6. Вожаноман форсӣ. Техрон 1367.
7. Х.Самиев, Т.Мухитдинов Мукаддимаи фанни равобити байналмилал. Душанбе - 2010
8. Мирзоев Н., Шарифов А. Асосҳои дипломатия. Душанбе «ЭР граф» - 2012
9. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи инсон (гурӯҳи муаллифон). Душанбе, 2013
10. Фарҳанги равобити байналмилал. Техрон «Фарҳанги муосир». Соли 1384.

Ба матбаа супорида шуд 20.11.2022.

Ба чопаш 15.12.2022 имзо шуд.

Қоғаз и офсеті.Хуруфи алабй.

Гарнитура Times New Roman Tj.

Тъждод 100

Матбааи Вазорати маориф ва илми

Ҷумҳурии Тоҷикистон

ш. Душанбе, кӯчаи Лохутӣ, 6 гузаргоҳи 1

